

ПРАВО І СУСПІЛЬСТВО

Науковий
журнал

Журнал заснований
у 2004 році з ініціативи
генерал-лейтенанта міліції
ВІТАЛІЯ ФЕДОРОВИЧА
ЗАХАРОВА, заслуженого
діяча науки і техніки
України, кандидата
юридичних наук, професора

Свідectво про державну
реєстрацію – серія KB
№ 19320-9120 ПР
від 05.07.2012

Передплатний індекс – 99881

Виходить 6 разів на рік

Адреса редакції:
49064, м. Дніпропетровськ,
вул. Орловська, 1-Б
тел.: (056) 371-51-42

ISSN 2078-3736

У номері

*РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА: ПИТАННЯ
ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ*

ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

5
2012

Науковий журнал. Заснований у 2004 році. Засновники: ВНПЗ «Дніпропетровський гуманітарний університет», Фонд юридичної науки Академіка права В.В. Сташиса, Національна академія внутрішніх справ. Видавець – ВНПЗ «Дніпропетровський гуманітарний університет». Включений до переліку фахових видань ВАК України з юридичних наук (Постанова Президії ВАК України від 10.03.2010, № 1-05/2).

Редакційна колегія не завжди
поділяє позицію автора

За точність викладеного
матеріалу відповідальність
покладається на авторів

Зміни до тексту та скорочення,
що не впливають на зміст
матеріалів, а також їх
перейменування вносяться
редакцією без узгодження
з автором

Рукописи не рецензуються
і не повертаються

*Ухвалено до друку Вченою
радою Дніпропетровського
гуманітарного університету
(протокол № 3 від 25.11.2012 р.)*

Головний редактор **М.В. Корнієнко**

Заступники головного редактора:

О.М. Джужа, О.В. Негодченко

Наукова рада:

Бандурка О.М. – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України;
Вербенський М.Г. – доктор юридичних наук, доцент;
Джужа О.М. – доктор юридичних наук, професор;
Горбачевський В.Я. – доктор юридичних наук, доцент;
Коваленко В.В. – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України;
Корнієнко М.В. – доктор юридичних наук, професор;
Костицький М.В. – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України;
Негодченко О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Тацій В.Я. – доктор юридичних наук, професор, академік НАН України, президент Національної академії правових наук України;
Ярмиш О.Н. – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України.

Редакційна колегія:

Антонов К.В. – доктор юридичних наук, професор;
Богатирьов І.Г. – доктор юридичних наук, професор;
Гіжевський В.К. – кандидат юридичних наук, професор;
Іщенко А.В. – доктор юридичних наук, професор;
Калюжний Р.А. – доктор юридичних наук, професор;
Колпаков В.К. – доктор юридичних наук, професор;
Константинов С.Ф. – доктор юридичних наук, доцент;
Курінний Є.В. – доктор юридичних наук, професор;
Лобойко Л.М. – доктор юридичних наук, доцент;
Мисливий В.А. – доктор юридичних наук, професор;
Мінка П.Я. – кандидат юридичних наук, доцент;
Олефір В.І. – доктор юридичних наук, професор;
Фрицький О.Ф. – доктор юридичних наук, професор.

РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ

РУСТАМЗАДЕ А.Х.,
доктор філософії в області права
(Національна авіаційна академія, г. Баку)

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ПОНЯТИЯ СПРАВЕДЛИВОГО КОНСТИТУЦИОННОГО РАЗБИРАТЕЛЬСТВА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

У статті проаналізовано зміст та особливості справедливого конституційного розгляду, визначено його місце у здійсненні конституційно-судового контролю в Азербайджанській Республіці. Справедливий конституційний розгляд відіграє виняткову роль у захисті від будь-яких посягань на людину, її життя, здоров'я, права і свободи, які оцінюються в Конституції Азербайджанської Республіки як загальнолюдські цінності.

я ц 4 я ц : *Азербайджанська Республіка, індивідуальна скарга, вимога, нормативно-правовий акт, права.*

В статті аналізуються содержание и особенности справедливого конституционного разбирательства, определяется его место в осуществлении конституционно-судебного контроля в Азербайджанской Республике. Справедливое конституционное разбирательство играет исключительную роль в защите от любых посягательств на человека, его жизни, здоровья, права и свободы, которые оцениваются в Конституции Азербайджанской Республики как общечеловеческие ценности.

я ц 4 я ц : *Азербайджанская Республика, индивидуальная жалоба, требование, нормативно-правовой акт, права.*

The article analyses the content and features of fair constitutional proceedings, its place in implementation of constitutional and judicial control in the Republic of Azerbaijan is defined along with it. Fair constitutional proceedings plays an exceptional role in protection against any infringement on the person, his life, health, the rights and freedoms which are estimated at Constitution of the Republic of Azerbaijan as a universal human values.

Keywords: *Republic of Azerbaijan, individual complaint, requirement, legal-normative act, rights.*

Справедливое конституционное разбирательство играет исключительную роль в защите от любых посягательств на человека, его жизнь, здоровья, права и свободы, которые оцениваются в Конституции Азербайджанской Республики как общечеловеческие ценности. Прежде чем анализировать содержание и особенности справедливого конституционного разбирательства, необходимо выяснить его место в осуществлении конституционно-судебного контроля, основные элементы функционирования конституционного контроля в Азербайджанской Республике.

В ч. I ст. 7 Конституции Азербайджанской Республики, принятой 12 ноября 1995 г. путем общенародного голосования (референдума) и вступившей в силу с 27 ноября того же года, азербайджанское государство провозглашено демократической, правовой, светской, унитарной республикой. Права человека и гражданина в системе ценностей правового государства могут быть реализованы только обеспечением верховенства конституции и существования конституционного строя.

Верховенство конституции в системе нормативно-правовых актов является одним из важнейших принципов правового государства. Настоящий принцип обеспечивается различными способами. Отметим, что одним из важнейших средств по применению правовых положений конституции является конституционный контроль.

Исследователи рассматривают конституционный контроль как: 1) независимую ветвь власти; 2) форму государственного контроля; 3) вид справедливого разбирательства; 4) организационно-правовую форму правосудительной, правоприменительной и правоохранительной деятельности, осуществляемую государственными органами.

На основе анализа отношений в связи с конституционным контролем, принимая во внимание участников и цель деятельности конституционного контроля, определение данной дея-

тельности можно выразить следующим образом: Конституционный контроль – деятельность органов государственной власти и высокопоставленных лиц, направленная на обеспечение функционирования верховенства конституции.

Отметим, что одной из форм конституционного контроля является судебный конституционный контроль. Данную функцию контроля в некоторых странах мира выполняют суды общей юрисдикции (США, Япония, Греция, Канада, Австралия и другие), конституционные суды (Азербайджан, Россия, Австрия, Германия, Италия и другие), квазисудебные органы (например, Конституционный Совет Франции), специализированные конституционные организации, палаты конституционного суда, функционирующие в составе верховных судов или по отдельности (Колумбия, Перу) [12].

Некоторые ученые и исследователи в области права, которые пытались определить основные свойства природы справедливого конституционного разбирательства, ссылаясь на положения Закона «О Конституционном Суде», трактуют Конституционный Суд как судебный орган конституционного контроля, осуществляющий судебную власть в независимом порядке путем справедливого конституционного разбирательства. С этой точки зрения некоторым исследователям, в частности, авторам новой Конституции Российской Федерации на этапе ее внесения на общенародное голосование, не удалось точно определить правовой статус Конституционного Суда. Но на последующих этапах Законом РСФСР от 24 мая 1991 г. «Об изменениях и дополнениях в Конституцию РСФСР» Конституционный Суд РСФСР был признан высшим судебным органом, осуществляющим в России конституционный контроль в форме конституционного судопроизводства. После закрепления указанного положения Федеральным Конституционным Законом «О Конституционном Суде РФ» от 21 июля 1994 г. исследователи смогли в однозначной форме определить правовое положение этого органа [7].

Результаты научно-теоретических исследований, проведенных в связи с созданием Конституционного Суда и определением его правового статуса, помогли выявить наличие или отсутствие спорных вопросов и найти пути их разрешения в сфере осуществления справедливого конституционного суда в Азербайджане. Основная причина такого подхода к данному вопросу заключается в нехватке достаточного опыта в сфере формирования правовых основ по созданию Конституционного Суда в Азербайджане; с другой стороны, в Азербайджане мероприятия и процессы правового и организационного характера начались с принятием новой Конституции. После восстановления государственной независимости Азербайджанской Республики по причине возникновения необходимости создания нового специализированного института конституционного контроля положения о Конституционном Суде были закреплены в статьях 125 и 130 Конституции Азербайджанской Республики.

В бывшем СССР, в том числе в Азербайджанской ССР, идея разделения власти была отвергнута вообще, и осуществление функций конституционного контроля было отнесено к полномочиям органов высшей представительской государственной власти и управления.

В последующие годы изменения и дополнения, внесенные в Конституцию СССР, предусматривали формирование Комитета конституционного контроля. В короткие сроки Комитет в качестве конституционного органа превратился в институт с большими полномочиями по сравнению с Верховным Судом, и принятые им решения имели большое значение [1].

Комитет прекратил свою деятельность с распадом Советского Союза и заключением соглашения о создании Союза Независимых Государств. Но его создание стало основой для учреждения конституционных судов в независимых государствах, в том числе и в Азербайджане.

В статье 1 Законов Азербайджанской Республики «О Конституционном Суде» от 21 октября 1997 г. и 23 декабря 2003 г., принятых в соответствии с Конституцией Азербайджанской Республики, Конституционный Суд указан как высший орган справедливого конституционного разбирательства касательно вопросов, отнесенных к его компетенции Конституцией Азербайджанской Республики. А в статье 1.2. принятого последнего Закона были закреплены основные цели Конституционного Суда, такие как обеспечение верховенства Конституции Азербайджанской Республики, защита основных прав и свобод каждого.

В настоящее время правовые основы деятельности Конституционного Суда в Азербайджанской Республике закреплены Конституцией Азербайджанской Республики.

Часть III ст. 125 Основного Закона гласит: «Судебная власть в Азербайджанской Респу-

блике осуществляется посредством Конституции, гражданского и уголовного судопроизводства и предусмотренными законом иными средствами».

В настоящей статье Конституции Азербайджанской Республики среди указанных видов судебного производства первое место занимает судебное конституционное производство. Несмотря на указание судебного конституционного производства в Конституции Азербайджанской Республики как независимого вида справедливого разбирательства, невозможно отрицать важность исследования данного понятия с теоретической точки зрения. В исследовательских работах, посвященных анализу различных аспектов деятельности органов конституционного контроля, можно встретить идеи о справедливом конституционном разбирательстве. Д.О. Якубовский определяет справедливое конституционное разбирательство как многоступенчатую, последовательную, скоростную деятельность, состоящую из процессуальных действий, направленных на достижение последней цели [14]. Полагаем, что в данном определении не учитываются особенности конституционного процесса, не указываются субъекты конституционально-процессуальной деятельности, а также ее цель.

В учебном пособии Н.В. Витрука «Справедливое конституционное разбирательство» конституционное судопроизводство определяется как форма и метод наличия, реализации норм судебного конституционного права [3].

П.Э. Кондратьев, в свою очередь, рассматривает справедливое конституционное разбирательство как производство по рассмотрению и разрешению обращений по вопросам, поступившим в Конституционный Суд и относящимся к его компетенции [4].

По нашему мнению, понятие «справедливое конституционное разбирательство» может быть понято и в широком, и в узком смысле.

Под понятием «справедливое конституционное разбирательство» в ограниченном смысле подразумевается деятельность по рассмотрению и разрешению в соответствии с конституционными нормами вопросов, отнесенных к компетенции Конституционного Суда. Как видно, в настоящем определении указано лишь обеспечение верховенства Конституции и не отражена необходимость правовой защиты других законодательных актов. Отметим, что задачи признания несоответствия Конституции нормативных актов могут быть разрешены исключительно органом конституционного контроля. Таким образом, справедливое конституционное разбирательство в узком смысле может быть описано как деятельность Конституционного Суда Азербайджанской Республики.

В широком смысле справедливое конституционное разбирательство можно определить как совокупность процессуально-правовых отношений, возникающих между Конституционным Судом и другими субъектами права в связи с процессуальными действиями, регулируемые нормами конституционного законодательства, а также в связи с рассмотрением и разрешением вопросов конституционно-правового характера. В таком случае понятием «справедливое конституционное разбирательство» охватываются все субъекты, участвующие в конституционно-контрольных отношениях.

В процессе анализа справедливого конституционного разбирательства возникает вопрос связывания таких понятий, как «конституционное судопроизводство» и «конституционный процесс», хотя они имеют схожее содержание.

По нашему мнению, понятие «конституционный процесс» имеет несколько смыслов и может рассматриваться с различных позиций. В связи с этим целесообразно отличить правосозидательные и правоприменительные конституционные процессы.

Правосозидательный конституционный процесс охватывает разработку, принятие, изменение и аннулирование всех конституций, которые действовали в Азербайджане. Правоприменительный конституционный процесс может быть оценен как система правил по разработке и приема действующей Конституции Азербайджанской Республики.

Понятие «правоприменительный конституционный процесс» идентично понятию конституционного судопроизводства и трактуется как деятельность органов конституционного судебного контроля, специализирующихся по обеспечению верховенства конституции.

В исследовательских работах по теории права включение конституционного судопроизводства в структуру правового процесса встречается, как правило, в редких случаях. Л.С. Афанасьев определяет правовой процесс в качестве полной деятельности, которая состоит из трех

компонентов, таких как конституционные, гражданские и уголовные процессы, отличающиеся своими особенностями [8]. Н.В. Витрук доказывает, что конституционный процесс (конституционное судопроизводство) – независимая сфера конституционного разбирательства, отведенная на реализацию полномочий Конституционного Суда [3].

Теоретики ссылаются на нижеследующие аргументы для признания конституционного процесса в качестве независимой сферы правового процесса: в статьях Закона «О Конституционном Суде» не предусматривается возможность применения в конституционном судопроизводстве норм гражданско-процессуального, уголовно-процессуального или административного законодательства [6]. Основания для разделения конституционного процесса состоят из метода регуляции, предмета данного вида производства, позиций сторон и характера дела [5].

Считаем, что в толковании исследуемой проблемы положения Конституции Азербайджанской Республики об осуществлении судебной власти через конституционное, гражданское и уголовное судопроизводство должны быть приняты во внимание как важнейшие аргументы.

В анализе конституционного процесса внимание привлекает вопрос о соотношении таких категорий, как «процесс» и «процедура». По нашему мнению, В.Ж. Горшенев достаточно четко разграничивает эти понятия. Он считает, что правовой процесс – это общая система правовых форм деятельности уполномоченных государственных органов, должностных лиц, а также других субъектов, заинтересованных в разрешении различных правовых дел. Эти правовые нормы: а) в связи с разрешением определенных правовых дел находят свое выражение в проведении операций с правовыми нормами; б) осуществляются уполномоченными государственными органами и должностными лицами в пользу заинтересованных субъектов права; в) закреплены в соответствующих правовых актах – в официальных документах; г) регулируются процессуально-процедурными нормами; д) обеспечиваются соответствующими правотехническими средствами и методами. Автор определяет процедуру как порядок действия по разрешению какого-либо вопроса уполномоченным государственным органом [10].

Таким образом, «процесс» является понятием с более широким смысловым наполнением, чем «процедура». В связи с этим в рамках конституционного процесса нужно различать процедуру разрешения вопроса об обеспечении просьбы истца (ответчика) касательно предоставления времени для добавления документов к делу или подготовки сторон к заключительным выступлениям в Конституционном Суде и т.д.

При изучении конституционного процесса в центре внимания должны находиться вопросы его содержания и структуры. Если учесть, что каждый вид правового процесса характеризуется различными процессуальными видами производства, то понятие «производство в Конституционном Суде» выражает порядок рассмотрения и разрешения дел, отнесенных к компетенции Конституционного Суда Азербайджанской Республики. Производство в конституционном процессе может быть различным в зависимости от круга субъектов, выступающих инициаторами рассмотрения дела в Конституционном Суде, критериев соответствия запроса требованиям закона, пределов проверки, особенностей процедуры рассмотрения дела и особенностей вынесенного решения.

В рамках конституционного процесса производство можно разделить на следующие виды:

- проверка соответствия Конституции Азербайджанской Республики нормативно-правовых актов органов государственной власти со стороны Конституционного Суда;
  - проверка соответствия Конституции Азербайджанской Республики не вступивших в юридическую силу международных договоров со стороны Конституционного Суда;
  - разрешение споров, связанных с разграничением полномочий между органами государственной власти;
  - рассмотрение жалоб должностных лиц и граждан в связи с неконституционностью законов;
  - толкование Конституции Азербайджанской Республики;
  - рассмотрение материалов об отстранении от должности Президента Азербайджанской Республики;
  - рассмотрение материалов о назначении референдума Азербайджанской Республики.
- Раньше Конституционный Суд был вправе проверять конституционность политических

партий, но принятием Закона «О Конституционном Суде» его сфера деятельности была лишена данного полномочия.

Учитывая, что в 1994–2007 гг. Азербайджанской Республикой заключались международные договоры по крупномасштабным проектам и велись дискуссии, связанные с массовыми нарушениями прав граждан на социальное обеспечение при выполнении этих договоров, нужно признать необходимость в проверке конституционности положений международных договоров.

В Конституционном Суде в списке видов производства рассмотрение дел о конституционности положений нормативно-правовых актов органов государственной власти, а также выделение в независимое производство процедур рассмотрения жалоб граждан предусмотрено Законом Азербайджанской Республики «О Конституционном Суде». Но изучение стенограмм заседаний Конституционного Суда Азербайджанской Республики подтверждает, что процедура рассмотрения в суде дела о проверке конституционности нормативного акта по запросу органа государственной власти по своей структуре не отличается от процедуры рассмотрения в суде жалоб граждан о неконституционности положений закона. Это подтверждается анализом стенограммы заседания Конституционного Суда Азербайджанской Республики от 25 февраля 2003 г. по рассмотрению дела о проверке соответствия статьи 359 Гражданско-Процессуального Кодекса Азербайджанской Республики части I статьи 25, статье 26, части I статьи 60 и части I и II статьи 71 Конституции Азербайджанской Республики. В этом деле принимали участие представляющий запрос – Верховный Суд Азербайджанской Республики, ответчик – Милли Меджлис и приглашенные. Производство дела было осуществлено на основе принципов равноправия и состязательности сторон, участники обратились с просьбой и выполнили иные процессуальные действия. Можно также увидеть поступление в производство по индивидуальным жалобам процедур одинакового содержания. Таким образом, процедура проверки конституционности законов и иных правовых актов похожа на процедуру рассмотрения жалоб граждан. Но упомянутые производства могут отличаться друг от друга кругом субъектов, которые могут обращаться с запросом в суд, критерием соответствия запроса предъявляемым требованиям, результатами вынесенных решений.

Конституционный процесс имеет структуру, которая состоит из таких элементов, как конституционно-процессуальные правовые отношения, доказуемость и процессуальная документированность.

Развитие конституционного судебного процесса отражает его этапы. Этап процесса можно определить как систему процессуальных действий и отношений, характеризующихся общностью процессуальных целей. Считаем, что в рамках конституционного процесса целесообразно различить следующие этапы:

- подача жалобы в Конституционный Суд и предварительное ее изучение;
- назначение производства дела и подготовка его к рассмотрению;
- судебное разбирательство;
- принятие решения со стороны Конституционного Суда;
- публикация и вступления в силу решения Конституционного Суда;
- исполнение решения Конституционного Суда.

Одним из первичных условий эффективной организации конституционного судопроизводства является правильное разрешение вопроса об основных началах, регулирующего целый процесс рассмотрения и разрешения дела в Конституционном Суде, отнесенного к его компетенции. Исследование перечисленных положений, имея большое значение во всестороннем анализе элементов конституционного судопроизводства, также позволяет изучить особенности этапов производства, выявить многие неясные моменты.

Научный анализ принципов конституционного судопроизводства отражен в научной деятельности юристов; при этом, по нашему мнению, в работах исследовательского характера не уделяется должного внимания отличительным свойствам конституционного судопроизводства. В соответствии с целями нашего исследования разберем особенности принципов конституционного судопроизводства.

Принципы конституционного процесса – это основные идеи, направляющие начала, отражающие основы формирования и регулирования деятельности Конституционного Суда

Азербайджанской Республики, устанавливающие методы реализации целей конституционного процесса.

Принципы конституционного процесса имеют индивидуальные особенности по сравнению с принципами других сфер уголовного, гражданского и правового процесса. Эти особенности определяются не только кругом положений, которые могут выступить в качестве принципов конституционного судопроизводства, но и правоприменительными результатами, на которых основываются эти принципы.

Преобладание прав и свобод человека и гражданина в Азербайджанской Республике является одним из основных принципов конституционного процесса. Этот принцип находит свое выражение в таких положениях: «высшей целью государства является обеспечение человеческих и гражданских прав» (с. 12) и «соблюдение и защита человеческих и гражданских прав и свобод являются долгом органов законодательства, исполнительной и судебной власти» (с. 71). Указанные положения являются предварительными началами, определяющими направление всей деятельности специализированного органа конституционного контроля в Азербайджане.

Одним из важнейших принципов конституционного судопроизводства является независимость Конституционного Суда. Этот принцип закреплен в статье 5 Закона Азербайджанской Республики «О Конституционном Суде» и конкретизирован в других нормах настоящего закона. Принцип независимости суда гарантирует независимость судей Конституционного Суда Азербайджанской Республики, а независимость судей, в свою очередь, гарантирует независимость самого Суда как коллегиального органа [5, ст. 208]. Независимость Конституционного Суда находит свое воплощение в организационных, финансовых, материальных, технических и других обеспечениях. Независимость в первую очередь осуществляется финансированием Конституционного Суда из государственного бюджета и самостоятельным обеспечением своей деятельности информацией и кадрами. Ограничение различных условий деятельности Конституционного Суда допускается Законом «О Конституционном Суде».

Среди других видов обеспечения независимости Конституционного Суда следует отметить осознание обществом социальной сущности и полезности деятельности Конституционного Суда. Конституционный Суд может выполнить свою функцию лишь в условиях понимания широкими слоями общества социального значения Конституции [13].

Независимость Конституционного Суда связана с независимостью судей Конституционного Суда. Независимость судей обуславливается их подчинением Конституции и законам Азербайджанской Республики. Судьи, выполняя свои функции, должны руководствоваться Конституцией Азербайджанской Республики и Законом «О Конституционном Суде». В данном случае дает о себе знать отличительная черта между указанным принципом конституционного процесса и принципом независимости уголовного и гражданского судопроизводства. Дело в том, что судьи Конституционного Суда руководствуются только Конституцией, потому что судьи Конституционного Суда могут вынести решение о несоответствии Конституции Азербайджанской Республики положений законов. Следует отметить, что судьи Конституционного Суда, принимая решение по тому или другому вопросу, могут опереться и на личное правовое сознание и внутреннюю убежденность.

В юридической литературе практика назначения судей Конституционного Суда на основании органов высшей государственной власти оценивается неоднозначно. По мнению некоторых исследователей, формирование Конституционного Суда на основе определенного политического представительства ставит под сомнение независимость судей [9]. В развитых странах предложения по выдвижению кандидатов на должность судьи Конституционного Суда исходят, как правило, от главы государства, членов палат парламента, законодательных органов, субъектов федерации, судов высшей инстанции и юридических управлений, объединений профессиональных юристов, а также от правовых научных и учебных организаций. Такой порядок оправдывает себя в странах с большим накопленным опытом в области государственного управления, построенного на демократических принципах. Поскольку новые независимые государства, созданные на территории бывшего СССР, где в течение 70 лет существовал тоталитарный режим, столкнулись с опасностью усиления тенденции сепаратизма, целесообразно добиться осуществления исполнения исполнительной и судебной власти в этих республиках через представителей, избранных путем непосредственного, произвольного и личного голосования.

Согласно ч. II ст. 30 Конституции Азербайджанской Республики судей Конституционного Суда Азербайджанской Республики назначает Милли Меджлис Азербайджанской Республики в соответствии с представлением Президента Азербайджанской Республики. Необходимо учесть, что Президент как глава государства, представляя предложение в Милли Меджлис о кандидатуре соискателей на пост в Конституционном Суде, также гарантирует независимость судей.

Принцип независимости судей Конституционного Суда показывает, что судьи принимают решения по тому или иному вопросу в условиях, при которых исключается возможность внешнего влияния на свободу их воли. Решения судов также выражают позицию судей, которыми приняты эти решения.

Независимость судей Конституционного Суда обеспечивается: их несменяемостью и неприкосновенностью в течение срока действия их полномочий; особым порядком назначения на должность, привлечения к ответственности, досрочного прекращения их полномочий и отстранения от должности; недопустимостью неуважения к Конституционному Суду или вмешательства в его работу; соответствующим уровнем материальных и социальных гарантий, а также высоким профессионализмом судей и аппарата Конституционного Суда [9]. Председатель суда не имеет административных полномочий по отношению к судьям. Судья не может быть привлечен к административной ответственности [13].

Независимость судей Конституционного Суда Азербайджанской Республики обеспечивается недопустимостью вмешательства в работу Конституционного Суда. Статья 5.2. Закона «О Конституционном Суде» гласит, что недопустимо непосредственное или косвенное ограничение каким-либо лицом и по какой-либо причине, вмешательство, воздействие и угроза конституционному производству, а также оказание неуважения к суду, за которые предусмотрено привлечение к ответственности согласно законодательству Азербайджанской Республики. При этом отметим, что вероятность реализации юридической ответственности, предусмотренной данной нормой, вообще не существует. Так, в действующих законодательных актах не существует распоряжений, устанавливающих состав преступлений или иных видов правонарушений, связанных с вмешательством в деятельность Конституционного Суда. Считаем, что нормы об указанной ответственности должны быть закреплены в Уголовном Кодексе и Кодексе Административных Нарушений.

Деятельность Конституционного Суда Азербайджанской Республики основывается на принципе коллегиальности. Согласно этому принципу рассмотрение дел или вопросов и принятие соответствующих решений должны быть осуществлены в коллегиальном порядке. Конституционный Суд Азербайджанской Республики действует как коллегиальный орган судебной власти. Но, по мнению некоторых правоведов, принцип коллегиальности нарушает логику судебного решения, не позволяет определить конституционные обмены, ответственность индивидуальных судей [2]. Если учесть, что рассмотрение дел в коллегиальном порядке позволяет полностью разобрать спорный вопрос, невозможно не согласиться с вышеупомянутым мнением А.А. Белкина. Поскольку дела, рассматриваемые Конституционным Судом, и итоговое решение, принятое по данным делам, имеют значение не только для заинтересованных лиц и органов, а и для всех субъектов правовых отношений, недопустимо применение в Конституционном Суде элементов единоличного рассмотрения дел. Кроме того, Конституционный Суд Азербайджанской Республики рассматривает положения различных нормативных актов, а это требует наличия в составе судебной коллегии, рассматривающей дело, специалистов по отдельным сферам права.

Особенность отнесения данного принципа к компетенции конституционного судопроизводства состоит в том, что в конституционном процессе не допускается единоличное рассмотрение дела, как это делается в суде общей инстанции. В Конституционном Суде во всех случаях на заседаниях Палат и Пленума дела рассматриваются в коллегиальном порядке. Одна из особенностей применения данного принципа в конституционном судопроизводстве связана с положением, регулирующим вопросы рассмотрения дела в заседании общего суда. В принятии решения Конституционным Судом участвуют лишь судьи, входящие в состав судебной коллегии, которая рассматривает дело. По мнению Л.В. Лазарева, данное правило имеет предупредительную силу и позволяет усиливать внутреннюю ответственность судьи за вынесенное ре-

шение [4].

В соответствии со ст. 27 Закона «О Конституционном Суде» в организации деятельности Конституционного Суда Азербайджанской Республики должен быть соблюден принцип гласности. Гласность – правило, установленное законом для рассмотрения дел в суде. По этому принципу Суд, предоставляя возможность гражданам присутствовать в зале судебного заседания, наблюдать за ходом заседания и делать необходимые записи, дает представителям средств массовой информации возможность осветить все случаи, происходящие в ходе судебного заседания; для широкого обнародования содержания и итогов процесса заседание ведется открыто.

Действующий Закон закрепляет открытое производство дел в Конституционном Суде. Рассмотрение дела на закрытом заседании допускается только в том случае, если Конституционный Суд предполагает, что открытое производство приведет раскрытию государственной, профессиональной и коммерческой тайны, определяет необходимость защиты тайны личной и семейной жизни граждан. Следует отметить, что существуют некоторые особенности закрепления принципа гласности в конституционном процессе. Так, принцип гласности не относится к правилам регулирования внутренней деятельности Конституционного Суда, определения статуса судей, приема запросов, обращений и жалоб на производство Суда.

Производство Конституционного Суда, как правило, ведется в устном порядке. Настоящий принцип закреплен в ст. 27.2 Закона «О Конституционном суде». Согласно Закону, при наличии согласия сторон или заинтересованных субъектов Пленум Конституционного Суда может рассматривать дело письменной процедурой в порядке, установленном Внутренним Уставом Конституционного Суда.

Таким образом, из принципа устности судебного разбирательства можно сделать вывод о наличии в конституционном процессе некоторых исключений. В судах общего назначения такие исключения не позволяют, должны быть прослушаны показания всех участвующих лиц, и если документы еще не объявлены, на их основе не может быть вынесено судебное решение. Устность также важна также в закрытых судебных заседаниях. В верховных судах, как и в конституционном процессе, не разбираются фактические обстоятельства дела и поэтому допускается оценка материалов без их объявления.

В юридической литературе выдвигаются требования о расширении письменного производства [9]. Вместе с тем В.А. Кряжков и Л.В. Лазарев считают, что письменное производство в настоящее время, например при рассмотрении дела о толковании Конституции, если у обращающей стороны нет другого предложения, может использоваться более масштабно [5]. Т.Я. Хабриева, в отличие от них, считает, что в какой-то части судебного разбирательства переход к письменному производству должен быть оценен с точки зрения критики [11]. А.Л. Кононов утверждает, что расширение письменного производства может превратить суд в учреждение, которая дает на жалобы выдуманные ответы [9].

По нашему мнению, учитывая наличие в обращениях множества сведений, подлежащих применению, ознакомление сторон с материалами путем предоставления им документов и во многих случаях выражение содержания документов в докладе судьи-докладчика, можно сделать вывод о возможности широкого применения в конституционном судопроизводстве элементов письменного производства. Так, в соответствии со ст. 43.2.1 Закона «О конституционном Суде» стороны вправе ознакомиться с материалами конституционного дела, делать из них выписки, снимать с них копии. В связи с этим отметим уместность вышеизложенной идеи В.А. Кряжкова и Л.В. Лазарева о возможности более широкого применения письменного производства при рассмотрении дел о толковании. Это даст возможность сэкономить время, выделенное на производство, если учесть большое количество обращений в Конституционный Суд Азербайджанской Республики.

Таким образом, принцип устного разбирательства отличается от аналогичного принципа, лежащего в основе деятельности судов общего назначения, так как в некоторых случаях в конституционном судопроизводстве допускается применение письменного производства. Считаем, что в конституционном процессе нужно расширять использование элементов письменного производства, в частности, при рассмотрении дела о толковании Конституции.

Одним из принципов деятельности Конституционного Суда является использование государственного языка в конституционном судопроизводстве. Настоящий принцип закреплен

ст. 29 Закона «О Конституционном Суде». Производство, осуществляемое в Конституционном Суде Азербайджанской Республики, ведется на государственном языке. Для лиц, являющихся участниками процесса и не владеющих языком, на котором ведется производство, обеспечивается перевод всех материалов дела на язык, которым владеют данные лица, и выступление на заседаниях Конституционного Суда.

Конституционное судопроизводство осуществляется на основе принципов равноправия и состязательности сторон. Настоящий принцип предусмотрен ст. 28 Закона «О Конституционном Суде». Принцип состязательности по сравнению с уголовным и гражданским судопроизводством очень слабо выражен в конституционном процессе. Основная причина состоит в том, что стороны в конституционном процессе в связи с обеспечением верховенства Конституции защищают общие интересы. Как отмечают В.А. Кряжков и Л.В. Лазарев, при рассмотрении дел о толкованиях в отсутствие сторон состязательность исключается [5]. Следует согласиться с мнением Т.Я. Хабриевой относительно того, что если заявителю никто не противостоит, то у него есть возможность обращаться с вопросами, выражать протест репликами или узнать мнение специалиста касательно дела [11].

Согласно ст. 25 Закона «О Конституционном Суде» при осуществлении производства в Конституционном Суде судьи должны рассматривать дело беспристрастно и справедливо. Реализация этого принципа в судебном процессе имеет большое значение в обеспечении верховенства Конституции и укреплении веры в окончательность справедливого разбирательства.

Один из принципов осуществления конституционного судопроизводства – это обеспечение равенства каждого и всех перед законом и Конституционным Судом. Настоящий принцип закреплен ст. 26 Закона «О Конституционном Суде». Закрепление в конституционном процессе принципа равенства направлено на предупреждение ограничения прав и свобод человека и гражданина по признакам расовой, гражданской, религиозной, половой, родословной, идейной, политической и социальной принадлежности.

Таким образом, проведенное исследование позволяет выявить множество особенностей в содержании принципов и в их перечне. Как видно, принципы законности и контроля, присущие уголовным, административным, экономическим и гражданским процессам, предусматриваются и для конституционного судопроизводства. Так, решения Конституционного Суда категоричны и не могут быть аннулированы, изменены или официально описаны никаким органом или лицом.

Исследование понятия и принципов конституционного справедливого разбирательства позволяет утверждать необходимость оценки конституционного процесса в качестве независимого вида правового процесса и изучения конституционально-процессуального права в рамках специального курса юридического образования. Особенности конституционного процесса непосредственно связаны с отдельными видами производства. В структуру конституционного процесса входят такие элементы, как конституционно-процессуальные отношения, доказывание, процессуальная документация. Для эффективного регулирования конституционного процесса большое значение имеет принятие к сведению этапов производства. Нормы конституционного процессуального права закреплены в различных источниках. По нашему мнению, предложения о кодификации норм конституционно-процессуального права путем принятия соответствующего кодекса беспочвенны. Усовершенствование конституционного судопроизводства Законом Азербайджанской Республики «О Конституционном Суде» составляет основное направление улучшения справедливого разбирательства.

Список использованной литературы:

1. Барри Д. Конституционный Суд глазами американского юриста // Государство и право. – 2003. – № 10. – С. 77-86
2. Белкин А.А. Теоретические, правотворческие и правоприменительные проблемы конституционной охраны: Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1995.
3. Витрук Н.В. Конституционное правосудие. Судебное конституционное право и процесс. – М., 2008.
4. Комментарий к Федеральному конституционному закону «О Конституционном Суде РФ» / Отв. ред. Н.В. Витрук, Л.В. Лазарев, Б.С. Эбзеев. – М., 2006.
5. Кряжков В.А., Лазарев Л.В. Конституционная юстиция в Российской Федерации. – М., 2008.

6. Лазарев В.А. Конституционно-правовые основы организации и деятельности Конституционного Суда РФ // Государство и право. – 1996. – № 5. – С. 3-12
7. Лазарев Л.В. Правовые позиции конституционного суда России. – М., 2003.
8. Основы права: Учебник / Под ред. В.В. Лазарева. – М., 2001.
9. Страшун Ю.А. Судебный конституционный контроль в России: уроки, проблемы и перспективы. Научно-практическая конференция (обзор) // Государство и право. – 1997. – № 5. – С. 5-14
10. Теория юридического процесса / Под общ.ред. В.И. Горшенева. – Х., 1985.
11. Хабриева Т.Я. Толкование Конституции: теория и практика: Дис. ... д-ра юрид.наук. – М., 1997.
12. Чиркин В.Е. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. – М., 1997.
13. Эбзеев Б.С. Конституция. Правовое государство. Конституционный Суд. – М., 1997.
14. Якубовский Д.О. Конституционный Суд РФ: государственно-правовые аспекты. – М., 1994.

Поступила в редакцию 31.10.2012

СВИРИДЮК Н.П.,

кандидат юридических наук, доцент
(Национальная академия внутренних дел)

ЩОДО ФОРМУВАННЯ НАПРЯМІВ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Проаналізовано місце і роль економічної функції держави, акцентовано увагу на формуванні напрямів реалізації економічної функції держави у сучасному суспільстві.

я ц 4 я ц держава, суспільство, функція держави, економічна функція держави, правові засоби реалізації, правове регулювання економічних відносин.

Анализируются место и роль экономической функции государства, акцентируется внимание на формировании направлений реализации экономической функции государства в современном обществе.

я ц 4 я ц государство, общество, функция государства, экономическая функция государства, правовые способы реализации, правовое регулирование экономических отношений.

The analysis of the place and role economic function of the state are in this article. Emphasis is on shaping the direction of the economic function of the state in modern society.

Keywords: state, society, function of the state, economic function of the state, legal means of implementation, legal regulation of economic relations.

У період соціально-економічних і суспільно-політичних перетворень потреби переосмислення шляхів розвитку правової системи України, окремих галузей законодавства, зміцнення режиму законності, підвищення рівня правової культури тощо актуалізують звернення до проблематики реалізації економічної функції сучасної держави. Фундаментальні перетворення в економіко-правовій сфері української держави спонукають науковців до дискусії з питань необхідності перегляду концептуальних підходів у межах зазначеної проблеми.

Дослідженню функцій держави, зокрема й економічної, присвячені роботи відомих українських та російських вчених: В.Б. Авер'янова, В.В. Анцупова, Г.Ю. Атаняна, С.В. Бабаєва, О.Г. Варича, О.Б. Купцової, О.М. Лощихіна, С.І. Нефедової, О.П. Рябченко, Ю.О. Тихомирова, В.В. Цветкова, Р.О. Халфіна, Ю.С. Шемшученка та інших. У працях досліджено зміст функцій держави, надано характеристику форм і методів державного регулювання в умовах глибоких суспільних трансформацій перехідного періоду. З-поміж іншого особливої актуальності в науково-теоретичному аспекті набувають дослідження функцій держави у сфері економічних відносин. Але на сьогодні, як свідчить аналіз наукової вітчизняної літератури, дане питання вивчено ще недостатньо. Існуючий стан розробки даної проблеми зумовлює нагальну потребу в ґрунтовному аналізі економічної функції сучасної держави.

Як відомо, поняття «функція» латинського походження, що перекладається як «здійснення», «виконання», а в широкому розумінні – обов'язки, роль, яку виконує певний інститут, характеристику напрямлення або аспект діяльності. Вперше це поняття було застосовано німецьким філософом Г. Лейбницем на рубежі XVII–XVIII ст. [1, с. 395]. Взагалі термін «функція», як і багато інших суспільних понять, не є юридичним і був запозичений з інших наук. Так, на-

приклад, у математиці та фізиці поняття «функція» виражає залежність однієї величини від другої, тобто відображає ту залежність, при якій під час зміни одного параметра інший також певним чином змінюється. У свою чергу, у філософії під функцією найчастіше розуміють співвідношення декількох об'єктів, в якому зміна одного з них веде до зміни іншого.

Під функціями держави традиційно розуміють найбільш виразні напрями сутності державної діяльності, зміст цієї діяльності, її забезпечення. Тобто функції держави – це основні напрями діяльності держави щодо вирішення завдань, що стоять перед нею.

Поняття економічної функції держави можна сформулювати як зумовлені об'єктивними умовами соціального розвитку та виробничими цілями напрями державної діяльності в межах економічної системи суспільства [2, с. 115]. Економічна функція визначає місце і роль держави в системі економічного розвитку, встановлює межі втручання держави в процес управління економікою.

Окремої характеристики економічна функція держави потребує з точки зору її місця і ролі в системі функцій сучасної держави. По-перше, необхідно зазначити, що так як економічна функція здійснює найбільш загальний напрямок діяльності держави щодо реалізації поставлених перед нею цілей і завдань, вона належить до головних функцій країни, поряд з тим, так як її реалізація передбачає участь цілої низки державних органів, вона об'єктивно поділяється на підфункції. По-друге, економічна функція не обмежена часовими рамками і здійснюється державою протягом усього періоду свого існування, тому має постійний характер. По-третє, економічна функція реалізується як у внутрішній (внутрішньодержавній), так і в зовнішньополітичній сфері.

За своїм змістом економічна функція сучасної держави, як зазначає у монографії «Економічна функція сучасної держави» О.М. Лошихін, є сукупністю подібних між собою видів (різновидів) економічної діяльності держави, спрямованих на формування ринкових відносин у країні. Автор акцентує увагу на тому, що з еволюцією держави як системи відбувається зміна змісту і структури її економічних функцій. Розвиток продуктивних сил змінює виробничі відносини та структуру суспільства і влади: поява нових суспільних відносин призводить до розширення галузей права і формування нових економічних функцій. При цьому розвиток інших функцій держави, насамперед соціальних, відбувається за рахунок інтеграції або дезінтеграції їх з економічними функціями у межах складних функціональних систем, що свідчить про домінування економічного вектора розвитку [3, с. 78].

Сутність та зміст економічної функції також тісно пов'язані з характером національної економіки, структурою та шляхами її розвитку. Науковці у сфері державного управління визначають її як управління промисловістю, сільським господарством, будівництвом, транспортом, фінансами та деякими іншими відносинами, які суміжні з економічними питаннями.

Аналізуючи структуру та зміст економічної функції сучасної держави, доречно розглянути основні фактори, що історично визначають її специфіку в конкретний історичний період, зокрема: тип економічної системи; цілі розвитку економіки в даній системі; економічний потенціал і систему форм власності; розвиненість ринкових відносин; характер міжнародних відносин і рівень розвитку регіонів та місце держави в світовій системі господарювання, а також міжнародному поділі праці. До додаткових факторів, що визначають особливості економічної функції української держави в сучасних умовах, насамперед слід віднести реальний стан справ у економіці країни та розвиток на основі об'єктивних економічних законів ринкових відносин.

Слід зазначити, що економічна функція є найбільш загальним та постійним видом економічної діяльності сучасної держави [3, с. 67]. Економічна діяльність сучасної держави здійснюється у межах усієї держави та всіх ланок державного механізму та має загальнодержавний характер. На здійснення економічної функції спрямована також діяльність правоохоронних органів, які здійснюють охорону національної системи господарювання, прав і законних інтересів підприємств, установ, організацій.

Враховуючи зазначене, до економічної функції сучасної держави можемо віднести такі напрями державної діяльності:

– створення умов для розвитку ринкових відносин, удосконалення ринкової інфраструктури;

- визначення місця держави в сучасних господарських системах, вибір шляхів забезпечення інтеграційної взаємодії державних і ринкових регуляторів;
- правове забезпечення функціонування змішаної економіки, визначення загальних умов ефективного господарювання;
- проведення політики макроекономічної стабілізації;
- організація виробництва суспільних товарів і послуг;
- раціональний перерозподіл ресурсів і доходів на регіональному рівні;
- забезпечення функціонування соціальної сфери, механізму соціального захисту населення;
- охорона навколишнього середовища;
- реалізація національних інтересів у світовій економіці.

У свою чергу, економічна функція, як і будь-яка функція держави, здійснюється за допомогою певних засобів і методів у формі соціальної діяльності. Ефективна реалізація економічної функції держави, її трансформація неможливі без наявності відповідних правових механізмів. Тому цілком очевидно, що державно-правове регулювання ефективного функціонування економічної системи в умовах її трансформації посилює роль держави в процесах, які відбуваються, з одночасним підвищенням рівня юридичної регламентації суспільних відносин, безпосереднім відображенням інтересів різних суспільних класів, соціальних верств і груп, визначенням їх ролі, прав та обов'язків у системі суспільного виробництва. Перехід до ринкової економіки супроводжується вдосконаленням передусім правотворчої форми здійснення економічної функції, розширенням законодавства в економічній сфері, підвищенням ролі права в регулюванні ринкових економічних відносин.

У свою чергу, досягнення економічних цілей є можливим за допомогою правових та організаційно-політичних засобів, які розподіляються на:

- внутрішньодержавні правові засоби реалізації економічної функції, до яких слід віднести весь широкий спектр правових засобів, що діють в межах конкретної національної правової системи (норма права, правозастосовний акт і т.д.);
- міжнародно-правові засоби реалізації економічної функції держави, до яких відносять відповідну норму міжнародного права, яка отримує свою формалізацію у міжнародному договорі, конвенції, хартії.

Застосування таких засобів може здійснюватися в різному поєднанні та на підставі різних методів. Зокрема, всі правові методи реалізації економічної функції держави умовно можна звести до двох основних груп: методи прямого регулювання економічної діяльності та методи непрямого регулювання економічної діяльності. Правові засоби, націлені на пряме регулювання економічної діяльності (реалізації економічної функції на міжнародній арені), мають певну схожість з наказами і директивами. Правові норми, націлені на непряме регулювання економічної діяльності, надають відповідним відносинам певну впорядкованість шляхом встановлення та закріплення економічних стимуляторів. Завданням непрямого юридичного регулювання є створення за допомогою юридичних норм такої сфери економічних відносин, в якій учасники зможуть самостійно координувати свою діяльність і здійснювати юридичний вплив.

Слід зазначити, що можливості правового регулювання в різних галузях суспільного життя неоднакові, держава може надавати різний регулятивний вплив на різні суспільні відносини. І тут найважливішу роль відведено методу правового регулювання (прийнято виділяти два основні методи правового регулювання: імперативний і диспозитивний). Правове регулювання економічної діяльності сучасної держави має будуватися на гармонійному поєднанні імперативного і диспозитивного методів, а відповідно, підпадати під сферу дії як публічного, так і приватного права.

Незважаючи на те, що правове регулювання економічних відносин має особливе соціальне значення, яке в умовах економічної кризи та при проведенні державою структурних перетворень економіки набуває все більшої актуальності, одностороннім слід визнати підхід, відповідно до якого правове регулювання економічної діяльності передбачає лише пряму державну участь, зумовлену насамперед імперативним методом правового регулювання.

Одним із значущих та показових в умовах перехідного періоду, пов'язаного з формуванням у країні передумов цивілізованого ринкового господарства, залишається визначення та

дотримання основних напрямів державної політики в економічній галузі. Така політика може здійснюватися під впливом певних обставин: поступовий відхід від тотального регулювання економіки в рамках держави; пошук співвідношення державного регулювання економіки та саморегулювання, а також визначення нових меж втручання держави в економіку держави; збільшення ролі саморегулювання економіки; визначення оптимального рівня централізації і децентралізації в управлінні економікою; подальше вдосконалення форм прямого і непрямого впливу на економіку держави; перехід до різноманіття форм власності та типів господарювання, чий рухливості і гнучкості надають сучасній економіці поліфонічний характер, роблять її здатною до швидких ефективних самоперетворювань, що конче необхідно на сучасному етапі науково-технічного прогресу; ускладнення економічного регулювання на основі поєднання конкурентно-ринкової, корпоративної і державної форм; різке збільшення ролі нових ринкових інститутів; пошук найбільш раціонального поєднання адміністративних та економічних методів управління економічними процесами; вдосконалення економічної політики держави на науковій основі з урахуванням особливостей розвитку держави; вдосконалення правових форм реалізації економічного механізму тощо. Отже, так чи інакше, державна політика в економічній галузі здійснює непрямий вплив на економіку держави (науково-технічний прогрес, інтелектуальна праця, наукова організація управління виробництвом тощо).

У зв'язку з цим не можна не згадати про цільові пріоритетні установки, що визначають як зміст економічної функції держави, так шляхи і засоби її реалізації: а) забезпечення (за допомогою державних засобів і методів) процесу реалізації економічних прав і свобод господарюючих суб'єктів, б) державний контроль за дотриманням «правил гри» між суб'єктами ринкових відносин, в) забезпечення конкурентного середовища, за рахунок державної антимонопольної політики.

Особливо слід зазначити, що головним пріоритетом реалізації економічної функції на міжнародній арені є саме сприяння розвитку національної економіки, яке в умовах глобалізації неможливо без широкого включення України в систему світогосподарських зв'язків. Для досягнення цієї мети необхідно:

- забезпечити сприятливі зовнішні умови для формування в країні економіки ринкового типу і для становлення оновленої економічної спеціалізації країни, що гарантує максимальний економічний ефект від її участі в міжнародному поділі праці;
- намагатися звести до мінімуму ризики при подальшій інтеграції України в світову економіку з урахуванням необхідності забезпечення економічної безпеки країни;
- сприяти формуванню справедливої міжнародної торгової системи при повноправній участі України у міжнародних економічних організаціях, що забезпечує захист у них національних інтересів країни;
- сприяти розширенню вітчизняного експорту та раціоналізації імпорту в країну, а також національному підприємству за кордоном, підтримувати його інтереси на зовнішньому ринку та протидіяти дискримінації вітчизняних виробників і експортерів, забезпечувати суворе дотримання вітчизняними суб'єктами економічної діяльності українського законодавства при здійсненні таких операцій;
- сприяти залученню іноземних інвестицій в першу чергу в реальний сектор та пріоритетні сфери економіки;
- забезпечувати збереження та оптимальне використання національної власності за кордоном;
- приводити обслуговування українського зовнішнього боргу у відповідність до реальних можливостей країни;
- формувати комплексну систему українського законодавства і міжнародної договірно-правової бази в економічній сфері.

З вищезазначеного можна дійти висновку, що економічна функція сучасної держави є постійним напрямом діяльності держави в економічній та суміжних з нею сферах. Така сторона діяльності держави зумовлена об'єктивними потребами розвитку в суспільстві ринкових відносин. Формування напрямів реалізації та шляхів розвитку економічної функції держави у сучасному суспільстві неодмінно має враховуватися і пристосовуватись до змін у світовій системі господарювання.

Отже, у процесі здійснення економічної функції сучасна держава впливає на ринкові відносини. Цим створюються умови для розвитку економіки, гарантій свобод підприємництва, не допускаються монополізм і недобросовісна конкуренція в економічних відносинах. При здійсненні своїх основних функцій сучасна держава впливає на суспільні відносини (політичні, соціальні, культурні та ін.), а реалізуючи економічну функцію – на економічні відносини. У процесі реалізації економічної функції створюється матеріальна база, яка сприяє інтенсифікації, оновленню та активізації здійснення всіх інших основних функцій сучасної держави. Саме тому економічна функція є однією з визначальних.

Список використаної літератури:

1. Общетеоретическая юриспруденция: Учебный курс: Учебник / Под ред. Ю.Н. Оборотова. – Ростов-н/Д., 2011.
2. Щербаковский Г.З. Государство и экономическая система общества: теоретико-правовые и праксиологические основания соотношения и взаимодействия: Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. – СПб., 2006.
3. Лошихін О.М. Економічна функція сучасної держави. Теоретико-правові аспекти: Монографія. – К., 2008.

Надійшла до редакції 30.11.2012

ЯНКОВСЬКА Г.В.,

кандидат філологічних наук, доцент
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 340.13

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ РІЗНОВИДІВ МОВ (НА МАТЕРІАЛІ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ»)

У статті проаналізовано різновиди мов на матеріалі Закону України «Про засади державної мовної політики», зосереджено увагу на недоліках у називанні термінів чи формулюванні їх визначень.

Ключові слова: мова, державна мова, офіційна мова, регіональна мова, мова меншин, мова національних меншин.

Анализируются разновидности языков на материале Закона Украины «Об основах государственной языковой политики», сосредоточено внимание на недостатках в именовании терминов или их формулировке.

Ключевые слова: язык, государственный язык, официальный язык, региональный язык, язык меньшинств, язык национальных меньшинств.

The varieties of languages have been analyzed in the article on the material of the Law of Ukraine «On Fundamentals of the State Language Policy». The accent is made on the faults in naming or formulating definitions of terminological combinations.

Keywords: language, state language, official language, regional language, minority's language, national minorities' language.

Понад 20 років українське суспільство чекало нового закону про застосування мов у нашій державі, адже Закон Української РСР «Про мови в Українській РСР» від 28 жовтня 1989 р. через свою застарілість фактично не виконувався. Нарешті, 3 липня 2012 р. Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про засади державної мовної політики» (надалі – Закон про мовну політику). Утім, довгоочікуване сподівання не принесло бажаного результату, адже його прийняття породило чималу кількість невдоволень як загалом щодо прийняття закону (порушення процедури його прийняття), так і зокрема щодо його змісту (розширення сфер використання регіональних мов та мов меншин, а особливо російської мови, неповноти поданого переліку мов, віднесених до регіональних мов або меншин України, назви закону тощо). Попри такі суттєві зауваження цей закон все-таки був опублікований, а тому 10 серпня 2012 р. набрав чинності.

Закон про мовну політику спрямований насамперед на застосування мов, на регулюван-

ня мовних правовідносин, об'єктом яких є мова. У Законі про мовну політику наявні різні словосполучення з терміном «мова». Усі вони так чи інакше стосуються поняття «мова», визначення якого в законодавстві немає. Закон про мовну політику хоча й вміщує статтю 1 «Визначення термінів», проте тлумачення цього терміна не подає. Спроба виокремити сутність поняття «мова» через подані у цій статті визначення не має успіху, адже дефініції формулюються з нібито наперед визначеного поняття «мова»: державна мова – закріплена законодавством мова; регіональна мова або мова меншин – мова, яка традиційно використовується; рідна мова – перша мова; мова національних меншин – мова меншин тощо. Лише мимохідь в тексті згадується про засіб комунікації щодо регіональної мови.

Така невизначеність, можливо, зумовлена багатозначністю поняття «мова». Як зазначає Ф. Бацевич [1, с. 29], у працях лінгвістів, філософів, логіків, психологів, фахівців із проблем штучного інтелекту, когнітологів у XX ст. було запропоновано більше 20 тис. визначень мови. Однак до законодавчих термінів, як відомо, висувається низка вимог, серед яких є й наявність дефініції та прагнення до однозначності. Ці вимоги щодо поняття «мова» законодавцем не дотримані, відтак, неминуче неоднакове прочитання в Законі про мовну політику таких словосполучень, як «будь-яка мова», «всі мови», «інша мова», «кожна мова» тощо. Тому вважаємо, що відсутність дефініції терміна «мова» є недоліком сучасного мовного законодавства, який потрібно обов'язково виправити.

Що ж до інших словосполучень з терміном «мова», то більшість із них можна назвати терміносполуками. Пропонуємо здійснити їх аналіз, погруповавши за певними ознаками. У такий спосіб ми отримаємо класифікацію різновидів мов, використаних у Законі про мовну політику та розглянемо їх мовно-термінологічне оформлення.

1. Мову насамперед розуміють як певну знакову систему. Така система у кожного етносу своя. Тобто можна говорити про поділ мов за етнічною ознакою. У Законі про мовну політику за цим критерієм виокремлюють такі мови: українська мова, російська мова, білоруська мова, болгарська мова, вірменська мова, гагаузька мова, ідиш мова, кримськотатарська мова, молдавська мова, німецька мова, новогрецька мова, польська мова, ромська мова, румунська мова, словацька мова, угорська мова, русинська мова, караїмська мова, кримчацька мова. Позитивним є те, що порівняно із назвами етнічних мов, поданих у Законі України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов та мов меншин», нарешті неіснуючу «єврейську мову» названо ідиш, а грецьку – новогрецькою.

2. Можна здійснити поділ мов і за сферою поширення: загальний та детальний. Загальний поділ становитиме мова приватного та мова суспільного життя (терміни преамбули та ст. 3 Закону про мовну політику). Виникає запитання доцільності використання означення «суспільний» при побудові такої терміносполуки. Традиційно виокремлювали мовні правовідносини приватного і публічного життя (Ф. Капоторгі, Є. Ткаченко), причому останні розглядалися як мовні правовідносини, одним з учасником яких є держава, державний орган. Термін «публічний» використано і в рішенні Конституційного Суду України № 10-рн/99 від 14 грудня 1999 р. щодо позначення сфери функціонування державної мови. Саме публічна, а не суспільна сфера як максимально врегульована сфера мовної діяльності протистоїть приватній. Тому, на нашу думку, термін «мова суспільного життя» варто замінити на сполуку «мова публічного життя».

Якщо за основу взяти назви розділів Закону про мовну політику, то матимемо детальний поділ: мова роботи органів державної влади, органів місцевого самоврядування, судочинства, економічної і соціальної діяльності, мова освіти, науки, інформатики і культури, мова у сфері інформації і зв'язку, мови топонімів та імен громадян, мова Збройних Сил України та інших збройних формувань. Такий поділ дещо насторожує, адже до мови роботи органів державної влади має входити мова судочинства та мова Збройних Сил України; чомусь відсутня мова назв юридичних осіб тощо. Якщо ж ми здійснимо класифікацію на основі назв статей, то матимемо такий поділ: мова ведення засідань Верховної Ради України, мова актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, мова роботи, діловодства і документації органів державної влади та органів місцевого самоврядування, мова документів про вибори та референдуму, мова документів, що посвідчують особу або відомості про неї, мова судочинства, мова досудового розслідування, дізнання і прокурорського нагляду, мова нотаріального діловодства, мова юридичної допомоги, мова економічної і соціальної діяльності, мова міжнародних дого-

ворів України, мова освіти, мова у сфері науки, мова у сфері інформатики, мова у сфері культури, мова засобів масової інформації і видавництва, мова у сфері поштового зв'язку і телекомунікацій, мова реклами і маркування товарів, мова топонімів, мова імен громадян України, мова Збройних Сил України та інших військових формувань. Хоча й такий поділ не зменшує кількість зауважень, а лише додає.

Так, мова ведення засідань Верховної Ради України та мова актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування є частиною мови роботи, діловодства і документації органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Виникає запитання, чому одночасно є мова освіти, мова судочинства – і мова у сфері науки, у сфері інформатики тощо. Такі зауваження вказують насамперед на недосконалість законодавчої техніки щодо називань структурних елементів Закону про мовну політику.

3. Різні етнічні мови в державі мають неоднакове правове становище, від чого розрізняють державні, офіційні, регіональні мови, мови національних меншин тощо. Закон про мовну політику виокремлює поняття «державна мова». Під цим терміном розуміється закріплена законодавством мова, вживання якої обов'язкове в органах державного управління та діловодства, установах та організаціях, на підприємствах, у державних закладах освіти, науки, культури, у сферах зв'язку та інформатики тощо (ст. 1 Закону про мовну політику). Сам термін «державна мова» для українського законодавства не новий, а от його визначення сформульоване по-іншому. Попереднє тлумачення поняття «державна мова» було здійснено Конституційним Судом України у рішенні № 10-рп/99 від 14 грудня 1999 р., відповідно до якого державна мова – мова, якій державою надано правовий статус обов'язкового засобу спілкування у публічних сферах суспільного життя.

Для чого законодавець формулює визначення по-іншому – невідомо, але від цього дефініція не стає кращою. Так, визначення, подане в Законі про мовну політику, не відповідає вимогам формулювання дефініцій, зокрема, порушена така вимога, як раціональна (оптимальна) стислість. Як зазначено в ДСТУ 3966:2009, про раціональну стислість визначення стандартизованого поняття свідчить також те, що в ньому нема зайвої інформації: висловів у дужках, переліків понять, що становлять обсяг позначуваного поняття, скорочень на зразок «та ін.», «і т.д.» [2, с. 21]. Також у дефініції не виправдано використаний термін «органи державного управління», яке в Законі про мовну політику ніде більше не згадується; незрозумілим є термін «органи діловодства»; не розкрито сутність поняття «мова» (визначення не повинно містити терміни, які потребують пояснення) тощо.

Разом з тим у Законі про мовну політику наявний і термін «офіційна мова», але його тлумачення відсутнє. Як відомо, в українському законодавстві термін «офіційна мова» використовується тільки щодо мов міжнародних організацій, об'єднань тощо. У цьому розумінні його й використано в п. 3 ст. 5 Закону про мовну політику. На території України офіційної мови (мов) поки що немає. Тому вважаємо за недолік тлумачення терміна «регіональна мова або мова меншини» як мови, яка відрізняється від офіційної мови (мов) цієї держави, що виписано в ч. 6 ст. 1 Закону про мовну політику. Зрозуміло, що такий текст продубльовано з Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, однак потрібно було його насамперед адаптувати до українського законодавства. Разом з тим те, що Конституційний Суд України використовує поняття державна та офіційна мова як синонімічні, не може бути виправданням. З метою непопущення принципу вертикальної класифікації законодавчих термінів потрібно було використати термін «державна мова», який наявний і в Конституції України.

Закон про мовну політику виокремлює термін «регіональна мова або мова меншини», розтлумачуючи його в ст. 1 як мову, яка традиційно використовується в межах певної території держави громадянами цієї держави, які складають групу, що за своєю чисельністю менша, ніж решта населення цієї держави, та/або відрізняється від офіційної мови (мов) цієї держави.

У п. 2 ст. 7 Закону про мовну політику цей термін уточнено щодо української держави як регіональні мови або мови меншин України, при цьому подано перелік таких мов, який зріс із 13 мов у Законі України «Про ратифікацію європейської хартії регіональних мов або мов меншин» до 18 доданям п'яти мов: вірменської, ромської, русинської, караїмської, кримчацької. Хоча й відповідно до ст. 4 Закону про мовну політику Закон України «Про ратифікацію європейської хартії регіональних мов або мов меншин» визнано як один із складових законо-

давства України про мови, утім, чомусь у перехідних положеннях забули внести до нього зміни щодо розширення переліку мов.

Цікаво, за якою ознакою відбирали ці мови? Якщо брати до уваги мовний склад населення, то відповідно до Всеукраїнського перепису населення 2001 р. такими мовами мали б бути російська, білоруська, молдавська, кримськотатарська, болгарська, угорська, румунська, польська, ідиш, вірменська, грецька, татарська, ромська, азербайджанська, грузинська, німецька та гагаузька мови. Натомість у переліку мов відсутні татарська, азербайджанська та грузинська мови. Якщо брати до уваги міноритарні мови (малопоширені, меншинні), як на цьому наголошують перекладачі Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, то виокремимо русинську, караїмську, кримчацьку та ін., але ж не російську, білоруську, молдавську і т.д. Принцип відбору залишається незрозумілим.

Що ж до самого терміна «регіональна мова або мова меншини», то його використання є небажаним, і ось з яких причин. Саме поняття складається з двох термінів – регіональна мова та мова меншин, які мають одне визначення. Відтак, порушена вимога до називання термінів – однозначна відповідність терміна поняттю, відповідно до якої термін має відповідати лише одному поняттю й, навпаки, одне поняття має бути позначено тільки одним терміном [2, с. 14].

Непотрібність такого подвійного європейського терміна прослідковується навіть із самого Закону про мовну політику. Так, наступним після терміна «регіональна мова або мова меншин» подано термін «територія, на якій поширена регіональна мова», де формулювання «або мова меншини» чомусь опущена (на відміну від Європейської хартії регіональних мов та мов меншин), а сама регіональна мова трактується вже як засіб комунікації певної кількості осіб, що виправдовує здійснення різних охоронних і заохочувальних заходів, передбачених Законом про мовну політику. Надалі в тексті Закону про мовну політику терміни «регіональні мови або мови меншин», «регіональні мови або мови меншин України», «регіональні мови» використовуються як синонімічні, наприклад: «У межах території, на якій поширена регіональна мова (мови), що відповідає умовам частини третьої статті 8 цього Закону, послуги перекладача з регіональної мови або мови меншини (мов), у разі їх необхідності, надаються без додаткових для цих осіб витрат (п. 4 ст. 14 Закону про мовну політику).

Крім того, іноді по тексті Закону про мовну політику ці два терміни законодавець розмежовує чи за допомогою розділового сполучника *або*: «У межах території, на якій поширена регіональна мова або мова меншини (мови), що відповідає умовам частини третьої статті 8 цього Закону, акти місцевих органів державної влади і органів місцевого самоврядування приймаються державною мовою *або цією регіональною мовою, або мовою меншини (мовами)* та офіційно публікуються цими мовами» (п. 2 ст. 10, п. 4 ст. 23 Закону про мовну політику); або ж за допомогою єдиного сполучника *і*: «Держава гарантує свободу прямого прийому радіо- і телепередач із сусідніх країн, які транслюються такими самими або схожими до державної мови або до *регіональних мов і мов меншин* України мовами, і не перешкоджає ретрансляції радіо- і телепередач із сусідніх країн, які випускаються в ефір такими мовами, а також забезпечує свободу виявлення поглядів і вільне поширення інформації друкованих засобів інформації такими мовами» (п. 5 ст. 24 Закону про мовну політику).

Якщо ж дотримуватися принципу вертикальної класифікації законодавчих термінів, то звернемо увагу на те, що в Конституції України взагалі немає термінів «регіональна мова» та «мова меншини», натомість використовується поняття «мови національних меншин». До речі, Закон про мовну політику визначає мову національної меншини як мову меншини, що об'єднана спільним етнічним походженням. Тобто поняття «мова меншини» та «мова національної меншини» є синонімічними, а це знову ж таки є порушенням однозначної відповідності терміна поняттю.

Виникає питання доцільності використання такої кількості синонімічних термінів, адже синонімія в законодавстві – явище небажане, а тим паче в межах одного закону, бо порушується й принцип єдності законодавчої термінології. Можливо, варто залишити конституційний термін «мова національних меншин», як це й було зроблено в Законі України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин». Однак що розуміти під цим поняттям? Якщо мови, поширені серед населення України, крім державної мови та мов корінних народів України, то мови кримськотатарська, караїмська тощо не можуть бути мовами націо-

нальних меншин. Якщо традиційну мову груп громадян України, які не є українцями за національністю, то як бути з російською мовою українців, які визнали її як рідну (а таких немало – 14,8 % населення України). Якщо ж виходити із територіального принципу визначення таких мов, то варто говорити про регіональну мову, якщо ж проаналізувати сфери поширення таких мов, то можна говорити навіть про офіційні мови окремих регіонів. У будь-якому разі ця проблема потребує законодавчого вирішення.

Насторожує й те, що російська мова в Законі про мовну політику має особливе становище порівняно з іншими мовами, визнаними як регіональні мови або мови меншин України. Це впливає насамперед із самого переліку, поданого в Законі про мовну політику (п. 2 ст. 7): російська, далі мови зазначені в алфавітному порядку і наприкінці додані русинська, караїмська та кримчацька мови. Хоча й в Конституції України таке особливе становище російської мови також відтворене, а саме в ч. 3 ст. 10 читаємо: «В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України». Однак із тексту Закону про мовну політику вбачається, що під поняттям російська мова законодавець не завжди вбачав регіональну мову або мову меншин України (див. *публікуються державною, російською та іншими регіональними мовами або мовами меншин (п. 1 ст. 10), розповсюджуватися у перекладі цією регіональною або російською мовою (мовами) (п. 5 ст. 11)* тощо). Таке особливе становище російської мови прямо суперечить визначеному у преамбулі Закону про мовну політику принципу рівноправності всіх національних мов.

4. У Законі про мовну політику можна виокремити і класифікацію мов за порядком вивчення мов: рідна/нерідна мова. Під рідною мовою законодавець розуміє першу мову, якою особа оволоділа в ранньому дитинстві. У більшості випадків це мова батьків (батьківська мова) або переважно матері (материнська мова). Утім, за умов дотримання принципу плуралінгвізму, як це передбачено пп. 9 п. 2 ст. 5 Закону про мовну політику, не виключено, що з часом на питання щодо визначення рідної мови буде важко відповісти.

Що ж до нерідної мови, то в Законі про мовну політику використано дві терміносполуки – іноземні мови та мови міжнародного спілкування: *навчальні заклади можуть створювати класи, групи з навчанням іноземними мовами (п. 12 ст. 20); держава сприяє розвитку багатомовності, вивченню мов міжнародного спілкування, насамперед тих, які є офіційними мовами Організації Об'єднаних Націй, ЮНЕСКО та інших міжнародних організацій (п. 3 ст. 5).*

Вважаємо недоцільним використання двох термінів у Законі про мовну політику. Обгрунтуємо свою думку. До п. 12 ст. 20 «Мова освіти» йшлося про навчання державною мовою та регіональними мовами або мовами меншин. Тому поява терміна «іноземні мови» у п. 12 вказує на мови, відмінні від державної та від регіональних мов або мов меншин, тобто про мови міжнародного спілкування. Утім, як відомо, лінгводидактичний термін «іноземна мова» тлумачиться як мова іншої національної лінгвокультурної спільноти, до якої мовець не належить (за Ф. Бацевичем). Інакше кажучи, за лінгводидактикою всі мови, окрім рідної, є іноземними. Таке пояснення не збігається із законодавчим, тобто втрачена пряма співвіднесеність із позначуваним поняттям спеціальної сфери. Саме тому вважаємо за доцільне залишити один термін – «мови міжнародного спілкування», який водночас відповідатиме і принципу вертикальної класифікації законодавчих термінів. Як відомо, в ч. 4 ст. 10 Конституції України використано саме цей термін: «Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування».

5. Можна виокремити різновиди мов у Законі про мовну політику і щодо рівня опанування мови: мова, яку розуміє людина; мова, якою володіє людина. На жаль, ці поняття залишилися не визначеними як у Законі про мовну політику, так і в законодавстві, хоча на практиці виникає гостра потреба у їх поясненні.

Отже, відповідно до Закону про мовну політику можна виокремити такі групи різновидів мов: за етнічною ознакою, за сферою поширення, за правовим становищем у державі, за порядком вивчення мов, за рівнем опанування мов. Під час аналізу терміносполук з поняттям «мова» було помічено низку недоліків щодо їх називання, тлумачення та використання: порушення вимог до називання термінів, до формулювання визначення термінів, недотримання принципу вертикальної класифікації законодавчих термінів, принципу єдності законодавчої термінології тощо. З метою однозначного прочитання Закону про мовну політику такі недоліки мають бути виправленими законодавцем. Подальші розвідки вбачаємо в аналізові правових

проблем використання мов в Україні у приватній та публічній сферах.

Список використаної літератури:

1. Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови: Лінгвофілософські нариси: Монографія. – К., 2009.
2. Термінологічна робота. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять: ДСТУ 3966:2009. – [Чинний від 2009-10-30]. – К., 2010.

Надійшла до редакції 11.12.2012

КОРНІЄНКО А.А., здобувач
(Донецький національний університет)

УДК 34.096

**ПРИНЦИП НЕВІДВОРОТНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ:
СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ**

У статті розглянуто питання методологічних засад дослідження принципу невідворотності юридичної відповідальності

я ц 4 я ц юридична відповідальність, принципи юридичної відповідальності, принцип невідворотності юридичної відповідальності, структура принципів юридичної відповідальності, структура принципу невідворотності юридичної відповідальності.

В статье рассматривается вопрос методологических основ исследования принципа неотвратимости юридической ответственности.

я ц я ц юридическая ответственность, принципы юридической ответственности, принцип неотвратимости юридической ответственности, структура принципов юридической ответственности, структура принципа неотвратимости юридической ответственности.

In the article we consider the methodological basis of the investigation of the principle of inevitable legal responsibility.

Keywords: legal responsibility, principles of legal liability, the principle of inevitability of legal responsibility, structure of legal liability principles, structure of principle of inevitability legal liability.

Дослідження принципу невідворотності юридичної відповідальності потрібно проводити виходячи із розуміння того, що результативність наукового пошуку будь-якого напрямку пов'язана зі ступенем розробленості методологічних аспектів тієї чи іншої проблеми. Принципи юридичної відповідальності повинні досліджуватися не як звичайна сукупність, а як цілісна система, яка характеризується певною ієрархією, єдністю, внутрішньою узгодженістю та взаємодією утворюючих її елементів, що діють, у свою чергу, не уособлено, ізольовано один від одного, а комплексно. Вони взаємообумовлені та знаходяться у тісному взаємозв'язку, а отже, кожний принцип юридичної відповідальності, що є складовим елементом даної системи, повинен тлумачитися та реалізовуватися з урахуванням усіх інших принципів [4, с. 7].

Виходячи із допустимості згідно з принципами системного підходу декількох розчленувань для будь-якого об'єкта та існування складної структури у кожного із структурних його елементів, при дослідженні системи принципів юридичної відповідальності можуть застосовуватися два різнорівневі поняття, а саме структура принципів юридичної відповідальності та структура принципу юридичної відповідальності. Таким чином, якщо структурними елементами системи принципів юридичної відповідальності виступають окремі її принципи, то структурними елементами принципу юридичної відповідальності є різноманітні вимоги або положення, які його конкретизують; відображають певний його бік; фактично відбувається конкретизація змісту принципу через перенесення акценту на його певну сторону [18, с. 18]. Таке бачення даного питання є більш доречним порівняно із визначенням принципів як ідей або якісних особливостей певного явища, адже на перший план має виноситися саме регулятивне значення принципів, а не лише їх ідейна чи духовна цінність.

Невідворотність є ключовим принципом юридичної відповідальності, своєрідним двигу-

ном процесу реалізації її заходів, втілення якого у життя сприяє досягненню цілей юридичної відповідальності в цілому та виконує завдання загальної і спеціальної превенції правопорушень зокрема. Також дотримання зазначеного принципу у поєднанні з іншими забезпечує реалізацію такої функції юридичної відповідальності, як підвищення авторитету закону, правоохоронних органів та підтримання правопорядку у державі тощо.

У межах дослідження принципу невідворотності юридичної відповідальності можуть бути визначені генетична, тимчасова, логічна, стохастична, просторова структури й інші типи зв'язків між утворюючими його елементами.

Дослідити витоки походження та виникнення принципу невідворотності юридичної відповідальності дозволить вивчення її генетичної структури.

Дослідження логічної структури принципу невідворотності юридичної відповідальності необхідне, аби отримати повноцінне уявлення про його сутність.

На перший погляд здається, що не має бути жодних розбіжностей у розумінні і трактуванні змісту та сутності зазначеного принципу. Але дослідження даної проблематики свідчить про протилежне. Проаналізуємо основні підходи до розуміння поняття принципу невідворотності юридичної відповідальності та з'ясуємо їх позитивні та негативні моменти.

На думку Л.І. Спиридонова, сутність принципу невідворотності юридичної відповідальності полягає у забезпеченні дієвості права, ефективності його впливу на поведінку людей [24, с. 290]. Основним недоліком, на наш погляд, є те, що автором не відображено сутність та природу даного принципу.

Зміст принципу невідворотності, як вважає С.Н. Кожевников, включає дві важливі з точки зору законності складові: положення про те, що кожне правопорушення обов'язково повинно приводити до притягнення правопорушника до юридичної відповідальності; жодна невинна особа не повинна бути притягнута до юридичної відповідальності [18, с. 466]. Недоліком є те, що принцип невідворотності юридичної відповідальності розглядається через законність, але другий елемент не входить до змісту розглядуваного принципу.

І.С. Самощенко, М.Х. Фарукшин зазначають, що невідворотністю юридичної відповідальності є не тільки те, що за кожне правопорушення слід застосовувати юридичні санкції, а те, що жодне правопорушення не повинно залишатися непоміченим та нерозкритим, кожне порушення має підлягати публічному розголосу, потрапити у поле зору держави та суспільства, отримати осуд з їх боку [22, с. 174]. Недоліком можна вважати те, що з урахуванням умов союгодення акцент, навпаки, має робитися на застосування юридичних санкцій, а не моральний вплив на правопорушника, який наразі є недовірливим, неефективним.

Сутність принципу невідворотності юридичної відповідальності Б.Т. Базильов розкриває так: юридична відповідальність повинна стати обов'язковим наслідком кожного правопорушення, адже превентивно-виховний вплив її санкцій визначається не їх жорсткістю, а невідворотністю застосування, а саме донесення до суспільної та індивідуальної свідомості уявлення про невідворотність зв'язку між даними явищами є важливим фактором зниження кількості правопорушень [2, с. 59, 60].

Досліджуючи принцип невідворотності юридичної відповідальності, В.Н. Кудрявцев акцентує увагу лише на обов'язковості реагування правоохоронних органів на факти порушення закону, невідворотності розкриття правопорушень [13, с. 333].

Н.В. Вантеева вважає, що принципу невідворотності юридичної відповідальності потрібно дотримуватися на всіх етапах її реалізації, а тому до складових його змісту слід віднести такі вимоги: обов'язкове виявлення, розкриття усіх скоєних правопорушень та притягнення винних осіб до юридичної відповідальності; застосування щодо винних осіб конкретних заходів юридичної відповідальності; безпосередня реалізація зазначених заходів тощо. Про реалізацію принципу невідворотності юридичної відповідальності у кожному конкретному випадку, на її переконання, можна говорити виключно за наявності зазначених складових одночасно [4, с. 121]. Недолік даної позиції, на нашу думку, полягає в тому, що на практиці досліджувана ідея здебільшого залишається нереалізованою через такі обставини: порушення законності, помилки, яких припускаються на початкових етапах процесу реалізації юридичної відповідальності, що, у свою чергу, унеможлиблює її реалізацію надалі, неправильне застосування матеріального закону, неповнота попереднього та судового слідства, що призводять до скасування

вироків та зупинення провадження у справах тощо. Як наслідок – великий рівень латентної злочинності.

Сьогодні часто можна почути про необхідність посилення юридичної відповідальності, застосування більш жорстких заходів за окремі види правопорушень з метою зниження криміногенної ситуації в країні. Але досвід застосування смертної кари, жорстких публічних покарань вказує на відсутність їх належного мотиваційного впливу. З даного питання слушно зауважує З.М. Черниловський, що згідно спостережень священників, які приймали останню сповідь засуджених до смертної кари, більшість із них вже були присутні при здійсненні смертної кари, але щоразу, скоюючи злочин, вони сподівалися на вжиті ними заходи перестороги, і ця надія була сильніша за страх [28, с. 199].

Досліджуючи елементи загальнопревентивного впливу права, В.Н. Кудрявцев вказував, що згадка про невідворотність настання юридичної відповідальності у багатьох випадках має вирішальне значення, адже навіть найжорсткіша санкція втрачає попереджувальне значення, якщо суб'єкт вважає, що до нього вона може й не бути застосована [14, с. 145].

Розуміння кожним членом суспільства невідворотності, неминучості настання юридичної відповідальності за порушення норм права здійснює сильний стримуючий вплив, змушує поважати закон. З цього приводу слушно висловився А.С. Шабуров, стверджуючи, що держава, реалізуючи покарання, впливає на правопорушника. Даний процес полягає у залякуванні, доведенні невідворотності покарання, попередженні тим самим нових правопорушень. У такий спосіб попереджувальний вплив здійснюється не лише на правопорушника, але й на оточуючих [26, с. 152].

Якщо ж скоєно правопорушення, а щодо винної особи заходи юридичної відповідальності не застосовуються, то складається враження про допустимість протиправної поведінки, виникає впевненість у безкарності подальших протиправних дій як власне правопорушника, так і оточуючих.

Дослідження логічної структури принципу невідворотності передбачає також вивчення його форми, тобто способів зовнішнього вираження його змісту.

Принцип невідворотності юридичної відповідальності був закріплений у ст. 2 Основ кримінального законодавства СРСР від 02.07.1991 № 2281-1 [20], але у Кримінальному кодексі України від 05.04.2001 № 2341-III він, незрозуміло з яких причин, не згадується. До речі, у даному Законі України взагалі відсутня стаття, яка б чітко визначала основні принципи кримінальної відповідальності [12]. Це дає приводи для сумніву стосовно доцільності існування цього принципу взагалі. Так, А.В. Головка вважає, що принцип невідворотності юридичної відповідальності не відповідає новітнім тенденціям у кримінальній політиці, не визнається принципом матеріального кримінального права [7, с. 64].

Н.В. Вантеева зазначає, що досліджуваний принцип свідомо не передбачається у кримінальному матеріальному праві, бо забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності та покарання є одним із важливих завдань кримінального судочинства, а не принципом кримінальної відповідальності. Тому дана ідея має визначатися процесуальними нормами, регламентуючими порядок реалізації кримінальної відповідальності [4, с. 124].

У цивільно-правовій сфері реалізація принципу невідворотності юридичної відповідальності матиме свої особливості, і, на наш погляд, може бути сформульована таким чином: у разі якщо особа, права якої порушено, звернулася до компетентних органів за юридичним захистом, вони повинні вжити усіх передбачених законом заходів, аби щодо правопорушника було вжито необхідних заходів юридичної відповідальності [4, с. 128].

Дослідження стохастичної структури принципу невідворотності юридичної відповідальності дозволяє виявити поряд із об'єктивно необхідними (стаціонарними) також його тимчасові (нестационарні) елементи і зв'язки, існування яких зумовлене особливостями, властивими окремим видам юридичної відповідальності. Таким чином, кількість елементів принципу може різнитися залежно від досліджуваного виду юридичної відповідальності.

Просторова структура принципу невідворотності виявляється у окремих видах вимог, які утворюють його зміст.

Не викликає заперечень той факт, що невідворотність юридичної відповідальності безпосередньо залежить не лише від реалізуючих її суб'єктів, але й від законодавця. Важливим є

забезпечення дотримання даної ідеї, насамперед на рівні правових норм, тому принцип невідворотності юридичної відповідальності висуває свої вимоги до суб'єктів як правотворчої, так і правозастосовної діяльності.

Вимоги принципу невідворотності юридичної відповідальності адресовані суб'єктам, що реалізують юридичну відповідальність, за своєю сутністю та юридичною природою є процесуальними, а тому повинні відображатися у правових нормах, які встановлюють порядок реалізації юридичної відповідальності. Ця обставина має враховуватися для грамотного законодавчого оформлення досліджуваного принципу у тексті нормативно-правового акта.

Отже, підбиваючи підсумок проаналізованого вище матеріалу, можна дійти висновку, що принцип невідворотності юридичної відповідальності покликаний забезпечити ефективність процесу реалізації заходів юридичної відповідальності; спрямовує діяльність суб'єктів, що реалізують юридичну відповідальність; є метою, досягнення якої потрібно прагнути; є критерієм оцінки діяльності правоохоронних органів, адже порушення принципу невідворотності юридичної відповідальності негативно впливає на їх авторитет, тягне несприятливі наслідки; перебуває в тісному взаємозв'язку із іншими принципами юридичної відповідальності, а тому, будучи елементом системи, повинен здійснюватися з урахуванням інших її складових, і насамперед принципу законності.

Список використаної літератури:

1. Вантеева Н.В. Принципы юридической ответственности: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – Ярославль, 2005.
2. Общая теория права: Курс лекций / Под ред. проф. В.К. Бабаева – Н. Новгород, 1993.
3. Спиридонов Л.И. Теория государства и права: Учебник. – М., 1995.
4. Самощенко И.С., Фарукшин М.Ф. Ответственность по советскому законодательству. – М., 1971.
5. Базылев Б.Т. Юридическая ответственность (теоретические вопросы). – Красноярск, 1985.
6. Кудрявцев В.Н. Закон, проступок, ответственность. – М., 1986.
7. Черниловский З.М. Всеобщая теория государства и права. – М., 1996.
8. Кудрявцев В.Н. Право и поведение. – М., 1977.
9. Теория государства и права / Отв. ред. В.М. Корельский. – Екатеринбург, 1994. – Ч. 2.
10. Основи кримінального законодавства СРСР від 02.07.1991 № 2281-1.
11. Коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К., 2001.
12. Головки А.В. Принципы неотвратимости и публичности в современном российском праве и процессе // Государство и право. – 1999. – № 3. – С. 64.

Надійшла до редакції 27.11.2012

ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА

ТОММА Р.П., кандидат юридичних наук

ВАРИВОДА В.І.,

кандидат юридичних наук, доцент

(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 336.22 : 351.72

ВПЛИВ КОРУПЦІЇ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ТА ЗАХОДИ ЩОДО ЇЇ ПОДОЛАННЯ

Проаналізовано стан протидії корупції в діяльності державної податкової служби України. Досліджено концептуальні підходи до розуміння поняття корупції, а також стан протидії корупційним проявам у діяльності органів державної податкової служби.

я ц 4 я ц : *корупція, феномен корупції, органи державної податкової служби.*

Анализируется состояние противодействия коррупции в деятельности государственной налоговой службы Украины. Исследуются концептуальные подходы к определению понятия коррупции, а также состояние противодействия коррупционным проявлениям в деятельности органов государственной налоговой службы.

я ц 4 я ц : *коррупция, феномен коррупции, органы государственной налоговой службы.*

In this article essence of corruption is analysed in activity of government tax service of Ukraine. The conceptual going is investigational near understanding of concept of corruption, and also the state of counteraction to the corruption displays at the діяльністі organs of government tax service.

Keywords: *corruption, the phenomenon of corruption, state tax authorities.*

Президент України як гарант Конституції визначив боротьбу з корупцією одним із стратегічних завдань влади. У Програмі економічних реформ «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» зазначено, що високий рівень корупції робить країну менш привабливою для міжнародного капіталу, а це гальмує економічне зростання і заважає виконанню завдань щодо підвищення добробуту українських громадян. Тому одним із перших Указів Президента В. Януковича було утворено Національний антикорупційний комітет, який Президент України очолив особисто; прийнято нові антикорупційні закони («Про засади запобігання і протидії корупції», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення»), які були розроблені та внесені Президентом України як першочергові; схвалено Національну антикорупційну стратегію на 2011–2015 роки; розроблено та прийнято майже усі підзаконні акти з метою якісного впровадження та реалізації нового антикорупційного законодавства [2, ст. 20; 9, ст. 1].

Одним із важливих кроків на шляху подолання корупції в Україні стало прийняття 1 липня 2011 р. Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції», що спрямований на створення дієвого антикорупційного законодавства України. Документ підготовлений з урахуванням пропозицій Групи країн проти корупції Ради Європи, зауважень Конституційного Суду України, експертів та представників громадськості.

Нове антикорупційне законодавство визначає основні засади запобігання і протидії корупції в публічній і приватній сферах суспільних відносин, відшкодування завданої внаслідок вчинення корупційних правопорушень шкоди, поновлення порушених прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав чи інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Також Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції» розширено коло корупційних діянь. Серед звичного переліку, який охоплював сприяння у підприємництві з використанням посадового/службового становища, здійснення підприємницької діяльності (безпосередньо або через входження до керівних органів юридичних осіб), відмову в наданні інформації та неправомірне сприяння у тендерних процедурах, з'явилися:

- неправомірне сприяння («протезування») у призначенні особи на посаду (для всіх суб'єктів);

- одержання дарунків/пожертв за рішення/дії/бездіяльність в інтересах дарувальника (у тому числі вчинені іншими особами), а також від підлеглих (для державних службовців та осіб, що отримують заробітну плату з бюджету/надають публічні послуги).

Відповідно до нового законодавства передбачено обмеження щодо роботи звільнених осіб. Після звільнення державного службовця з посади йому забороняється:

- протягом 1 року укладати трудові договори/правочини з особами, що були підконтрольні йому на час перебування його на посаді;

- розголошувати або іншим чином використовувати інформацію, яка стала йому відомою у процесі роботи за посадою на державній службі [1, ст.4].

Окрім того, новим антикорупційним законодавством забороняється всім суб'єктам корупційних діянь (у тому числі посадовим особам юридичних осіб приватного сектору) відмовляти запитувачам у наданні інформації, а так само надавати запитувану інформацію несвоєчасно/недостовірно/не у повному обсязі. Право на такі запити мають всі особи щодо публічної інформації (відповідно до Закону «Про доступ до публічної інформації»), адвокати (відповідно до Закону «Про адвокатуру») тощо.

Корупція (лат. corrumpere – псування, підкуп) – соціальне явище, яке охоплює всю сукупність корупційних діянь, пов'язаних із неправомірним використанням особами, уповноваженими на виконання функцій держави, наданої їм влади, службових повноважень, відповідних можливостей з метою задоволення інтересів власних чи третіх осіб, а також інших корупційних порушень, які створюють умови для вчинення корупційних діянь або є приховуванням чи попуранням їм [7, с. 406].

Оскільки у статті розглядається проблема корупції безпосередньо у діяльності працівників органів державної податкової служби (надалі – ДПС), ми, підтримуючи думку Л.В. Гапоненко, пропонуємо таке визначення даного явища: корупція в діяльності органів ДПС України – це діяльність осіб, уповноважених на виконання фіскальної функції держави (службовців державної податкової служби), що полягає у вчиненні протизаконних дій з використанням службового становища на власну користь чи користь інших осіб (платників податків), що принесе їм певні матеріальні блага, пільги і переваги [6, с.3].

З метою попередження та викриття корупційних правопорушень з боку податківців в системі органів державної податкової служби створено Управління внутрішньої безпеки ДПС України.

Основними завданнями служби є:

- попередження, виявлення і розкриття посадових злочинів і корупції з боку працівників податкової служби під час виконання службових обов'язків;

- профілактична робота стосовно недопущення розголошення службової таємниці, втрати спеціальної техніки, зброї, документів строгої звітності та інформації, що зберігається в банках даних податкової служби;

- безпека органів ДПС, її працівників та їх близьких родичів (захист від протиправних дій з боку злочинних елементів і злочинних угруповань).

Виходячи із завдань та правового статусу підрозділів внутрішньої безпеки, працівники служби наділені такими правами та повноваженнями:

- здійснюють розгляд і вирішення звернень громадян, посадових осіб з питань, що входять до їх компетенції, проводять оперативно-розшукову діяльність і дізнання згідно з чинним законодавством;

- здійснюють адміністративне провадження у справах про корупційні діяння та оперативне супроводження процесу розслідування кримінальних справ, порушених стосовно працівників податкової служби іншими правоохоронними органами;

- мають право організовувати відомчі перевірки з питань діяльності органів податкової служби та отримувати в кадрових підрозділах необхідні для службової діяльності відомості: знайомитися з особовими справами працівників, з відома відповідних керівників викликати працівників і отримувати від них пояснення;

- можуть безперешкодно знайомитися з матеріалами оперативно-розшукової діяльності,

що не розкривають джерел інформації та іншими документами органів податкової служби, робити з них копії, а в разі потреби навіть вилучати, брати участь у документальних та інших перевірках, які проводяться працівниками податкової служби. За виявленими порушеннями й умовами їх скоєння можуть вносити відповідним керівникам органів податкової служби пропозиції щодо вжиття заходів реагування, які є обов'язковими для розгляду;

- взаємодіють з іншими правоохоронними органами та вживають оперативних заходів реагування захисту працівників податкової служби та їх близьких родичів від протиправних посягань, пов'язаних із виконанням посадових обов'язків;

- проводять гласні та негласні оперативно-розшукові заходи у порядку, визначеному Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність»;

- виявляють оперативним та іншим шляхом працівників ДПС, які допускають порушення чинного законодавства, розголошують службову таємницю і ін.;

- документують протиправну діяльність правопорушників з метою притягнення їх до дисциплінарної, адміністративної або кримінальної відповідальності;

- встановлюють наміри окремих осіб і злочинних угруповань з підготовки та скоєння протиправних і провокаційних дій щодо ДПС та її працівників.[8, ст.2].

Таким чином, Управління внутрішньої безпеки є єдиним підрозділом внутрішнього контролю у складі органів податкової служби, яке спеціально у законодавчо визначеному порядку уповноважено здійснювати контроль за діяльністю працівників податкової служби з використанням оперативно-розшукових заходів, а в разі потреби – застосовувати примус.

Метою діяльності підрозділів внутрішньої безпеки ДПА України залишається попередження, виявлення та розкриття посадових злочинів і корупційних діянь з боку податківців.

Правовою основою діяльності підрозділів внутрішньої безпеки є Конституція України, закони України «Про державну податкову службу України», «Про міліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про засади запобігання і протидії корупції», Кримінальний кодекс та новий Кримінальний процесуальний кодекс України, інші законодавчі акти [5, ст. 1].

Відповідно до поставлених Урядом завдань, одним з основних напрямів для Державної податкової адміністрації України є посилення внутрішнього контролю за виконанням вимог Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції», профілактика корупційних правопорушень і виявлення злочинів у сфері службової діяльності [1, ст. 23].

Упродовж 2012 р. за матеріалами підрозділів внутрішньої безпеки в органах державної податкової служби за порушення вимог Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» стосовно працівників податкової служби складено 459 адміністративних протоколів (за 2011 р. – 348), за результатами розгляду яких судами притягнуто до адміністративної відповідальності 360 податківців (за 2011 р. – 320). Відповідно до займаних посад до адміністративної відповідальності за порушення вимог Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції» притягнуто 20 % податківців керівної ланки [3, ст. 34].

Разом з тим протягом 2012 р. іншими правоохоронними органами стосовно податківців було складено 137 (за 2011 р. – 151) адміністративних протоколів про порушення антикорупційного законодавства: МВС – 26, СБУ – 56, прокуратурою – 55, з яких 58 протоколів складено за матеріалами підрозділів по боротьбі з корупцією в органах ДПС (у 2011 р. – 102).

Протягом 2012 р. за матеріалами підрозділів внутрішньої безпеки в органах ДПС щодо працівників податкової служби та за фактами вчинення злочинів порушено 241 кримінальну справу (за 2006 р. – 246), з яких 13 справ порушено за ознаками злочину, передбаченого ст. 368 (одержання хабара) КК України (за 2011 р. – 21).

Окрім цього, багато уваги в діяльності підрозділу внутрішньої безпеки приділяється профілактиці корупційних правопорушень та вчиненню службових злочинів. На жаль, незважаючи на проведену протягом 2012 р. профілактично-виховну роботу, ще мають місце факти вчинення податківцями службових злочинів.

Зокрема, протягом минулого року силами відділів внутрішньої безпеки виявлено факти вчинення податківцями злочинів, передбачених ст. 364 КК України «Зловживання владою або службовим становищем», ст. 366 КК України «Службове підроблення» та ст. 368 КК України «Одержання хабара», за якими органами прокуратури порушені кримінальні справи [4, ст.25].

Ефективна діяльність підрозділу внутрішньої безпеки безпосередньо залежить від гро-

мадянської позиції платника податків. Але не завжди платники податків намагаються повідомити до відділу про протиправні дії податківців, що тільки стимулює корупцію. Для покращення взаємодії з громадянами та підприємцями, які потерпають від протиправних діянь окремих працівників податкових органів України, забезпечення оперативного реагування на можливі зловживання податківців, у відділах внутрішньої безпеки при ДПА України у цілодобово працюють «телефони довіри».

Зазначені показники свідчать про значне зниження рівня хабарництва серед працівників державної податкової служби України. У поточному році заходи з протидії корупції плануються з урахуванням аналізу виконання органами державної податкової служби прогнозних показників щодо надходження податків, зборів та інших обов'язкових платежів до державного бюджету, маючи за мету усунення корупційних чинників, які негативно можуть вплинути на виконання таких показників.

Крім того, у межах програми модернізації ДПА України було розпочато реалізацію заходів, спрямованих на підвищення рівня довіри з боку платників податків до органів державної податкової служби України та її працівників, системне вивчення громадської думки з метою посилення профілактики корупційних проявів в органах ДПС України. Дослідження наслідків реалізації даного Плану антикорупційних заходів у 2012 р. дозволить проаналізувати його ефективність і стан дотримання законності у діяльності податкових органів.

Отже, за результатами висвітленого у даній статті матеріалу можемо зробити такі висновки та пропозиції щодо подолання корупції в органах державної податкової служби України:

- необхідно на законодавчому рівні розширити права всіх правоохоронних органів України щодо протидії корупції в органах державної влади;
- необхідно забезпечити системний підхід у реалізації антикорупційних ініціатив, організувати процес збирання та аналізу статистичних даних, іншої інформації про реалізацію заходів щодо запобігання і протидії корупції і оцінки їх ефективності, стимулювати виявлення чинників, що сприяють корупційним проявам, та підготовку пропозицій щодо їх усунення.
- постійно проводити масово-роз'яснювальну роботу серед населення та працівників податкової служби, державних службовців щодо негативних проявів і наслідків корупції, покарання за виявлені корупційні діяння;
- безпосередньо попередження та профілактика (не документування за фактом скоєння) корупційних діянь та інших негативних проявів у діяльності органів державної податкової служби України повинні перебувати під постійним контролем керівництва ДПА України;
- завданням діяльності підрозділів внутрішньої безпеки державної податкової служби залишаються попередження, виявлення та розкриття посадових злочинів і корупції з боку податківців не з метою покарання, а з метою виховання та протидії їх корупційним проявам.

Список використаної літератури:

1. Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 07 квітня 2011 р. № 3206-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3206-17>.
2. Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України та деяких інших законодавчих актів України у зв'язку з утворенням податкової міліції: Закон України // ВВР України. – 1998. – № 26.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7.12.1984 р. // ВВР УРСР. – 1984. – Дод. до № 51. – Ст. 184-1.
4. Кримінальний Кодекс України. – К., 2012.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651 – VI. – Ст. 24.
6. Гапоненко Л.В. ДПС України // Науковий вісник Нац. ун-ту ДПС України (економіка, право). – 2009. – № 3 (46).
7. Шемшученко Ю.С. Корупція // Великий енциклопедичний словник. – К., 2007.
8. Офіційний сайт державної податкової служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: sts.gov.ua.
9. Матеріали до загальнообласного Дня інформування населення «Про стан протидії корупції» Рівненської РДА від 28 лютого 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rv.gov.ua.

Надійшла до редакції 07.12.2012

БРАСЛАВСЬКИЙ Р.Г., здобувач
(Національний університет державної
податкової служби України)

УДК 347.73

ПРО ПРАВОВУ ПРИРОДУ ПРОЦЕДУР ОБЛІКУ ОБ'ЄКТІВ ТА ПЛАТНИКІВ ПОДАТКІВ

Розкрито правову природу процедур обліку об'єктів та платників податків. Розглянуто особливу процедуру, яка забезпечує проведення податкової перевірки при припиненні юридичної особи або фізичної особи – підприємця. Наведено приклади з урахуванням чинного законодавства України.

я ц 4 я ц *Платник податків, документальна позапланова перевірка, процедури обліку об'єктів.*

Раскрывается правовая природа процедур учета объектов и налогоплательщиков. Рассматривается особая процедура, обеспечивающая проведение налоговой проверки при прекращении юридического лица или физического лица – предпринимателя. Приводятся примеры с учетом действующего законодательства Украины.

я ц 4 я ц : *налогоплательщик, документальная внеплановая проверка, процедуры учета объектов.*

In the article the legal nature of the accounting procedures of facilities and taxpayers. Considered a special procedure, which provides a tax audit at the termination of the legal entity or natural person - entrepreneur. Examples are given with the current legislation of Ukraine.

Keywords: *the taxpayer, documentary unscheduled audit, accounting procedures objects.*

Безумовно, різні підстави перевірки, різні форми її проведення зумовлюють різні процедури обліку. Особлива процедура забезпечує проведення податкової перевірки при припиненні юридичної особи або фізичної особи – підприємця. Відповідно до пп. 78.1.7 п. 78.1 ст. 78 Податкового кодексу України [1] документальна позапланова виїзна перевірка здійснюється у випадку, коли розпочато процедуру реорганізації юридичної особи (крім перетворення), припинення юридичної особи або підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця, порушено провадження у справі про визнання банкрутом платника податків або подано заяву про зняття з обліку платника податків.

Як впливає із п. 11.3 Розділу XI Наказу Державної податкової адміністрації України від 22.10.2010 № 979 [2], у разі отримання документів згідно з пунктом 11.2 цього розділу та/або якщо розпочато процедуру реорганізації юридичної особи (крім перетворення), припинення юридичної особи або підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця, порушено провадження у справі про визнання банкрутом платника податків або подано заяву про зняття з обліку платника податків, органом державної податкової служби приймається рішення про проведення документальної позапланової перевірки платника податків, який перебуває на обліку в такому органі. Згідно із п. 78.4 ст. 78 Податкового кодексу України [1] про проведення документальної позапланової перевірки керівник органу державної податкової служби приймає рішення, яке оформлюється наказом.

Таким чином, процесуальним документом, на підставі якого орган державної податкової служби має право здійснювати позапланову документальну перевірку платника податків у зв'язку із банкрутством, є рішення керівника органу державної податкової служби, оформлене наказом.

Згідно із п. 11.2 Розділу XI Наказу Державної податкової адміністрації України від 22.10.2010 № 979 [2] у зв'язку з припиненням платника податків органи державної податкової служби розпочинають та проводять процедури, передбачені цим розділом, у разі одержання хоча б одного з таких документів (відомостей):

- ☐ заяви за ф. № 8-ОПП від платника податків, поданою згідно з пунктом 11.1 цього розділу;
- ☐ відомостей державного реєстратора про внесення до Єдиного державного реєстру запису про рішення засновників (учасників) юридичної особи, уповноваженого ними органу про припинення юридичної особи;

□ відомостей з Єдиного державного реєстру чи ЄДРПОУ, повідомлення органу державної реєстрації про закриття відокремленого підрозділу;

□ судових рішень або відомостей з Єдиного державного реєстру, іншої інформації щодо прийняття судом рішень про порушення провадження у справі про банкрутство чи визнання банкрутом платника податків, порушення справи або прийняття рішення судом про припинення юридичної особи, визнання недійсною державної реєстрації чи установчих документів платника податків, зміну мети установи, реорганізацію платника податків.

Відповідно до п. 11.3 Розділу XI Наказу Державної податкової адміністрації України від 22.10.2010 № 979 [2] у разі отримання документів згідно з п. 11.2 цього розділу та/або якщо розпочато процедуру реорганізації юридичної особи (крім перетворення), припинення юридичної особи або підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця, порушено провадження у справі про визнання банкрутом платника податків або подано заяву про зняття з обліку платника податків, органом державної податкової служби приймається рішення про проведення документальної позапланової перевірки платника податків, який перебуває на обліку в такому органі.

Безумовно, коли йдеться про облік платника податку, принципово важливим є момент виникнення обов'язку – момент, з якого починається розрахунок податкового зобов'язання та особа розглядається в якості підконтрольної для аналізу її поведінки з боку контролюючих органів. Стаття 37 «Виникнення, зміна і припинення податкового обов'язку» Податкового кодексу України [2] пов'язує виникнення податкового обов'язку у платника з настанням обставин, з якими кодекс та закони з питань митної справи пов'язують сплату ним податку. В той же час цією статтею закріплено підстави для припинення податкового обов'язку.

Таким чином, не менш важливим для формування і виконання податкового обов'язку порівняно з моментом виникнення є момент припинення такого обов'язку і, відповідно, зняття платника податку з обліку. Згідно з п. 11.11 Розділу XI Наказу Державної податкової адміністрації України від 22.10.2010 № 979 [2] зняття з обліку платників податків в органах державної податкової служби здійснюється у такому порядку. Щодо платників податків, державна реєстрація припинення яких здійснюється згідно з Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» [3], підставою для зняття їх з обліку в органах державної податкової служби є надходження від державного реєстратора повідомлення про проведення державної реєстрації припинення юридичної особи. При цьому в такому повідомленні обов'язково має бути зазначений номер та дата внесення відповідного запису до Єдиного державного реєстру. Дата зняття з обліку відповідає даті закриття останньої картки особових рахунків платника податків або даті отримання повідомлення державного реєстратора про проведення державної реєстрації припинення платника податків у разі, якщо на момент отримання такого повідомлення були закриті всі картки особових рахунків такого платника податків.

Згідно зі ст. 40 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» [3] від 15.05.2003 № 755-IV державний реєстратор у день державної реєстрації припинення юридичної особи відповідно до ст.ст. 36-39 цього Закону зобов'язаний надіслати відповідним органам статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України повідомлення про проведення державної реєстрації припинення юридичної особи із зазначенням номера та дати внесення відповідного запису до Єдиного державного реєстру. До цього додаються відомості реєстраційної картки на проведення державної реєстрації припинення юридичної особи, що є підставою для зняття юридичної особи з обліку в органах статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України. Повідомлення про проведення державної реєстрації припинення юридичної особи на підставі рішення суду щодо ліквідації юридичної особи та відомості відповідної реєстраційної картки є підставою для зняття юридичної особи з обліку в органах статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України.

Облікові процедури, які стосуються об'єкта оподаткування, передбачають чітке розмежування складових вартості товарів (робіт, послуг). Для формування податкового обов'язку платника принципово важливим є те, як враховувати, куди віднести кошти, які отримав платник до того, як сформував своє податкове зобов'язання. При цьому слід мати на увазі, що за чинним податковим законодавством податкове зобов'язання не виступає як комплексна, узагальнююча категорія, яка поєднує всі елементи правового статусу платника і деталізує його

права та обов'язки. За чинним Податковим кодексом України [1] податкове зобов'язання – це лише сума податку, який вже розрахований та підлягає сплаті.

Таким чином, виходячи з того, що податкове зобов'язання являє собою суму коштів у вигляді податку, перед платником постає завдання чітко (відповідно до законодавства) та доцільно (відповідно до реалізації його завдань та намірів) обрахувати суму для перерахування до бюджету. Процедурне упорядкування обліку коштів, віднесення їх до того чи іншого елемента вартості (витрати, дохід і т.д.) здійснюється на межі бухгалтерського та податкового обліку.

На нашу думку, законодавче закріплення поняття податкового обліку, співвідношення його з бухгалтерським здійснено ще дуже суперечливо. Найбільш розповсюджений підхід – це визначення податкового обліку як бухгалтерського, який реалізується з метою оподаткування. Дуже узагальнений підхід, який надає багато підстав для дискусій. Наприклад, бухгалтерський облік передбачає декілька процедур обліку доходу юридичних осіб, відповідно до яких при однакових вихідних показниках отримуються різні підсумкові величини. Але це неприпустимо при формуванні податкового зобов'язання. В такому випадку знищується один із найважливіших принципів оподаткування – рівність, коли однотипні платники податків з однаковими об'єктами для оподаткування характеризуються різними підсумковими розмірами податкового зобов'язання.

Таким чином, вираженість податкових процедур при розрахунку податкового зобов'язання є одним із важливіших моментів у механізмі побудови податкового обов'язку в цілому. Показово, що після прийняття Податкового кодексу України [1] багато проблем було пов'язано з оцінкою та застосуванням норм саме при податковому обліку. Низка питань стосується, в контексті цього, обліку від'ємного значення об'єкта оподаткування, яке виникає при розрахунках об'єкта оподаткування за підсумками попереднього звітного року. Відповідно до пп. 1 підрозділу 4 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України [1] норми розділу III цього акту застосовуються при розрахунках з бюджетом, починаючи з доходів і витрат, отриманих і проведених з 1 квітня 2011 р. При визначенні податкового зобов'язання з податку на прибуток у разі, якщо об'єкт оподаткування має від'ємне значення, застосовуються норми п. 6.1 ст. 6 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» [4]. Слід врахувати, що у 2010 р. норми цього пункту діяли з урахуванням особливостей, встановлених п. 22.4 ст. 22 цього Закону. Було встановлено, що у звітних податкових періодах 2010 р. в складі валових витрат платника податку враховувалося 20 % суми від'ємного значення об'єкта оподаткування з податку на прибуток, яке утворилося станом на 1 січня 2010 р.

У I кварталі 2011 р. сума збитків з податку на прибуток, які утворилися станом на 01.01.2010 р. і не були враховані у складі валових витрат у 2010 р., і збитки, що утворилися в 2011 р., включаються до складу валових витрат першого календарного кварталу 2011 р. і, відповідно, стають негативним значенням I кварталу 2011 р. Зазначене відповідає положенням ст. 6.1 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» [4], відповідно до яких сума від'ємного значення об'єкта оподаткування попереднього податкового року включається до складу валових витрат першого календарного кварталу наступного податкового року і, відповідно, стає витратами I календарного кварталу.

Починаючи з II кварталу 2011 р. до доходів і витрат, отриманих і проведених з 1 квітня 2011 р., застосовуються норми Податкового кодексу України [1]. Згідно з п. 3 підрозділу 4 розділу XX «Перехідні положення» Кодексу п. 150.1 ст. 150 цього акта застосовується в 2011 р. з урахуванням того, що якщо результатом розрахунку об'єкта оподаткування платника податку з числа резидентів за підсумками першого кварталу 2011 р. є від'ємне значення, то сума такого від'ємного значення підлягає включенню до витрат календарного кварталу 2011 р. Розрахунок об'єкта оподаткування за результатами другого і третього кварталів, другого – четвертого кварталу 2011 р. здійснюється з урахуванням від'ємного значення, отриманого платником податку за перший квартал 2011 р., у складі витрат таких податкових періодів наростаючим підсумком до повного погашення такого від'ємного значення. Це застереження базувалося на тому, що розрахунок першого кварталу 2011 р. є кінцевим результатом розрахунку об'єкта оподаткування (аналогічно річному розрахунку) за законом, який втрачав чинність.

У той же час положення п. 150.1 ст. 150 Податкового кодексу України [1] передбачають, що у випадку коли результатом розрахунку об'єкта оподаткування платника податку з числа резидентів за результатами податкового року є від'ємне значення, то сума такого від'ємного

значення підлягає включенню до витрат першого календарного кварталу наступного податкового року. Розрахунок об'єкта оподаткування за наслідками півріччя, трьох кварталів та року здійснюється з урахуванням вказаного від'ємного значення попереднього року у складі витрат таких податкових періодів наростаючим підсумком до повного погашення такого від'ємного значення. Виходячи з цього, можна дійти висновку, що чинне податкове законодавство України не містить заборони на врахування в 2011 та 2012 роках збитків, що виникли до 01.01.2011 р., а отже, такі збитки повинні враховуватись у складі витрат поточних податкових періодів наростаючим підсумком до повного погашення від'ємного значення.

Список використаної літератури:

1. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-IV // ВВР. – 2010. – №№ 13-14, 15-16, 17. – Ст. 112.
2. Наказ Державної податкової адміністрації України від 22.10.2010 № 979.
3. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців: Закон України від 15.05.2003 № 755-IV // ВВР. – 2003. – № 31. – Ст. 263.
4. Про оподаткування прибутку підприємств: Закон України від 28.12.1994 р. № 334/94-ВР // ВВР. – 1995. – № 4. – Ст. 28.

Надійшла до редакції 20.11.2012

БУГАЄЦЬ К.І., здобувач
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 342.9

ОЦІНКА РИЗИКІВ ВІДМИВАННЯ КОШТІВ У ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ ФІНАНСОВОЇ РОЗВІДКИ

Проаналізовано чинне спеціальне законодавство України у сфері запобігання відмиванню коштів та міжнародне нормативно-правове регулювання цієї сфери, зокрема щодо запровадження у діяльність спеціальних підрозділів процедури оцінювання ризиків щодо фінансових операцій.

я ц я ц фінансовий моніторинг, фінансова розвідка, підрозділ фінансової розвідки, відмивання коштів, запобігання відмиванню коштів.

Анализируется действующее специальное законодательство Украины в сфере предотвращения отмыывания денежных средств и международное нормативно-правовое регулирование этой сферы, в частности касаясь введения в деятельность специальных подразделений процедуры оценки рисков финансовых операций.

я ц я ц финансовый мониторинг, финансовая разведка, подразделение финансовой разведки, отмыывание денег, предотвращение отмыывания денег.

The article analyzes the current special legislation of Ukraine in the field of prevention of money laundering and international legal regulation of this area, including the introduction of the special units of risk assessment procedures on financial transactions.

Keywords: financial monitoring, financial intelligence, financial intelligence unit, money laundering, prevention of money laundering.

Чинна система законодавства України у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму ще не повною мірою задовольняє зростаючі потреби суспільства у демократичних перетвореннях та забезпеченні ефективного виконання завдань і функцій держави, тому на порядку денному постають питання про створення системи ефективного механізму адміністративно-правового регулювання фінансового моніторингу в Україні як невід'ємної передумови захисту прав і законних інтересів людини, суспільства і держави, запровадження правових, соціальних та економічних стандартів життєдіяльності людини, суспільства і держави, реального покращання добробуту людей.

Окремі аспекти у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, зокрема фінансового моніторингу як правового явища комплексного характеру, досліджували А.А. Чаричанський, В.М. Алієв, Л.І. Аркуша, О.І. Барановський, В. Белецький, Є.Г. Биченко; М. Бондарева, С.О. Дмитров, Д. Еберхард, В.В. Капустін, Т. Качка,

О. Київець, А.А. Козіна, І.В. Козич, О.Є. Користін, В.Д. Ларичев, О.В. Літвінов, О.Н. Лисенков, М. Парапан, А. Петренко, Ю.В. Раковська, А.І. Римарук, А.В. Савченко, С.А. Сінянський, В. Толочко, Я.В. Турова, Х. Ханс та ін.

Водночас у більшості сучасних наукових праць зазначена тема висвітлюється лише в окремих аспектах, малодослідженим є правове регулювання застосування оцінки ризиків, хоча це має важливе наукове і практичне значення. Саме тому вивчення організаційних та правових засад оцінювання ризиків щодо фінансових операцій у діяльності Держфінмоніторингу України видається актуальним, необхідним і своєчасним.

Сорок рекомендацій FATF прямо зазначають, що країни мають заснувати підрозділи фінансової розвідки як національний центр отримання, а також, якщо це передбачено, надіслання запитів, аналізу та поширення інформації щодо підозрілих трансакцій та іншої інформації відносно потенційного відмивання грошей [1]. Важливим елементом системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, є створення фінансових розвідок, рекомендованих FATF, та надання їм відповідних повноважень. Зокрема, відповідно до п. 2.15 принципу четвертого «визначення головних дійових осіб та забезпечення дотримання законності» FATF у переліку дійових осіб указує підрозділи фінансової розвідки. При цьому у п. 2.13 того ж принципу FATF зазначає, що країни повинні визначити, хто є головними дійовими особами при впровадженні підходу, що ґрунтується на оцінці ризику, до протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму. Вони відрізнятимуться залежно від країни. FATF наголошує, що має бути ретельно обмірковано питання найбільш ефективного способу розподілення повноважень та інформації між сторонами [1].

Така концепція підрозділів фінансової розвідки є сумісною з тією, яка визначена на рівні ЄС, та, своєю чергою, базується на концепції, виробленій Егмонтською групою (The Egmont Group of Financial Intelligence Units).

В Україні створення підрозділу фінансової розвідки передбачено Законом України про фінансовий моніторинг. Відповідно до нього, функції підрозділу фінансової розвідки виконує спеціально уповноважений орган – Держфінмоніторинг України, який є інститутом забезпечення належного функціонування механізмів запобігання відмиванню грошей, що відповідає світовим стандартам.

Організації, подібні до Держфінмоніторингу України, діють у багатьох країнах світу та мають загальноприйнятну назву «підрозділ фінансової розвідки» – Financial Intelligence Units (FIU).

Досліджуючи проблеми відмивання «брудних» коштів у міжнародних та національних системах, українські дослідники вказують, що офіційне визначення FIU – орган фінансової розвідки, тобто національний орган, який відповідає за збір, аналіз і передачу компетентним органам інформації про випадки «відмивання» грошей, які було виявлено при розкритті фінансової інформації, яка стосується доходів, відносно яких є підозра щодо їх злочинного виникнення; або фінансової інформації, яка відповідно до національного законодавства є обов'язковою для подання в цілях боротьби з «відмиванням» грошей [2].

У кожній країні підрозділ фінансової розвідки посідає своє місце і підпорядковується різним органам, але незалежно від підпорядкування цілями даних органів є збір, аналіз і оброблення повідомлень про підозрілі операції і боротьба з відмиванням грошей [2].

Підрозділи фінансової розвідки є пунктами централізації інформації про незвичайні або підозрілі операції, які отримують інформацію від суб'єктів механізму запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансових і нефінансових установ. У світовій практиці зазначену інформацію до підрозділів фінансової розвідки подають банки, страхові компанії, біржі, установи, які здійснюють обмін валют, гральні заклади, інші фінансові установи, а також нотаріуси та агенти з нерухомості.

У 1997 р. було розроблено Глобальну програму ООН із боротьби з відмиванням капіталів із метою зміцнення можливості країн і міжнародних організацій ефективно протидіяти відмиванню «брудних» коштів шляхом надання технічного сприяння й аналізу масштабів проблем відмивання капіталів.

Розробники програми виходили з того, що жодна з країн не може запобігти відмиванню коштів, якщо працівники правоохоронних органів, банки і регулюючі органи не обмінюватимуться інформацією і не працюватимуть разом. Причому обмін повинен відбуватися не лише

всередині однієї країни, але й на міжнародному рівні. Такий підхід зумовив створення Егмонтської групи, в яку з 2005 р. входить і Держфінмоніторинг України.

Як запевняють М.К. Колісник та Н.О. Зинюк, створення Егмонтської групи стало кульмінацією багаторічних зусиль країн і міжнародних організацій у боротьбі з відмиванням грошей [2].

Керуючим органом Егмонтської групи є Постійна адміністративна підтримка (замість секретаріату). Спочатку адміністратор розташовувався в FIU Нідерландів, а починаючи з 2001 р. він знаходиться в FIU Великої Британії.

До основних пріоритетів діяльності даного міжнародного органу слід віднести такі: створення органів фінансової розвідки у країнах світу; стимулювання обміну інформацією на основі взаємної домовленості; надання доступу до закритого веб-сайту Егмонтської групи всім підрозділам фінансової групи; проведення навчальних програм, регіональних робочих груп і здійснення обміну персоналом; розгляд формальної структури Егмонтської групи для забезпечення постійного адміністрування Егмонтської групи, а також визначення часу і місця проведення пленарних засідань; розроблення процедур прийняття рішень стосовно відповідності національних органів визначенню «FIU»; формування в разі потреби додаткових робочих груп; розроблення правил обміну інформацією; підготовка інформації для публічного подання стосовно діяльності Егмонтської групи.

Розгляд питань проводиться в спеціальних робочих групах, яких на цей час є три: правова, навчально-комунікаційна та група допомоги країнам-початківцям. Для того щоб стати членом Егмонтської групи, підрозділ фінансової розвідки повинен відповідати визначенню «FIU» [2, с. 15-56].

На сьогодні членами Егмонтської групи є 111 фінансових підрозділів різних країн світу, серед них: Австралійський центр звітності операцій і аналізу, Офіс звітності в структурі федерального Міністерства внутрішніх справ (Австрія), Бельгійський орган фінансової розвідки, Бюро фінансової розвідки (Болгарія), Рада контролю за фінансовою діяльністю (Бразилія), Національний орган злочинної розвідки/ Орган економічних злочинів (Велика Британія), Комітет статті 7 Закону №2331/1995 (Греція), Секретаріат з відмивання грошей – Прокурор із серйозних економічних злочинів (Данія), Служба протидії відмиванню грошей у складі Офісу регулювання валютних відносин (Італія), Служба боротьби з відмиванням грошей (Люксембург), Офіс звітності з незвичайних операцій в структурі Міністерства юстиції (Голландія), Орган поліцейської фінансової розвідки Нової Зеландії, Орган боротьби з відмиванням грошей і підозрілих справ (випадків) ОАЕ, Генеральний інспектор фінансової інформації (Польща), Комітет фінансового моніторингу РФ, Мережа запобігання фінансовим злочинам (США), Рада розвідки фінансових злочинів – Міністерство фінансів (Туреччина) та ін.

Загалом підрозділи фінансової розвідки можна поділити на дві групи. До першої групи належать фінансові розвідки, які організовані при фінансових державних органах, до другої – організовані при правоохоронних відомствах.

Роль перших полягає у зборі та аналізі інформації про підозрілі операції, других – у слідчих та правоохоронних діях. Діяльність і тих і інших, їх тісна взаємодія між собою, а також з іншими державними органами, пов'язаними з протидією відмиванню, є вкрай важливою для ефективної роботи всієї системи протидії та запобігання відмиванню коштів або фінансуванню тероризму.

Аналіз основних форм та методів протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, дозволяє зробити такі висновки. Розвиток основних напрямів діяльності фінансових розвідок щодо боротьби з відмиванням коштів у цілому відповідає рекомендаціям FATF та міжнародним конвенціям, а з цієї ж причини у більшості країн форми діяльності фінансових підрозділів практично зберігаються. За всіма напрямками протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму були досягнуті значні успіхи, і в першу чергу завдяки розумінню глобальності існуючої проблеми та необхідності відповідного її вирішення, що не заважає існуванню національних особливостей у системах фінансового моніторингу різних країн.

Підрозділи фінансової розвідки відповідальні у своїх країнах за збір, обробку і аналіз відомостей, що надходять від фінансових посередників, про підозрілі операції, а також за передачу цієї інформації до правоохоронних органів за наявності достатніх підстав.

Вважаємо, що інформація, яка подана суб'єктами фінансового моніторингу, не може відразу бути використана неспеціалізованими установами, а тому підрозділ фінансової розвідки аналізує отриману інформацію, відбирає серед усієї сукупності операцій ті, яким потрібно при-

ділити підвищену увагу, доповнює її для того, щоб перетворити просту підозру на обґрунтоване припущення стосовно факту вчинення злочину.

Як зазначає професор О.Є. Користін, ґрунтуючись на досвіді інших країн, за своїм змістом фінансовий моніторинг пов'язаний із діяльністю підрозділів фінансової розвідки, а виходячи з необхідності адекватного запобігання суспільно небезпечному явищу, недостатніми є застосування лише гласних методів фінансової розвідки [3, с. 118]. Для аналізу отриманої інформації підрозділ фінансової розвідки повинен тісно співпрацювати із суб'єктами фінансового моніторингу і водночас з правоохоронними органами в країні і за її межами.

Відповідно до Закону України про фінансовий моніторинг перед Держфінмоніторингом України як вітчизняним підрозділом фінансової розвідки окрім загальних завдань, таких як запобігання та протидія легалізації доходів, поставлено і більш конкретні: збирання, оброблення та аналіз фінансової інформації про фінансові операції, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу. Після цього оброблені та узагальнені відомості збираються в бази даних, і за наявності достатніх підстав надаються у вигляді узагальнених матеріалів до відповідних правоохоронних органів, згідно з їх компетенцією (Генеральній прокуратурі України, СБУ, Державній податковій службі України, МВС України).

Крім того, у 2011 р. Держфінмоніторингом України укладено дві угоди про загальні засади співробітництва: з Державною митною службою України (18 липня 2011 р.) та зі Службою зовнішньої розвідки України (31 серпня 2011 рр.) [4].

Відповідно до Порядку надання та розгляду узагальнених матеріалів, затвердженого міжвідомчим наказом Держфінмоніторингу України та правоохоронних органів, внесено зміни, які значно вдосконалили процедуру підготовки, передачі та розгляду узагальнених матеріалів [5].

Відповідно до зазначеного порядку, експертна комісія Держфінмоніторингу України з розгляду узагальнених матеріалів, підготовлених до передачі правоохоронним органам, за наявності достатніх підстав приймає рішення щодо надсилання таких матеріалів до правоохоронних органів. До участі в засіданнях експертної комісії як експерти залучаються спеціалісти підрозділів правоохоронних органів.

Водночас Держфінмоніторинг України щоквартально звіряє з правоохоронними органами дані щодо стану розгляду узагальнених матеріалів, за результатами якої складаються акти звірок. Як зазначає Б.Ю. Кишакевич, характерними групами фінансових операцій, які містять узагальнені матеріали, є: операції з незаконного виведення коштів за кордон; псевдоекспорт (вантажно-митні декларації з ознаками підробки, експорт за завищеними цінами або на неіснуючі компанії); операції нерезидентів із цінними паперами; операції з переведення безготівкових коштів у готівку; операції зі страхування та перестрахування; операції, пов'язані з приватизацією; операції з втраченими паспортами; операції з банківськими металами [6].

Аналіз статистики надходження повідомлень фінансових операцій дає змогу зробити висновки, що найчастіше такі операції проводилися за участі Кіпру, Російської Федерації, Великої Британії, США, Німеччини, Литви, Латвії, Казахстану, Британських Віргінських островів, Швейцарії та Ізраїлю [4].

Як зазначалося раніше, діяльність Егмонтської групи спрямована на забезпечення обміну інформацією між органами фінансової розвідки різних країн із метою підтримки їх національних програм протидії відмиванню грошей.

Не є винятком і національний підрозділ фінансової розвідки. Взаємодія Держфінмоніторингу України з підрозділами фінансових розвідок різних країн дедалі поглиблюється. Співробітництво триває за багатьма напрямками, основним з яких є обмін інформацією щодо можливих випадків відмивання коштів або фінансування тероризму.

Згідно з міжнародними стандартами, Держфінмоніторинг України не є ані фінансовим, ані контролюючим органом і функціонує у взаємодії із фінансовим сектором та правоохоронними органами, на відміну від податкових, митних та контрольно-ревізійних органів. Організаційна структура побудови Держфінмоніторингу України враховує рекомендації експертів США та Ради Європи і відповідає найкращим світовим зразкам, забезпечуючи прозорість процесу боротьби із відмиванням коштів, що дає змогу надійно захищати банківську таємницю та істотно зменшувати ризик корупції та упереджених рішень.

Як слушно зауважує професор О.Є. Користін, Держфінмоніторинг відповідає основним

принципам діяльності підрозділів фінансової розвідки, оскільки є центральним органом у системі фінансового моніторингу і з метою боротьби з відмиванням коштів виконує покладені на нього законом функції. Як і інші центральні державні органи, управління є політично незалежним, має право видавати нормативно-правові акти для виконання ним своїх завдань, а також брати участь у міжнародному співробітництві з питань запобігання відмиванню коштів, що, у свою чергу, достатньою мірою відповідає світовим стандартам щодо інститутів забезпечення функціонування механізму запобігання відмиванню коштів [3, с. 263].

Основним джерелом даних для підрозділу фінансової розвідки є повідомлення від суб'єктів первинного фінансового моніторингу про підозрілі операції. Робота всієї системи протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму залежить від того, наскільки підрозділ фінансової розвідки може виявити серед повідомлень про фінансові операції ті, які можуть бути пов'язані з відмиванням коштів або фінансуванням тероризму. При цьому слід мати на увазі, що значна частка повідомлень надається за ознаками обов'язкового фінансового моніторингу відповідно до критеріїв, визначених у ст. 15 Базового Закону, тобто без наявності підозр у суб'єкта первинного фінансового моніторингу.

Держфінмоніторинг України здійснює комплексний аналіз отриманої інформації. Всі отримані повідомлення поділяються за ступенем ризику та здійснюється їх тактичний та оперативний аналіз з урахуванням всієї наявної інформації. За результатами такого аналізу заводиться досвід для проведення фінансового розслідування.

У рамках досвіду здійснюється ґрунтовний аналіз на предмет виявлення підстав вважати, що фінансова операція може бути пов'язана з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму, або з іншими злочинами.

Держфінмоніторинг України, у разі наявності достатніх підстав вважати, що фінансова операція або сукупність пов'язаних між собою фінансових операцій можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму, подає до правоохоронних органів, уповноважених приймати рішення згідно з кримінально-процесуальним законодавством, а також розвідувальних органів України для здійснення оперативно-розшукової діяльності відповідні узагальнені (додаткові) матеріали.

Держфінмоніторинг України у разі наявності достатніх підстав підозрювати, що фінансова операція або клієнт пов'язані із вчиненням діяння, визначеного Кримінальним кодексом України, що не стосується легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму, подає інформацію до відповідного правоохоронного або розвідувального органу України у вигляді узагальнених матеріалів.

Поряд з тим Україна не може не враховувати вимоги нових рекомендацій FATF, які були прийняті в лютому 2012 р. В основу рекомендацій покладено тезу, що країни повинні визначати, здійснювати оцінку та розуміти ризики, пов'язані з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму для цієї країни, а також вживати заходів, включаючи визначення органу або механізму з метою координації дій з оцінки ризиків, та використовувати ресурси, спрямовані на забезпечення ефективного зниження ризиків.

Саме тому необхідним є у повному обсязі застосовувати в Україні підхід, що ґрунтується на оцінці ризиків, з метою забезпечення відповідності заходів із запобігання або протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму ступеню виявлених ризиків. Такий підхід повинен бути основним підґрунтям для ефективного спрямування ресурсів у системі протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму, а також впровадження відповідних заходів.

У такому випадку при визначенні високого рівня ризику необхідно забезпечувати і режим з протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму, який би належним чином усував такі ризики. Якщо ж рівень ризику визначається як невисокий, може прийматися рішення про застосування спрощених заходів у межах деяких Рекомендацій FATF і за певних умов.

Список використаної літератури:

1. Рекомендації Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF). «Міжнародні стандарти з протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatf-gafi.org>.
2. Качка Т. Боротьба з відмиванням грошей: Комплексний порівняльно-правовий аналіз відповідності законодавства України аспису Європейського Союзу в сфері боротьби та запобігання легалізації

доходів, отриманих злочинним шляхом. – К., 2004.

3. Користін О. С. Відмивання коштів: теоретико-правові засади протидії та запобігання в Україні: Монографія. – К., 2007.

4. Звіти Державної служби фінансового моніторингу України за 2005–2011 роки [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.sdfm.gov.ua>.

5. Про затвердження Порядку надання Державним комітетом фінансового моніторингу України Міністерству фінансів України інформації для підвищення ефективності здійснення нагляду: Наказ Державного комітету фінансового моніторингу України, Міністерства фінансів України від 22 жовтня 2010 р. № 193/1253 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 89. – Ст. 3166.

6. Корженівський Я.В. Методи легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом // Науковий вісник Нац. ун-ту держ. податкової служби України (економіка, право). – 2011. – № 1 (52). – С. 289-295.

Надійшла до редакції 27.11.2012

ВОРОН Р.О., здобувач

(Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»)

УДК 346.7

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ФАРМАЦЕВТИЧНОМУ РИНКУ

Досліджено особливості здійснення господарської діяльності на фармацевтичному ринку України, в тому числі структура фармацевтичного ринку та основні організаційно-правові форми впливу на господарську діяльність на фармацевтичному ринку.

я ц 4 я ц 4 фармацевтичний ринок, елементи фармацевтичного ринку, суб'єкти фармацевтичного ринку.

Исследуются особенности осуществления хозяйственной деятельности на фармацевтическом рынке Украины и основные организационно-правовые формы влияния на хозяйственную деятельность на фармацевтическом рынке.

я ц 4 я ц : фармацевтический рынок, элементы фармацевтического рынка, субъекты фармацевтического рынка.

This article analyzes the economic activities in the pharmaceutical market of Ukraine, including the structure of the pharmaceutical market and the basic legal forms of influence on economic activity in the pharmaceutical market.

Keywords: pharmaceutical market, pharmaceutical market items, subjects pharmaceutical market.

Необхідно зазначити, що вітчизняне фармацевтичне підприємництво як самостійне соціально-економічне явище існує і розвивається в складних умовах трансформаційної економіки і стикається з безліччю проблем. На зниження життєздатності суб'єктів фармацевтичного бізнесу впливають значний податковий тиск, наявність різного роду адміністративних бар'єрів, обмеження фінансово-кредитних ресурсів, слабкість матеріальної, фінансової, менеджерської та кадрової складової діяльності фармацевтичного підприємництва. Але фармацевтичний бізнес, незважаючи на труднощі нормативно-правового та економічного характеру, продовжує розвиватися та виконувати свої соціальні функції.

У соціальній державі, серед іншого, фармацевтичний ринок є одним із основних узагальнюючих показників успішності її економіко-правової політики. Він функціонує на основі загальних правових принципів, що властиві ринковій економіці, одночасно маючи певну специфіку, яка відрізняє його від ринків інших галузей економіки. Кон'юнктуру фармацевтичного ринку зумовлюють особливі підходи до засобів регулюючого впливу на господарську діяльність суб'єктів фармацевтичного ринку, які перш за все спрямовані на забезпечення охорони здоров'я.

Безумовно, проблеми, що виникають на фармацевтичному ринку, є надзвичайно важливими. Підхід до їх системного комплексного аналізу потребує попереднього вивчення широкого кола супутніх проблем. Так, для забезпечення сталого і висхідного розвитку фармацевтичного підприємництва Конституція України закріплює необхідні правові та інші передумови. Конституційний лад України

як демократична система суспільних відносин, що регулюється законами України, виступає фактичним гарантом ефективності впровадження конституційних положень щодо підприємницької діяльності. На жаль, існують непоодинокі випадки недотримання державними органами влади цих положень, що примушує суб'єктів підприємницької діяльності не сплачувати податків або значно підвищувати ціни на свою продукцію. При цьому, як стверджує Д.В. Задихайло, економічні доктрини та політична актуалізація тих чи інших функцій держави перебувають у діалектичній залежності [1].

Отже, зазначені фактори негативно впливають на економічний розвиток держави і добробут населення.

Теоретико-методичні проблеми формування ринкових відносин в Україні за різними критеріями займають значне місце в роботах науковців усіх напрямків права, їх досліджували О.М. Вінник, Д.В. Задихайло, В.К. Мамутова, О.П. Подцерковний, В.А. Устименко, В.С. Щербина тощо. Але науковці при опрацюванні зазначених питань не приділяли увагу особливостям розвитку фармацевтичного ринку, хоча деякі дослідники, зокрема В.М. Пашков і Л.І. Куш, досліджували окремі питання розвитку сегментів фармацевтичного ринку, а саме ринку лікарських засобів. Але, на нашу думку, в тому й особливість фармринку, що він є комплексним і складається не лише з ринку лікарських засобів, а й інших компонентів.

Метою цієї статті є дослідження особливостей здійснення господарської діяльності на фармацевтичному ринку України та дослідження структури цього ринку.

З точки зору деяких фахівців з економічної теорії, сутність і роль фармацевтичного ринку в економіці держави найдетальніше розкривається в його функціях, що традиційно об'єднуються у регулюючу, стимулюючу, розподільчу та інтегруючу. Ретельніший аналіз дає змогу в межах таких функцій виділити дещо вузчі, конкретніші функції фармацевтичного ринку, головними з яких є: 1) організація процесу доведення фармацевтичного товару до споживача; 2) розподіл фармацевтичного товару між споживачами, зважаючи на соціальне розшарування суспільства за доходами; 3) забезпечення умов для існування конкуренції між виробниками ліків і між торговельними фармацевтичними підприємствами; 4) забезпечення взаємозв'язку між пропозицією та попитом на лікарські засоби та вироби медичного призначення і виробництвом та споживанням ліків у територіальних межах держави; 5) формування ринкових цін на окремі види фармацевтичного товару; 6) формування умов для мінімізації фінансових і комерційних ризиків суб'єктів фармацевтичного ринку; 7) стимуляція до оптимізації трансакційних і логістичних витрат та до раціонального використання чинників виробництва для одержання кращих кінцевих результатів через застосування новітніх досягнень техніки, науки, стимулювання праці, управління, організації; 8) стимуляція зовнішньоекономічної діяльності, пов'язаної з експортом-імпортом лікарських засобів і сировини для них, технологій, обладнання для їхнього виготовлення та обігу (зберігання, транспортування, утилізації, контролю якості). При цьому під фармацевтичним ринком розуміють ринок лікарських засобів та виробів медичного призначення [2]. Схожої точки зору дотримується правознавець В.М. Пашков, який вважає, що фармацевтична продукція повинна складатися із лікарських засобів та виробів медичного призначення [3]. На нашу думку, *лікарські засоби та вироби медичного призначення є основними елементами фармацевтичного ринку, а до похідних елементів фармацевтичного ринку можна віднести також лікувальну косметику, спеціальні харчові продукти, біододавки тощо.*

Отже, слід ширше зупинитися на особливостях продукції, що реалізується на фармацевтичному ринку. Вона належить як до товарів промислового призначення, так і широкого вжитку. У процесі споживання лікарські засоби зникають, як і харчові продукти під час харчування або сировина і матеріали під час виробництва товарів. Застосування більшості виробів медичного призначення, навпаки, тривалий процес, як споживання товарів тривалого використання (одяг, посуд, меблі тощо) або обладнання у виробництві [4].

З точки зору фахівців з економічної теорії, об'єктом комплексного дослідження фармацевтичного ринку виступає не лише фармацевтичний ринок сьогодення, але «фармацевтичний ринок у процесі становлення», тобто економічні та історичні процеси і явища, які відбулися до його утворення в минулому, а також можливості прогнозування стану фармацевтичного ринку в найближчому майбутньому. Таке прогнозування дає змогу окремим суб'єктам фармацевтичного ринку визначати пріоритети свого розвитку, здійснювати короткострокове (тактичне) планування діяльності і стратегічне планування, що базується на інформації про політику уряду в галузі фар-

мації; бюджетну політику, очікування щодо економічного розвитку країни в цілому; напрацювання законодавчих органів щодо регулювання діяльності суб'єктів фармацевтичного ринку, очікуваній даті їхнього впровадження [5].

Розглядаючи еволюцію розвитку фармацевтичного ринку в узагальненому вигляді, можна виділити такі стадії його розвитку: перша стадія – це стадія поступового розвитку в умовах домінування ідеї «вільного ринку»; друга – це стадія застосування засобів адміністративного впливу на ринкові відносини, з перевалюванням засобів «ручного управління» фармацевтичним ринком.

Для функціонування фармацевтичного ринку необхідна наявність: вітчизняних фармацевтичних виробників та імпортерів фармацевтичної продукції; дистриб'юторів фармацевтичної продукції, які безпосередньо займаються оптовою торгівлею фармпродукцією; роздрібних аптечних мереж, які безпосередньо реалізують фармацевтичну продукцію пацієнтам, соціальним закладам, закладам охорони здоров'я для безпосереднього її застосування.

Суб'єктами фармацевтичного ринку як явища, основою якого є взаємовідносини фармацевтичних закладів (аптечних) та пацієнтів, виступають: по-перше, розробники фармацевтичної продукції, її виробники, імпортери фармацевтичної продукції, органи державної реєстрації цієї продукції; по-друге, дистриб'ютори фармацевтичної продукції, аптечні заклади, що займаються її безпосередньою реалізацією, та інші заклади охорони здоров'я або соціальні заклади, які закуповують і зберігають фармацевтичну продукцію з метою надання медичних або соціально-медичних послуг; по-третє, органи державного контролю фармацевтичного ринку.

Якщо говорити про тенденції, які сформувались на фармацевтичному ринку України, то експерти в першу чергу визначають загострення конкуренції, зумовлене появою великої кількості фармацевтичних підприємств оптової та роздрібною мереж [6].

Необхідно вказати, що повноцінними учасниками фармацевтичного ринку є також спеціально уповноважені органи державного контролю. Свого часу система державного контролю в Україні була дуже складною, у зв'язку з чим потребує окремого висвітлення.

В цілому до негативних факторів, що мають вплив на фармрининок, належать регуляторні ініціативи з боку держави, які спрямовані на обмеження діяльності фармкомпаній, а також посилення внутрішньоринкової конкуренції. Фактично серед умов подальшого ускладнення ситуації на фармацевтичному ринку України можна виокремити, по-перше, соціально-економічні: стагнація доходів населення; висока інфляція на основну фармпродукцію; зниження ліквідності на фінансових ринках; зниження інтенсивності сезонних захворювань. По-друге, регуляторні: регулювання ціноутворення більшої частки фармринку; підвищення податкового тиску; відсутність дієвої державної фармацевтичної політики. По-третє, внутрішньоринкові: зниження значимості цінового фактору для росту ринку; неефективна конкурентна політика на фармацевтичному ринку; випереджуюче збільшення витрат на фоні динаміки доходів.

Фармацевтична галузь посідає значне місце і в економіці України, оскільки є важливим сегментом національного ринку, багато в чому визначає національну і оборонну безпеку країни, характеризується великою наукоємною і розвиненою кооперацією. Упродовж п'яти останніх років галузь демонструє стійку тенденцію до зростання в грошовому вираженні на рівні менше 20 % на рік. Якщо в 2002–2003 рр. вважалось великим досягненням приблизитися до обсягу ринку в розмірі 1 млрд. USD, то в 2007 р. обсяг ринку перевищив 2 млрд. USD.

Українська фармацевтична промисловість виробляє близько 1400 із 3000 препаратів, що продаються в Україні. Фармацевтичні компанії України виробляють лікарські засоби майже в усіх формах (твердих, рідких, порошкоподібних тощо). Основними групами є серцево-судинні препарати, анальгетики, вітаміни, засоби для лікування респіраторної та ендокринної систем, шлунково-кишкового тракту і антибіотики.

Фармацевтичні субстанції в Україні виробляють 49 зареєстрованих суб'єктів підприємницької діяльності. У структурі вироблених субстанцій 76 найменувань синтетичного походження, а 82 – природного. Субстанції вітчизняного виробництва складають всього лише 30 % від загальної кількості, всі інші імпортуються з Китаю, Німеччини, Індії, Росії та США.

На фармацевтичному ринку сьогодні наявна продукція понад 300 виробників з країн далекого зарубіжжя, країн СНД і Балтії, а також 160 вітчизняних виробників, серед яких 22 виробники, що займалися виробництвом лікарських засобів ще за часів Радянського Союзу.

Українські фармацевтичні компанії намагаються диверсифікувати асортимент з метою задоволення потреб покупців, з кожним роком покращуючи якість і асортимент продукції, що випускається. Одним із основних факторів розвитку ринку фармацевтики є загальне зростання купівельної спроможності населення. Однак ця причина зовсім не єдина. За даними експертів, на ринку спостерігається тенденція до збільшення частки більш дорогих і, як правило, ефективніших препаратів за рахунок зниження сегмента дешевих класичних препаратів. Є також суб'єктивні причини збільшення на ринку частки дорогих препаратів: покупець, як і в інших сферах споживання, наслідує віянням моди. Часто виходить, що фактично люди платять лише за нову упаковку і бренд [7].

Конституційний лад та підприємницька діяльність тісно пов'язані між собою. В Україні потрібно забезпечити функціонування цих чинників у відповідності до стандартів ЄС, для яких додержання Конституції є основною умовою розвитку підприємництва як фундаментальної основи конституційного ладу. Однак закріплення на конституційному рівні права на підприємницьку діяльність об'єктивно зумовлює необхідність визначення самого поняття даного права у нормативно-правових актах, спрямованих на регулювання підприємницької діяльності.

Крім того, не заперечуючи значущості та всебічності конституційної складової у процесах урегулювання підприємницької діяльності, в тому числі на фармацевтичному ринку, можна вважати, що вихідною, пріоритетною галуззю права в цій сфері є передусім господарське право. Саме господарське право як одна із провідних галузей вітчизняного права уточнює основоположні права та принципи діяльності учасників підприємницьких правовідносин, в тому числі в контексті забезпечення правового господарського порядку. Господарський кодекс України закріпив легальний статус підприємництва, його свободу, принципи й організаційні форми, визначив поняття «підприємництва», умови здійснення підприємницької діяльності в Україні.

У Конституції України при визначенні підприємницької діяльності, яку має право здійснювати кожен володілець відповідного права, використана конструкція не дозвільної норми, а конструкція загально дозвільної норми за правилом «дозволено все, що не заборонено законом». Вказівка, що міститься в Конституції України, на можливість підприємницької діяльності, в тому числі на фармацевтичному ринку, є одним із проявів загальнодозвільного принципу.

У ході господарської діяльності на фармацевтичному ринку особою реалізуються такі конституційні права: право користуватися природними об'єктами права власності народу (ст. 13 ч. 1); право на державний захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки (ст. 13 ч. 1); право кожного володіти, користуватися, розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41), а головне – встановлене ст. 42 Конституції України право на підприємницьку діяльність, що не заборонена законом. Разом із тим конституційне закріплення означає не лише гіпотетичну можливість займатися підприємницькою діяльністю, а й фактичне підтвердження того, що держава покладає на себе обов'язок створювати умови для реалізації зазначеного права. Іншими словами, порушення конституційного права мало б викликати адекватну реакцію з боку органів державної влади, які повинні були б звести до мінімуму можливі порушення конституційних прав громадян на підприємницьку діяльність, а якщо такі процеси вже відбуваються, то якнайшвидше реагувати [8].

На сьогодні можна вважати, що *на фармацевтичному ринку України не створено достатньо мотивованих шляхів розвитку підприємницької діяльності, в тому числі щодо створення інноваційної продукції.*

За інформацією, викладеною в Постанові ВРУ від 06.10.2011 р. «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про сучасний стан та перспективи розвитку фармацевтичної галузі України», Україна має власне фармацевтичне виробництво, розвинуту дистрибуторську мережу та розгалужену аптечну мережу, що представлені суб'єктами господарювання різних форм власності. Станом на 1 квітня 2011 р. в Україні зареєстровано 14205 лікарських засобів, що охоплюють усі фармакологічні групи. З них 3719 – лікарські засоби вітчизняного виробництва та 10486 – іноземного; при цьому лікарські засоби у формі «in bulk» – 1111 найменувань (151 вітчизняного та 964 іноземного виробництва), готові лікарські засоби – 11310 найменувань (3045 вітчизняного та 8388 іноземного виробництва), субстанції – 1250 найменувань (210 вітчизняного та 1025 іноземного виробництва), фасування з «in bulk» – 411 найменувань (313 вітчизняного та 109 іноземного виробництва).

Обсяг внутрішнього фармацевтичного ринку України у 2010 р. склав понад 25 млрд. гривень. За I квартал поточного року він зріс порівняно з відповідним періодом 2010 р. у національній валюті майже на 18 %.

Обсяг експорту фармацевтичної продукції у I кварталі 2011 р. як у національній валюті (-3,3 %), так і у доларах США (-3,7 %) знизився порівняно з відповідним періодом 2010 р., хоча за підсумками 2010 р. спостерігалось зростання обсягів експорту фармацевтичної продукції як у національній валюті (на 34,2 %), так і у доларах США (на 32,3 %).

Обсяг імпорту фармацевтичної продукції у 2010 р. у порівнянні з 2009 р. зріс у національній валюті на 16,5 %, а у доларах США – на 14,8 %. За I квартал 2011 р. обсяг імпорту зріс на 16,2 % у національній валюті та на 16,7 % у доларах США.

Індекс споживчих цін на медикаменти у березні 2011 р. становить 102,2 %, у той час як індекс цін споживчого ринку – 103,3 %.

Індекс цін виробників фармацевтичних препаратів і матеріалів становить 101,5 % (до грудня 2010 р.), у той час як індекс цін виробників промислової продукції – 108,4%.

Проте індекс виробництва фармацевтичних препаратів за цей період зріс і становить 102,7 %, а індекс виробництва промислової продукції становить 109,7 % (до відповідного періоду 2010 р.).

Обсяги продажу лікарських засобів вітчизняного виробництва у грошовому вираженні у 2010 р. становили 24,5 %, імпортного – 75,5 %. Проте за обсягами продажу в натуральному вираженні (в упаковках) лікарські засоби вітчизняного виробництва становлять 69 %, а іноземного – 31 %. При цьому частка генеричних лікарських засобів вітчизняного виробництва становить у середньому лише 16 %. Цей факт негативно впливає на експортно-імпортний баланс України і на національну безпеку держави, робить її залежною від імпорту фармацевтичної продукції у разі виникнення глобальних чи локальних надзвичайних ситуацій.

Мережа аптечних закладів України в даний час налічує 6446 суб'єктів господарювання, у тому числі: аптек – 13395, аптечних складів – 593, аптечних пунктів – 5433, аптечних кіосків – 3248.

Фармацевтична промисловість України на сьогодні представлена 127 суб'єктами господарської діяльності, які мають ліцензію на виробництво лікарських засобів у промислових умовах. З початку 2011 р. кількість ліцензіатів зменшилася на 10 суб'єктів, що пов'язано з імплементацією в Україні вимог належної виробничої практики (Good Manufacturing Practice, далі – GMP) до виробництва лікарських засобів, прийнятих у Європейському Союзі.

На даний час не всі вітчизняні виробники змогли досягти рівня, встановленого прийнятими у Європейському Союзі стандартами на виробництво лікарських засобів. Станом на 1 січня 2011 р. в Україні було сертифіковано на відповідність GMP 21 дільницю 15 вітчизняних фармацевтичних підприємств. На цих дільницях виробляється 361 найменування вітчизняних ліків.

Незважаючи на досить динамічні порівняно з іншими галузями економіки темпи розвитку, фармацевтична галузь України має низку серйозних проблем.

Однією з таких проблем є недосконалість законодавчої бази у сфері обігу лікарських засобів, що призводить до стримування розроблення та впровадження у виробництво генеричних лікарських засобів; створення нерівних умов допуску на ринок лікарських засобів вітчизняного та імпортного виробництва; зниження ефективності заходів з протидії виробництву та обігу фальсифікованих лікарських засобів; нераціонального використання лікарських засобів; неконтрольованого та необґрунтованого зростання цін на лікарські засоби та вироби медичного призначення; порушення прав інтелектуальної власності у сфері обігу лікарських засобів. Тобто підприємницька діяльність здійснюється в умовах господарської невизначеності та ризику.

Основними організаційно-правовими формами державного впливу на діяльність фармацевтичного ринку є створення нормативно-правової бази її регламентації, контроль за її дотриманням та коригування у разі необхідності, організація та функціонування системи державних органів, що беруть участь у її реалізації. Функція формування державної законодавчої політики передбачає діяльність інституцій щодо усвідомлення проблеми пошуку варіантів вирішення проблеми, прийняття відповідного рішення, забезпечення умов для його практичного втілення, що знаходить своє зовнішнє відображення у нормативно-правовому закріпленні стратегічних цілей, завдань, принципів та напрямів діяльності у галузі охорони здоров'я у формі концепцій, програм розвитку та відповідних законодавчих актів. Діючий інституціональний механізм фо-

рмування та реалізації державної законодавчої політики фармацевтичного ринку в цілому визначений основними положеннями, що сформульовані в Конституції України, Основах законодавства України про охорону здоров'я, інших законодавчих та підзаконних актах.

Слід зауважити й те, що нормативно-правові вимоги забезпечення фармацевтичного ринку зафіксовані у значній частині політико-правових документів, які становлять нормативно-політичну базу державної ідеології та соціальної політики держави.

Крім того, основна відмінність фармацевтичного підприємництва полягає в тому, що в його основу покладено соціально-етичну спрямованість (крім інтересів підприємства й окремих споживачів, ураховуються інтереси суспільства в цілому), яка еволюціонує в індивідуалізовану концепцію управління (діяльність, що ґрунтується на ретельному сегментуванні ринку і спрямована на задоволення потреб вузького кола людей або конкретної людини) [4].

На фармацевтичному ринку можна виокремити такі зв'язки суб'єктів господарювання:

1. Вітчизняний виробник фармацевтичної продукції → роздрібні фармацевтичні заклади. Пряма поставка товарів від компанії-виробника роздрібним суб'єктам господарювання призводить до відносно високих роздрібних цін, оскільки на малих партіях неможливо одержати знижки, тому вартість поставок цих партій товару досить висока.

2. Вітчизняний виробник фармацевтичної продукції → оптові фармацевтичні компанії → роздрібні фармацевтичні заклади. Значна кількість українських фармацевтичних виробників заснувала свої власні дистриб'юторські компанії для того, щоб одержувати прибуток від оптової діяльності й тим самим зменшувати витрати на дистрибуцію.

3. Вітчизняний виробник → незалежні оптові фармацевтичні компанії → роздрібні фармацевтичні заклади. Третій засіб дистрибуції для фармацевтичної продукції вітчизняного виробництва включає в себе великі оптові компанії.

4. Іноземні виробники → незалежні оптові фармацевтичні компанії → роздрібні фармацевтичні заклади. Зазначений засіб реалізації фармацевтичної продукції іноземного виробництва включає в себе великі оптові компанії. У свою чергу, роздрібна торгівля фармацевтичною продукцією здійснюється виключно через аптеки та їх структурні підрозділи у вигляді аптечних пунктів та аптечних кіосків. В окремих випадках можуть функціонувати фармацевтичні магазини, що здійснюють реалізацію виключно медичних виробів.

Отже, *фармацевтичному ринку притаманні особливості, що значно виділяють його серед інших ринків товарів і послуг. До таких рис належать: специфічність товару, що реалізується на цьому ринку, спрямованого на забезпечення немайнового блага – права на здоров'я; обов'язкова державна реєстрація продукції фармацевтичного ринку; специфіка застосування дозвільних процедур на фармацевтичному ринку; більш розширений перелік регулюючого впливу держави, ніж передбачено в ГК.*

Список використаної літератури:

1. Задахайло Д.В. Конституційна доктрина та регулювання економічних відносин у контексті конституційної реформи // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2007. – Вип. 13. – С. 25-37
2. Дутчак І.Б. Державне регулювання розвитку фармацевтичного ринку в Україні: Автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03. – Львів, 2007.
3. Пашков В.М. Проблеми господарсько-правового забезпечення відносин у сфері охорони здоров'я: Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04. – Харків, 2010.
4. Громовик Б. Становлення сучасних управлінських теорій // Щотижневик АПТЕКА. – 2003. – № 392 (21). – С. 14.
5. Дутчак І.Б. Формування схеми комплексного дослідження фармацевтичного ринку в Україні // Науковий вісник Укр. держ. лісотехнічного ун-ту. – 2005. – Вип. 15.2. – С. 245-250
6. Мнушко З.М., Куценко С.А., Дорохова Л.П. Вибір аптечним закладом постачальників за нечіткими оцінками параметрів обслуговування // Фармацевтичний журнал. – 2004. – № 5. – С. 9-13.
7. Фармацевтична промисловість України [Електронний ресурс] // Параметри: товари фармацевтичної промисловості / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – Режим доступу: ureksport.gov.ua.
8. Безбабіна О. Конституційне право людини та громадянина на підприємницьку діяльність // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 7 (139). – С. 95-99.

Надійшла до редакції 05.12.2012

ДАБІЖУК В.І., здобувач
(Одеський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 346.58

ЩОДО ТЕОРЕТИЧНИХ ЗАСАД ДОСЛІДЖЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЕКСПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

У статті акцентовано увагу на методологічних аспектах аналізу організаційно-правового механізму забезпечення економічної безпеки експортної діяльності підприємств **я ц я ц** економічна безпека, експортна безпека, суб'єкт господарювання, організаційно-правовий механізм, система забезпечення економічної безпеки.

В статье акцентировано внимание на методологических аспектах проведения анализа организационно-правового механизма обеспечения экономической безопасности экспортной деятельности предприятий.

я ц я ц экономическая безопасность, экспортная безопасность, субъект хозяйствования, организационно-правовой механизм, система обеспечения экономической безопасности.

This article emphasis on the methodological aspects concerning the analysis of organizational and legal mechanism ensuring economic security export activities.

Keywords: economic security, export security, entity, organizational and legal mechanism, the system of economic security.

У процесі історичного розвитку способів виробництва, модифікації суспільно-економічних формацій змінюються роль економічної безпеки, її функції, діапазон застосування. Ось чому дуже важливо у зв'язку з проведеними в країні з початку 90-х років минулого сторіччя соціально-економічними реформами знову повернутися до осмислення місця і ролі економічної безпеки в нових політико-економічних умовах.

На актуальність проблеми економічної безпеки як пріоритету державної політики вказують численні теоретичні дослідження й узагальнення як вітчизняних (З. Варналій, Б. Данилишин, Я. Жаліло, А. Барановський, В. Бойко, В. Гесць, О. Гойчук, Б. Губський, М. Корецький, О. Користін, В. Мунтіян, О. Кириченко, Т. Ковальчук, Б. Пасхавер, Ю. Пахомов, П. Саблук, О. Скидан, В. Шлемко, Л. Яремко), так і зарубіжних учених – А. Алтухова, К. Баррета, І. Богданова, С. Глазьева, А. Городецького, Ю. Одума, Г. Столярова, Н. Фурса та ін.

У літературі помітний спрощений підхід до розуміння і визначення поняття «система забезпечення економічної безпеки». Аналіз точок зору науковців на зазначене питання дає підстави стверджувати, що почасти навіть поняття «система економічної безпеки» і «система забезпечення економічної безпеки» не розмежовуються. Іншою типовою помилкою є ігнорування структурованості системи забезпечення економічної безпеки, або занадто «вузьке» бачення її елементного складу. Не позбавлене вад розуміння під цим поняттям лише «комплексу взаємопов'язаних заходів організаційно-правового характеру, що здійснюються спеціальними органами, службами, підрозділами, спрямованих на захист життєво важливих інтересів особистості, підприємства і держави від протиправних дій з боку реальних чи потенційних фізичних або юридичних осіб, що можуть призвести до істотних економічних утрат та забезпечення економічного зростання в майбутньому» [1, с. 116].

На нашу думку, такий підхід базується лише на організаційному та функціональному аспектах системи забезпечення економічної безпеки і не враховує інші, тобто є неповним.

Вважаємо, що в основу концепції забезпечення економічної безпеки експортної діяльності того чи іншого суб'єкта мають бути покладені такі критерії:

- сутність економічної та експортної безпеки;
- особливості експортної діяльності суб'єкта в сучасних умовах розвитку ринкової економіки;
- мета, завдання принципи суб'єкта і об'єкта економічної безпеки експортної діяльності;
- результати аналізу загроз економічній безпеці експортної діяльності;
- оцінка загальної та локальної експортної безпеки.

У межах запропонованої концепції забезпечення економічної безпеки експортної діяльності суб'єкта господарської діяльності в Україні визначається нами як процес виявлення загроз, визначення показників, створення норм права та реалізація відповідних управлінських і організаційно-економічних заходів на кожному з етапів експортної діяльності певного суб'єкта.

Виходячи з визначення, можливо вказати такі конкретні дії, які охоплюють поняття видів захисту економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності.

1. Запобігання зовнішнім загрозам. Найбільш поширеними зовнішніми загрозами в умовах сучасного стану розвитку ринкової економіки в Україні, зокрема, є: недружні поглинення різного типу, банкрутство, шахрайство та інші види неправомірних дій із боку представників «тіньової» економіки.

2. Протистояння внутрішнім загрозам. Конкретними діями в цьому напрямі можуть бути: захист майна, конфіденційної інформації, підбір кваліфікованого персоналу, охорона персоналу, дотримання режиму роботи підприємства, трудової дисципліни, створення позитивного іміджу, ділової репутації фірми тощо.

3. Використання новітніх економічно-фінансових інструментів. Погоджуємося в цьому з автором пропозиції російським економістом І.В.Гусевим [2, с. 95]. Уважаємо, що головними заходами в цьому контексті мають бути страхування бізнесу, системний контроль за дебіторською заборгованістю, суворе дотримання податкової дисципліни.

4. Здійснення конкурентної розвідки. У сучасному діловому світі допустимими етичними діями можуть вважатися перевірка благонадійності партнерів по бізнесу, моніторинг пропонованих договірних умов; створення інформаційної бази («досьє») на дії конкурентів.

На наш погляд, основою перелічених вище видів захисту економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності є специфічний рід діяльності – державний захист і підтримка вказаних суб'єктів у гарантуванні їхньої безпеки. Саме держава в особі своїх органів та установ має взяти на себе основний тягар заходів із забезпечення економічної безпеки бізнесу, зокрема, шляхом створення системи відповідного законодавства, налагодження виваженої податкової політики, системи контролю за дотриманням антимонопольного законодавства, а також реального захисту бізнесу правоохоронними органами.

Однією з принципових вимог забезпечення економічної безпеки в цілому і експортної зокрема є вимога системності. Оскільки в загальному розумінні системою називають комплекс елементів та їх властивостей, взаємодія між якими зумовлює появу якісно нової цінності, то й поняття «забезпечення економічної безпеки» доцільно розуміти комплексно, спираючись на системний підхід до формування даного поняття.

Сформульоване авторське визначення поняття «система економічної безпеки», а також аналіз інших точок зору щодо цього робить можливим припущення: поняття «система забезпечення економічної безпеки» має вбирати в себе як мінімум ті елементи, що структурно складають перше поняття (об'єкт економічної безпеки, наділений своєю внутрішньою структурою; суб'єкти, що, функціонуючи на основі обґрунтованих принципів, виконують певні завдання задля досягнення мети; загрози, ліквідація чи запобігання яким виводить їх за межі даної системи). Слід мати на увазі, що в даному контексті поняття «система забезпечення економічної безпеки» не є абстрактним поняттям – у кожному окремому випадку можливо вести мову лише про таку систему, що діє в межах певного підприємства. Ця обставина дає можливість визначити загальні риси системи забезпечення економічної безпеки (певного суб'єкта господарської діяльності). Зокрема, система є:

– ексклюзивною, унікальною для кожного суб'єкта. Специфіка залежить передусім від профілю підприємства, рівня розвитку його виробничого потенціалу, економічних можливостей, рівня і змісту загроз від зовнішнього середовища тощо;

– самостійною, відокремленою від інших систем цієї та інших виробничих одиниць. Проте її відокремленість не може бути абсолютною, оскільки для реалізації завдань даної системи необхідно створити низку економічних, політичних, правових умов і обставин, що є завданням іншої системи, зокрема державних органів.

– комплексною, тобто її призначенням є виконання комплексу завдань та виконання проблем у ході здійснення економічної діяльності суб'єкта господарської діяльності;

– такою, що базується на корпоративних засадах. Склад засобів захисту значною мірою залежить від самого суб'єкта в силу окремішності останнього.

Виходячи із зазначеного вище, вважаємо, що поняття системи забезпечення економічної безпеки охоплює:

- суб'єктів економічної безпеки (підприємства);
- механізм забезпечення економічної безпеки;
- практичні дії щодо забезпечення економічної безпеки.

При цьому суб'єкти діють у межах своїх функціональних обов'язків, виконуючи на основі окреслених принципів певні завдання, досягаючи стратегічної мети. Таким чином, засобом реалізації мети суб'єкта господарської діяльності є його завдання; способом реалізації завдань служать функції, способом реалізації функцій виступає механізм (забезпечення економічної безпеки). Мета, завдання, функції та принципи системи забезпечення економічної безпеки є її базисною основою.

Практичні дії щодо забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності в кожному конкретному випадку мають різний зміст, що зумовлюється багатьма чинниками, найголовнішими серед яких, на нашу думку, є обсяг ресурсного забезпечення підприємства, а також безпосередня мета, якої треба досягти в конкретних зовнішніх умовах.

Вплив суб'єктів економічної безпеки на об'єкти здійснюється через механізм, який у найзагальнішому вигляді можливо визначити як засіб реалізації політики забезпечення інтересів певного суб'єкта. Із позицій теорії права сукупність елементів (механізму держави) є механізмом лише тоді, коли вони являють собою цілісну, ієрархічну, реально працюючу систему органів, за допомогою якої реалізуються певні завдання і функції [3, с. 132].

Зважаючи на сутність безпеки економічної діяльності та специфіку умов її організації та здійснення, зазначимо, що погляд на сутність його структури з позицій лише організаційної складової є принципово неможливим. Організаційний аспект у системі забезпечення економічної (експортної) безпеки є лише частиною більш широкої її структури. Пропонується поняття механізму забезпечення економічної безпеки розглядати як цілісну, ієрархічну, реально працюючу систему нормативно-правових актів, відповідних органів, спонукальних мотивів і стимулів, методів і засобів, за допомогою яких суб'єкти економічної безпеки забезпечують такий стан підприємства, коли досягається максимальна ефективність його діяльності, своєчасне виявлення і запобігання загрозам при здійсненні підприємством контактів із зовнішнім середовищем.

Базуючись на здобутих раніше результатах, пропонуємо поняття «механізм забезпечення економічної безпеки експортної діяльності суб'єкта господарської діяльності» розуміти як цілісну, ієрархічну, реально працюючу систему нормативно-правових актів, відповідних органів, мотивів і стимулів, методів і засобів, за допомогою яких забезпечується такий стан суб'єкта, за якого досягається максимальна ефективність його діяльності, своєчасне виявлення і запобігання загрозам при здійсненні ним експортної діяльності.

Функціонування механізму здійснюється через практичні дії, які складаються перш за все з уточнення інтересів підприємства, визначення пріоритетів і зовнішньоекономічної діяльності, виявлення реальних та прогнозування можливих загроз, моніторинг стану й динаміки розвитку підприємства, побудови системи кількісних і якісних показників моделі безпеки, а потім розроблення на базі цього основних напрямів стратегії забезпечення безпеки підприємства.

Поняття механізму забезпечення економічної безпеки експортної діяльності є складним, тобто має певну структуру і логіку в змісті та принципах поєднання елементів, що його складають. На нашу думку, структуру механізму забезпечення економічної безпеки експортної діяльності можуть складати такі підсистеми: нормативна (закони, правові і нормативні акти); управлінська (методи здійснення політики економічної безпеки, зокрема адміністративні, та органи, що їх здійснюють), економічна (методи стимулювання, фінансово-кредитні заходи), гуманітарна («людський чинник», мотивація персоналу, етичні норми ведення бізнесу).

Оскільки аналіз наявних джерел та літератури не дозволяє стверджувати про єдність поглядів на дефініцію «організаційно-правовий механізм управління експортною безпекою суб'єктів господарської діяльності», пропонуємо розуміти під ним систему узгоджених організаційно-правових елементів, що регламентують особливості продажу товарів на зовнішніх ринках (норм права та інструментів їх реалізації), і зв'язків між ними, а також функцій управління, які забезпечують ефективність експортної діяльності суб'єкта в певному зовнішньому середовищі.

Доповнюючи і розвиваючи існуючі погляди на систему принципів формування механізму

економічної безпеки експортної діяльності підприємства [4, с. 9], зауважимо, що їх зміст складають такі вимоги: єдність і цілісність механізму; раціональне співвідношення організаційної, економічної, управлінської складової; відповідність заходів тенденціям міжнародного середовища та внутрішній політиці; зворотний зв'язок у системі управління; демократичність у розподілі функцій управління; самоуправління та участь працівників у визначенні цілей експортної діяльності; цільова сумісність; динамізм; комплексність; наукова обґрунтованість; безперервність.

Поняття організаційно-правового механізму управління експортною безпекою розкривається через характерні риси та ознаки, які дозволяють відмежувати від усіх інших подібних понять.

По-перше, його складає система елементів, заснована на єдності принципів його організації і діяльності.

По-друге, організаційно-правовий механізм управління експортною безпекою суб'єктів господарської діяльності має складну структуру, яка відображає певне місце елементів і підсистем, їх співвідношення і взаємозв'язок.

По-третє, це ієрархічна система, тобто побудована на засадах субординації і координації. Ієрархія має вираження в розчленованості механізму на різні органи, блоки, підсистеми, що перебувають у супідрядності один до одного і повинні діяти скоординовано.

По-четверте, це система цілісна, яка побудована на реальних принципах, має єдині завдання і цілі діяльності. Кожен з елементів як його суб'єктна складова органічно зумовлений усіма іншими його елементами і функціонування системи в цілому.

По-п'яте, функціонуюча (реально працююча) система, яка перебуває в динаміці та розвитку завдяки використанню набору засобів, способів і прийомів для досягнення своїх цілей.

По-шосте, має легітимну основу, тобто створена і діє в межах правових норм.

По-сьоме, ефективність її дії визначається людським чинником: професіоналізмом осіб, їх статусом, рівнем сприйняття корпоративної етики.

Дія організаційно-правового механізму управління експортною безпекою має на меті досягнення певного результату і є вираженням стратегії економічної безпеки. Відповідно до існуючих поглядів, під стратегією економічної безпеки розуміється сукупність найбільш значущих рішень, спрямованих на забезпечення програмного рівня розвитку економіки підприємства. За визначенням, зміст стратегій залежить від багатьох чинників, оскільки кон'юнктура ринку, стан зовнішнього середовища, міжнародна обстановка тощо можуть провокувати ту чи іншу потребу в оперативному управлінні. Водночас об'єднаним аспектом указаних чинників є стан ресурсних можливостей, що їх має об'єкт: матеріальних, технічних, технологічних, кадрових, просторових, організаційних, інформаційних, фінансових, часових тощо. Тому типи стратегій безпеки можуть бути різними: стратегія, пов'язана з досягненням довгострокових перспектив, що реалізується в нормальних умовах функціонування бізнесу; стратегія, пов'язана з необхідністю миттєво реагувати на загрозу, що виникла; стратегія, спрямована на відновлення заподіяної шкоди. Будь-яка з обраних стратегій, погоджуємося, має складатися з таких конкретних дій: аналіз зовнішніх і внутрішніх загроз, визначенні і моніторинг чинників, що впливають на стійкість виробничо-економічного стану підприємства в короткостроковій і довгостроковій перспективі; окреслення критеріїв та граничних значень показників, які характеризують інтереси підприємства і відповідають вимогам його економічної безпеки [2, с. 130-131].

Виходячи із зазначеного вище, слід зауважити, що в умовах нерозвиненої ринкової економіки в Україні, низької правової, економічної культури, відсутності чіткої і реалістичної державної стратегії основна роль у забезпеченні економічної безпеки експортної діяльності суб'єкта господарської діяльності покладається на адміністративно-управлінські ресурси внутрішнього і зовнішнього рівня.

Синтезуючи результати дослідження організаційно-правового механізму забезпечення економічної безпеки експортної діяльності, наголошуємо на такому.

Попередній аналіз щодо концепції економічної безпеки дозволяє нам поняття забезпечення економічної безпеки експортної діяльності суб'єкта господарської діяльності в Україні визначити як процес виявлення загроз, визначення показників, створення норм права та реалізації відповідних управлінських і організаційно-економічних заходів на кожному з етапів експортної діяльності певного суб'єкта. Систему забезпечення економічної безпеки експортної діяльності суб'єкта господарської діяльності складають елементи: об'єкт; суб'єкти; загрози, ліквідація чи

запобігання яким виводить їх за межі даної системи. Характеристику вказаної системи зокрема складають риси: унікальності кожного суб'єкта; відокремленості від інших систем цієї та інших виробничих одиниць; комплексності; корпоративності. Поняття системи забезпечення економічної безпеки охоплює: суб'єктів економічної безпеки (підприємства); механізм забезпечення економічної безпеки; практичні дії щодо забезпечення економічної безпеки.

Поняття «механізм забезпечення економічної безпеки експортної діяльності суб'єкта» розуміється в даному контексті як цілісна, ієрархічна, реально працююча система нормативно-правових актів, відповідних органів, мотивів і стимулів, методів і засобів, за допомогою яких забезпечується такий стан суб'єкта, за якого досягається максимальна ефективність його діяльності, своєчасне виявлення і запобігання загрозам при здійсненні ним експортної діяльності. Його структуру складають підсистеми: нормативна, управлінська, економічна, гуманітарна. Побудова та функціонування такого механізму здійснюється на певних принципах, у межах обраної стратегії, шляхом здійснення практичних дій.

Зміст сформульованого поняття «організаційно-правий механізм управління експортною безпекою суб'єктів господарської діяльності» складає система узгоджених організаційно-правових елементів, що регламентують особливості продажу товарів на зовнішніх ринках (норм права та інструментів їх реалізації), і зв'язків між ними, а також функції управління, які забезпечують ефективність експортної діяльності суб'єкта в певному зовнішньому середовищі. Дія організаційно-правового механізму управління експортною безпекою має на меті досягнення певного результату і є вираженням стратегії економічної безпеки, під якою розуміється сукупність найбільш значущих рішень, спрямованих на забезпечення програмного рівня розвитку економіки підприємства під час здійснення експортної діяльності.

Список використаної літератури:

1. Камлик М.І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект: Навч. посібник. – К., 2005.
2. Гусев И.В. Экономическая безопасность хозяйствующих субъектов: Дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05. – М., 2006.
3. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підруч. – Х., 2008.
4. Бубенко С.П. Організаційно-економічний механізм експортної діяльності підприємства: Автореф. дис. ... канд. економ. наук: 08.06.01. – Х., 2003.

Надійшла до редакції 27.11.2012

ЖЕЛЕФ Г.Б., здобувач
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 346.2 : 347.19

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ ХОЛДИНГОВИХ КОМПАНІЙ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ Й ПРАКТИКИ

Стаття присвячена аналізу правової природи публічного адміністрування холдингових компаній. Наведене авторське визначення досліджуваного поняття.

я ц 4 я ц публічне адміністрування, холдингові компанії, законодавство, державне управління.

Статья посвящена анализу правовой природы публичного администрирования холдинговых компаний. Приведено авторское определение исследуемого понятия.

я ц 4 я ц публичное администрирование, холдинговые компании, законодательство, государственное управление.

The article is devoted to analysis of the legal nature of public administration of holding companies. It is given the author's definition of investigated term.

Keywords: public administration, holding companies, legislation, government administration.

Актуальність точного формулювання поняття публічного адміністрування холдингових компаній зумовлена такими чинниками. По-перше, внаслідок подальшого використання відповідної термінології в чинному законодавстві України та наукових джерелах без з'ясування її

змісту втрачається така її характеристика, як визначеність. По-друге, незважаючи на спеціальний закон про холдингові компанії, залишається неврегульованим ряд питань, в тому числі сама категорія адміністрування їх діяльності. Відсутність єдиного, усталеного підходу до дефініції досліджуваного поняття в подальшому призведе до обмеженого та деформованого його бачення в підзаконних нормативних актах.

Невизначеність понять, а також неврегульованість адміністративних процедур у цілому та у сфері діяльності холдингових структур зокрема, стримує унормування прозорості та відкритості діяльності інституцій публічного адміністрування. Доводиться констатувати, що великий вплив на розуміння сутності досліджуваного поняття здійснюють сучасні політичні події національного та глобального масштабів, адже разом із суспільством змінюється і розвивається адміністрування – його невід’ємна складова частина. При цьому кожен наступний етап суспільного розвитку вимагає нових моделей адміністрування, які, у свою чергу, за багатьма аспектами визначаються ідеологічними та політичними імперативами, притаманними новим умовам і новим потребам. Досвід свідчить, що публічне адміністрування зазнає саме таких змін, які пов’язані з конкретними потребами і ціннісними орієнтаціями сучасних держав.

Метою даної статті є розкрити поняття публічного адміністрування холдингових компаній на основі аналізу вітчизняних та зарубіжних наукових джерел.

Термін «публічне адміністрування» досить часто зустрічається у нормативно-правових актах України та працях науковців, але, на жаль, у сучасній науці не сформовано єдиного підходу щодо визначення даного поняття, на відміну від категорій «державного сектора управління», «системи державного управління». Зазначена обставина актуалізує необхідність поглиблення наукових досліджень поняття публічного адміністрування для кращого його розуміння.

Потрібно вказати, що відсутність на сьогоднішній день єдиного підходу до тлумачення публічного адміністрування пояснюється наявністю різних його трактувань та хаотичністю існуючих досліджень.

Глосарій Програми розвитку ООН наводить термін «публічне адміністрування» в двох тісно пов’язаних значеннях: 1) цілісний державний апарат (політика, правила, процедури, системи, організаційні структури, персонал тощо), який фінансується за рахунок державного бюджету і відповідає за управління і координацію роботи виконавчої гілки влади та її взаємодію з іншими зацікавленими сторонами в державі, суспільстві та зовнішньому середовищі; 2) управління та реалізація різних урядових заходів, що пов’язані з виконанням законів, постанов та рішень уряду та управління, що пов’язане з наданням публічних послуг [1].

Відомий французький політолог Ф. Грегорі стверджує, що публічне адміністрування – це «особлива соціальна функція, спрямована на впорядкування розвитку в інтересах усього суспільства, де державний чиновник виступає спеціальним агентом влади» [2].

Більшість зарубіжних вчених (Д. Вільсон, Д. Грінвуд, Р. Грегорі, У. Джон, Р. Гордій, Л. Нігро, Ф. Нігро, М. Роскін) визначають публічне адміністрування як скоординовані групові дії суб’єктів публічного адміністрування, які мають важливе значення у формуванні державної політики і є частиною політичного процесу, а також які тісно пов’язані з приватним сектором, хоча і значно відрізняються від нього.

«Публічне адміністрування – це діяльність публічної адміністрації із реалізації покладених на неї обов’язків та задоволення загальних публічних інтересів. Воно здійснюється в рамках правового регулювання та спрямовано на реалізацію завдань, що покладені на публічну адміністрацію». До такого висновку доходить Є.Є. Чернецький у своєму дисертаційному дослідженні «Публічне адміністрування заохочень» [3, с. 12-13].

Дуже часто поняття публічного адміністрування ототожнюють з демократичним врядуванням. Н.А. Липовська, наприклад, зазначає: «...Інститут публічного адміністрування є результатом визначеної конкретно-історичної комбінації інститутів держави й інститутів громадянського суспільства як основних суб’єктів публічного адміністрування» [4, с. 17].

Деякі автори фактично ототожнюють поняття «публічне адміністрування» і «публічне управління». Ю. Шаров пише: «...враховуючи, що термін «менеджмент» відображує як масштаб управління (окрема організація), так і його нову якість, у даному випадку адекватним буде перекладати термін (public management) у контексті «публічне адміністрування (управління) нової якості»» [5, с. 15].

В. Малиновський прямо вказує на те, що «публічне управління, публічне адміністрування передбачає відкриту діяльність виконавчої влади, прозорість діяльності апарату державного управління для громадян через право впливу останніх на діяльність органів влади та їх посадових осіб, урахування думки громадськості при прийнятті державно-управлінських рішень та інші види контролю за дотриманням конституційно закріплених інтересів суспільства, прав і свобод громадян» [6, с. 163].

Неоднозначність трактування терміну «публічне адміністрування» викликає велику кількість наукових дискусій. Критика більшості вчених зводиться до таких позицій. У визначенні «публічне адміністрування» розуміють тільки окремо слова, які у своєму поєднанні не мають смислового значення. Оцінюючи, на їхню думку, складну та перевантажену конструкцію досліджуваного поняття, роблять припущення про поганий переклад з іноземної мови. Обґрунтовуючи свою думку, вони часто вдаються до етимологічного аналізу словосполучення «публічне адміністрування».

Дефініція «адміністрування» припускає її розгляд у таких двох аспектах: управління, завідування та формальне, бюрократичне управління, що здійснюється лише шляхом наказів і розпоряджень [7]. Аргументуючи свою думку, прихильники такої точки зору вдаються до спеціалізованих словників, що, на наш погляд, є не зовсім правильним. Так, відповідно до наведених визначень, адміністрування – це «діяльність, пов'язана зі збереженням записів і інформаційної обробкою; діловодство» і «діяльність, пов'язана із застосуванням правил, процедур або політик, обумовлених іншими».

Великий тлумачний словник сучасної української мови за загальною редакцією В.Т. Буселя трактує адміністрування як дію за значенням «адмініструвати», натомість «адмініструвати – (недоконаний вид) керувати установою, організацією, підприємством і т. ін., управляти // керувати бюрократично, за допомогою наказів і розпоряджень замість конкретного керівництва» [8, с. 23]. Таким чином, відповідно до цього положення вживання слова «адміністрування» в українській мові має негативне значення та вживається для визначення вузьких функцій. Навіть поєднання «публічне» та «адміністрування» у словосполученні не позбавляє його від негативного змісту.

Той же самий словник дає визначення поняттю «публічне» як «таке, що відбувається в присутності публіки, людей, прилюдний», що породжує неоднозначне ставлення до використання цього слова, тим більше у поєднанні з «адміністрування».

На думку А.Ф. Колодій, зміст слова «публічний» у словосполученні «публічне адміністрування» зовсім не зводиться до відкритості, як переважно у нас вважають. Він пропонує залишити даний термін у латиномовному варіанті і домагатися поступового його перетворення на норму слововжитку в суспільних науках – паралельно з освоєнням нових концепцій сучасної теорії управління [9, с. 18].

Вищезазначене доводить, що конструкція словосполучення «публічне адміністрування» піддається критиці з боку цілого ряду вчених. Існує думка, що у публічному адмініструванні, що орієнтовано на публіку, втрачається роль самої держави і, як наслідок, державного впливу [10].

Дозволимо собі не погодитись із вищезазначеними твердженнями. У латинсько-українському словнику під редакцією Ю. Кобилянського слово «publicus» перекладається як «людовий, народний, громадський, державний». Словник іншомовних слів визначає поняття «публічний» як «відкритий, гласний, суспільний». У Новому тлумачному словнику української мови також наведено кілька визначень слова «публічний»: 1. Який відбувається в присутності публіки, людей; прилюдний, привселюдний, гласний, відкритий. 2. Призначений для широкого відвідування, користування; громадський, загальний, загальнодоступний. 3. Стосується публіки [11, с. 843].

В. Даль, наприклад, тлумачить зміст терміна «публічний» виходячи з терміна «публіка» (від лат. publica – суспільство, народ, люди) та визначає його як всенародний, оголошений, явний, відомий; організований для публіки, суспільства, народний, загальнонародний, всенародний, вселюдний; всіма спільний, такий, що всім належить [12, с. 535].

Провідним експертом з аналізу державної політики О. Кілієвичем запропонований переклад англійського слова «public» на українську мову як «громадський, публічний, державний» [13, с. 292]. У юридичних енциклопедіях та словниках майже завжди поняття «публічний» розкривається у таких словосполученнях, як «публічна влада» (суспільно-політична влада, народовладдя) та «публічне право» (система правових норм, якими регулюються суспільні відносини у сфері публічної влади) [14, с. 196-198].

Таким чином, аналізуючи різноманітні підходи до визначення поняття «публічне», доходимо висновку, що основне його значення – «народ, люди», що відображає виключно його позитивний зміст.

Як зазначають М. Куйбіда та О. Парфенюк, у сучасному розумінні «адміністрування» також має значно ширший характер, оскільки охоплює сферу державного управління, а також включає в себе поняття «демократичного врядування». Адміністрування походить від латинського «ministrare», що означає «служити». Оксфордський словник (а втім, і словник Вебстера) визначає його як «управління справами» чи «спрямування або керівництво виконання».

Адміністрування також розглядається в таких аспектах: 1) це професійна діяльність державних чиновників, спрямована на виконання рішень керівництва; 2) це не тільки професійна діяльність чиновників, але і вся система адміністративних інститутів із достатньо суворого ієрархії, за допомогою якої відповідальність за виконання рішень «спускається» зверху вниз.

В. Оболенський, наприклад, отожднює поняття адміністрування з поняттям адміністративного державного управління, яке визначає особливу соціальну функцію, спрямовану на упорядкування розвитку в інтересах усього суспільства. Державне управління при цьому він визначає як цілеспрямований організаційний та регулюючий вплив держави на стан і розвиток суспільних процесів, свідомість, поведінку та діяльність особи і громадянина з метою досягнення цілей та реалізації функцій держави, відображених у Конституції та законодавчих актах, шляхом запровадження державної політики, виробленої політичною системою та законодавчо закріпленої, через діяльність органів державної влади, наділених необхідною компетенцією. На його думку, адміністрування – це управлінський процес високого рівня, який спрямований на вироблення і постановку масштабних і перспективних цілей (організації, галузі, регіону, держави) [15].

Слід зазначити, що на сьогоднішній день не існує й єдиного перекладу «public administration» в українській науковій літературі. За радянською традицією наведене словосполучення вперто здебільшого перекладається як державне управління, хоча в оригіналах ідеться, по суті, про дещо інше, ніж в традиційному розумінні, що склалося за умови авторитаризму. Дослівно воно перекладається як «суспільне адміністрування», однак вітчизняні науковці вживають його у різних формах, зокрема у словосполученнях «публічна адміністрація», «публічне адміністрування», «державне управління».

Англомовний словник *Lexicon of Terms and Concepts in Public Administration, Public Policy and Science* наводить визначення поняття адміністрування як одночасні процеси формування політики та управління (у вузькому розумінні – виконання поставлених завдань) у рамках певного політичного курсу [16].

В англійсько-українському словнику термінів і понять з державного управління поняття «публічне адміністрування» походить від «public administration». Це широкомасштабне й аморфне поєднання теорії та практики, покликане сприяти кращому розумінню уряду та зміцненню його зв'язку із суспільством, яким він править, а також заохочувати чутливішу до соціальних потреб державну політику і запроваджувати таку адміністративну практику державних бюрократій, що спрямована на ефективність, продуктивність і дедалі більшою мірою на задоволення людських потреб. В тому самому словнику наведено визначення бізнес-адміністрування, яке відрізняється від публічного критеріями прибутковості, відносною розмитістю уявлення про відповідальність і владу, тенденціями надання послуг, відкритістю і гласністю.

Доцільно погодитись з О.І. Серняком, який стверджує, що від чіткого узгодження перекладів «public administration» українською мовою та, відповідно, терміна «державне управління» англійською мовою залежить не лише розвиток вітчизняної науки державного управління, але й її інтеграція у світовий науковий простір [17].

У публічному секторі традиційно використовується термін «публічне адміністрування», яке розглядається як процес реалізації державних програм і державної політики в різних сферах життєдіяльності суспільства, здійснюваний у чітко визначених законодавчих рамках, при цьому питання ефективності не є першочерговими.

Останнім часом все більше уваги приділяється дослідженню проблем публічного адміністрування холдингових компаній. Подальший його розвиток автори цілком обґрунтовано вбачають у трансформації цілей, завдань і функцій держави на основі формування позитивного іміджу публічної адміністрації в цілому.

Досліджувана категорія складна та багатогранна. Повністю розділяємо думку І. Бідзюри, який у своїй монографії «Формування національної толерантності/нетолерантності як актуальна проблема публічного адміністрування» акцентує увагу на розмежуванні терміна «публічне адміністрування» та більш усталеного на пострадянських теренах поняття «державне управління». Він, зокрема, зазначає, що «термін «public administration», який у традиції західноєвропейської науки застосовується для позначення виконавчо-організаторської діяльності державної влади, у вітчизняній науці зазвичай перекладається як «державне управління» – поняття, що несе на собі відбиток непрозорих, авторитарних і часто неефективних управлінських методів радянських часів. Тому іноді відкрите й підконтрольне суспільству публічне адміністрування розуміється як остаточний та бажаний етап демократичного трансформування державного управління» [18, с. 76].

Підкреслимо, що в українському суспільстві зазначені терміни зазвичай вживаються як синоніми. В контексті дослідження проблеми публічного адміністрування холдингових компаній доцільність використання даного терміну пояснюється причиною обмеженості та звуженості терміна «державне управління».

Невідповідність наявної моделі публічного адміністрування холдингових компаній реаліям сьогодення є джерелом суперечностей та напружень, що зумовлює виникнення конфліктів інтересів. Це, у свою чергу, веде до зниження якості послуг, що надаються підприємцям державними структурами, непрозорості політики та втрати державного контролю за процесами функціонування холдингів в Україні.

Відмінність публічного адміністрування від керівництва приватною компанією полягає в універсальному характері такої діяльності, зумовленої владними повноваженнями і функціями, потребами в регулюванні практично всіх видів суспільних ресурсів і сфер публічного життя. Як зазначають англійські вчені А. Лоутон і Е. Роуз, «корпорація повинна знайти той вид діяльності, для якого вона найбільш придатна, і зайнятися ним. Що стосується установ державної сфери, то вони виконують всі види діяльності, що передбачені законодавством» [19].

Як вже зазначалось, майже завжди в академічному аспекті публічне адміністрування розвивалось як складова частина політичної науки. Довгий час ігнорувався стрімкий розвиток інформаційних технологій, які пронизують як приватний, так і публічний сектори, трансформуючи бюрократію у гнучку мережеву структуру. Відомий дослідник публічної політики та адміністрування В. Остром критикував бюрократичні моделі публічного адміністрування, так аргументуючи свою думку: 1) неадекватність реагування на все більш зростаючі потреби людства; 2) значні суспільні витрати на утримання діяльності публічного сектору; 3) неспроможність вирішити нагальні проблеми. Він стверджував, що бюрократична модель управління є менш ефективною порівняно з менеджментом бізнесу та пропонував навчатись ефективності управління у організації приватного сектору економіки [20]. Зазначимо, що незважаючи на негативну сторону бюрократичної системи, вона має і певні достоїнства, серед яких доцільно виділити усталеність, упорядкованість, дисциплінованість й надійність. На нашу думку, це якраз ті критерії, якими мають характеризуватися нові моделі публічного адміністрування холдингових компаній.

Аналізуючи різноманітні погляди щодо публічного адміністрування, можна стверджувати, що на сьогодні це перш за все реалізація законодавства через управління окремими підгалуззями, надання адміністративних послуг та здійснення контрольно-наглядових функцій. У зв'язку з відсутністю нормативного закріплення та обґрунтування у наукових джерелах пропонуємо таке визначення досліджуваного поняття: публічне адміністрування холдингових компаній – це регламентована законами та іншими правовими актами діяльність суб'єктів публічного адміністрування, спрямована на здійснення законів та інших нормативних правових актів у сфері діяльності холдингових компаній за допомогою прийняття адміністративних рішень, надання та адміністрування встановлених законами адміністративних послуг.

З наведеного можна дійти висновку, що на теоретичному рівні публічне адміністрування холдингів – це багатостороння комбінація питань теорії і практики, призначена для кращого розуміння дій суб'єктів публічного адміністрування у їх стосунках із такими об'єднаннями. Це також шлях до забезпечення більшої відповідності державної політики суспільним потребам у загальному плані та потребам підприємців зокрема, а також стимуляція органів публічної адміністрації до впровадження ефективніших управлінських методів в окресленій сфері.

Список використаної літератури:

1. Глосарій Програми розвитку ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unpan.org/Directories/UNPublicAdministrationGlossary/tabid/928/language>.
2. Gregory F. British police system – with special reference to public order problems // Police and public order in Europe. – London, 1985.
3. Чернецький Є.Є. Публічне адміністрування заохочень: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. – К., 2011.
4. Липовська Н.А. Особливості інституціоналізації публічного адміністрування // Розвиток публічного адміністрування на засадах менеджменту: європейський контекст: Матер. наук.-практ. конф. / За заг. ред. С.М. Серьогіна. – Дніпропетровськ, 2009. – С. 17-18.
5. Шаров Ю.П. Менеджмент в публічному управлінні: від теоретичних моделей до практики діяльності // Розвиток публічного адміністрування на засадах менеджменту: європейський контекст: Матер. наук.-практ. конф. / За заг. ред. С.М. Серьогіна. – Дніпропетровськ, 2009. – С. 14-16.
6. Малиновський В.Я. Словник термінів і понять з державного управління. – Вид. 2-ге, доп. і випр. – К., 2005.
7. Кривокульська Н. Адміністрування діяльності держаних організацій в умовах динамічного зовнішнього середовища: проблемні аспекти та напрями удосконалення // Галицький економічний вісник. – 2011. – № 1. – С. 53-57.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь, 2005.
9. Колодій А.Ф. Поняття і концепції демократичного врядування як напряму політичних та управлінських досліджень // Демократичне врядування в контексті глобальних викликів та кризових ситуацій: Матер. наук.-практ. конф. за міжнар. участю. – Львів, 2009. – С. 10-25.
10. Гусев В.О. Поширення української мови в мовному просторі України // Українська мова: історичний і сучасний аспект. – К., 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.academy.gov.ua/news/Doc/news_2008_12_04_gusev.doc.
11. Новий тлумачний словник української мови: У 4 т. / Уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. – К., 2000. – Т. 3: О – Р.
12. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. – М., 1999. – Т. 3: П. – 1999.
13. Кілієвич О. Англо-український глосарій термінів і понять з аналізу державної політики та економіки. – К., 2003.
14. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К., 2003. – Т. 5: П – С.
15. Оболенський О.Ю. Державна служба: Підруч. – К., 2006.
16. Lexicon of Terms and Concepts in Public Administration, Public Policy and Political Science. – 2nd edition. – К., 1998.
17. Серняк О.І. Генеза поняття “Адміністративний капітал” // Ефективність державного управління: Зб. наук. праць. – 2009. – Вип. 21. – С. 132-139.
18. Бідзюра І. Формування національної толерантності/нетолерантності як актуальна проблема публічного адміністрування акцентує увагу на розмежуванні терміна «публічне адміністрування» // Освіта: Український наук. журнал. – 2011. – № 1. – С. 76-82.
19. Лоутон А., Роуз Э. Организация и управление в государственных учреждениях. – М., 1993.
20. Ostrom V. The intellectual crisis in American public administration. – Tuscaloosa, 1989.

Надійшла до редакції 27.11.2012

КЛОЧКО В.М., здобувач
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.791

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ У КРАЇНАХ ЄВРОПИ

Проведено аналіз кримінального законодавства країн Європи щодо кримінально-правового забезпечення та охорони ринку цінних паперів. Акцентовано увагу на основних тенденціях посилення кримінальної відповідальності за злочини цієї категорії.

я ц 4 я ц кримінальне законодавство, цінні папери, ринок цінних паперів, кримінально-правова охорона ринку цінних паперів, майнові злочини.

Проводиться аналіз уголовного законодательства стран по уголовно-правовому обеспечению охраны рынка ценных бумаг. Акцентируется внимание на основных тенденциях

усиления уголовной ответственности за преступления этой категории.

я ц 4 я ц уголовное законодательство, ценные бумаги, рынок ценных бумаг, уголовно-правовая охрана рынка ценных бумаг, имущественные преступления.

This article presents the analysis of criminal law in Europe on criminal law and health securities market. Attention is focused on the major trend of criminal responsibility for the crimes of this category.

Keywords: criminal law, securities, securities market, criminal protection of the securities market, property crimes.

Група країн Східної Європи, що входять до складу Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ), до розпаду соціалістичної системи за економічними та іншими показниками, зокрема за рівнем правотворчої та правозастосовної діяльності, виглядала далеко не однакою. Помітно відрізнялися вони в орієнтації на західні та радянські правові школи. Стосовно цього можливо виділити практично діаметрально протилежні за тих часів (до середини 80-х рр. XX сторіччя) держави – Польщу та Болгарію.

Польська кримінально-правова наука і певним чином практика в межах можливих політичних рамок орієнтувалась на дослідження і розробку американських, французьких, англійських та німецьких вчених. Достатньо звернутися до робіт Брунона Холіста, Єжи Бафія, Арнольда Губинського, які намагалися в умовах «прокомуністичного закритого суспільства» зв'язати Захід та Схід.

Протилежною була ситуація у Болгарії, де найбільш відомі та впливові представники кримінально-правової науки (Дмитр Михайлов, Байчо Панев, Петр Цанков та ін.) чітко та не двояко орієнтувалися на радянську школу кримінального права.

Корінні соціально-політичні зміни в країнах Східної Європи, розпад СРСР та ліквідація РЕВ мали свій вплив і на зміст кримінального законодавства цих країн; зокрема, норми, що стосуються кримінально-правового забезпечення ринку цінних паперів, стали більше відповідати західним стандартам, але з акцентом на посилення жорсткості санкцій за такі діяння. Наприклад, згідно зі ст. 313 УК Болгарії той, хто публічно пропонує цінні папери у проспекті або обзорі про економічний стан, використовує фіктивні позитивні дані або замовчує негативні, що мають суттєве значення для прийняття рішення про придбання цінних паперів, несе покарання у виді позбавлення волі до трьох років та штрафом до п'ятисот левів.

У ст. 311 УК Польщі зазначено, що особа, котра в документації, пов'язаній з обігом цінних паперів, розповсюджує неправдиві відомості або замовчує інформацію про майновий стан, що має суттєве значення для придбання, відчуження цінних паперів, збільшення або зменшення вкладу, несе покарання у виді позбавлення волі на термін до трьох років.

Більш жорсткі у порівнянні, наприклад, з країнами СНД санкції стосовно осіб, що вчинили злочин на ринку цінних паперів, у Болгарії та Польщі, коли за ці діяння єдиним видом покарання є позбавлення волі, пояснюється головним чином необхідністю надійного захисту нових ринкових відносин у цих у минулому соціалістичних країнах.

Інтенсифікація процесів зближення фінансово-господарських механізмів співробітництва України з європейськими країнами має місце за самими різними напрямками, зокрема й у сфері права.

Звернення вітчизняних дослідників до законодавства країн Західної Європи і в першу чергу до законодавства, яке регулює відносини у сфері економічної діяльності, зокрема щодо протидії злочинам майнового характеру, є не випадковим. Саме в Західній Європі у період розвитку капіталізму поряд з економікою бурхливо розвивалась правова система захисту майнових інтересів громадян та держави.

У багатьох юридичних джерелах, написаних у різні історичні періоди, які аналізували Цивільний кодекс Наполеона Бонапарта, зазначалося, що важко уявити іншу таку країну, де б цивільне право настільки глибоко проникло в звичай та стало невід'ємною частиною духовного життя та літератури усіх націй. Така висока оцінка правотворчих талантів політичного діяча пов'язана перш за все з тим, що йому у свій час вдалося об'єднати усе краще, що було накопичено в цій частині на європейському континенті до початку XIX ст.

Як зазначав з цього приводу Рене Давид, сім'я романо-германських правових систем виникла у Європі. Вона склалась у результаті зусиль європейських університетів, котрі на базі

кодифікації імператора Юстиніана виробили та розвили загальну для всіх юридичну науку, пристосовану до умов сучасного світу. Внесок кожної з європейських країн в те, що прийнято називати романо-германською правовою сім'єю, був певним чином унікальним. Наприклад, на думку фахівців у сфері порівняльного правознавства, німецький Кримінальний уклад – це «створений юридичний арифмометр», філігранна юридична робота виняткової точності [1, с. 156-158].

Специфічний характер правовідносин на ринку цінних паперів об'єктивно передбачає наявність сприятливих умов для вчинення різного роду зловживань майнового характеру. Саме з цієї причини цивільно-правові засоби впливу на зловживання у країнах Західної Європи доповнювались кримінально-правовими заборонами. Розвиток цивільного та кримінального права проходив у тісній взаємодії. І в теперішній час загальні принципи, цілі, задачі, засоби кримінально-правового впливу на осіб, які вчиняють зловживання на ринку цінних паперів, передбачені у низці європейських країн не лише в кримінальних кодексах, а також у цивільно-му та фінансовому законодавстві цих країн.

Так, Міжнародною Комісією по цінним паперам (ІОСКО) було визначено головні цілі та принципи регулювання фондового ринку: захист інвесторів; забезпечення прозорості та ефективності ринку та чесних правил торгівлі; зниження рівня системного ризику [2].

Саме тому при розгляді особливостей кримінально-правової охорони ринку цінних паперів в окремих країнах Західної Європи необхідно звертатися до нормативно-правових актів, які не є безпосередніми джерелами кримінального права тієї або іншої країни.

Стосовно цього викликає інтерес вирішення питання про захист ринку цінних паперів від злочинних посягань у Німеччині, де як основні джерела кримінально-правової охорони ринку цінних паперів використовують: Закон про біржі; Закон про кредитні операції; Закон про торгівлі цінними паперами; Кримінальний кодекс. Усі вони були прийняті у другій половині XIX ст.

Правовідносини у фінансово-бюджетній сфері постійно модернізуються шляхом зміни насамперед федерального законодавства і законодавства земель. Зокрема, Федеральним законом 1994 р. «Про торгівлю цінними паперами» визначено, що окремі види порушення правил торгівлі цінними паперами караються позбавленням волі терміном до 5 років. Одночасно зловживання у цій сфері економічної діяльності караються за Кримінальним кодексом Німеччини. Цінні папери як предмет злочину не завжди прямо вказуються; як правило, говориться про різні форми фінансового шахрайства. Так, відповідно до § 263 розділу 22 «Шахрайство» КК Німеччини, кримінальній відповідальності підлягає той, «хто діє з наміром отримати для себе або третьої особи майнову вигоду, заподіює шкоду майну іншої особи шляхом повідомлення неправдивих фактів, або їх спотворення, або приховування справжніх фактів і вводить в оману потерпілого або підтримує його ілюзію» [3, с. 272-274].

У § 264, 265, 265а, 265в визначено конкретні види шахрайств: отримання субсидії шляхом шахрайства; страхове шахрайство; отримання послуг нечесним шляхом; обман, пов'язаний з кредитуванням [3, с. 272-274]. У КК Німеччини (в редакції 1998 р.) є норми, якими передбачені зловживання за конкретні види зловживань з цінними паперами. Наприклад, у § 264а зазначається, що до позбавлення волі до трьох років або грошовим штрафом притягуються ті, хто пов'язаний:

- з продажем цінних паперів, передачею переважного права акціонера на придбання нових акцій або своєї частки, котра повинна бути отримана від участі у діяльності підприємства;
- з пропозицією про підвищення своєї участі у частці у проспектах або обзорах про майновий стан повідомляє широкому колу осіб неправдиві дані про вигоду такого придбання стосовно значимих для вирішення щодо купівлі або підвищення їх курсу обставин або замовчує невідгідні факти такого придбання.

Специфічною ознакою § 264а КК Німеччини, яка відрізняє його від відповідних норм кримінального законодавства інших країн, є те, що ним передбачено звільнення від покарання винного, якщо він добровільно запобігає настанню злочинних наслідків у вигляді отримання або збільшення певної вигоди. Така ж ситуація має місце у випадку, коли ним прикладено значних зусиль для запобігання злочинним результатам, причому для правової оцінки немає значення, чи зміг він цьому збитку запобігти.

Намагання безпосередньо визначити цінні папери як предмет злочину характерно і для кримінального законодавства інших країн Західної Європи. Так, у Кримінальному кодексі

Франції, що запровадив і в той же час модифікував норми щодо майнових злочинів, які містилися в Кодексі Наполеона 1810 р., питання захисту ринку цінних паперів знайшли своє вирішення у загальній нормі щодо шахрайства (ст. 313-1 розділу I «Про шахрайство» гл. 3 «Про шахрайство та подібні злочинні діяння») [4]. Шахрайством визнається омана фізичної або юридичної особи шляхом використання вигаданого імені та вигаданої посади, або шляхом зловживання посадою або становищем, або шляхом використання оманливих дій для того, щоб змусити цю особу у збиток собі або у збиток третім особам передати грошові кошти, цінності або будь-яке майно, надати послугу або подати будь-який документ, який містить зобов'язання чи звільнення від зобов'язання. У переліку обтяжуючих обставин французький законодавець зазначає шахрайство, вчинене: особою, яка є представником державної влади або на котру покладено будь-яке завдання органу державного апарату при здійсненні або у зв'язку зі здійсненнім її функцій або завдання; особою, що звертається за допомогою до населення з метою збору коштів для надання гуманітарної або соціальної допомоги; у збиток особі, особлива безпорадність якої обумовлена її віком, хворобою, фізичними вадами або станом вагітності, явна або відома виконавцю; організованою бандою. Кваліфіковані склади злочинів, враховуючи діяння, пов'язані з емісією цінних паперів, караються позбавленням волі на термін до семи років та штрафом 5 млн франків [5, с. 122].

Специфічний підхід до вирішення питання про відповідальність за злочинні порушення на ринку цінних паперів має місце в КК Іспанії, ст. 285 якого передбачено, що той, хто безпосередньо або через посередника використовує інформацію, що має значення для котирування будь-якого виду цінних паперів або обігових документів на організованому офіційному або визнаному ринку, до якої він мав доступ у зв'язку з виконанням професійної або підприємницької діяльності, набуваючи для себе або третьої особи економічну вигоду на суму, що перевищує 65 млн песет (відповідна сума в євро) або завдає збиток на таку ж суму, карається позбавленням волі на строк від одного до чотирьох років та штрафом у розмірі потрійної вартості отриманого ним прибутку [6].

Кваліфікаційні ознаки цього діяння в КК Іспанії виділено в окрему норму (ст. 286). Позбавлення волі на термін від чотирьох до шести років та штраф на суму від 12 до 24 місячної заробітної платні призначається у випадку, якщо при вчиненні злочину, зазначеного у ст. 285, мали місце такі обставини: 1) вчинення такої злочинної діяльності є для суб'єкта звичною; 2) отримана вигода є очевидно важливою; 3) загальним інтересам спричинено тяжкі збитки.

Інші види злочинних діянь на ринку цінних паперів (порушення порядку випуску (емісії) цінних паперів, злісне ухилення від подання емітентом інформації про цінні папери інвестору тощо) за КК Іспанії визнається шахрайством. Остання визнається як обман з метою збагачення, достатній для виникнення омани в іншій особі, що провокує її на вчинення дій щодо розпорядження майна, на шкоду самій собі або іншій особі. Шахрайством за іспанським КК вважається також маніпулювання інформацією, в результаті чого відбувається неправомірна передача наявного майна у збиток третім особам. Покарання за шахрайство настає у випадку, якщо шахрайськими діями було спричинено збиток на суму, що перевищує 50 тис. песет. Кваліфікованим цей злочин визнається у тому випадку, якщо суб'єкт застосував фіктивну угоду, недозволені боргові зобов'язання, фальсифіковані документи, в яких використовувався підпис іншої особи. Покарання за кваліфіковане шахрайство – позбавлення волі на термін від одного до шести років та штраф на суму від шести до двадцяти розмірів заробітної платні.

Певний науковий інтерес викликає кримінальне законодавство невеликих за чисельністю населення та територіями країн Західної Європи. У цьому аспекті найбільш типовими є Голландія, Данія та Швеція. Для цих країн характерним є намагання наблизити загальну спрямованість і зміст норм кримінальної відповідальності за злочини на ринку цінних паперів до законодавства інших країн Європейського Союзу, а наявні особливості головним чином виявляються, по-перше, в окремій деталізації та конкретизації в нормах предмета злочинного посягання, об'єктивної сторони злочину; по-друге, у видах та розмірі покарання за вчинені діяння.

Таким чином, у країнах Східної Європи після розвалу СРСР та ліквідації СЕВ кримінальне законодавство в частині, яка стосується кримінально-правового забезпечення ринку цінних паперів, стало більш наближеним до західних стандартів, з акцентом на посилення жорсткості санкцій за ці діяння. Більш жорсткі санкції за злочини, що порушують встановлений

порядок випуску і обігу цінних паперів, у країнах Східної Європи пояснюються головним чином необхідністю належного захисту нових ринкових відносин.

Необхідно також зазначити, що загальні принципи, цілі, задачі, засоби кримінально-правового впливу на осіб, які вчиняють зловживання на ринку цінних паперів, у деяких західноєвропейських країнах передбачаються не лише у кримінальних кодексах, але також у цивільному та фінансовому законодавстві цих держав.

Список використаної літератури:

1. Рене Д. Основные правовые системы современности. – М., 1967.
2. Objectives and Principles of securities regulation. International organization of securities commission September, 1998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iosco.org>
3. Рубцов Б.В. Мировые рынки ценных бумаг. – М., 2002.
4. Уголовный кодекс Франции. – СПб., 2002.
5. Новый УК Франции. – М., 1993.
6. Уголовный кодекс Испании. – М., 1998.

Надійшла до редакції 27.11.2012

ЛИПКО О.Ю., здобувач

(Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»)

УДК 347.73

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОДАТОК ЯК ОБОВ'ЯЗКОВИЙ ПЛАТІЖ

Акцентовано увагу на такій характерній рисі податку, як обов'язковість, розкрито особливості державного примусу, який може бути застосований в тій ситуації, коли платники податків вчиняють певні правопорушення.

я ц 4 я ц 4 *обов'язкові платежі, сплата податку, правовий примус, метод правового регулювання.*

Акцентируется внимание на такой характерной особенности налога, как обязательность, раскрываются признаки государственного принуждения, которое может применяться в той ситуации, когда налогоплательщики совершают определенные правонарушения.

я ц 4 я ц 4 *обязательные платежи, уплата налога, правовое принуждение, метод правового регулирования.*

In this article, the author focuses on a characteristic feature of the tax, as required. We also reveal features of state coercion, which can be applied in a situation where taxpayers commit certain offenses.

Keywords: *compulsory fees, taxes, law enforcement, the method of legal regulation.*

Обов'язковість податку виходить у першу чергу із норми ст. 67 Конституції України [1], яка передбачає, що кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом. Саме закріплення обов'язку сплачувати податки на рівні Основного Закону України визначає особливе місце податків у державі, які фактично дозволяють останній виконувати покладені на неї функції. Визначення податкового обов'язку як одного із основних обов'язків притаманне і багатьом іншим країнам світу. Так, у ст. 57 Конституції Російської Федерації [2] передбачено, що кожен зобов'язаний сплачувати законно встановлені податки і збори. Закони, які встановлюють нові податки або погіршують становище платників податків, зворотної сили не мають. Конституція Іспанії [3] у ст. 31 закріплює, що кожен бере участь у фінансуванні суспільних витрат відповідно до своїх економічних можливостей за допомогою справедливої податкової системи, заснованої на принципах рівності та прогресивного оподаткування, яка ні в якому разі не повинна передбачати конфіскацію.

Слово «обов'язкові» відрізняє податки від доходів з приватного господарства держави: доходи, що надходять у скарбницю з державного майна і ґрунтуються на вільному обміні цінностей і не сполучені для приватних господарств із зобов'язанням сплачувати їх без отримання від держави відповідної цінності [4, с. 486]. Через обов'язковість податково-правових норм,

забезпечених можливістю застосування державного примусу, такі норми здійснюють на суб'єктів податкових правовідносин превентивну дію, формуючи в їх свідомості певну лінію поведінки, що виключає у суб'єкта бажання зазнавати можливих негативних наслідків порушення державних приписів [5, с. 6]. Отже, обов'язковість податку виходить у тому числі із обов'язковості виконання приписів законодавчих приписів.

К.Г. Рау зазначав, що обов'язок сплачувати податки є наслідком загальних відносин громадян до держави, що стоять вище всіх особливих особистих відносин [6, с. 277]. Він підсумовує, що: 1) усі громадяни підлягають постійному обов'язку сплачувати податки (загальність податей), крім випадків, коли деякі з них замінюють платіж їх особливими пожертвами іншого роду або коли їх майнове становище в даний момент робить їх нездатними приділяти щонебудь державі без шкоди для найнеобхідніших засобів до існування; 2) усі громадяни мають бути такими, що залучаються до платежу податей на однакових правилах і однаковою мірою, заснованою на їх відносинах із державою (рівномірність оподаткування). Хоч і важко цілком задовольнити цю вимогу справедливості, але все-таки вона становить собою мету, до якої слід неухильно прагнути.

Обов'язковість зумовлена можливістю застосувати заходи державного примусу та відповідальності. М.П. Кучерявенко заходи примусу поділяє на попереджувальні, припиняючи та відновлювані [7, с. 550]. Далі вчений пояснює, що попередження реалізується державними органами, контролюючими правильність обчислення і внесення податків. Припинення пов'язане вже з впливом на платників, що здійснюється юридично владними формами (призупинення операцій, ліквідація підприємства, вилучення документів). Відновлювальні заходи пов'язуються з відшкодуванням шкоди, заподіяної податковим правопорушенням.

В.І. Гурєв визначає податок як обов'язковий внесок, стягнутий державою з юридичних та фізичних осіб у бюджет відповідного рівня (федеральний, регіональний, місцевий) [8, с. 28]. Навряд чи таке визначення можна назвати вдалим, адже стягнення податків передбачає примус.

На примусовість сплати податку звертав увагу Ф. Нітті, вказуючи, що податок є тією частиною багатства, яку громадяни примусово віддають державі та місцевим суспільно-правовим органам для задоволення колективних потреб. Податок має примусовий характер і служить для виробництва тих послуг, корисність яких відчувається всіма жителями і за самою своєю природою є неподільною [9, с. 240]. Певно, що тут мається на увазі не примусовість у сучасному розумінні, а саме обов'язковість сплати податків, яка забезпечена примусом.

Способи сплати податків класифікують за вольовою ознакою, при цьому виділяють добровільну й примусову сплату [10, с. 315]. Податок – це переважно платіж, що добровільно (оскільки несплата є порушенням закону) сплачується платником. Стягнення ж передбачає певну процедуру, сукупність заходів, що у випадку несплати у добровільному порядку відповідного податку застосовують компетентні державні органи для надходження на користь держави або органу місцевого самоврядування суми податку. Отже, йдеться про заходи примусу.

Е.С. Дмитренко вважає, що примус у фінансовому праві – це закріплений нормами права владно-примусовий вплив держави в особі уповноважених нею органів на суб'єктів фінансового права у разі вчинення ними фінансових правопорушень шляхом встановлення для них певних негативних наслідків у виді обмежень особистого, організаційного або майнового характеру з метою охорони фінансових правовідносин, покарання правопорушників, попередження правопорушень та спонукання суб'єктів фінансових правовідносин до дотримання належної поведінки у сфері фінансової діяльності. Примусовий характер цих заходів дістає вияв у їх застосуванні без згоди іншої сторони – суб'єкта впливу, який зобов'язаний виконати приписані дії або утриматися від певних дій [11, с. 222].

Н.А. Саттарова вже говорить про підгалузевий прояв примусу – податково-правовий примус – і розглядає його як вплив, здійснюваний податковими органами, їх посадовими особами на податковозобов'язаних суб'єктів через застосування до них у встановленому процесуальному порядку примусових заходів, передбачених податковим законодавством і пов'язаних із настанням для них негативних наслідків особистого, майнового та організаційного характеру з метою боротьби з правопорушеннями й іншими небажаними наслідками у сфері оподаткування [12, с. 165]. А.М. Тимченко поділяє усю сукупність заходів податково-правового примусу на припиняючі, правовідновлювальні та каральні. Групу перших складають: 1) вимога від

платників податків, діяльність яких перевіряється, припинення дій, які перешкоджають здійсненню законних повноважень службовими (посадовими) особами органів державної податкової служби, усунення виявлених порушень податкового та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на органи державної податкової служби; 2) адміністративний арешт майна; 3) податкова застава; 4) зупинення видаткових операцій на рахунках платника; 5) заборона відчуження платником податків майна, що знаходиться у податковій заставі. Другу групу – пеня та стягнення податкового боргу. Єдиним же каральним заходом податково-правового примусу є штрафні (фінансові) санкції [5, с. 6]. Отже, заходи примусу у сфері оподаткування – це певні негативні наслідки, що застосовуються органами державної податкової служби до платників податків у випадку порушення останніми податкового та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи.

Причому заходи примусу слід відрізнити від заходів переконання. В.В. Серьогіна зазначає, що переконання і примус – найбільш загальні та універсальні методи правового регулювання, що включають в себе різні способи державного впливу на суспільні відносини [13, с. 7]. Переконання виходить за межі правового впливу на суб'єктів відносин (платників податків) і може застосовуватися не тільки державою, а переважно громадськими організаціями. Взагалі, ставлення до сплати податків визначає не тільки рівень правової свідомості громадян (це стоїть за сплати податків і юридичними особами), а й культури суспільства загалом. Ми частково поділяємо точку зору, що переконання є системою методів правового та неправового характеру, які здійснюються державними та громадськими органами, і виявляється у застосуванні виховних, роз'яснювальних і заохочувальних заходів з метою формування у громадян розуміння необхідності чіткого виконання вимог законів та інших правових актів [14, с. 108]. Так значно розширюється коло конкретних способів переконання. Однак не можна відносити примус та переконання до методів правового регулювання.

Л.К. Воронова зазначає, що фінансові правовідносини знаходяться у сфері впливу держави як відносини, що виникають у процесі розподілу й перерозподілу національного доходу країни, утворення й використання фондів коштів [15, с. 69-77]. С.В. Запольський слушно зауважує, що «в основі будь-яких фінансових відносин лежить вольовий вплив держави на учасників суспільного виробництва з метою задоволення майнових інтересів держави завдяки, можливо, навіть певному обмеженню майнових інтересів перших» [16, с. 41-42]. Отже, вирішальне місце у суб'єктному складі фінансових відносин відведене державі. Тому й не дивно, що методом фінансово-правового регулювання є метод імперативний, який зумовлює ряд особливостей фінансових відносин. О.А. Лукашев виділяє такі: по-перше, одним із учасників фінансових правовідносин завжди виступає публічне утворення (державна або територіальна громада). По-друге, у переважній більшості випадків такі публічні утворення виступають в особі органів, які наділені нею відповідними владними повноваженнями. По-третє, учасники фінансових правовідносин позбавлені права самостійного вибору варіанта поведінки (ідеться перш за все про представників зобов'язаної сторони правовідносин), яка обумовлена чітко визначеними приписами фінансово-правових норм. По-четверте, поведінка учасників правовідносин орієнтована переважно на реалізацію приписів саме законів [17, с. 110].

Однак наразі у фінансово-правовій науці виникають дискусії з приводу можливості застосування диспозитивного методу правового регулювання, що характерне для приватних галузей права у сфері фінансів. Більш того, пропонується використовувати договір як спосіб регулювання відносин [18, с. 422-427]. Безумовно, в цьому є певний сенс. Проте надати остаточну відповідь щодо договірного регулювання фінансових відносин поки зарано.

На специфіку фінансових відносин звертав увагу Ю.А. Ровинський, котрий зазначив: «владно-майновий характер в усіх видах фінансових правовідносин останній виражено цілком чітко. Значення має лише ступінь прояву в них владного характеру. Вивчення фінансових правовідносин як владно-майнових дозволяє відмежувати їх від цивільного права, що регламентує відносини майнові» [19, с. 138]. М.В. Карасьова пішла далі і звернула увагу, що майновий характер відносин, що складають предмет фінансового права, змусив законодавця для забезпечення балансу приватних і публічних інтересів, нівелювання політичних конфліктів використовувати диспозитивний метод їх регламентації [20, с. 12].

За методом правового регулювання податкове право мало чим відрізняється від тради-

ційного фінансового права, в основі якого лежить метод владних приписів. Однак він характеризується своєрідним механізмом регулювання, особливим переплетенням норм, юридичним режимом. Метод податкового права є фінансово-правовим і передбачає використання імперативних норм. Причому тут ідеться про безумовний характер імперативності. Наприклад, призначення санкцій за податкові правопорушення виключає альтернативу – вони визначаються однозначно й безумовно. У нормах податкового права закріплюються обов'язки щодо передачі коштів платників до бюджету [21, с. 120]. Методу владних приписів притаманна перевага зобов'язань, а не дозволів (як, наприклад, цивільному) або заборон (як у кримінальному праві). Проте поряд із владними приписами податковому праву відомі і договірні відносини, що допускають деяку ініціативу зобов'язаних суб'єктів [22, с. 31]. Отже, метод податкового права є тотожним методу фінансового права, навіть у можливості застосування за певних умов нехарактерних способів правового регулювання – договору.

Примусове стягнення яких-небудь платежів, зазначає Ю.О. Крохіна, характерне для адміністративних відносин, а для майнових (до кола яких належать і податкові) більш прийнятна сплата, тобто первинна пропозиція з боку публічного суб'єкта приватному про добровільне виконання обов'язку. Подальший аналіз норм Податкового кодексу Російської Федерації свідчить про підхід законодавця до розуміння податку як добровільної активної дії платника податків і, як наслідок, до споконвічної сумнівності і невинності приватного суб'єкта [23, с. 39–40]. Сплата податків відповідає інтересам держави. Держава може бути визнана такою, якщо зможе забезпечити фінансування виконання своїх функцій. Тут ми натикаємося на конфлікт інтересів суспільства та платника податків як його частини. З одного боку, ототожнюючи себе із соціумом, платник податків усвідомлює, що податки відрізняють нас від первісних людей, котрі жили за принципом *Homo homini lupus est* (людина людині вовк). Саме так Т. Гоббс охарактеризував людське буття до появи держави. Завдяки податкам ми можемо відносно спокійно жити, не хвилюючись, що хтось безпідставно може вчинити напад, позбавити нас певних благ або життя. З іншого боку, платник, виконуючи свій власний податковий обов'язок, завжди порівнює, зіставляє суму податку, яку він повинен сплатити, із тими благами, що отримує суспільство і він особисто.

Оптимізація системи податків пов'язана з постановкою декількох завдань, вирішення яких дозволить рівномірно розподілити доходи між федеральним, регіональними та місцевими бюджетами: 1) підбір та встановлення в державі видів податків, для сплати яких можливе утворення джерела податку; 2) виділення таких об'єктів оподаткування, які сполучені з наявністю або появою предмета податкообкладання, що володіє реальною вартісною, фізичною або кількісною характеристикою; 3) розподіл податків на федеральному, регіональному та місцевому рівні з таким розрахунком, щоб податкові надходження розподілялися між бюджетами цих рівнів з урахуванням достатності фінансування тих витрат, котрі віднесені до відання федеральних, регіональних, місцевих органів влади; 4) виділення таких податків, які будуть зараховуватися у кілька видів бюджетів за твердими ставками [24, с. 172]. Узагальненим показником у цьому випадку є податковий тиск (тягар, прес), що визначається співвідношенням загальної суми податкових платежів і сукупного національного продукту. У розвинених країнах цей показник коливається від 52 % у Швеції до 30 % у США й Туреччині [25, с. 81]. М.П. Кучерявенко зазначає, що здебільшого під податковим тиском (тягарем, пресом) розуміють вплив податкових важелів, які становлять тільки частину цього тягара [21, с. 119]. Як вбачається, податковий тиск здійснюється на чотирьох рівнях:

1-й – тиск безпосередньо податків;

2-й – тиск всієї сукупності податків, зборів і платежів;

3-й – використання механізму пільг платниками, надання пільгових кредитів, дотацій.

При цьому податковий прес перерозподіляє тиск із одних платників на інші;

4-й – використання податкової техніки, при якій підсилюється тиск на платника. Наприклад, авансові платежі, які передбачають сплату податку платником до одержання результатів, за якими він повинен сплачуватися.

З погляду Ю.О. Кроніни, податкові відносини слід характеризувати як майнові; при цьому, на нашу думку, залишається нерозкритою проблема примусовості стягнення податків. Складно погодитися із характеристикою податкових відносин як виключно майнових. Ю.А. Ровинський характеризував фінансові відносини як владно-майнові, що дозволяє відме-

жувати фінансові відносини від цивільних, які є виключно майновими [19, с.138].

Дещо дивним є словосполучення «примусове стягнення». Необхідно вести мову про примусову сплату, що здійснюється через механізми стягнення. Порядок сплати податків регламентовано ст. 35 Податкового кодексу України [26], в який ідеться лише про форму сплати – готівкова та безготівкова. Сплата податків у ст. 38 Податкового кодексу України ототожнюється із виконанням податкового обов'язку. Так, виконанням податкового обов'язку визнається сплата в повному обсязі платником відповідних сум податкових зобов'язань у встановлений податковим законодавством строк. Тобто законодавцем закладена модель добровільної сплати податків платником.

Під стягненням мається на увазі сукупність примусових заходів, спрямованих на сплату відповідної суми податку. Необхідно чітко виділяти органи контролю і стягнення. Контролюючими органами є: органи державної податкової служби – щодо податків, які справляються до бюджетів та державних цільових фондів, а також стосовно законодавства, контроль за дотриманням якого покладається на органи державної податкової служби; митні органи – щодо мита, акцизного податку, податку на додану вартість, інших податків, які відповідно до податкового законодавства справляються у разі ввезення (пересилання) товарів і предметів на митну територію України або територію вільної митної зони або вивезення (пересилання) товарів і предметів з митної території України або території вільної митної зони. Органами стягнення є виключно органи державної податкової служби, які уповноважені вживати заходів щодо забезпечення погашення податкового боргу в межах їх повноважень, а також державні виконавці в межах своїх повноважень. Отже, необхідно розрізняти добровільну та примусову сплати податку.

Список використаної літератури:

1. Конституція України // ВВР. – 1996. – № 30. – Ст. 146.
2. Конституция Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.constitution.ru/>.
3. Конституция Королевства Испания [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vivovoco.rsl.ru/VV/LAW/SPAIN.HTM>.
4. Исаев А. Финансы и налоги: очерки теории и политики. – М., 2004.
5. Тимченко А.М. Види примусових заходів у податковому праві: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. – Ірпінь, 2011.
6. Рау К.Г. Основные начала финансовой науки. – СПб., 1867.
7. Кучерявенко Н.П. Курс налогового права: В 6-ти т. – Х., 2005. – Т. III: Учение о налоге.
8. Гуреев В.И. Налоговое право. – М., 1995.
9. Нитти Ф. Основные начала финансовой науки. – М., 1904.
10. Налоги и налоговое право: Учеб. пособие / Ред. А.В. Брызгалин. – М., 1997.
11. Дмитренко Е.С. Юридична відповідальність суб'єктів фінансового права у механізмі правового забезпечення фінансової безпеки України: Моногр. – К., 2009.
12. Саттарова Н.А. Принуждение в финансовом праве: Моногр. – М., 2006.
13. Серегина В.В. Государственное принуждение по советскому праву. – Воронеж, 1991.
14. Битяк Ю.П., Зуй В.В. Административное право Украины: Учеб. пособ. – Х., 1999.
15. Финансовое право: Підруч. / Відп. ред. Л.К. Воронова. – Х., 1999.
16. Запольский С.В. Дискуссионные вопросы теории финансового права: Монография. – М., 2008.
17. Лукашев О.А. Теоретичні проблеми системи фінансового права: Монограф. – Х., 2010.
18. Котенко А.М. Деякі аспекти свободи фінансово-правового договору // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 422-427.
19. Ровинский Е.А. Основные вопросы теории советского финансового права. – М., 1960.
20. Карасева М.В. Финансовое право России: новые проблемы и новые подходы // Гос-воо и право. – 2003. – № 12. – С. 5-13.
21. Кучерявенко М.П. Податкове право України: Підруч. – Х., 2012.
22. Налоговое право: Учеб. пособие / Под ред С.Г. Пепеляева. – М., 2000.
23. Крохина Ю.А. Налог как правовая категория: понятие, признаки, сущность // Налоговое право России: Учебник для вузов / Отв. ред. Ю.А. Крохина. – М., 2003.
24. Иванова В.Н. Моделирование и юридическая оптимизация юридических конструкций налогов. – Ульяновск, 2007.
25. Основы налогового права: Учеб.-метод. пособие / Под ред. С.Г. Пепеляева. – М., 2000.
26. Податковий кодекс України // ВВР. – 2011. – № 13. – Ст. 112.

Надійшла до редакції 20.11.2012

ЛИХОШЕРСТ Л.М., викладач
(Національний університет
Державної податкової служби України)

УДК 343.352

ОСОБЛИВОСТІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В ОРГАНАХ ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

На основі аналізу податкового та антикорупційного законодавства України виокремлено особливості запобігання та протидії корупції в податкових органах.

я ц 4 я ц *Державна податкова служба України, корупція, корупційне правопорушення.*

На основании анализа налогового и антикоррупционного законодательства Украины выделены особенности предупреждения и противодействия коррупции в налоговых органах.

я ц 4 я ц *Государственная налоговая служба Украины, коррупция, коррупционное правонарушение.*

Based on the analysis of tax and anti-corruption legislation of Ukraine were singled out features to prevent and combat corruption in the tax authorities.

Keywords: *State Tax Service of Ukraine, corruption, misdemeanor.*

Створення ефективної податкової системи є одним з найбільш важливих питань у процесі розвитку ринкової економіки. Галузі, які фінансуються з державного бюджету, зокрема, охорона здоров'я, освіта, правоохоронна система, культура тощо, прямо залежать від функціонування податкової системи [1, с. 3].

Складність і жорсткість податкової системи, з одного боку, свідчать про неможливість держави повністю контролювати нею ж прийняті закони, з іншого – штовхають як організації, так і окремих підприємців у тіньовий бізнес. Усе це створює живильне середовище для корупції. Аналіз практики виявлення, попередження і припинення фактів корупції в податкових органах показує, що злочинні структури намагаються перенести у сферу оподаткування наладжену в інших галузях систему хабарництва. Проблема боротьби з корупцією в зазначеному відомстві набуває все гострішого характеру.

Незважаючи на зусилля влади щодо протидії корупції в органах Державної податкової служби України (далі – ДПС України), про наявність корупційних дій у цій службі свідчать дані опитувань, згідно з якими її працівники найбільш часто притягуються до відповідальності за: зайняття підприємницькою діяльністю; протизаконне сприяння у веденні підприємницької діяльності суб'єктам господарювання (умисне не нарахування податкового зобов'язання, видача недостовірних довідок); зменшення сум донарахувань до бюджету під час проведення документальних перевірок; складання відповідних актів, у тому числі пов'язаних із ліквідацією підприємств; вирішення питань щодо незаконного відшкодування податку на додану вартість; неприйняття рішень про застосування та стягнення фінансових санкцій за результатами перевірок підприємств (у сфері податку на додану вартість); невжиття заходів щодо притягнення посадових осіб підприємств до адміністративної відповідальності за допущені порушення вимог чинного податкового законодавства України; видачу патентів, ліцензій; недотримання вимог нормативно-правових актів ДПС України під час проведення перевірки або процедури з метою ліквідації окремих суб'єктів підприємницької діяльності; підробку документів (під час працевлаштування до податкової служби) [2, с. 104].

У зв'язку з цим, безумовно, існує потреба в дослідженні питань, які стосуються заходів запобігання та протидії корупції в податкових органах, у виробленні теоретичних і практичних положень щодо вдосконалення цієї діяльності.

Питання діяльності податкових органів та правовідносин у сфері оподаткування в різні часи були об'єктом дослідження багатьох вчених, зокрема, таких як Г.В. Бех, Л.К. Воронова, О.А. Долгов, В.В. Лисенко, М.І. Мельник, В.А. Предборський, Л.П. Скалозуб, В.К. Фещук, М.І. Хавронюк, І.М. Швець, О.О. Яковенко тощо. Науковий доробок вітчизняних та зарубіжних дослідників дозволив нам зорієнтуватись у визначеній проблемі. Разом з тим питання корупції в органах ДПС України досліджувалися не повною мірою.

Виходячи із зазначеного, метою даної статті є з'ясування сутності та виокремлення осо-

бливостей запобігання і протидії корупції в органах державної податкової служби.

З прийняттям нового антикорупційного законодавства, питанням запобігання та протидії корупції в податкових органах приділяється все більша увага з боку їх керівництва. Зокрема, Голова ДПС України Олександр Клименко зазначив, що слід зробити потужний ривок уперед для того, щоб слова «податкова» і «корупція» взагалі ніколи не корелювали між собою. На його думку, серед конкретних корупційних загроз можна виділити недосконалість законодавства, яка залишає багато простору для суб'єктивних трактувань щодо застосування норм законів на практиці та значну частку тіньової економіки, яка бореться за виживання, у тому числі за допомогою корупції [3].

Велика увага цьому питанню приділяється також з боку Президента України та Кабінету Міністрів України.

Так, одним з основних напрямів реалізації Національної антикорупційної стратегії, яка затверджена Указом Президента України від 21 жовтня 2011 р. № 1001/2011, визначено обмеження кількості перевірок з боку податкових та контролюючих органів [4].

У свою чергу, Державна програма щодо запобігання і протидії корупції на 2011–2015 роки, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 28.11. 2011 р. № 1240, визначає такі заходи:

- обмеження кількості перевірок суб'єктів господарювання з боку податкових та інших контролюючих органів;
- підвищення професійного рівня та проведення більш жорсткого професійного добору кадрів для роботи у сферах підвищеного корупційного ризику, зокрема, податковій сфері;
- зменшення кількості формальних процедур, запровадження автоматизованої системи податкової служби для електронного заповнення і обробки податкових декларацій та інших звітних документів, перехід на повну автоматизацію податкової служби;
- підвищення ефективності системи адміністрування податків;
- підвищення рівня поінформованості підприємств та громадян щодо податкових процедур [5].

Для з'ясування особливостей протидії корупції в податкових органах доцільним вбачається виокремити комплекс причин, які сприяють цьому явищу.

Аналіз причин корупції в системі податкових відносин свідчить, що простого пояснення цього феномена не існує. Зазвичай вважають, що вона є наслідком запутаного податкового законодавства, неправильного трактування функцій податкових органів, високого податкового навантаження на підприємства тощо. І це дійсно важливі чинники. За даними «Doing Business 2012», Україна все ще перебуває серед гірших країн світу і за критерієм податкового навантаження, і за кількістю податкових платежів, і за часом, що витрачається платниками податків на виконання своїх зобов'язань. Зрозуміло, що всі ці чинники мають важливе значення для прояву корупції у сфері податкових відносин.

Але проблема, на жаль, полягає не лише в якості нормативних актів і відносному рівні податків. Наприклад, у Скандинавських країнах, де податки традиційно дуже високі, корупція практично відсутня взагалі. А в багатьох пострадянських країнах, незважаючи на відносно низькі податки, корупція є дуже сильною [6, с. 8].

Аналізуючи причини корупції, треба спиратися на філософське розуміння таких категорій, як «причина», «причинність», «умова», «наслідок». Під причиною розуміють явище, дія якого викликає, визначає, змінює, створює або зумовлює інше явище, що називається «наслідок». Останнє, своєю чергою, залежить від певних умов, сукупність яких утворює середовище його існування. Одна й та сама причина за різних умов викликає неоднакові наслідки, а за однакових умов – однакові наслідки [7].

Аналіз нормативно-правових актів, які регулюють сферу податкових відносин, а також корупціогенної ситуації в підрозділах ДПС, дає змогу виділити основні блоки причин корупційних діянь у цій сфері:

- *політичні причини* (нездатність платників податків реально впливати на владу; відсутність належного контролю з боку місцевих органів влади за поведінкою посадових осіб регіональних податкових органів; відсутність у посадових осіб різного рангу впевненості в стабільності своєї службової кар'єри; політична нестабільність у країні тощо);
- *економічні причини* (низький рівень заробітної плати працівників податкових органів; економічна нестабільність; високий рівень інфляції і безробіття; відсутність у корупціоне-

рів елементарної фінансової дисципліни тощо);

- *соціальні причини* (соціальне розшарування населення, що виражається в падінні престижу професії податкового інспектора; соціальна нестабільність і несправедливість; використання корупціонерами міжособистісних конфліктів між окремими платниками податків тощо);

- *правові причини* (численні прогалини і колізії у податковому, бюджетному та іншому спеціалізованому для податкової галузі законодавстві; неузгодженість нових прийнятих законів і підзаконних актів про боротьбу з корупцією як між собою, так і з іншими нормативними актами; низький рівень правової освіти населення тощо);

- *психологічні причини* (дії платників податків, спрямовані на встановлення «дружніх» відносин зі співробітниками податкових органів; розцінювання деякими працівниками податкових органів своєї посади і службових повноважень виключно як засобу додаткового, а фактично основного «заробітку»; атмосфера схвалювання корупційної поведінки, поширена серед працівників податкових органів, тощо);

- *моральні причини* (низький рівень морального виховання і моральної свідомості податкових корупціонерів; відчуття елементарних заздрощів з боку деяких працівників податкових органів щодо успішних бізнесменів; прагнення до паразитичного способу життя, тобто життя за рахунок інших; загальна комерціалізація особистості, абсолютне переважання матеріального підходу до основних життєвих цінностей тощо);

- *організаційно-управлінські причини* (відсутність належного рівня як загальної, так і спеціальної освіти серед працівників податкових органів; непослідовність кадрової політики в податкових органах; недоліки у спеціальній підготовці правоохоронних органів; високий ступінь бюрократизації правоохоронних органів та її використання податковими корупціонерами у своїй протиправній діяльності тощо).

Розібравшись з детермінантами корупційної поведінки працівників податкових органів, перейдемо до конкретних заходів запобігання та протидії корупційним правопорушенням у сфері оподаткування.

На нашу думку, діяльність щодо виявлення в податкових органах корупційних правопорушень можна умовно поділити на такі види.

Інформаційно-аналітична діяльність передбачає збір, узагальнення, аналіз і перевірку відомостей про корупційні правопорушення або ознаки корупційних правопорушень в податкових органах, що надходять від громадських і комерційних організацій, окремих громадян, з публікацій у засобах масової інформації, а також з інших джерел. Для отримання інформації з метою оперативного реагування на корупційні та інші правопорушення, вчинені працівниками податкових органів, доцільно вживати таких заходів:

- встановлення в загальнодоступних місцях будівель податкових органів спеціальних поштових скриньок для звернень, заяв і скарг громадян і організацій;

- організація роботи «телефонів довіри», «гарячих ліній». Зокрема, ДПС України запровадила сервіс, який дозволить ліквідувати перешкоди, що заважають здійснювати підприємницьку діяльність, усунути складнощі у спілкуванні із посадовими особами. Нова ініціатива податківців має назву «Пульс податкової». «Пульс податкової» – це гаряча телефонна лінія, яка працює за принципом call-back (податківці не тільки приймають звернення, але й потім повідомлять про результати перевірки та вжиті заходи). Працює лінія цілодобово: з 8-30 до 19-30 інформацію про неправомірні дії приймають оператори, у неробочий час – інтерактивний автовідповідач. Номер «Пульсу податкової»: (044) 284-00-07;

- робота зі збору та аналізу відомостей, отриманих з публікацій у засобах масової інформації, повідомлень громадських організацій, що займаються питаннями протидії корупції, висупів на нарадах, зборах, з інших джерел, у тому числі з використанням мережі «Інтернет»;

- створення на офіційних Інтернет-порталах ДПС України та її територіальних органів спеціальних сторінок, присвячених питанням протидії корупції;

- організація і проведення в установленому порядку особистого прийому громадян;

- проведення аналізу повідомлень представників роботодавців про факти звернення з метою схвалення працівників податкових органів до вчинення корупційних правопорушень;

- проведення моніторингу використання працівниками податкових органів доступу до інформаційних ресурсів з метою виявлення ознак корупційної поведінки;

- використання в практичній діяльності методичних рекомендацій, інструкцій, роз'яснень, а також матеріалів семінарів, нарад, конференцій, що проводяться в установленому порядку. Наприклад, у травні п.р. в Національному університеті ДПС України проводилась міжнародна науково-практична конференція на тему «Актуальні проблеми протидії корупції в органах Державної податкової служби України», в якій брали участь численні міжнародні експерти з США, Грузії, країн-членів ЄС, науковці, представники центральних органів виконавчої влади, громадськості, керівництво ДПС України.

Оперативно-аналітична діяльність передбачає цілеспрямовану роботу з аналізу службової діяльності працівників податкових органів з метою виявлення ознак корупційної поведінки в їх діях (бездіяльності) при виконанні ними своїх посадових обов'язків, пов'язаних з підвищеним корупційним ризиком:

- контроль і нагляд за дотриманням законодавства про податки і збори;
- контрольно-перевірочні заходи, передбачені податковим законодавством;
- облік і реєстрація платників податків, а також облік і реєстрація окремих напрямків господарської та підприємницької діяльності платників податків;
- проведення попереджувально-профілактичної роботи з метою недопущення скоєння корупційних діянь та інших правопорушень, пов'язаних із корупцією, а також злочинів у сфері службової діяльності;
- документування корупційних дій працівників податкових органів;
- вжиття заходів щодо притягнення осіб, які вчинили корупційні правопорушення, до юридичної відповідальності.

Адміністративно-кадрова діяльність передбачає виявлення у працівників податкових органів та кандидатів, що претендують на роботу в податкових органах, особистісних і майнових чинників, які можуть сприяти виникненню конфлікту інтересів і, як наслідок, прояву дій, що мають корупційну спрямованість.

Зазначений вид діяльності передбачає проведення таких заходів:

- участь у підборі і розстановці кадрів в податковому органі, що виключають можливість висування на керівні посади і призначення на інші посади осіб, які скомпрометували себе на колишньому місці роботи;
- участь у вивченні кандидатів, що претендують на роботу в податкових органах, в тому числі за попередніми місяцями роботи, з метою попередження випадків проникнення в податкові органи осіб, пов'язаних з кримінальними структурами або схильних до правопорушень;
- проведення перевірки достовірності та повноти відомостей, що подаються громадянами, які претендують на заміщення посад в податкових органах, а також дотримання працівниками податкових органів вимог до службового поведіння;
- аналіз дотримання працівниками податкових органів законодавства у сфері протидії корупції.

Діяльність з організації взаємодії з правоохоронними органами передбачає створення системи взаємного інформування про можливу протиправну діяльність корупційної спрямованості працівників податкових органів з метою своєчасного реагування, встановлення обставин і усунення причин вчинених правопорушень.

Цими видами діяльності переважно займаються підрозділи внутрішньої безпеки ДПС України. У складі ДПС України діє самостійний структурний підрозділ – Управління внутрішньої безпеки (далі – УВБ) із підпорядкованими регіональними підрозділами. Основною метою його діяльності є запобігання і протидії корупції в органах державної податкової служби, злочинам у сфері службової діяльності, іншим правопорушенням з боку працівників органів ДПС України, забезпечення безпеки діяльності працівників податкової служби, їх захисту від протиправних посягань, пов'язаних із виконанням службових обов'язків.

Законом України від 7 квітня 2011 р. „Про засади запобігання і протидії корупції” [8] Управління визначено як спеціально уповноважений суб'єкт у сфері протидії корупції, що здійснює заходи щодо запобігання корупції, контролює їх виконання в апараті Державної податкової служби України, органах ДПС, на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери управління ДПС України.

Останнім часом, керуючись основоположними принципами антикорупційної політики

Президента України, ДПС України розробляє й впроваджує більш ефективну скоординовану практику протидії корупції та посадовим злочинам на нових концептуальних засадах. Сутність зазначеної політики полягає в максимальному використанні наявного в системі органів державної податкової служби антикорупційного потенціалу за рахунок цілеспрямованої концентрації та координації спільних зусиль з позиції спеціально уповноваженого підрозділу.

В основу протидії корупції і посадовим злочинам покладається не силовий вплив, а система превенцій – антикорупційних стандартів. Провідна роль в цій системі заходів відводиться керівному складу органів державної податкової служби.

Так, за невиконання або неналежне виконання службових обов'язків за ініціативою підрозділів УВБ ДПС України у січні – жовтні 2012 р. до дисциплінарної відповідальності притягнуто понад 1,45 тис. осіб. Крім того, з початку року звільнено з органів ДПС 269 осіб.

Одним із основних завдань ДПС України є посилення внутрішнього контролю за виконанням вимог антикорупційного законодавства, профілактика корупційних правопорушень та виявлення злочинів у сфері службової діяльності.

Протягом січня – жовтня 2012 р. за матеріалами підрозділів УВБ складено та направлено до суду 96 протоколів про адміністративні правопорушення, у тому числі 79 – стосовно працівників органів ДПС та 17 – стосовно посадових осіб суб'єктів господарської діяльності.

У рамках протидії злочинності у сфері службової діяльності протягом січня – жовтня 2012 р. підрозділами УВБ виявлено 138 злочинів (у тому числі 15 – одержання хабара), скоєних працівниками податкової служби, за якими правоохоронними органами порушено 90 кримінальних справ [9].

Таким чином, підсумовуючи результати нашого дослідження, зазначимо, що корупцію у сфері оподаткування не можна недооцінювати, але також не слід і перебільшувати. На наш погляд, цей вид корупції специфічний, тому вимагає відповідних спеціальних заходів протидії.

Вбачається, що тут більш актуальними й дієвими є заходи профілактики, а не безпосередньої боротьби, причому велике значення має приділятися індивідуальній профілактиці.

Виходячи з вищесказаного, окреслимо декілька основних напрямів запобігання та протидії корупції в податкових органах на сучасному етапі.

По-перше, зусилля мають спрямовуватися на те, щоб мінімізувати кількість ситуацій, в яких усе залежить від персонального рішення інспектора, аудитора, ревізора, слідчого податкової міліції. Як приклад – впровадження автоматизованої системи виявлення суб'єктів тіньової економіки. Вона побудована таким чином, що інспектор не може призначити перевірку будь-якого підприємства за своїм вибором. Він працює з тими, кого йому видала пошукова програма, що вивчає податкові ризики.

По-друге, необхідно зменшувати кількість контактів інспектора з платником, розвивати дистанційні сервіси, скорочувати кількість та спрощувати формальні процедури.

По-третє, у структурі управління податковим відомством слід жорстко розділити функції обслуговування й контролю платників. Контролюючі інстанції повинні бути мінімальними за штатом, компактними й ефективними. Сервісні структури, навпаки, мають бути розвинутими й всеохоплюючими.

По-четверте, скорочення документації та термінів її обробки. Бланки документів мають бути простими й зрозумілими, їх заповнення – нескладним. У поточному році, наприклад, форму реєстраційної заяви для платників ПДВ скорочено з десяти сторінок до трьох, а строк розгляду заяви жорстко обмежено – не більше шести днів.

Список використаної літератури:

1. Васин А., Панова Е. Собираемость налогов и коррупция в налоговых органах // Российская программа экономических исследований. – М., 1999.
2. Машковська І.Л. Окремі питання протидії корупції в органах Державної податкової служби України // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2009. – № 22. – С. 103-108.
3. Актуальні проблеми протидії корупції в органах ДПС України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.visnuk.com.ua/ua/attentions/id/116>.
4. Про національну антикорупційну стратегію на 2011–2015 рр.: Указ Президента України від 21 жовтня 2011 р. № 1001/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=89790&cat.

5. Про затвердження Державної програми щодо запобігання і протидії корупції на 2011-2015 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2011 р. № 1240 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1240-2011-п>.

6. Бавін В.В. Методи протидії корупції в системі податкових відносин: Автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08. – Донецьк, 2012.

7. Дедекаєв В. Детермінанти корупції в податкових органах України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://soskin.info/ea/2008/3-4/200802.html>.

8. Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 07 квітня 2011 р. № 3206-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3206-17>.

9. Повідомлення про викриті корупційні правопорушення за січень-жовтень 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sts.gov.ua/diyalnist-dpa-ukraini/zapobigannya-proyavam-korupts/insha-informatsiya-pro-vjiti-z/76389.html>.

Надійшла до редакції 07.12.2012

МОРАРЕНКО І.В., здобувач
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 342.951

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО ПРИМУСУ В СИСТЕМІ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ

У статті аналізується механізм фінансового моніторингу з точки зору реалізації характерних складових інституту адміністративного примусу.

я ц 4 я ц адміністративний примус, адміністративна відповідальність, адміністративні стягнення, фінансовий моніторинг.

В статье анализируется механизм финансового мониторинга с точки зрения реализации характерных составляющих института административного принуждения.

я ц 4 я ц административное принуждение, административная ответственность, административное взыскание, финансовый мониторинг.

The paper analyzes the mechanism of financial monitoring in terms of specific components of the institute administrative enforcement.

Keywords: administrative enforcement, administrative responsibility, administrative penalties, financial monitoring.

Використання адміністративного примусу завжди посідало і до цього часу зберігає чільне місце в системі методів діяльності численних державних органів. Останнім часом потенціал адміністративного примусу суттєво змінився за рахунок модифікації його матеріально-правових та процесуально-правових властивостей.

У сучасних дослідженнях адміністративно-правових проблем до заходів адміністративного примусу (поряд з заходами адміністративного попередження і адміністративного припинення) відносять адміністративні стягнення. З таких позицій державний примус в адміністративному праві розглядають О.М. Бандурка, І.П. Голосніченко, Т.О. Коломєць, А.Т. Комзюк та ін.

Доцільним є пошук нового вектору в науковому дослідженні модифікованого різновиду державно-правового примусу, який би дозволив врахувати всі властивості традиційного адміністративного примусу та специфічні ознаки заходів щодо фінансового моніторингу, засади застосування яких в адміністративному порядку визначені у спеціальному законодавстві щодо запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Саме тому метою статті є аналіз реалізації потенціалу адміністративного примусу в системі фінансового моніторингу в Україні на основі існуючих методологічних підходів.

Державний примус – це метод впливу держави на свідомість і поведінку осіб, що допускають протиправні вчинки. Цей інститут виявляється у застосуванні встановлених правовими нормами заходів впливу морального, майнового, фізичного та іншого характеру, які мають на меті попередження правопорушень, покарання та виховання правопорушників і застосовуються незалежно від волі та бажання правозобов'язаних суб'єктів [1].

Діяльність держави та її органів з переконання та примусу розглядається правниками як засіб реалізації правових норм. Ця діяльність супроводжує акти учасників суспільних відносин

із застосування правових норм [2].

Адміністративно-правове забезпечення державного примусу в системі державного моніторингу можна розглядати на двох рівнях: на первинному рівні фінансового моніторингу та на державному рівні фінансового моніторингу.

На первинному рівні фінансового моніторингу адміністративно-правове забезпечення державного примусу здійснюється суб'єктами первинного фінансового моніторингу (далі – СПФМ). До зазначених суб'єктів, відповідно до п. 2 ст. 5 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» (далі – Закон України), належать [3]:

- 1) банки, страховики (перестраховики), кредитні спілки, ломбарди та інші фінансові установи;
- 2) платіжні організації, члени платіжних систем, еквайрингові та клірингові установи;
- 3) товарні, фондові та інші біржі;
- 4) професійні учасники ринку цінних паперів;
- 5) компанії з управління активами;
- 6) оператори поштового зв'язку, інші установи, які проводять фінансові операції з переказу коштів;
- 7) філії або представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності, які надають фінансові послуги на території України;
- 8) спеціально визначені суб'єкти первинного фінансового моніторингу:
  - а) суб'єкти підприємницької діяльності, які надають посередницькі послуги під час здійснення операцій з купівлі-продажу нерухомого майна;
  - б) суб'єкти господарювання, які здійснюють торгівлю за готівку дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням та виробами з них, якщо сума фінансової операції дорівнює чи перевищує суму, 150000 грн. (для суб'єктів господарювання, які проводять азартні ігри, – 13000 грн.) або дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, еквівалентній 150000 грн. (для суб'єктів господарювання, які проводять азартні ігри, – 13000 грн.);
  - в) суб'єкти господарювання, які проводять лотереї та азартні ігри, у тому числі казино, електронне (віртуальне) казино;
  - г) нотаріуси, адвокати, аудитори, аудиторські фірми, фізичні особи – підприємці, які надають послуги з бухгалтерського обліку, суб'єкти господарювання, що надають юридичні послуги (за винятком осіб, які надають послуги у рамках трудових правовідносин) у певних випадках, передбачених законодавством;
  - г) фізичні особи – підприємці та юридичні особи, які проводять фінансові операції з товарами (виконують роботи, надають послуги) за готівку, за умови, що сума такої фінансової операції дорівнює чи перевищує суму, визначену в п. 8 пп. б, а також у передбачених законом випадках;
- 9) інші юридичні особи, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, але надають окремі фінансові послуги.

На державному рівні фінансового моніторингу адміністративно-правове забезпечення державного примусу здійснюється суб'єктами державного фінансового моніторингу. До зазначених суб'єктів, відповідно до п. 3 ст. 5 цього ж Закону України, належать:

- Національний банк України;
- Міністерство фінансів України;
- Міністерство юстиції України;
- Міністерство транспорту та інфраструктури України;
- Міністерство економічного розвитку і торгівлі України;
- Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку;
- Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг;
- Спеціально уповноважений орган – центральний орган виконавчої влади із спеціальним статусом з питань фінансового моніторингу (Державна служба фінансового моніторингу України).

Порядок застосування заходів адміністративного примусу суб'єктами фінансового моніторингу узагальнено передбачено у вищезгаданому Законі України. Крім того, зазначена діяльність врегульована різноманітними галузевими підзаконними нормативно-правовими актами,

наприклад, Наказом Міністерства Фінансів України № 392 від 22.03.2011 «Про затвердження Порядку проведення перевірок Міністерством фінансів України суб'єктів первинного фінансового моніторингу», Наказом Міністерства транспорту та зв'язку України № 838 від 15.11.2010 «Про затвердження Порядку проведення перевірок Міністерством транспорту та зв'язку України суб'єктів первинного фінансового моніторингу», Наказом Міністерства юстиції України № 2339/5 від 29.09.2010 «Про затвердження Положення про здійснення фінансового моніторингу суб'єктами первинного фінансового моніторингу, державне регулювання та нагляд за діяльністю яких здійснює Міністерство юстиції України», Наказом Державного комітету фінансового моніторингу України № 172 від 28.09.2010 «Про затвердження Порядку прийняття Державним комітетом фінансового моніторингу України рішення про зупинення фінансових операцій», Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України № 26 від 05.08.2003 «Про затвердження Порядку проведення перевірок з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» тощо.

У сфері фінансового моніторингу має місце діалектичне поєднання використання методів переконання та примусу. До методів переконання належать різноманітні рекомендації та інструкції, що спонукають фінансові інститути та інших економічних агентів дотримуватись встановлених правил щодо здійснення операцій і роботи з клієнтурою. До цієї категорії відносять і різноманітні роз'яснення, семінари, навчання для працівників кредитних й інших установ.

До методів примусу належать заборони, санкції за невиконання положень чинного законодавства щодо запобігання відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом.

У системі фінансового моніторингу в Україні до заходів адміністративного попередження можемо віднести: проведення ідентифікації особи, яка здійснює фінансову операцію, що підлягає фінансовому моніторингу; забезпечення виявлення і реєстрації фінансових операцій, що відповідно до Закону підлягають фінансовому моніторингу; надання уповноваженому органу інформації про фінансову операцію, що підлягає обов'язковому фінансовому моніторингу; сприяння суб'єктам державного фінансового моніторингу з питань проведення аналізу фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу; вжиття заходів щодо запобігання розголошенню інформації з питань фінансового моніторингу; зберігання документів, що стосуються ідентифікації осіб, якими здійснено фінансову операцію, що згідно з чинним законодавством підлягає фінансовому моніторингу [3].

Наступна група заходів – адміністративного припинення – реалізується через так зване блокування руху коштів на рахунках. Чинне вітчизняне законодавство у сфері запобігання відмиванню коштів лише з травня 2010 р. запроваджує використання конкретної норми, спрямованої на блокування руху коштів. Поряд із цим зазначений механізм передбачено Варшавською конвенцією (2005 р.) щодо протидії відмиванню коштів, до якої Україна приєдналась та підписала ще у листопаді 2005 р.

Остання група заходів – адміністративні стягнення. Проте, виділяючи у третій групі лише стягнення, слід визнати, що за межами класифікації залишаються заходи примусу, що (як і стягнення) застосовуються як заходи відповідальності адміністративного характеру. На нашу думку, такі заходи доцільно позначити терміном “заходи відповідальності за порушення адміністративно-правових установлень”.

Найбільш чітко окреслену класифікаційну групу заходів адміністративного примусу становлять примусові заходи впливу, які містяться в адміністративно-правових санкціях і застосовуються за порушення адміністративно-правових установлень. Їх головною особливістю є те, що вони застосовуються виключно як заходи відповідальності та містяться в адміністративно-правових санкціях.

Обов'язковою умовою вжиття таких заходів є здійснення адміністративного провадження і прийняття рішення щодо вжиття відповідного заходу адміністративного примусу в установленому законом порядку і формі.

Проаналізувавши заходи адміністративно-правового забезпечення державного примусу в системі фінансового моніторингу, ми дійшли висновку, що їх можна поділити на дві великі групи:

- а) заходи контролюючого характеру;
- б) заходи управлінського характеру.

До заходів контролюючого характеру відносимо такі:

1. Нагляд СПФМ за фінансовою діяльністю своїх клієнтів.

2. Перевірки працівником, відповідальним за проведення фінансового моніторингу, діяльності підрозділів та працівників СПФМ, щодо дотримання ними правил внутрішнього фінансового моніторингу та виконання програм проведення фінансового моніторингу.

3. Перевірки суб'єктами державного фінансового моніторингу діяльності відповідних суб'єктів первинного фінансового моніторингу.

До заходів управлінського характеру слід віднести:

1. Зупинення окремих фінансових операцій.

2. Відмову СПФМ від встановлення ділових відносин або проведення видаткової фінансової операції, якщо здійснення ідентифікації клієнта відповідно до вимог законодавства неможливо або якщо фінансова операція містить ознаки такої, що відповідно до чинного законодавства підлягає фінансовому моніторингу.

3. Відкриття СПФМ кореспондентських рахунків іноземним фінансовим установам та в іноземних фінансових установах лише з дозволу керівника СПФМ.

Отже, одним з основних засобів адміністративно-правового забезпечення державного примусу в системі фінансового моніторингу є заходи контролюючого характеру. Їх можна класифікувати за різними ознаками.

1. Залежно від органу, який здійснює контроль, можна виділити:

- внутрішній контроль – здійснюють СПФМ;
- зовнішній контроль – здійснюють суб'єкти державного фінансового моніторингу.

2. Залежно від виду операцій, які підлягають контролю, можна виділити:

- контроль операцій з грошовими коштами в готівковій формі;
- контроль операцій на банківських рахунках;
- контроль операцій з векселями з бланковим індосаментом або індосаментом на пред'явника;
- контроль фінансових операцій за правочинами, форма розрахунків за якими не визначена;
- перевірка розрахунків за зовнішньоекономічним контрактом, що не передбачає фактичного постачання на митну територію України товарів, робіт і послуг;
- перевірка операцій на причетність до фінансування екстремістської, в тому числі терористичної діяльності тощо.

3. За регламентом здійснення можна виділити:

- обов'язковий контроль – на підставі інформації, що надійшла до Держфінмоніторингу, а також за наявності у здійснюваної операції відповідних ознак, передбачених чинним законодавством;

- ініціативний контроль – спрямований на виявлення незвичайних операцій з точки зору протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму.

4. Залежно від часу проведення можна виділити:

- попередній контроль – включає в себе ідентифікацію особи, яка здійснює операції з грошовими коштами, тощо;
- поточний контроль – який полягає у перевірці відповідності фінансової операції, яка проводиться, вимогам чинного законодавства;
- кінцевий контроль – полягає у фіксуванні та наданні особами, які здійснюють фінансові операції, уповноваженому органу відомостей щодо операцій, які підлягають обов'язковому контролю.

Класифікація заходів контролюючого характеру, які застосовуються для забезпечення державного примусу в системі фінансового моніторингу, дозволяє зрозуміти всю їх різноманітність. Але для того, щоб мати уяву про сутність зазначених заходів, необхідно додатково розглянути, що саме належить до того чи іншого заходу; це є предметом подальшого аналізу.

Список використаної літератури:

1. Комзюк А. Т. Адміністративний примус в правоохоронній діяльності міліції в Україні: Дис. ... д-ра юрид. наук. – Х., 2002.
2. Агапов А.Б. Административная ответственность: Учебник. – М., 2000.
3. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом: Закон України // Урядовий кур'єр. – 2002. – № 231.

Надійшла до редакції 27.11.2012

ОСТРІВНА Л.В., здобувач
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 342.951

ЩОДО СУТНОСТІ МЕХАНІЗМУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ

Досліджено теоретичні засади щодо формування механізму адміністративно-правового регулювання фінансового моніторингу в Україні та його категоріальної характеристики.

я ц 4 я ц фінансовий моніторинг, система, механізм, регулювання, правовий механізм, правове регулювання, механізм адміністративно-правового регулювання.

Исследуются теоретические основы формирования механизма административно-правового регулирования фінансового мониторинга в Украине и его категориальной характеристики.

я ц 4 я ц финансовый мониторинг, система, механизм, регулирование, правовой механизм, правовое регулирование, механизм административно-правового регулирования.

The article the theoretical foundations for the formation mechanism of administrative and legal regulation of financial monitoring in Ukraine and its categorical properties.

Keywords: financial monitoring system, mechanism, regulation, legal mechanism, regulation, mechanism of administrative regulations.

Деякі автори запевняють, що вперше адміністративно-правовий механізм фінансового моніторингу було створено у 80-х рр. XX ст. у США. Створений як засіб боротьби з відмиванням коштів, адміністративно-правовий механізм фінансового моніторингу США досяг побічної мети – обмеження активності організованих злочинних угруповань. На сьогодні з метою запобігання відмиванню коштів у багатьох країнах світу створено адміністративно-правовий механізм фінансового моніторингу, від діяльності якого залежить результативність протидії правопорушенням та злочинам у сфері легалізації доходів, одержаних нелегальним шляхом.

Дослідження механізму адміністративно-правового регулювання фінансового моніторингу в контексті останніх міжнародних тенденцій у сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, набуває особливої актуальності, оскільки сталий соціально-економічний розвиток у країні можливий лише на основі дієвого механізму захисту національної економіки від таких негативних злочинних проявів.

Сьогодні в Україні питання, пов'язані з легалізацією доходів, здобутих злочинним шляхом, набули великої актуальності і перебувають у центрі суспільної уваги. Дослідженню проблеми ефективності протидії відмиванню коштів, дієвості законодавства, норми якого регулюють організацію та здійснення фінансового моніторингу в Україні, тією чи іншою мірою приділяли увагу науковці, які вивчали різні аспекти подолання цього небезпечного для економіки держави явища: С.А. Буткевич, Н.М. Голованов, О.М. Єгоров, В.І. Єгорова, А.О. Клименко, О.Є. Користін, О.В. Кравченко, В.Є. Перекислов, Б.І. Сюркало, В.О. Фадеев, О.М. Чаричанський та ін.

Дослідження наукових проблем та правових засад адміністративно-правового механізму фінансового моніторингу передбачає детальний аналіз сутності категорії «адміністративно-правовий механізм фінансового моніторингу».

Значного поширення на сьогодні набув термін «правове регулювання». Правове регулювання охоплює різні боки суспільного життя, а юридичної форми набувають основні й найважливіші види суспільних відносин у різних сферах людської діяльності, які потребують не просто законодавчої форми, а її змістовної правової наповненості. Як запевняє Х.П. Ярмач, спеціальні юридичні знання про особливості та прояви права, правового регулювання й забезпечення, що досягаються правознавством, дають змогу краще розібратися в тих соціальних процесах, які зазнають юридичного впливу з боку держави та вимагають свого юридичного впорядкування з одночасним наповненням його правовим змістом [1, с. 32].

На думку П.М. Рабіновича, правове регулювання – це здійснюваний державою за допомогою всіх юридичних засобів владний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, закріплення, охорони і розвитку [2, с. 53].

З точки зору С.С. Алексєєва, під правовим регулюванням слід розуміти здійснення за

допомогою системи правових засобів результативний нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини в цілях їх упорядкування, охорони, розвитку відповідно до суспільних потреб даного соціального устрою [2, с. 171]. При цьому автор запевняє, що правове регулювання є головним, вирішальним поняттям правової дійсності, яка розглядається в динаміці з активної дієвої боку [3, с. 226].

Трохи згодом С.С. Алексєєв, досліджуючи проблеми правового регулювання, запропонував взузьке і широке розуміння поняття «правового регулювання»:

– у вузькому під правовим регулюванням автор розумів вплив норм права (системи правових норм), інших спеціальних юридичних засобів на поведінку особи та на суспільні відносини з метою їх упорядкування та прогресивного розвитку [4, с. 219];

– у широкому розумінні правове регулювання розглядається як усебічний вплив на суспільні відносини всіх правових явищ, також і правових ідей, принципів правового життя суспільства, не втілених у юридичні форми (закони, нормативно-правові акти, рішення судових органів тощо), при цьому необхідно розуміти роль правового регулювання як сукупності заходів і способів реалізації позитивного права [4, с. 220].

Аналізуючи концептуальні підходи до визначення поняття правового регулювання, І.М. Шопіна вказує на різноманітність визначень правового регулювання у теоретичних джерелах, яка зумовлена великою кількістю різних підходів до праворозуміння:

– в інструментальному аспекті: а) з точки зору теорії природного права правове регулювання є частиною, елементом правового впливу держави на суспільні відносини за допомогою специфічних правових засобів (норм права, правовідносин, актів реалізації права) із метою упорядкування, закріплення, охорони і розвитку суспільних відносин; б) з точки зору теорії позитивного права правове регулювання є нормативно-організаційним впливом на суспільні відносини, що справляється як за допомогою спеціальних правових засобів, так і завдяки іншим правовим явищам, до яких належать правосвідомість, правова культура, принципи права;

– в інституційному аспекті правове регулювання – це процес, наслідком якого є цілеспрямований правовий вплив держави на суспільні відносини;

– у нормативно-юридичному аспекті правове регулювання є здійснюваним за допомогою спеціальних юридичних засобів упорядкуванням суспільних відносин, що включає їх юридичне закріплення, охорону, контроль за їх стабільністю та відновлення у разі порушення;

– у діяльнісному аспекті правове регулювання є діяльністю держави, її органів і посадових осіб, а також уповноважених на те громадських організацій щодо встановлення обов'язкових для виконання юридичних норм (правил) поведінки суб'єктів права їх реалізації в конкретних відносинах та застосування державного примусу до правопорушників із метою досягнення стабільного правопорядку в суспільстві [5].

Як вважають вчені-адміністративісти, адміністративно-правове регулювання є системою адміністративно-правових засобів (елементів), сукупність прийомів та способів правового впливу на суспільні відносини, за допомогою яких визначається комплекс організаційних та спеціальних заходів, спрямованих на захист від протиправних посягань, а також гарантування особистої безпеки громадян, боротьбу з правопорушеннями [6].

Розглядаючи сутність адміністративно-правового регулювання, Т.А. Плутагар стверджує, що специфіка адміністративно-правового регулювання полягає ще в тому, що, з одного боку, воно відбувається в особливих внутрішньоорганізаційних умовах, а з іншого – спрямовується на забезпечення як постійних або тимчасових (ситуаційних), так і загальнодержавних та регіональних явищ чи процесів [6].

Український вчений В.Й. Развадовський запевняє, що адміністративно-правове регулювання здійснюється такою комбінацією способів правового регулювання, в якій переважають зобов'язання й заборони. На думку автора, зазначена комбінація формується через наділення учасників правовідносин суб'єктивними юридичними правами та покладанням на них обов'язків шляхом визначення та закріплення в правових актах певних правил поведінки внаслідок правотворчої діяльності уповноважених на це органів (посадових осіб) [7, с. 25-26].

На думку деяких авторів, термін «правове регулювання» є особливою категорією, яка очолює специфічний понятійний ряд: «правові способи», «правовий режим», а також «механізм правового регулювання» [7, с. 22-23].

Категорія «механізм правового регулювання» виникла в межах загальної теорії права для відображення руху, функціонування правової форми. У подальшому вона розвинулась і здобула нових прихильників [8].

Поняття «механізм» широко використовується в юридичній літературі при розгляді багатьох правових проблем, тому що суб'єктивні права майже завжди забезпечуються в певному порядку при прямому або опосередкованому впливі факторів правового й неправового характеру. Загалом при визначенні механізму різних правових проблем застосовують два підходи до з'ясування суті досліджуваного явища. По-перше, структурно-функціональний підхід, який дає змогу зосередити увагу не тільки на організаційній основі побудови об'єкта, але й на його динаміці, на реальному його функціонуванні. По-друге, структурно-організаційний підхід, який дозволяє характеризувати механізм як сукупність певних елементів, що створюють організаційну основу певних явищ або процесів.

Проте, на думку Л. Корчевної, використання терміна «механізм» є небажаним при дослідженні дії права в суспільстві [9, с. 117].

З нашої точки зору, указаний термін є методологічно необхідним при дослідженні соціальних процесів, що мають динамічний характер та знаходять свій прояв у функціонуванні системи взаємопов'язаних елементів, а отже, може бути застосованим і до системи адміністративно-правового регулювання фінансового механізму.

На підтвердження цього слід зауважити, що сьогодні в багатьох програмних документах, які розробляються з метою активізації державного регулювання діяльності фінансового моніторингу, досить часто трапляється поняття «механізм» при вирішенні як проблем реформування вказаної сфери взагалі, так і окремих питань.

Так, наприклад, у преамбулі Закону України «Про фінансовий моніторинг» зазначено, що цей закон спрямований на захист прав та законних інтересів громадян, суспільства і держави шляхом визначення правового механізму протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму та забезпечення формування загальнодержавної багатоджерельної аналітичної інформації, що дає змогу правоохоронним органам України та іноземних держав виявляти, перевіряти і розслідувати злочини, пов'язані з відмиванням коштів та іншими незаконними фінансовими операціями. Проте, на жаль, указаний Закон не дає визначення поняття вказаного механізму, а отже, визначення правового механізму протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму є першочерговим завданням.

Тим більше що у Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму на період до 2015 р. від 21 березня 2011 р. зазначено, що для визначення заходів законодавчого, організаційного та інституційного характеру, спрямованих на забезпечення стабільного та ефективного функціонування національної системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму необхідним є визначення правового механізму доступу до активів, що пов'язані з фінансуванням тероризму та стосуються фінансових операцій, зупинених відповідно до рішень, прийнятих на підставі резолюції Ради Безпеки ООН № 1452 від 20 грудня 2002 р. [10], який, на нашу думку, є елементом адміністративно-правового механізму фінансового моніторингу.

Отже, Стратегія розвитку до 2015 р. поряд із терміном «механізм» вживає термін «система», зокрема, в її назві зазначено «система запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму». Проте, на жаль, зазначена стратегія не надає визначення поняття вказаної системи.

Деякі автори зауважують, що «механізм» і «система» не є тотожними поняттями. Так система є перш за все певним порядком у розташуванні і зв'язків між частинами чого-небудь, форму організації або дещо ціле, яке являє собою єдність розміщених у певній закономірності та взаємопов'язаних частин [19, с. 624]. Таким чином, сутність поняття «система» в загально-теоретичному розумінні складають її частини та різноманітні зв'язки між ними. Натомість поняття «механізм» нерозривно пов'язане з його функціональними проявами та призначенням. Отже, система набуває ознак механізму, коли всі її елементи разом забезпечують постійне виконання нею певної функції.

На думку Н.Г. Александрова, механізм правового регулювання є сукупністю засобів, що входять до системи механізму регулювання [11, с. 28]. В.М. Протасов вважає, що як категорія права механізм правового регулювання є не завершеною правовою конструкцією, а певною стадією осмислення правової дійсності на шляху до утворення правової системи [12, с. 65]. Така думка деякою мірою заслуговує на увагу, враховуючи те, що злочинні прояви відмивання коштів є динамічними та мінливими, через що у правовому регулюванні фінансового моніторингу виникають певні труднощі, які вимагають змін у системі запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних нелегальним шляхом.

Неодноразово термін «механізм» уживається й у Програмі протидії (легалізації) відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, затвердженій Постановою КМУ від 16 січня 2004 р.:

- механізм запобігання внесенню іноземних інвестицій готівковими коштами, джерела походження яких неможливо підтвердити;

- механізм міжвідомчої координації діяльності в боротьбі з незаконним обігом вогнепальної зброї, наркотичних засобів, торгівлею людьми та незаконною міграцією, а також забезпечення всебічного, повного й об'єктивного проведення розслідування справ, пов'язаних із легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванням тероризму;

- механізм легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом;

- механізм взаємодії тощо [13].

Вищенаведене вказує, що законодавець не тільки застосовує термін «механізм», але й указує на деякі його структурні елементи системи фінансового моніторингу.

За твердженням О. Комякова, механізм адміністративно-правового регулювання необхідно розглядати як сукупність організаційно-економічних методів та інструментів, за допомогою яких виконуються взаємопов'язані функції для забезпечення безперервної, ефективної дії відповідної системи (держави) на підвищення функціонування економіки [14, с. 8].

Дослідження великої кількості юридичної літератури дає змогу зробити висновок про існування великої кількості визначень механізму правового регулювання, зокрема: а) як єдності системи правових засобів, за допомогою якої забезпечується результативна правова дія на суспільні відносини [4, с. 215]; б) як єдності системи правових засобів, способів і форм, за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів права, установлюється і забезпечується правопорядок [20, с. 494]; в) як системи правових засобів, організованих найбільш послідовним чином із метою подолання перешкод, які стоять на шляху задоволення інтересів суб'єктів права [15, с. 726].

Таким чином, думки різних дослідників зводяться до того, що механізмом правового регулювання є система правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин, для досягнення його цілей та завдань у задоволенні інтересів суб'єктів права, установлення й забезпечення правопорядку.

З огляду на викладене вважаємо за доцільне відокремити такі ознаки механізму правового регулювання. Слушною з цього приводу є думка О.Ф. Скакун, яка запевняє, що механізм правового регулювання: 1) є складовою частиною механізму соціального регулювання; 2) будучи категорією широкою за обсягом, збирає воедино всі явища правової дійсності: засоби (норми права, суб'єктивні права і юридичні обов'язки тощо), об'єктивовані в правових актах; способи (дозволяння, зобов'язання, заборона); форми (використання, виконання, додержання, застосування), які перебувають у взаємозв'язку і взаємодії; 3) є динамічною частиною правової системи суспільства; 4) його результатом є встановлення правопорядку в суспільстві [20, с. 498-499].

Як запевняє О.Д. Коломоєць, адміністративне право, базуючись, як і інші галузеві дисципліни, на принципах і засадах загальної теорії права, певним чином реагує на формулювання нових теоретичних аспектів, які стосуються проблеми правового регулювання [21].

Отже, різновидом механізму правового регулювання є механізм адміністративно-правове регулювання, яким охоплюється діяльність у сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних нелегальним шляхом. Так, наприклад, М.В. Макарейко вказує, що механізм адміністративно-правового регулювання є сукупністю юридичних засобів, які мають адміністративно-правовий характер [16, с. 32].

Російські дослідники Є.А. Котельникова, І.А. Семенцова та М.Б. Смоленський вказують,

що адміністративно-правовий механізм є сукупністю адміністративно-правових засобів, за допомогою яких здійснюється регулювання суспільних відносин, які виникають із приводу правовідносин реалізації виконавської влади [17, с. 104].

Їх думку підтримують й інші автори; зокрема, І.П. Голосніченко додає, що зазначений механізм є сукупністю заходів, які впливають на відносини, що виникають у процесі реалізації державної виконавчої влади, а його структурними елементами визначає норми адміністративного права, адміністративно-правові відносини, акти тлумачення норм адміністративного права й акти реалізації адміністративно-правових норм і відносин [18, с. 14].

На слушну думку В.К. Колпакова та О.В. Кузьменко, загальне функціонування правової системи забезпечує комплекс державно-правових механізмів, а в умовах сьогодення детермінована та діє ціла низка правових механізмів: механізм правового регулювання; механізм дії права; механізм правотворчості; механізм соціального управління; механізм правового впливу; механізм державного управління; механізм забезпечення правових режимів [22, с. 152].

Таким чином, під адміністративно-правовим механізмом запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму необхідно визначати спосіб організації і функціонування органів державної влади, зокрема правоохоронних органів, суб'єктів державного та первинного фінансового моніторингу, які на основі визначених законодавством повноважень і методів діяльності спрямовують свою роботу задля досягнення мети у сфері запобігання та протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму.

Список використаної літератури:

1. Ярмач Х.П. Адміністративно-наглядова діяльність міліції в Україні: Монографія. – Одеса, 2006.
2. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. – 5-те вид., зі змінами. – К., 2000.
3. Проблемы теории государства и права: Учеб. / Под ред. С.С. Алексеева. – М., 1987.
4. Алексеев С.С. Теория права: Учеб. – М., 1995.
5. Шопіна І.М. Щодо концептуальних підходів до визначення поняття правового регулювання // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 1055-1061.
6. Пругатар Т.А. Сутність механізму адміністративно-правового регулювання діяльності міліції України // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 741-744.
7. Развадовський В.Й. Адміністративно-правове регулювання правовідносин у транспортній сфері України: Монографія. – Х., 2004.
8. Коломоєць О.Д. Поняття та сутність адміністративно-правового механізму попередження насильства в сім'ї [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/.../soc.../PD111_10.pdf.
9. Корчева Л. До критики поняття «механізм правового регулювання» // Право України. – 2003. – № 1. – С. 117-119.
10. Резолюція 1452 (2002), ухвалена Радою Безпеки на її 4678-му засіданні, 20 грудня 2002 р.: Міжнародний документ від 20 грудня 2002 р. № 1452(2002) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_a75.
11. Александров Н.Г. Право и законность в период развернутого строительства коммунизма. – М., 1961.
12. Протасов В.Н. Что и как регулирует право: Учеб. пособие. – М., 1995.
13. Про затвердження Програми протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, на 2004: Постанова КМУ від 16 січня 2004 р. № 45 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/45-2004-%D0%BF>.
14. Комяков О.М. Державне регулювання перехідної економіки: Автореф. дис. ... канд. екон. наук. – К., 2000.
15. Теория государства и права / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М., 1987.
16. Макарейко Н.В. Государственное принуждение в механизме обеспечения экономической безопасности: теоретические и прикладные проблемы. – Н. Новгород, 2011.
17. Котельникова Е.А., Семенцова И.А., Смоленский М.Б. Административное право: Учеб. – Ростов н/Д., 2003.
18. Голосніченко І.П. Адміністративне право України: основні поняття: Навч. посіб. / За заг. ред. І.П. Голосніченка. – К., 2005.
19. Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – 16-е изд., исправ. – М., 1984.
20. Скаун О.Ф. Теорія держави і права: Підруч. – Х., 2001.
21. Коломоєць О.Д. Поняття та сутність адміністративно-правового механізму попередження насильства в сім'ї [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/.../soc.../PD111_10.pdf.
22. Колпаков В.К., Кузьменко О.В. Адміністративне право України: Підруч. – К., 2003.

Надійшла до редакції 27.11.2012

СОРВАЧОВ О.В., здобувач

(Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»)

УДК 347.79

ОБМЕЖЕННЯ, ПРИПИНЕННЯ І СКАСУВАННЯ МАЙНОВИХ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ПРОМИСЛОВІ ЗРАЗКИ

У статті йдеться про обмеження майнових прав інтелектуальної власності на промислові зразки. Автор виходить із загального теоретичного постулату про обмеження прав як звуження можливостей. Вказується на заборони використання майнових прав інтелектуальної власності.

я ц 4 я ц : обмеження, майнові права, промислові зразки.

В статье идет речь об ограничении имущественных прав интеллектуальной собственности на промышленные образцы. Автор исходит из общего теоретического постулата об ограничении прав как сужении возможностей. Указывается на запрещение использования имущественных прав интеллектуальной собственности.

я ц 4 я ц : ограничение, имущественные права, промышленные образцы.

Speech goes in the article about the limit of property intellectual ownership rights on industrial prototypes. An author goes out from a general theoretical postulate about limitation of rights, as narrowing of possibilities. Specified on prohibitions of the use of property intellectual ownership rights.

Keywords: limitation, property rights, industrial prototypes.

Будь-які права, у тому числі і право інтелектуальної власності, мають відносний характер і залежать від об'єктивних чинників. Вони постійно вдосконалюються, змінюються. Суб'єктивні права обмежуються на користь суспільним, державним і громадським інтересам. Суб'єктивні права з тих чи інших причин можуть припинятися і навіть скасовуватися. На загальному рівні ми солідаризуємося з тим, що дія обмежень цивільних прав «полягає у визначенні правил поведінки, які ускладнюють здійснення цих прав через існуючі форми правового регулювання (заборону, дозвіл та припис), що усуває перешкоди для здійснення суб'єктивних прав іншими уповноваженими особами» [1, с. 5].

Проблема полягає у специфіці самих промислових зразків та проявах майнових прав на них. Мета роботи полягає у встановленні проявів обмежень майнових прав на промислові зразки.

Об'єктом є майнові права інтелектуальної власності на промислові зразки та підстави і випадки їх обмежень, а предметом – чинне законодавство України та зарубіжних країн, право застосовна та судова практика, наукова доктрина.

Всякі обмеження, припинення чи скасування суб'єктивних прав можуть застосовуватися лише на підставі закону. Найчастіше обмеження, припинення і скасування суб'єктивних прав стосуються майнових прав, у тому числі й на промислові зразки. Ці обмеження є досить істотними. Проте бувають і такі, які звужують права суб'єктів інтелектуальної власності на промислові зразки хоча й відповідно до закону, але без достатньої потреби.

С.О. Мічурін визначив обмеження майнових прав фізичних осіб як «систему цивільно-правових засобів, які втілюються в механізмі правового регулювання через правові норми, нормативні акти, акти застосування права та спрямовані на ускладнення здійснення суб'єктивного цивільного права для забезпечення суспільних інтересів та прав інших уповноважених осіб» [1, с. 6]. З таким підходом ми солідаризуємося і вважаємо, що він може бути використаний для досягнення мети нашого дослідження. Так, найбільші обмеження майнових прав інтелектуальної власності на промислові зразки містяться у спеціальних законах про охорону промислових зразків і недобросовісну конкуренцію.

Зокрема, право на одержання патенту на службовий твір належить роботодавцеві. Слід зазначити, що 90-95 % об'єктів патентного права в Україні створюються у зв'язку з виконанням трудового договору, тобто є службовими [2, с. 108]. Творець промислового зразка знає те, що при створенні промислового зразка його майнові права обмежені. Він може розраховувати лише на відповідну зарплатню і сподіватися на певну плату за використання, розмір якої цілком залежить від роботодавця. При цьому чинне законодавство не визначає правового механі-

зму визначення її розміру, порядку і строків виплати. У ч. 1 ст. 8 Закону України «Про охорону прав на промислові зразки» встановлено, що право на одержання патенту має роботодавець, якщо промисловий зразок створено у зв'язку з виконанням службових обов'язків чи дорученням роботодавця, за умови, що трудовим договором (контрактом) не передбачено інше. Роботодавець повинен укласти письмовий договір з автором і видати винагороду автору відповідно до економічної цінності промислового зразка та іншої одержаної ним вигоди. Проте роботодавець уникає укладення такого договору.

ЦК України в ч. 2 ст. 429 установив, що майнові права на об'єкт інтелектуальної власності, створений у зв'язку з виконанням трудового договору, належать працівникові, який створив цей об'єкт, та юридичній або фізичній особі, де або в якій він працює, спільно, якщо інше не встановлено договором. Отже, законодавець пішов назустріч творцю і визнав за ним права інтелектуальної власності на створений ним об'єкт. Проте це не зовсім узгоджується із загальною ідеєю інвестування як вкладання коштів у підприємницьку чи іншу діяльність з метою отримання прибутку чи досягнення соціального ефекту. Принаймні, вирішення цієї досить складної проблеми в такий спосіб не можна визнати вдалим. ЦК не визначає, яка частка у праві має належати роботодавцю, а яка – творцю. Якщо б це було співавторством, то управляти цим об'єктом (використовувати його) можна було б на засадах співавторства. Але тут співавторства немає, оскільки співавторство передбачає спільну творчу працю із створення даного об'єкта [3, с. 411].

Право спільної власності на об'єкт інтелектуальної власності, що створений у зв'язку з виконанням трудового договору, також не може бути застосоване внаслідок того, що право інтелектуальної власності і право власності – принципово різні підгалузі цивільного права. Право спільної власності передбачає визначення частки кожного співвласника. ЦК право спільної інтелектуальної власності на об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового договору, не проголосив спільною власністю спільною сумісною (ч. 4 ст. 355 ЦК). До неї можна було б застосувати режим спільної часткової власності, якщо б не сутність права інтелектуальної власності – належність не її об'єкта, а майнових прав на такий об'єкт. Застосування права спільної власності означало б ототожнення власності та інтелектуальної власності, що було б кроком назад.

Якщо роботодавець протягом чотирьох місяців від дати одержання повідомлення про створення промислового зразка не подасть заявки до Установи, то право на одержання патенту переходить до автора. А якщо роботодавець з огляду на невеликий життєвий цикл продукції, наприклад сувенірів до Чемпіонату Європи 2012 року, вирішить надати йому правовий режим комерційної інформації чи, точніше, «ноу-хау»? Закон не передбачає виходу з цієї ситуації.

Пропонувалось визнавати за творцем у всіх випадках право інтелектуальної власності, а роботодавцю надати право на використання такого об'єкта протягом визначеного законом строку на умовах ліцензійного договору [4, с. 7]. Проте це є порушенням принципів, які передбачені у ст. 44 ГК України, і втручанням у діяльність роботодавця. Так чи інакше, це є обмеженням прав інтелектуальної власності роботодавця. Тільки не досить зрозуміло, на користь якого переважаючого права: охорони життя та здоров'я людини, довкілля, конституційного ладу, обороноздатності держави, суспільної моралі чи забезпечення соціальної функції, охорони прав та інтересів людини та суспільства; охорони прав більш слабкої сторони?

Найбільш поширене й істотне за змістом обмеження цього права встановлено ч. 2 ст. 424 ЦК: законом можуть бути встановлені винятки та обмеження в майнових правах інтелектуальної власності. Так, видом обмеження майнового права інтелектуальної власності на промислові зразки є право попереднього користувача (ст. 470 ЦК). За цією статтею будь-яка особа, котра до дати подання заявки на винахід, корисну модель, промисловий зразок або, якщо було заявлено пріоритет, до дати пріоритету заявки в інтересах своєї діяльності добросовісно використала винахід, корисну модель, промисловий зразок в Україні або здійснила значну і серйозну підготовку до такого використання або використання, яке передбачалося зазначеною підготовкою, має право попереднього користувача (ч. 1 ст. 470 ЦК). Право попереднього користувача виникає за таких умов: 1) воно щодо промислового зразка почалося до дати подання заявки на нього до Установи, тобто до дати заявленого пріоритету; 2) попередній користувач уже почав використання об'єкта чи здійснив значну і серйозну підготовку до нього.

ЦК не розкриває поняття «попереднє використання». Це може бути використання промислового зразка, який створив сам користувач, або який користувачеві передала третя особа,

чи навіть який став відомим від самого творця або від інших осіб, але за дозволом творця. З аналізу інституту першокористування випливає таке: 1) якщо попереднє використання промислового зразка засновано не на інформації, яку одержав користувач від винахідника прямо чи опосередковано в межах 6 місяців до подання заявки, то таке попереднє використання зазначених об'єктів призводить до втрати новизни заявки. У такому разі немає значення, коли почалося попереднє використання; 2) попереднє використання промислового зразка є добросовісним, тобто ґрунтується на промисловому зразку, який створив сам користувач або інформація про нього стала йому відомою в такий спосіб, який не порушує майнових прав інтелектуальної власності інших осіб; 3) попереднє використання промислового зразка має місце в Україні. Якщо попереднє його використання сталося поза межами України, то воно також призводить до втрати новизни заявки, поданої до Установи України; 4) таке використання промислового зразка повинне здійснюватися в інтересах самого користувача; 5) попереднім користувачем промислового зразка може бути особа-підприємець, але за умови, що використання відбувається на території України. Проте якщо така особа перебуває у складі ТНК, то використанням може кваліфікуватися і використання на будь-якому підрозділі за рубежом; 6) право попереднього користування має довести сам користувач. Факт попереднього користування має встановити суд на підставі поданих користувачем документів, що засвідчують це право. Розгляд цих спорів не входить у компетенцію Установи. Інші органи, установи чи посадові особи не можуть встановлювати факт попереднього користування.

Відповідно до ст. 21 Закону України «Про охорону прав на промислові зразки», виходячи із суспільних інтересів та інтересів національної безпеки, Кабінет Міністрів України має право дозволити використання запатентованого промислового зразка без згоди власника патенту, але з виплатою йому відповідної компенсації. Крім того, відповідно до ст. 22 цього Закону не визнається порушенням прав, що надаються патентом, використання запатентованого промислового зразка: у конструкції чи при експлуатації транспортного засобу іноземної держави, який тимчасово або випадково знаходиться у водах, повітряному просторі чи на території України, за умови, що промисловий зразок використовується виключно для потреб зазначеного засобу, а також без комерційної мети, з науковою метою або в порядку експерименту, за надзвичайних обставин (стихійне лихо, катастрофа, епідемія тощо).

Ще одним обмеженням прав інтелектуальної власності на промисловий зразок є примусові ліцензії, тобто коли патентовласника примушують видати ліцензію іншій особі [5, с. 40]. Відповідно до ст. 23 вказаного Закону якщо промисловий зразок не використовується або недостатньо використовується в Україні протягом трьох років починаючи від дати публікації відомостей про видачу патенту або від дати, коли використання промислового зразка було припинено, то будь-яка особа, яка має бажання і виявляє готовність використовувати промисловий зразок, у разі відмови власника патенту від укладання ліцензійного договору може звернутися до суду (арбітражного суду) із заявою про надання їй дозволу на використання промислового зразка.

Якщо власник патенту не доведе, що факт невикористання чи недостатнього використання промислового зразка зумовлений поважними причинами, суд (арбітражний суд) виносить рішення про надання дозволу заінтересованій особі на використання промислового зразка з визначенням обсягу його використання, строку дії дозволу, розміру та порядку виплати винагороди власнику патенту. Власник патенту зобов'язаний надати дозвіл (видати ліцензію) на використання промислового зразка власнику пізніше виданого патенту, якщо промисловий зразок останнього призначений для досягнення іншої мети або має значні техніко-економічні переваги і не може використовуватись без порушення прав першого власника. При цьому надання такого дозволу може бути обумовлено відповідним дозволом власника пізніше виданого патенту, який зобов'язаний дати дозвіл, якщо його промисловий зразок удосконалює промисловий зразок власника раніше виданого патенту або призначений для досягнення тієї самої мети. Дозвіл надається в обсязі, необхідному для використання промислового зразка власником патенту, який такий дозвіл запросив.

Чинне законодавство України про інтелектуальну власність передбачає скасування прав інтелектуальної власності у визначених законом випадках. Так, ст. 469 ЦК встановила, що право інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок визнаються недійсними з підстав та в порядку, встановлених законом. Закон України «Про охорону прав на

промислові зразки» також містить норми про визнання патенту недійсним. Але звертає на себе увагу неоднозначність уживаних у цих законодавчих актах термінології і понять. У ЦК йдеться про визнання прав інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок недійсними. У зазначеному Законі вже йдеться про визнання патенту недійсним (ст. 25). ЦК допускає можливість дострокового припинення чинності майнових прав інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок (ст. 466 ЦК). Правові наслідки породжує дострокове припинення лише *виключних* (курсив наш. – О. С.) майнових прав інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок. Відновлення допускається тільки достроково припинених виключних майнових прав інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок (ст. 468 ЦК).

Закон України «Про охорону прав на промислові зразки» визначив підстави для визнання прав інтелектуальної власності на зазначені об'єкти недійсними. Передусім патент може бути визнано недійсним повністю або частково з таких підстав: невідповідності запатентованого промислового зразка до умов патентоспроможності, що визначені законом; видачі патенту внаслідок подання заявки з порушенням прав інших осіб. Патент або його частина, визнані недійсними, вважаються такими, що не набрали чинності від дати публікації відомостей про видачу патенту.

Звертають на себе увагу окремі неточності в зазначених нормах. Патент набирає чинності, як відомо, від дати подання заявки до Установи (ч. 5 ст. 5 Закону України «Про охорону прав на промислові зразки»). Він визнається недійсним від дати публікації відомостей про видачу патенту (ч. 4 ст. 25) [6, с. 10].

Постає резонне запитання. Якщо патент набирає чинності від дня подання заявки до Установи на його видачу, а визнається недійсним від дати публікації відомостей про його видачу, то цей строк, як відомо, може складати декілька років. Отже, у цей період патент, принаймні, зберігає свою чинність. Якщо патент визнається недійсним від дати публікації відомостей про його видачу, то ніяких правових наслідків він не породжує. Проте патент був чинним протягом п'яти чи й більше років, були укладені патентні ліцензійні договори, умови яких влаштовували ліцензіара і ліцензіата. Ліцензіар вклав кошти для підготовки виробництва з використанням запатентованої корисної моделі [7, с. 10].

Якщо виявляється невідповідність запатентованого промислового зразка умовам їх патентоспроможності, виникає ряд питань. Ліцензійні та інші укладені договори з його приводу можуть також втратити чинність за позовом незадоволеної сторони. Але ж витрачені значні кошти. Хто буде нести відповідальність за завдану визнанням патенту недійсним шкоду? Установа покладає відповідальність за ці збитки на патентовласника-ліцензіара. Проблема з наслідками залишається невирішеною.

Список використаної літератури:

1. Мічурін Є.О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (цивільно-правовий аспект): Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. – К., 2009.
2. Мельник О.М. Проблеми охорони прав суб'єктів інтелектуальної власності в Україні: Монографія. – Х., 2002.
3. Пиленко А.А. Право изобретателя. – М., 2001.
4. Підпригора О. Методологія права інтелектуальної власності в сучасних умовах // Юридична Україна. – 2003. – № 8. – С. 5-8.
5. Меньйло Л. Про порядок обмеження права власника об'єкта інтелектуальної власності // Інтелектуальна власність. – 2004. – № 4. – С. 39-41.
6. Підпригора О. Правова культура в законодавстві України про інтелектуальну власність // Інтелектуальна власність – 2002. – № 8-9. – С. 6-12.
7. Підпригора О.А. Проблеми цивільно-правового захисту права інтелектуальної власності // Інтелектуальний капітал. – 2002. – № 2-3. – С. 5-12.

Надійшла до редакції 04.12.2012

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

БРАТКОВ С.І., кандидат юридичних наук
ГОРБУНОВА О.Ю., кандидат юридичних наук
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 342.922

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ВЕТЕРИНАРНОЇ МІЛІЦІЇ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ МВС УКРАЇНИ

Визначено нормативно-правові акти, що регулюють діяльність підрозділів ветеринарної міліції в умовах реформування системи МВС України. Виділено їх основні завдання та функції, особливості діяльності, підпорядкування та взаємодії.

я ц 4 я ц *Організація діяльності, підрозділи ветеринарної міліції, органи внутрішніх справ, Державна ветеринарна та фітосанітарна служба України, Міністерство аграрної політики та продовольства України.*

Определены нормативно-правовые акты, регулирующие деятельность подразделений ветеринарной милиции в условиях реформирования системы МВД Украины. Выделены их основные задачи и функции, особенности деятельности, подчинения и взаимодействия.

я ц 4 я ц *организация деятельности, подразделения ветеринарной милиции, органы внутренних дел, Государственная ветеринарная и фитосанитарная служба Украины, Министерство аграрной политики и продовольствия Украины.*

Defined regulations governing the activities of veterinary police departments in the reform of the Interior Ministry of Ukraine. Highlighted their main tasks and functions, features activities, submission and cooperation.

Keywords: *organization of activities, departments of veterinary militia, internal affairs bodies, State Veterinary and Phytosanitary Service of Ukraine, Ministry of Agriculture and Food of Ukraine.*

Сьогодні в Україні за умови перебудови існуючої системи державного управління, що стосується всіх сфер суспільного життя, одним із пріоритетних напрямків перетворень визначається підвищення ефективності охорони громадського порядку, особливо в процесі реформування адміністративної діяльності органів внутрішніх справ. У нашій країні як правовій державі найвищою соціальною цінністю визнається людина, її життя і здоров'я, тому діяльність правоохоронних органів спрямовується саме на служіння національним інтересам, а оскільки складовою частиною національних інтересів є санітарна та епідеміологічна безпека, то з метою гарантування останньої чинним законодавством передбачено, зокрема, формування і функціонування ветеринарної міліції.

Метою даної статті є вивчення діяльності підрозділів ветеринарної міліції в умовах реформування системи МВС України щодо профілактики та ліквідації наслідків епізоотичних ситуацій, а також визначення їх проблем та недоліків.

Дослідження змісту чинного законодавства щодо діяльності підрозділів ветеринарної міліції в умовах євроінтеграції дозволяє дійти такого висновку.

По-перше, це потреба заповнити законодавчу прогалину, яка існує у правовому регулюванні організації та діяльності ветеринарної міліції. Законом регламентовано їх функціонування у складі МВС України. Правовою основою діяльності підрозділів ветеринарної міліції як складової частини міліції, тобто єдиної системи органів, що входять до структури МВС, також виступає Закон України „Про міліцію” від 20.12.1991 р., що є першим законодавчим актом у сфері діяльності ОВС.

Слід зазначити, що норми Закону України „Про міліцію” вміщують вичерпний перелік її підрозділів, у якому відсутній підрозділ ветеринарної міліції. Разом з тим посадові особи структурного підрозділу ветеринарної міліції, окрім повноважень державних інспекторів ветерина-

рної медицини, відповідно до Закону користуються також всім необхідним обсягом прав та обов'язків працівників міліції, визначених Законом України „Про міліцію” [1]. Наведені обставини свідчать насамперед про необхідність відповідного закріплення у Законі України „Про міліцію” одного з її структурних підрозділів – ветеринарної міліції, що забезпечить єдність побудови міліції як найчисленнішої складової всієї правоохоронної системи.

По-друге, це загальність визначення законодавчих положень. Так, одним із основних завдань, що поставлено перед державними інспекторами підрозділів ветеринарної міліції – посадовими особами ОВС, є розгляд в установленому порядку матеріалів про порушення законодавства з питань ветеринарної медицини, у тому числі про діяння, які містять ознаки адміністративних правопорушень та злочинів [2].

Здійснення державними інспекторами підрозділів ветеринарної міліції вищезазначеного завдання передбачає виконання ряду функцій, а саме: профілактичної, що полягає у запобіганні кримінальним злочинам та адміністративним правопорушенням у галузі ветеринарної медицини; адміністративно-проваджувальної, у ході виконання якої розв'язується юрисдикційне питання – своєчасне, всебічне, повне і об'єктивне з'ясування обставин кожної справи, вирішення її відповідно до законодавства, забезпечення виконання винесеної постанови; кримінально-процесуальної – розгляд заяв та інформації про злочини, у справах яких провадження попереднього слідства не обов'язкове, а також провадження дізнання у них.

Проблема кваліфікації діянь, які містять ознаки адміністративних правопорушень і злочинів у галузі ветеринарної медицини, свідчить про певні труднощі, викликані недоліками чинного законодавства поряд із відсутністю офіційних роз'яснень щодо виявлення, виправлення і попередження помилок у кваліфікації таких діянь. Водночас актуальність питання правової оцінки діянь посилюється у зв'язку із загостренням епізоотичної ситуації в світі, а також невпинним зростанням кількості осіб, причетних до злочинів у галузі ветеринарної медицини, незважаючи на попереджувальні та репресивні заходи протидії з боку підрозділів ветеринарної міліції як правоохоронних органів.

Порівняльний аналіз норм КУпАП, що передбачають адміністративну відповідальність за правопорушення в галузі ветеринарної медицини, з відповідними суміжними статтями ККУ дозволяє полегшити практичне застосування державними інспекторами ветеринарної міліції даних правових норм.

Частково причиною ситуацій, коли на практиці посадові особи органу адміністративної юрисдикції помилково виявляють ознаки злочину в діяннях, які насправді є адміністративними правопорушеннями, і навпаки, є вади самих законів. Так, за деякі з діянь, визнаних ККУ злочинами (і за які встановлено кримінальну відповідальність), КУпАП передбачає адміністративну відповідальність.

Це стосується діянь, передбачених ст. 251 ККУ за порушення ветеринарних правил, які спричинили поширення епізоотії або інші тяжкі наслідки, а також ст. 325 ККУ за порушення правил, встановлених з метою запобігання епідемічним та іншим заразним захворюванням і боротьби з ними, якщо ці дії спричинили або завідомо могли спричинити поширення цих захворювань (ст. 107 КУпАП також передбачає відповідальність за порушення рішень органів місцевого самоврядування з питань боротьби з епізоотіями). Іншим прикладом є ст. 358 ККУ, що передбачає відповідальність за підроблення документа, який видається чи посвідчується підприємством, установою, організацією чи іншою особою, яка має право видавати чи посвідчувати такі документи, з метою використання його як підроблювачем, так і іншою особою або збуту такого документа, та ст. 366 ККУ, яка передбачає відповідальність за внесення службовою особою до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей, інше підроблення документів, а також складання і видачу завідомо неправдивих документів (ст. 107-1 КУпАП також передбачає відповідальність за оформлення племінних свідоцтв (сертифікатів) на племінні (генетичні) ресурси без врахування даних офіційного обліку продуктивності тварин, офіційної кваліфікації (оцінки) за типом, імуногенетичного контролю, внесення до документів із племінної справи недостовірних даних) [3; 4].

Отже, наявність аналогічних норм у кримінальному та адміністративному законодавстві призводить до ситуації, коли одні особи притягуються до кримінальної відповідальності, а інші за такі ж самі діяння – до адміністративної. І, незважаючи на те, що згідно з ч. 2 ст. 9 КУпАП

адміністративна відповідальність настає тоді, коли відповідні порушення не тягнуть за собою кримінальної відповідальності [3], на практиці часто все відбувається інакше.

Кваліфікація злочинів і правопорушень у галузі ветеринарної медицини тягне за собою виникнення, зміну або зупинення певних правових відносин, у тому числі встановлює міру відповідальності за ці діяння. Тому склад злочину, передбаченого кримінальним законом, необхідно відмежовувати від аналогічних правопорушень, передбачених адміністративним законом.

Отже, чим загальніше визначені ознаки правопорушень у галузі ветеринарної медицини, тим більша імовірність помилок при виявленні, оцінці та використанні цих ознак, що може призвести не лише до порушення прав і законних інтересів громадян, а й дискредитації підрозділів ветеринарної міліції як правоохоронних органів державної виконавчої влади.

Крім того, має місце законодавча невизначеність при розгляді питання щодо визначення ступеня юридичної відповідальності осіб за правопорушення у галузі ветеринарної медицини. Так, ст. 107 КУпАП передбачає адміністративну відповідальність як штраф на громадян від 3 до 10 неоподаткованого мінімуму доходів громадян, на посадових осіб – у розмірі від 9 до 20 за порушення ветеринарно-санітарних вимог, передбачених Законом, іншими актами законодавства, а також рішень органів місцевого самоврядування з питань боротьби з епізоотіями [3].

Правовий аналіз законодавчих положень [5; 6] дозволяє дійти висновку, що, здійснюючи кваліфікацію правопорушень, державні інспектори підрозділів ветеринарної міліції фактично керуються своїм “власним розсудом” та розумінням наслідків тих чи інших дій (бездіяльності).

Переконані, що істинність кримінально- та адміністративно-правової кваліфікації на практиці не повинна залежати від того, як сприймається чи оцінюється відповідна поведінка осіб державними інспекторами підрозділів ветеринарної міліції. Така правова невизначеність може призвести як до безвідповідальності суб’єктів господарювання в галузі ветеринарної медицини, так і до корупції державних посадовців.

Саме тому чітке визначення меж вищеперелічених злочинних дій і правопорушень у галузі ветеринарної медицини та критеріїв їх розмежування допоможе розв’язати проблему різночитання кримінальних та адміністративно-правових норм, усунути суб’єктивізм при кваліфікації дій тощо [7].

Підсумовуючи вищенаведене, необхідно зазначити, що головним питанням діяльності ветеринарної міліції виступає її відповідність вимогам законів. Незважаючи на те, що загальні питання діяльності ветеринарної міліції урегульовані нормами Закону, проведений аналіз свідчить про те, що рівень законодавчого нормативного регулювання не відповідає вимогам наукових принципів. Тому слід підвищити роль законів як пріоритетного джерела права України у структурі нормативних актів, присвячених правовому регулюванню діяльності ветеринарної міліції України.

Удосконалення законодавчого регулювання діяльності ветеринарної міліції України повинно бути спрямоване на:

- встановлення й усунення дефектів ветеринарного законодавства;
- підвищення його ефективності;
- забезпечення зручності користування ним, полегшення пошуків юридичної норми, яка підлягає застосуванню чи реалізації;
- сприяння вивченню законодавства України про ветеринарну медицину, а також його дослідженню.

Звертаючись до норм Положення про підрозділи ветеринарної міліції з проведення каратинних заходів, встановлюємо, що вони у своїй діяльності, окрім даного Положення, керуються такими підзаконними нормативно-правовими актами: указами Президента України та постановами Верховної Ради України, актами Кабінету Міністрів України, наказами МВС і Держветфінотслужби

Правовий аналіз положень актів Президента України дозволяє зробити таку їх класифікацію:

1. Акти Президента України, що здійснюють опосередковане регулювання діяльності підрозділів ветеринарної міліції України.
2. Акти Президента України, які визначають загальну спрямованість роботи підрозділів ветеринарної міліції
3. Акти Президента України, що безпосередньо регулюють здійснення підрозділами ве-

ветеринарної міліції професійної діяльності.

Дослідження змісту прийнятих КМУ актів, що регламентують діяльність підрозділів ветеринарної міліції, дозволяє зробити таку їх класифікацію.

1. Акти уряду, якими визначено організаційно-правові засади діяльності органів державного управління в галузі ветеринарної медицини.

2. Акти уряду, що регулюють питання проходження служби в ОВС.

3. Акти уряду, що визначають загальні основи реалізації державної політики щодо забезпечення ветеринарного благополуччя в Україні.

4. Акти уряду, якими безпосередньо регламентовано діяльність підрозділів ветеринарної міліції України.

Стосовно регулювання діяльності підрозділів ветеринарної міліції відомчими нормативними актами досить слушною є пропозиція професора О. Фрицького про те, що суб'єкти виконавчої влади повинні бути зорієнтовані не на правостановлення, а на правозастосування. Тому внаслідок делегованого характеру виконавчої нормотворчості можливість видання відомчих нормативних актів повинна бути безпосередньо визначена законодавством (як внутрішня організація механізму управління) [8].

Дослідження змісту прийнятих нормативно-правових актів МВС України у діяльності підрозділів ветеринарної міліції свідчить про здійснення Міністерством державного управління в галузі внутрішніх справ централізованого керівництва через відповідні нижчі ОВС, а також безпосередньо підрозділи ветеринарної міліції та дозволяє здійснити таку їх класифікацію за сферою застосування: а) внутрішньосистемні; б) зовнішні.

Дослідження змісту нормативних актів, прийнятих Держветфітослужбою, дозволяє говорити про те, що ці акти є основними “функціональними регуляторами” професійної діяльності підрозділів ветеринарної міліції та мають безпосереднє відношення до виконання поставлених перед ними завдань. Законодавчим підтвердженням цього є вимога пункту 4 Положення про те, що “робота підрозділів ветеринарної міліції організовується МВС з урахуванням завдань, покладених на Держветфітослужбу” [2].

До вищезазначених підзаконних актів урядового органу державного управління в галузі ветеринарної медицини потрібно віднести затверджені наказами Державної ветеринарної та фітосанітарної служби України: а) інструкції; б) положення; в) правила; г) листи.

Крім вищезазначених підзаконних нормативно-правових актів діяльність підрозділів ветеринарної міліції регламентується також правовими актами Міністерства аграрної політики та продовольства України.

Нормотворча робота МВС, Мінагрополітики та Держветфітослужби повинна бути спрямована на вирішення питань, які мають внутрішнє значення, одним з головних завдань яких повинно бути зведення до мінімуму видання таких актів з одночасним посиленням їх якості.

Отже, підсумовуючи вищенаведене, необхідно визначити, що:

- підзаконними актами повинна регулюватись лише внутрішня діяльність підрозділів ветеринарної міліції, що не стосується прав юридичних та фізичних осіб у галузі ветеринарної медицини, а також її ресурсне забезпечення, організаційні структури;
- внаслідок підзаконної нормотворчості підрозділи ветеринарної міліції не повинні набувати нових або позбавляти передбачених законодавчими актами повноважень;
- неприпустимі розширення або обмеження відповідно до закону підстав застосування повноважень.

Список використаної літератури:

1. Про міліцію: Закон Верховної Ради УРСР від 20.12.1990 р. № 565-XII // ВВР УРСР. – 1991. – № 4. – Ст. 20.
2. Про затвердження Положення про підрозділи ветеринарної міліції з проведення карантинних заходів: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.03.2002 р. № 395 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 14. – Ст. 724.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Науково-практичний коментар / Р.А. Калужний, В.І. Олефір, С.Ф. Константинов та ін. – К., 2008.
4. Кримінальний кодекс України: Кодекс Верховної Ради України від 05.04.2001 р. № 2341-III // ВВР. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.

5. Про внесення змін до Закону України “Про ветеринарну медицину”: Закон Верховної Ради України від 16.11.2006 р. № 361-V // Офіційний вісник України. – 2006. – № 51. – Ст. 3382.

6. Про внесення змін до Закону України “Про якість та безпеку харчових продуктів та продовольчої сировини”: Закон Верховної Ради України від 06.09.2005 р. № 2809-IV // ВВР. – 2005. – № 50. – Ст. 533.

7. Горжеєва Ю. Юридична відповідальність за порушення в галузі ветеринарної медицини: проблемні питання та шляхи удосконалення // Право України. – 2006. – № 3. – С. 69-71.

8. Конституційне право України / За заг. ред. В.Ф. Погорілка. – 3-тє вид. – К., 2002.

Надійшла до редакції 11.12.2012

НАДІЄНКО О.І., кандидат юридичних наук
(Запорізький національний
технічний університет)

УДК 342 : 347.73 : 369.5.046(477)

РЕФОРМУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

З'ясовано правову природу суб'єктів державного регулювання у сфері пенсійного забезпечення в Україні в нових соціально-економічних умовах, визначено специфіку їх правового статусу, здійснено класифікаційний розподіл повноважень за ознакою змісту, обгрунтовано пропозиції та рекомендації, спрямовані на реформування системи означених суб'єктів.

я ц я ц *Державне регулювання, пенсійне забезпечення, пенсійні відносини, адміністративне право, органи, правовий статус, завдання, функції.*

Определяется правовая природа субъектов государственного регулирования в сфере пенсионного обеспечения в Украине в новых социально-экономических условиях, специфика их правового статуса, осуществляется классификационное распределение полномочий по признаку содержания, обосновываются предложения и рекомендации, направленные на реформирование системы указанных субъектов.

я ц я ц *государственное регулирование, пенсионное обеспечение, пенсионные отношения, административное право, органы, правовой статус, задачи, функции.*

The article deals with the source of legal entity of state pension system regulation in Ukraine in the new social and economic environment; it defines the specific features of their legal status and implements the classified division of empowerment based on the determined content; the author gives the comprehensive analysis of suggestions and recommendations aimed at reforming the system of the determined subjects.

Keywords: *state regulation, pension provision, pension relationship, administrative law, bodies of power, legal status, objectives, functions.*

Реформування сфери пенсійного забезпечення актуалізує питання державного регулювання пенсійних відносин та специфіки правового статусу органів, що його здійснюють. Чинне законодавство, яке регулює діяльність зазначених органів, не являє собою цілісної системи та давно вже не відповідає на питання щодо їх адміністративної правосуб'єктності. Актуальність проблем правового статусу суб'єктів державного регулювання у сфері пенсійного забезпечення зумовлюється необхідністю подальшого розвитку фундаментальних соціально-політичних реформ переходу від централізованої системи керівництва економічними та соціальними процесами до нової, що відкриває широкі можливості для суспільного самоврядування. Дослідження вищезазначених питань надасть матеріал для напрацювання актуальних ідей, понять, програм та інститутів сфери публічного, передусім адміністративного права, для пошуку та встановлення оптимальних взаємовідносин між державою та суспільством. З'ясування особливостей статусу суб'єктів державного регулювання у сфері пенсійного забезпечення сприятиме розумінню внутрішньої логіки розвитку системи зазначених суб'єктів у сучасних умовах, глибокому науковому тлумаченню місця окремого суб'єкта в конкретних правовідносинах з тим, щоб комплексом прав та обов'язків врівноважити його статус, запобігти можливим порушенням, уникнути негативних чинників у розвитку соціальної сфери України.

Аналіз наукових праць, присвячених правовому регулюванню у пенсійній сфері, свідчить про відсутність досліджень, предметом яких є система суб'єктів державного регулювання та особливості їх правового статусу на сучасному етапі. Дослідження останнього часу, що торкалися складних та важливих пенсійних проблем, інколи містили суттєві наукові розробки юридичних особливостей функціонування окремих органів зазначеної сфери, але не становили собою комплексного дослідження статусу суб'єктів державного регулювання у сфері пенсійного забезпечення в Україні. Серед досліджень слід назвати публікації фахівців у галузі економіки Н. Бахмач, О. Бевзенко, Н. Ковальної, М. Лазебної, М. Папієва, А. Якиміва. В юридичній науці особливої уваги заслуговують праці Р. Бездітного, Т. Гарасиміва, І. Гуменюк, І. Оксьома, С. Сивак, Н. Стаховської, Б. Сташківа, Б. Стичинського, В. Фецука, І. Ярошенко, в яких досліджено основні проблемні питання пенсійного забезпечення та, фрагментарно, окремі аспекти статусу органів пенсійної сфери. Дослідження правознавців лише опосередковано стосуються заявленої нами проблеми і не вирішують її. Недосконалість державного регулювання у сфері пенсійного забезпечення та невизначеність статусу органів, що його здійснюють, на фоні соціально-правової значимості питання зумовлюють актуальність дослідження.

Виходячи з обґрунтованої актуальності теми, беручи до уваги її недостатню опрацьованість, маємо на меті теоретичне осмислення правової природи суб'єктів державного регулювання у сфері пенсійного забезпечення та специфіки їх статусу у нових соціально-економічних умовах для обґрунтування пропозицій і рекомендацій, спрямованих на реформування системи означених суб'єктів.

Будь-який орган пенсійного забезпечення – це передусім суб'єкт адміністративного права, який реалізує публічну правоздатність у пенсійній сфері у формах, врегульованих нормами права. Кожен орган становить організаційну єдність, має певну внутрішню структуру, керівні органи тощо. Як активний учасник соціально-політичного життя орган пенсійного забезпечення наділяється правовим статусом, тобто правами й обов'язками, правоздатністю, іншими юридичними властивостями, що дозволяють йому виступати самостійним суб'єктом права. При цьому правове регулювання його діяльності не зводиться до встановлення статусу, а торкається широкого кола питань, які характеризують динаміку взаємовідносин як всередині органів пенсійного забезпечення, так і у відносинах з іншими органами.

Наявність у суб'єктів державного регулювання у пенсійній сфері спільної мети, подібних завдань і функцій, сталих зв'язків, що мають свою специфіку та підпорядкованість, дозволяють характеризувати суб'єктів як єдину систему, що будується відповідно до об'єктивних закономірностей. Вона залежить як від соціальних, так і від організаційних факторів, таких як єдність цільового призначення, функціональна самодостатність, ієрархічність внутрішньої організації тощо. Становлення системи ще не завершено. Подальші дії на цьому шляху зумовлюються адміністративною реформою та спрямовуються на пошук оптимальнішої моделі державного регулювання у пенсійній сфері, ліквідацію її неефективних ланок, впровадження нових, прогресивних підходів.

Будь-яка система зазвичай має ієрархічну структуру. Її обов'язковими складовими є елементи та зв'язки між ними. Отже, питання про систему – це питання про її елементи, способи їхньої організації, розвитку та взаємозв'язку. Система суб'єктів державного регулювання у пенсійній сфері може бути визначена на підставі наявності ознак суб'єкта управління. Виділяють такі ознаки: 1) наявність певної організаційно-правової форми, в якій здійснюється управлінська діяльність. Наявність такої форми передбачає певну структурну відокремленість суб'єкта, порядок утворення, діяльності, реорганізації, ліквідації якого регулюється нормами права; 2) зовнішня відокремленість, що характеризується наявністю системоутворюючих ознак: юридичне відокремлене і закріплене майно, самостійний баланс, статутні документи тощо; 3) наявність державно-владних повноважень, визначених відповідним нормативним актом про цей орган [1, с. 60]. Цей перелік, на думку С. Засунька, може бути доповнений ознаками: є складовою й у той же час організаційно відокремленою та самостійною частиною державного механізму; здійснює завдання та функції у встановленому державою порядку відповідно до державної політики [2, с. 97].

Стосовно категорії «суб'єкт регулювання» зазначимо, що вона не має однозначного трактування. Скажімо, В. Афанасьєв до таких суб'єктів відносить систему державних і недержавних організацій [3, с. 160], В. Бакуменко – систему державної влади у вигляді спеціально утво-

рених органів влади [4, с. 13], В. Малиновський – систему, наділену певною компетенцією та державно-владними повноваженнями, які дозволяють їй втілювати свою волю у форму команд чи рішень, обов'язкових для виконання [5, с. 161].

Оскільки пенсійне забезпечення громадян є невід'ємною частиною державної діяльності, основними суб'єктами державного регулювання у цій сфері виступають державні органи, які наділені відповідними повноваженнями та є складовими частинами єдиної системи суб'єктів державного регулювання у сфері соціального захисту населення.

За ознакою змісту повноважень у системі суб'єктів державного регулювання пенсійного забезпечення можливо виділити групу інституційних (загальних) суб'єктів, які виконують загальні регулятивні повноваження, формують умови функціонування пенсійної сфери. Окремо слід указати Верховну Раду України (ВРУ), яка виконує установчі завдання стосовно пенсійної сфери, створюючи її саму шляхом прийняття правових актів, що виконують первісну функцію організації, передбачають наявність відповідного правового інституту, визначають правовий статус органів. Також ВРУ визначає напрямки державної політики у пенсійній сфері, законодавчі основи її реалізації.

До системи означених суб'єктів належить також Президент України як глава держави, гарант додержання прав і свобод людини. Конституційний статус Президента та закріплені за ним установчі, кадрові тощо повноваження передбачають його досить значну роль у формуванні системи органів виконавчої влади, зокрема й у пенсійній сфері. Так, Указом Президента затверджено Положення про Міністерство соціальної політики України від 06 квітня 2011 р. № 389/2011 [6], Положення про Пенсійний фонд України від 06 квітня 2011 р. № 384/2011 [7] тощо. Окрім установчих функцій Президент України ухвалює рішення з окремих питань пенсійного забезпечення шляхом прийняття відповідних указів, наприклад, про статус ветеранів військової служби, гарантії їх соціального захисту; про впорядкування збору на обов'язкове державне пенсійне страхування та раціональне використання коштів Пенсійного Фонду України (ПФУ); про Основні напрямки реформування пенсійного забезпечення в Україні тощо. Важливого значення набувають і щорічні послання Президента до ВРУ як програмні документи концептуального характеру, в яких знаходить своє відображення позиція глави держави з найважливіших питань розвитку країни, зокрема у пенсійній сфері.

До групи інституційних (загальних) суб'єктів належить і Кабінет Міністрів України (КМУ) – вищий орган у системі органів виконавчої влади, який здійснює загальне державне регулювання діяльності у пенсійній сфері. КМУ спрямовує та координує роботу органів виконавчої влади, зокрема тих, які забезпечують проведення державної політики у пенсійній сфері шляхом видання правових актів управління, організовує та контролює діяльність відповідних суб'єктів безпосередньо або через центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації й інші підвідомчі йому органи. Наразі саме під егідою КМУ розроблюються та вносяться на розгляд до ВРУ основні законопроекти щодо державного регулювання у сфері пенсійного забезпечення.

Наступною групою суб'єктів визначимо органи, які можна назвати галузевими. Ознаками суб'єктів галузевої компетенції є специфіка їх повноважень і функціональний аспект регулювання та контролю у сфері пенсійного забезпечення, для яких він є основним або одним з основних. Це Міністерство соціальної політики (Мінсоцполітики) України як головний орган у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері соціального захисту та його органи на місцях, ПФУ як центральний орган виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики з питань пенсійного забезпечення та збору, ведення обліку надходжень від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та його територіальні підрозділи.

До третьої групи суб'єктів – спеціальних – слід віднести Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (Нацкомфінпослуг), Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР), Антимонопольний комітет України, Національний банк України (НБУ). До спеціальних суб'єктів належать ті, що мають окремі повноваження, які не є їх основними, або ті, які мають повноваження щодо окремих складових сфери пенсійного забезпечення.

Одним із центральних органів виконавчої влади, що виконує важливу функцію державного регулювання у пенсійній сфері, є Мінсоцполітики. Діяльність міністерства спрямовується і коорди-

нується КМУ. Міністерство є підвідомчим КМУ. Завдання та функції Міністерства визначені Положенням про нього, затвердженим Указом Президента України. Відповідно до Положення Мінсоцполітики є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері соціального захисту населення, серед основних завдань якого названо формування та реалізацію державної політики у пенсійній сфері [6].

Аналіз норм вищезазначеного Положення дозволяє розподілити повноваження Мінсоцполітики щодо державного регулювання у сфері пенсійного забезпечення на декілька груп. По-перше, це повноваження, пов'язані з участю в систематизації законодавства у пенсійній сфері (розробка та подання на розгляд проектів законів, актів Президента та КМУ; розробка пропозицій щодо вдосконалення законодавства та подання на розгляд КМУ; формулювання висновків і пропозицій до проектів законів, інших актів законодавства, які подаються на розгляд КМУ, та проектів законів, які внесені на розгляд ВРУ іншими суб'єктами права законодавчої ініціативи тощо). Наступна група повноважень спрямована на здійснення нормативно-правового регулювання у досліджуваній сфері. Окреме місце посідає також група повноважень щодо планування та прогнозування (участь у проведенні аналізу проектів державних цільових програм з метою визначення соціальних наслідків їх виконання, розгляд і погодження проектів концепцій та програм; участь у підготовці узагальненого висновку про кінцеві результати виконання державних цільових програм у частині оцінки соціальних наслідків виконання програм тощо). Досить суттєвою є група повноважень контрольного характеру (здійснення державного нагляду за діяльністю ПФУ із збору єдиного внеску, ведення обліку надходжень від сплати, контролю за сплатою, за дотриманням законодавства щодо призначення (перерахунку) і виплати пенсій, здійснення державного нагляду у сфері загальнообов'язкового страхування тощо).

Отже, коло повноважень Мінсоцполітики є широким, але більшість із них Міністерство виконує через систему територіальних управлінь соціальної політики, що входять до складу відповідних місцевих державних адміністрацій за принципом подвійного підпорядкування: Мінсоцполітики України як центральному органу виконавчої влади та органам місцевого самоврядування.

Головне управління праці та соціального захисту населення обласної держадміністрації здійснює безпосереднє управління пенсійними органами на відповідній території. Правові питання управління регіональними органами соціального захисту знаходять своє відображення у положеннях про них. Так, відповідно до Постанови КМУ від 30 травня 2007 р. № 790 було затверджене Типове положення, аналіз якого дозволяє систематизувати основні завдання діяльності управління у пенсійній сфері: 1) забезпечення на відповідній території реалізації державної політики та додержання законодавства у пенсійній сфері; 2) сприяння органам місцевого самоврядування у вирішенні питань соціально-економічного розвитку територій; 3) організаційно-методичне забезпечення діяльності відповідних структурних підрозділів виконавчих органів рад. На конкретизацію цих положень спрямоване виконання Головним управлінням праці та соціального захисту таких груп повноважень у пенсійній сфері: а) контрольні (здійснює контроль за їх призначенням та виплатою пенсій органами ПФУ); б) консультативно-інформаційні (надає практичну, консультаційно-правову, організаційно-методичну допомогу; організовує через ЗМІ роз'яснення нормативно-правових актів щодо пенсійного забезпечення тощо); в) сприяння організації та розвитку пенсійної сфери (сприяє створенню єдиного автоматизованого банку даних персоніфікованого обліку в системі обов'язкового державного пенсійного страхування, розвитку недержавних пенсійних систем, впровадженню багаторівневої пенсійної системи) [8].

Відповідно до стратегії реформування вітчизняної пенсійної системи все більше функцій передається органам ПФУ. Сучасний статус ПФУ, завдання та функції як органу виконавчої влади визначені Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09 липня 2003 р. № 1058-IV (Закон № 1058) [9] та Положенням про ПФУ [7]. Своєрідність правового статусу Фонду зумовлена різноманітністю покладених на нього функцій, поєднанням адміністративних, фінансових, цивільних та соціально-забезпечувальних повноважень. При цьому правове регулювання діяльності не зводиться до встановлення статусу, а торкається широкого кола питань, що характеризують динаміку відносин як зсередини ПФУ, так і з іншими органами.

ПФУ є центральним органом виконавчої влади. Слід виокремити такі його ознаки: є складовою і самостійною частиною державного механізму (здійснює завдання та функції у встановленому державою порядку відповідно до державної політики, наявна організаційно-правова фор-

ма, в якій здійснюється управлінська діяльність, зовнішня відокремленість, наявність державно-владних повноважень, можливість набувати від свого імені майнові та особисті немайнові права, вступати у зобов'язання і виступати у судових органах), що наділений відповідними повноваженнями, і є складовою частиною єдиної в країні системи пенсійних органів, здійснює керівництво та управління солідарною системою, проводить збір, акумуляцію та облік страхових внесків, призначає пенсії та підготовлює документи для її виплати, забезпечує своєчасне й у повному обсязі фінансування та виплату пенсій, допомоги на поховання, здійснює контроль за цільовим використанням коштів Фонду, вирішує питання, пов'язані з веденням обліку пенсійних активів на накопичувальних рахунках т.д. [9]. На загал, здійснюючи управління фінансами пенсійного забезпечення, Фонд виступає гарантом стабільності державної пенсійної системи. Упродовж усього періоду існування зазначеної системи правовий статус ПФУ зазнавав змін. Вони, як правило, стосувалися не цільового призначення фонду, а його організаційно-правової форми. Наявність об'єктивних та суб'єктивних факторів врешті-решт підтвердила необхідність фінансової автономності ПФУ. З огляду на це Законом України «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування» було закріплене положення про те, що Фонд не включається до Державного бюджету України [10]. Бюджет ПФУ щороку затверджується КМУ.

З введенням у дію Закону № 1058 на базі ПФУ було передбачено сформувати структуру, яка комплексно забезпечуватиме реалізацію державного пенсійного страхування. Правонаступником ПФУ умовно визначений орган з назвою «Пенсійний Фонд». До перетворення ПФУ в неприбуткову самоврядну організацію він функціонує як центральний орган виконавчої влади.

Кожен територіальний орган ПФУ має свою організаційну структуру, органи поточного управління, ресурси й засоби, за допомогою яких здійснюють покладені на них завдання на певній території. Головні управління ПФУ підвідомчі та підзвітні Фонду. Управління ПФУ в районах, містах та районах у містах підвідомчі головним управлінням Фонду, що разом утворюють систему органів Фонду. З метою оптимізації діяльності системи органів ПФУ 27 липня 2011 р. КМУ прийняв постанову № 803 «Про утворення територіальних органів Пенсійного Фонду України» [11]. Передбачено, що у результаті оптимізації структури органів Фонду 141 управління припинить свою діяльність, на їх базі шляхом злиття буде утворено 69, скоротиться 1220 штатних одиниць [12].

Аналіз правових положень щодо ПФУ показує, що його статусу властиві повноваження, характер яких можна класифікувати таким чином:

- щодо здійснення нормативних функцій (розробка пропозиції про вдосконалення законодавства, видання правових актів з питань пенсійного забезпечення, визначення прогностичних показників економічного і соціального розвитку України та проекту Державного бюджету України; складання бюджету ПФУ та подання його на затвердження КМУ, участь у підготовці та укладенні міжнародних договорів України у сфері пенсійного забезпечення тощо);
- щодо здійснення організаційних функцій (організація роботи органів ПФУ та керівництво ними; забезпечення виконання актів законодавства; здійснення професійної підготовки, підвищення кваліфікації кадрів тощо);
- щодо здійснення методичних функцій (узагальнення та поширення прогресивних форм і методів роботи, проведення методичних семінарів, нарад, здійснення відповідної видавничої діяльності тощо);
- щодо контролю (систематичний контроль за реалізацією актів законодавства; контроль за роботою органів ПФУ; контроль за цільовим використанням коштів Фонду; контроль за виконанням професійних обов'язків працівниками центрального апарату та органів ПФУ тощо).

При цьому в діяльності ПФУ переважають функції організаційно-координуючого, спрямовуючого характеру. ПФУ забезпечує централізоване керівництво територіальними органами, здійснює координацію їх діяльності та правове регулювання. Переважання зазначених функцій вважаємо доцільним, адже основу повноважень Фонду мають складати ті питання, які не можуть бути вирішені самостійно нижчими ланками пенсійної системи. На рівні ПФУ мають обговорюватися та прийматися лише ті рішення та ініціативи, які мають загальнонаціональне значення, усі ж інші питання слід вирішувати на місцях, що дасть змогу створити рівновагу в управлінні пенсійною сферою між централізацією та децентралізацією. З одного боку, це дозволить закріпити в державі єдині критерії та стандарти діяльності, з іншого – допоможе врахувати потреби на місцях. Викладене зумовлює доцільність звуження кола функцій ПФУ шля-

хом передачі частини з них до компетенції регіональних органів, рівно як і доцільність раціоналізації структури апарату самого ПФУ, зважаючи на необхідну сучасну та перспективну функціональну його спрямованість.

Превалювання в діяльності ПФУ функцій організаційно-координуючого характеру не заперечує притаманність йому функцій контролю.

Вищим органом управління ПФУ є правління, чисельність і персональний склад якого затверджує КМУ. Виконавчим органом правління є виконавча дирекція Фонду та її територіальні органи. Дирекцію ПФУ очолює директор [9].

Удосконалення організаційної структури ПФУ фахівці відносять до першочергових заходів, спрямованих на реформування пенсійного забезпечення в Україні. Варто погодитись із точкою зору М. Бойка, за якою процес такого вдосконалення має включати формування ПФУ як страхового фонду, в якому поєднані всі функції щодо пенсійного забезпечення; створення наглядової ради в ПФУ; запровадження державного нагляду за дотриманням пенсійного законодавства; зменшення адміністративних витрат, пов'язаних з виплатою пенсій; підвищення ефективності роботи інших страхових фондів шляхом здійснення пенсійним фондом функцій зі збору та обліку внесків, здійснення контролю за повнотою та своєчасністю справляння зборів [13, с. 63].

В умовах проведення адміністративної та пенсійної реформ у державі важливою є взаємодія всіх учасників регулювання ринку пенсійних послуг. Тому одним з нагальних питань, що потребує свого вирішення, вбачається створення при ПФУ громадського органу для здійснення координації заходів, пов'язаних із забезпеченням проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики у сфері пенсійного забезпечення.

Не менш важливою є взаємодія ПФУ з центральними органами виконавчої влади, які повинні враховувати пенсійні аспекти в усіх програмах економічного та соціального розвитку. Проте для реалізації зазначеної взаємодії на практиці слід розробити такі правові механізми її координації, які забезпечать загальний високий рівень пенсійного забезпечення за рахунок як державної, так і приватної складової при концентрації спільних зусиль на окремих ділянках.

Відповідно до Закону № 1058, Законів України «Про недержавне пенсійне забезпечення» та «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» державний нагляд та контроль за накопичувальною пенсійною системою покладено на Нацкомфінпослуг України. Нацкомфінпослуг є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, метою діяльності якої є проведення єдиної та ефективної державної політики у сфері фінансових послуг; захист інтересів споживачів послуг; створення сприятливих умов для розвитку ринків фінансових послуг, ефективної мобілізації і розміщення фінансових ресурсів учасниками ринків фінансових послуг з урахуванням інтересів суспільства; забезпечення рівних можливостей для доступу до ринків та захисту прав їх учасників; дотримання учасниками ринків вимог законодавства; запобігання монополізації та створення умов розвитку добросовісної конкуренції на ринках фінансових послуг; контроль за прозорістю та відкритістю ринків; сприяння інтеграції в європейський та світовий ринки фінансових послуг [14].

Основні завдання Нацкомфінпослуг щодо державного регулювання та нагляду в накопичувальній системі передбачені Законом № 1058, аналіз якого дозволяє систематизувати напрямки її діяльності: а) нормативні (розробляє і затверджує нормативно-правові акти, обов'язкові до виконання, з питань, що належать до її компетенції; встановлює порядок розкриття інформації та складання звітності учасниками ринків фінансових послуг; визначає форму, обсяг та періодичність інформації про діяльність суб'єктів накопичувальної системи, що підлягає оприлюдненню); б) контрольні (контролює виконання виданих актів, дотримання законодавства в накопичувальній системі; достовірність інформації, що надається суб'єктами; забезпечує захист прав застрахованих осіб, які сплачують внески до Накопичувального фонду); в) організаційно-координаційні (забезпечує розроблення та координацію єдиної державної політики щодо функціонування накопичувальної системи пенсійного страхування; надає ПФУ інформацію про показники діяльності страхових організацій); г) методичні (узагальнює практику застосування законодавства в накопичувальній системі, вносить пропозиції щодо його вдосконалення) [9].

НКЦПФР здійснює регулювання, нагляд і контроль за діяльністю установ накопичувального пенсійного забезпечення, інвестуванням пенсійних активів, діяльністю банківських установ, які отримали ліцензію на провадження депозитарної діяльності. Вона є центральним органом виконав-

чої влади зі спеціальним статусом, підпорядкована Президентові України та підзвітна ВРУ.

Основними завданнями НКЦПФР є формування і забезпечення реалізації єдиної державної політики щодо розвитку та функціонування ринку цінних паперів в Україні, сприяння адаптації національного ринку до міжнародних стандартів; координація діяльності державних органів з питань функціонування в Україні ринку цінних паперів; здійснення державного регулювання та контролю за випуском і обігом цінних паперів на території України, дотримання вимог законодавства у цій сфері; захист прав інвесторів шляхом здійснення заходів щодо запобігання і припинення порушень законодавства на ринку цінних паперів, застосування санкцій за порушення законодавства [15].

НКЦПФР здійснює регулювання діяльності небанківських фінансових установ шляхом ведення державних реєстрів та ліцензування діяльності з надання фінансових послуг, нормативно-правової регламентації діяльності фінансових установ, нагляду за діяльністю, застосування заходів впливу тощо.

Щодо заходів впливу слід зазначити таке: НКЦПФР може зобов'язати порушника вжити заходів до усунення порушення; вимагати скликання позачергових зборів учасників установи; накладати штрафи; призупиняти дію або анулювати ліцензію на право здійснення діяльності з надання фінансових послуг; відсторонювати керівництво від управління фінансовою установою та призначати її тимчасову адміністрацію; затверджувати план відновлення фінансової стабільності установи; порушувати питання про ліквідацію [15].

Структура центрального апарату НКЦПФР складається з департаментів та їх підрозділів, що побудовані за галузевою ознакою. Такий підхід вважаємо оптимальним з урахуванням суттєвих відмінностей і диверсифікації потреб населення у різних видах фінансових послуг.

Наглядові функції щодо діяльності банків-зберігачів у системі накопичувального пенсійного забезпечення також покладено на НБУ.

Ще одним центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, що наглядає за дотриманням антимонопольного законодавства суб'єктами накопичувальної системи, є Антимонопольний комітет України. Органи, що здійснюють нагляд і контроль за діяльністю у сфері недержавного пенсійного забезпечення (НПЗ), повідомляють Антимонопольний комітет України про ознаки порушення законодавства про захист економічної конкуренції учасниками НПЗ. Комітет повідомляє Нацкомфінпослуг про прийняті рішення щодо порушення законодавства. Означене дозволяє забезпечити ефективний розвиток і стабільність НПЗ.

Отже, проведений аналіз правового статусу органів, які здійснюють державне регулювання у пенсійній сфері, свідчить про можливість розподілу відповідних повноважень на групи нормотворчого, методичного, координаційного та контролюючого характеру. При цьому нормотворчі повноваження полягають у виданні актів з пенсійних питань. Координаційні покликані забезпечувати погодженість діяльності органів, які беруть участь у пенсійному забезпеченні. Повноваження методичного характеру полягають у наданні роз'яснень та інструктивних вказівок щодо здійснення суб'єктами дій, пов'язаних з реалізацією пенсійного законодавства. Контрольно-наглядові повноваження надають право органам робити перевірку та аналізувати діяльність пенсійних органів з точки зору як законності, так і доцільності дій.

За ознакою змісту повноважень суб'єктів державного регулювання у сфері пенсійного забезпечення можливе виокремлення груп: 1) інституційних (загальних) суб'єктів, які здійснюють загальні регулятивні повноваження, формують умови функціонування пенсійної системи (ВРУ, Президент України, КМУ); 2) суб'єктів галузевої компетенції, які безпосередньо реалізують функцію регулювання та контролю у пенсійній сфері, для яких вона є основною або однією з основних (Мінсоцполітики, ПФУ та їх територіальні підрозділи); 3) спеціальних суб'єктів, що мають окремі повноваження, які не є основними, або тих, які мають повноваження щодо окремих складових сфери пенсійного забезпечення (Нацкомфінпослуг, НКЦПФР, Антимонопольний комітет, НБУ).

Система суб'єктів державного регулювання у сфері пенсійного забезпечення характеризується не лише множинністю органів, а й їх неоднорідністю. До системи входять і вищі, і центральні, і місцеві органи виконавчої влади, а також органи місцевого самоврядування, органи загальної її спеціальної компетенції. Зазначена система не може існувати як без внутрішніх зв'язків її елементів, так і без зовнішніх. Зовнішні зв'язки елементів системи суб'єктів державного регулювання у сфері пенсійного забезпечення пов'язують їх з іншими складовими держа-

вного механізму, визначають їх місце в ньому.

Окремого значення набувають внутрішні зв'язки, які об'єднують суб'єктів державного регулювання в систему. Такі зв'язки можуть бути як горизонтальними, так і вертикальними з чіткою ієрархічною структурою.

Список використаної літератури:

1. Транспортне право України: Навч. посіб. / За заг. ред. В.К. Гіжевського, Е.Ф. Демського. – К., 2002.
2. Засунько С.С. Адміністративно-правове регулювання у сфері забезпечення техногенної безпеки в Україні: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. – К., 2005.
3. Афанасьев В.Г. Научное управление обществом (опыт системного исследования). – М., 1973.
4. Бакуменко В.Д. Формування державно-управлінських рішень: проблеми теорії, методології, практики: Монографія. – К., 2000.
5. Малиновський В.Я. Державне управління: Навч. посіб. – 2-ге вид. – К., 2003.
6. Про Положення про Міністерство соціальної політики України: Указ Президента України від 06 квітня 2011 р. № 389/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1227.
7. Про Положення про Пенсійний фонд України: Указ Президента України від 06 квітня 2011 р. № 384 /2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1223.
8. Про затвердження типових положень про Головне управління праці та соціального захисту населення обласної, Київської міської, управління праці та соціального захисту населення Севастопольської міської і про управління праці та соціального захисту населення районної, районної у м. Києві та Севастополі державної адміністрації: Постанова КМУ від 30 травня 2007 р. № 790 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 41. – Ст. 1626 (зі змінами).
9. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09 липня 2003 р. № 1058-IV // ВВР. – 2003. – №№ 49-51. – Ст. 376 (зі змінами).
10. Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 26 червня 1997 р. № 400/97-ВР // ВВР. – 1997. – № 37. – Ст. 237 (зі змінами).
11. Про утворення територіальних органів Пенсійного фонду України: Постанова КМУ від 27 липня 2011 р. № 803 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 57. – Ст. 2295.
12. Пенсійна реформа в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pension.kiev.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=165&Itemid=14.
13. Бойко М.Д. Право пенсійного забезпечення в Україні: Навч. посіб. – 2-ге вид., випр. і доп. – К., 2006.
14. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12 липня 2001 р. № 2664-III // ВВР. – 2002. – № 1. – Ст. 1 (зі змінами).
15. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні: Закон України від 30 жовтня 1996 р. № 448/96-ВР // ВВР. – 1996. – № 51. – Ст. 292 (зі змінами).

Надійшла до редакції 15.11.2012

СОКОЛЕНКО О.Л.,

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський національний
університет імені Олеся Гончара)

УДК 342.951 : 351.74

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Виконано аналіз законодавчих актів і теоретичних положень щодо розвитку системи та діяльності правоохоронних органів, встановлено існуючі тенденції й обґрунтовано її основні напрямки та перспективи, а також визначено вихідні засади загальної державної політики у правоохоронній сфері.

я ц 4 я ц Перспективи розвитку, система та діяльність, правоохоронні органи.

Выполнен анализ законодательных актов и теоретических положений относительно развития системы и деятельности правоохранительных органов, установлены существующие тенденции и обоснованы ее основные направления и перспективы, а также определены исходные принципы общей государственной политики в правоохранительной сфере.

я ц 4 я ц Перспективы развития, система и деятельность, правоохранительные органы.

The analysis of the legislative realities and theoretical principles on the development of system and activity of law enforcement agencies is made; also it was established the current trends and substantiated its directions and prospects, as well as determined basic principles of policy in law enforcement sphere.

Keywords: *prospects of development, system and activity, law enforcement agencies.*

Правоохоронні органи є важливою складовою державного механізму, що уповноважуються державою на професійне здійснення охорони та захисту основ конституційного ладу, у тому числі прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, а також законності та правопорядку, забезпечення чого є одним із ключових факторів розбудови в Україні демократичної соціальної правової держави й функціонування громадянського суспільства. Разом із тим існуючий стан організації правоохорони через низку проблем теоретико-методологічного й нормативно-правового характеру наразі характеризується ситуативністю формування правоохоронних органів, неузгодженістю й непослідовністю їхньої діяльності, відсутністю комплексного бачення системи правоохоронних органів й перспектив її розвитку. Усе це вимагає трансформації організації та діяльності правоохоронних органів у напрямку побудови цілісної структурованої системи, поглибленої інтеграції у правоохоронну діяльність принципів верховенства права, конституційної законності й додержання прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, вироблення єдиної державної політики у правоохоронній сфері. З огляду на це й вбачаються актуальними питання перспектив розвитку системи та діяльності правоохоронних органів.

Зазначимо, що проблематика реформування правоохоронних органів раніше вже розглядалась такими вченими, як О.М. Бандурка, І.В. Бондаренко, В.В. Долежан, І.В. Зозуля, О.М. Капля, Ю.Ф. Кравченко, А.Т. Комзюк, А.М. Куліш, І.П. Петрова та інші. Однак наукові дослідження спрямовані здебільшого на обґрунтування окремих реорганізаційних заходів із оптимізації організації діяльності конкретних правоохоронних органів, у той же час належної уваги необхідності ґрунтовної перебудови усієї системи правоохоронних органів, інтеграції в діяльність всіх правоохоронних органів єдиних векторів їхнього розвитку не приділено. Саме тому метою нашої роботи є аналіз теоретичних положень, концепцій і поглядів, а також законодавчих актів щодо розвитку системи та діяльності правоохоронних органів, встановлення існуючих тенденцій й обґрунтування його основних напрямків і перспектив, а також вироблення вихідних засад загальної державної політики у правоохоронній сфері. Новизна міститься у виявленні закономірностей і концептуальних узагальненнях тенденцій і перспектив розвитку системи та діяльності правоохоронних органів.

Передусім зазначимо, що одним із перших кроків із вдосконалення організації та діяльності системи правоохоронних органів України вбачається вироблення, наукове обґрунтування й затвердження єдиної і комплексної Концепції і Державної цільової програми розвитку організації та діяльності системи правоохоронних органів України. При цьому відповідно до пп. 5 п.1 Плану заходів із виконання зобов'язань України, що випливають з її членства в Раді Європи, за Указом Президента від 12.01.2011 р. № 24/2011 [1], для сталого функціонування демократичних інститутів та утвердження верховенства права безпосередньо передбачалась розробка концепції реформування правоохоронних органів. Таким чином, розвиток системи правоохоронних органів має протікати виключно на основі всебічного й перспективного планування її організації та напрямків діяльності.

Особливого значення тут набуває необхідність напрацювання повної, всебічної й об'єктивної теоретико-методологічної бази оптимізації системи правоохоронних органів, формування у науці цілісного, узгодженого й комплексного бачення не лише поняття інституту правоохоронних органів, але й суміжних із ним правових явищ (правоохоронна функція держави, правоохоронна діяльність, правоохоронна система тощо). Вказане сприятиме усуненню наявних на сьогодні правових колізій щодо відсутності легальної дефініції правоохоронного органу, нормативного переліку напрямків правоохоронної діяльності, засад і принципів її здійснення і т.д. Зокрема, як зазначає Ю.Ф. Кравченко [2], негативним проявом наукового плюралізму у питаннях організації та здійснення правоохоронної діяльності є така ж сама неоднозначність і законодавчого регулювання.

Крім цього, іншим важливим аспектом постає трансформація існуючої практики автономного розрізненого реформування окремих правоохоронних органів саме до єдиного проце-

су формування системи правоохоронних органів. Зазначимо, що такі програмні документи, як Концепція реформування Служби безпеки (за Указом Президента від 20.03.2008 р. № 249/2008), Концепція реформування Державної кримінально-виконавчої служби (за Указом від 25.04.2008 р. № 401/2008), Концепція реформування кримінальної юстиції (за Указом від 08.04.2008 р. № 311/2008) спрямовані на вдосконалення організації та діяльності лише одиничних правоохоронних органів, а не усієї їхньої мережі, не вирішуючи питання системності правоохоронних інститутів, розподілу правоохоронної компетенції і організації взаємодії.

До того ж, зважаючи на державно-правову практику, маємо констатувати очевидну недостатність затвердження відповідної концепції, у тому числі Концепції розвитку системи правоохоронних органів України, практичне втілення якої неодмінно потребує встановлення чітко регламентованого алгоритму заходів щодо її реалізації із визначенням відповідальних суб'єктів і обсягів державного фінансування, як обов'язкової умови реальності реформування системи правоохоронних органів України. Відтак, як на нас, належним постає ухвалення і виконання спеціальної Державної цільової програми як комплексу взаємопов'язаних завдань і заходів, спрямованих на реорганізацію і побудову системи правоохоронних органів України, здійснюваних з використанням коштів Державного бюджету України та узгоджених за строками виконання, складом виконавців і ресурсним забезпеченням. Тим більше що загальний механізм розробки, затвердження і виконання державних цільових програм вже нормативно визначений Законом України від 18.03.2004 р. № 1621-IV.

Концепція і Державна цільова програма розвитку організації та діяльності системи правоохоронних органів України закладатимуть підвалини державної політики у правоохоронній сфері, в межах якої так само актуалізується розробка та прийняття фахового Закону України «Про систему правоохоронних органів України». Зауважимо, що основне призначення такого законодавчого акта має полягати насамперед у законодавчому закріпленні саме вихідних засад і концептуальних основ побудови системи правоохоронних органів. Відповідно до цього як обов'язкові структурні елементи даного Закону пропонуємо визначати: поняття та види правоохоронних органів; принципи їх організації та діяльності; напрямки правоохоронної діяльності правоохоронних органів; форми і порядок взаємодії і співпраці правоохоронних органів; засади відносин із іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, громадянами; засади фінансування і матеріально-технічного забезпечення; гарантії діяльності правоохоронних органів; основи правового статусу працівників правоохоронних органів.

Разом із тим призначення даного Закону має обмежуватись визначенням основ системності правоохоронних органів і закладати вектори правового регулювання, а не підміняти собою інші правові акти з питань організації діяльності конкретних правоохоронних органів, зокрема, таких як Закони від 20.12.1990 р. № 565-XII, від 25.03.1992 р. № 2229-XII, від 07.03.2002 р. № 3099-III, від 05.11.1991 р. № 1789-XII та інших. Тим більше що законодавче закріплення переліку правоохоронних органів, так само як і вироблення єдиної моделі організації їхньої діяльності, з огляду на динамізм суспільних відносин у сфері охорони й захисту прав громадян постає неможливим і недоречним. Натомість необхідним заходом розвитку організації діяльності правоохоронних органів виступає вдосконалення подібних профільних «правоохоронних» законів України, їх узгодження з базовими положеннями майбутнього Закону «Про систему правоохоронних органів України», приведення у відповідність до нагальних потреб правоохорони в Україні і міжнародних норм. При цьому А.М. Кучук питання відповідності останнім здобуткам юридичної науки і міжнародним стандартам безпосередньо співвідносить із ефективністю усієї правоохоронної системи загалом [3, с. 3].

Отже, поруч із розробкою та прийняттям нових правових актів і внесенням змін до вже чинного правового регулювання імплементація у законодавство з питань організації правоохоронних органів та практику правоохоронної діяльності відповідних міжнародно-правових стандартів так само становить ключовий напрямок розвитку системи правоохоронних органів. З цього приводу І.А. Григоренко [4] цілком доречно наголошує, що необхідність системних реформ правоохоронної системи зумовлено передусім міжнародними зобов'язаннями України саме в межах членства в Раді Європи. У зв'язку із цим маємо вказати такі основні міжнародні програмні документи Ради Європи у правоохоронній сфері, що тією чи іншою мірою стосуються й України: Рекомендації ПАРС «Контроль внутрішніх служб безпеки в країнах-членах Ради Європи» від 26.04.1999 р. № 1402 і «Про демократичний нагляд над сектором безпеки в країнах-членах» від 23.06.2005 р. № 1713, Рекомен-

дація Комітету міністрів Ради Європи «Роль прокуратури в системі кримінального правосуддя» від 06.10.2000 р. та інші. Відтак, реформування правоохоронних органів України, у тому числі прокуратури, органу безпеки і судів, становить одну з найважливіших складових євроінтеграції України, що пояснюється О.М. Литваком і П.В. Шумським специфічною роллю правоохоронних органів, за допомогою яких здійснюється захист найвищих цінностей нації, а саме життя, здоров'я, людей, прав і свобод громадян [5, с. 7].

Крім цього, в аспекті приведення системи і діяльності правоохоронних органів у відповідність до міжнародних стандартів необхідно розглядати також розширення й інтенсифікацію міжнародного співробітництва у правоохоронній сфері, зокрема через укладення відповідних профільних двосторонніх міжнародно-правових угод, участь у роботі міжнародних правоохоронних інституцій, проведення обміну досвідом правоохоронної діяльності, взаємодію з правоохоронними органами зарубіжних країн та міжнародними правоохоронними інституціями (Інтерпол, Європол тощо) як у вирішенні завдань правоохорони на національному рівні, так і у формуванні міжнародних гарантій правоохоронної діяльності. На важливість реформування системи правоохоронних органів України з питань міжнародного співробітництва із правоохоронними органами зарубіжних країн вказують і інші вчені [6; 7]. Як на нас, зазначене сприятиме не тільки наближенню правового регулювання й практики правоохоронної діяльності в Україні до відповідних міжнародних стандартів, але також дозволить рецепіювати аналогічний досвід зарубіжних країн з метою трансформації національної правоохоронної системи у напрямку забезпечення дотримання прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина.

Попри це наразі все ще зберігається необхідність нагальної трансформації організації діяльності Служби безпеки України, що неодноразово зазначається Парламентською Асамблеєю Ради Європи, зокрема у п.13.5 Резолюції від 05.10.2005 р. № 1466 [8] і п.8 Резолюції від 04.10.2010 р. № 1755 [9] запропоновано терміново реформувати даний правоохоронний орган відповідно до європейських стандартів. Такий захід прямо передбачається пп. 5 п. 1 Плану заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що впливають з її членства в Раді Європи, за Указом Президента України від 12.01.2011 р. № 24/2011 [1], однак на сьогодні все ще слід констатувати лише перспективність реорганізації Служби безпеки.

Зокрема, це стосується позбавлення Служби безпеки України функцій органу досудового розслідування, що безпосередньо витікає з положень Рекомендації ПАРЕ від 26.04.1999 р. № 1402 [10]. Іншими чинниками реформування даного правоохоронного органу можна також назвати остаточне відмежування від Служби безпеки України повноважень із здійснення розвідувальної діяльності, що було виконано лише частково із виокремленням із структури органу безпеки в окремий правоохоронний орган Служби зовнішньої розвідки за Законом України від 01.12.2005 р. № 3160-IV. Так само й повноваження зі здійснення військової контррозвідки, здійснювані згідно ч.1 ст.1 Закону України від 20.10.2005 р. № 3014-IV спеціальними органами військової контррозвідки Служби безпеки України, мають бути передані до фахових розвідувальних підрозділів Міністерства оборони України.

Реформування згідно з міжнародними зобов'язаннями України потребує й прокуратура, зокрема в частині спрямування її організації та діяльності на забезпечення цілкового дотримання прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина. Вказане, у свою чергу, підтверджується пп. 11.vi Висновку ПАРЕ від 26.09.1995 р. № 190 [11], яким наголошується на доцільності перетворення Генеральної прокуратури відповідно до стандартів Ради Європи, особливо щодо здійснення загального контролю за додержанням законності.

Натомість у практиці формування прокуратури мав місце шлях розвитку, прямо протилежний рекомендаціям Парламентської Асамблеї Ради Європи (на що нею чітко зверталась увага у п.13.4 Резолюції від 05.10.2005 р. № 1466 [8] і п.7.2.1 Резолюції від 04.10.2010 р. № 1755 [9]), виражений у конституційному закріпленні повноважень прокуратури із нагляду за додержанням законів органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування як за Законом України від 08.12.2004 р. № 2222-IV. Вважаємо, що подібна непослідовність у реформуванні прокуратури виявляє відсутність системності побудови й розвитку правоохоронних органів України, що не лише завдає шкоди міжнародному авторитету України, але й врешті-решт негативно позначається на формуванні демократичної соціальної правової держави та стані додержання в ній прав громадян.

На сьогодні ж навіть після визнання неконституційності Закону від 08.12.2004 р. згідно з Рішенням Конституційного Суду від 30.09.2010 р. № 20-рп/2010 вимоги п. 9 Перехідних положень Конституції від 28.06.1996 р. щодо позбавлення прокуратури функції нагляду за додержанням і застосуванням законів та функції попереднього слідства так само залишаються остаточно не реалізованими. Зазначимо, що наразі із прийняттям нового КПК від 13.04.2012 р. і Закону від 13.04.2012 р. № 4652-VI хоч і намітились певні тенденції до виконання даних конституційних положень, однак хоча би про часткову трансформацію правового статусу і компетенції прокуратури відповідно до вимог ПАРС можна буде говорити лише із формуванням Державного бюро розслідувань України, що має набути окремих повноважень прокуратури за п. 1 Прикінцевих положень Закону від 13.04.2012 р. № 4652-VI.

Отже, констатуємо, що актуальним завданням розвитку в Україні інституту прокуратури як одного з центральних правоохоронних органів постає подальше його реформування, зокрема недопущення (за прикладом конституційної реформи 2004 року) відхід від реорганізаційного процесу позбавлення прокуратури невласливих їй повноважень; приведення організації та структури органів прокуратури у відповідність до вказаних реорганізаційних змін; законодавче врегулювання діяльності інших державних органів щодо здійснення досудового розслідування і контролю за додержанням законів; а також забезпечення дотримання прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина як головний орієнтир в правоохоронній діяльності прокуратури. При цьому, незалежно від конкретного змісту реорганізаційних заходів, необхідно погодитись із О.М. Литваком і П.В. Шумським [5, с. 8], що реформування прокуратури повинно здійснюватись із неодмінним урахуванням реальних умов, які склалися в галузі забезпечення законності, захисту прав і свобод громадян та інтересів суспільства.

Зазначимо, що пп. 5 п. 1 Плану заходів за Указом Президента України від 12.01.2011 р. № 24/2011 [1] передбачалось окрім підготовки концепції реформування правоохоронних органів також ухвалення нової редакції Законів України «Про Службу безпеки України» і «Про прокуратуру». При цьому міжнародно-правові зобов'язання України у правоохоронній сфері не вичерпуються одними лише названими заходами. Зокрема, згідно з п. 13.1, 13.11 Резолюції ПАРС від 05.10.2005 р. № 1466 [8] і п. 7.3 Резолюції ПАРС від 04.10.2010 р. № 1755 [9] безпосередньо актуалізується проведення в Україні судової реформи та вдосконалення демократичного контролю за правоохоронними органами.

Так, з приводу розвитку формування та функціонування судових органів слід першочергово узагальнено означити визначені Парламентською Асамблеєю Ради Європи у п.7.3.1-7.3.5, 7.3.8 Резолюції від 04.10.2010 р. № 1755 [9] напрямки організації судової влади і здійснюваного нею правосуддя, а саме: усунення всіх форм корупції в судовій владі при забезпеченні незалежності судів; обґрунтованість судової реформи; інтеграція системи підготовки суддів до судової гілки влади під контролем і наглядом незалежного органу суддівського самоуправління; врахування рекомендацій Венеціанської Комісії згідно з її Висновком від 18.10.2010 р. № 588/2010; внесення відповідних змін до Конституції України; забезпечення належного фінансування судової системи з державного бюджету. При цьому, з одного боку, врахування подібних рекомендацій Ради Європи в цілому є одним із важливих чинників євроінтеграції України, наближення її державного ладу і правової системи до демократичних стандартів, у тому числі в аспекті дотримання прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина.

З іншого боку, зважаємо й на виключність компетенції української держави у вирішенні своїх внутрішніх питань (зокрема, з приводу організації діяльності правоохоронних органів, включаючи й органи суду), що уможливорює врахування відповідних рекомендацій компетентних міжнародних організацій (ПАРС, Венеціанська комісія тощо), лише на найбільш загальному концептуальному рівні. Подібної точки зору дотримується й О.В. Джафарова [12], що також наголошує на необхідності врахування у перебудові правоохоронних органів не лише висновків Венеціанської комісії і ПАРС, але й «особливостей політичної, економічної, соціальної ситуації в Україні і світі та тенденцій їх розвитку». Відтак, на нашу думку, видаються необґрунтованими зауваження Парламентської Асамблеї Ради Європи у Резолюції від 04.10.2010 р. № 1755 [9] щодо обов'язкового виконання усіх висновків Венеціанської Комісії щодо організації судової влади в Україні.

Зазначений Висновок Венеціанської Комісії від 18.10.2010 р. № 588/2010 [13] серед іншого, наприклад, передбачає заборону усіх видів винагород для суддів, виключення ролі Вер-

ховної Ради України у процесі призначення та звільнення суддів, скорочення випробувального терміну для суддів до двох років і т.ін. Такі пропозиції щодо розвитку судової системи не є беззаперечними, а доцільність окремих з них наразі постає сумнівною; зокрема, це стосується участі парламенту у процесі призначення і звільнення суддів, що, на думку Н.А. Жук [14], виступає одним із традиційних елементів системи стримувань і противаг. Таким чином, констатуємо безперечну необхідність продовження судової реформи, у тому числі в аспекті імплементації в національне законодавство міжнародних (європейських) стандартів, проте із обов'язковим врахуванням існуючих реалій і специфіки побудови даного інституту в Україні; пріоритетність спрямування розвитку судової системи як правоохоронного органу на подальше забезпечення й гарантування незалежності судів, об'єктивності правосуддя, повноти і своєчасності здійснення захисту прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина.

Як ще один напрям розвитку системи та діяльності правоохоронних органів слід назвати покращення й посилення демократичного контролю у сфері діяльності правоохоронних органів, вжиття заходів щодо чого безпосередньо передбачається пп. 5 п. 1 Плану заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що випливають з її членства в Раді Європи, за Указом Президента України від 12.01.2011 р. № 24/2011 [1]. Зазначимо, що система цивільного демократичного контролю за діяльністю правоохоронних органів є важливим інструментом забезпечення дотримання в ній прав громадян, здійснювана не лише державними, але також й відповідними суспільними інститутами і окремими громадянами згідно з актуальними вимогами громадянського суспільства.

Разом із тим існуюча організація цивільного демократичного контролю, визначена Законом України від 19.06.2003 р. № 975-IV, на сьогодні виявляє низку недоліків. Так, наприклад, О.В. Джафарова вказує на занадто узагальнений характер повноважень органів державної влади у цій сфері; відсутність дієвих механізмів громадського контролю; невизначеність відповідальності правоохоронних органів за виконання їх рішень; дисбаланс парламентського та президентського контролю [12]. Відповідно до цього належним постає запровадження дійсно ефективних засобів державного і громадського контролю за правоохоронними органами, спроможних реально впливати на їхню правоохоронну діяльність, припиняти й усувати виявлені в ній порушення, а не лише просто одержувати певну інформацію від правоохоронних органів. Крім цього, доцільною є проробка питань із поширення демократичного контролю щодо прокуратури та судових органів, які, з одного боку, є суб'єктами такого контролю (ч.2 ст.6 Закону України від 19.06.2003 р.), а з іншого – як правоохоронні органи також мають виступати й об'єктом демократичного контролю.

Зауважимо, що розвиток системи та діяльності правоохоронних органів потребує не тільки належного наукового обґрунтування й узгодженого правового регулювання, але також і достатніх фінансових і матеріально-технічних ресурсів, акумулювання яких виступає однією з обов'язкових умов реалізованості загалом будь-яких змін в організації та діяльності як усієї системи, так і окремих правоохоронних органів України.

Таким чином, реформування системи та діяльності правоохоронних органів є необхідним кроком розбудови демократичної соціальної правової держави, євроінтеграції України, а головне – забезпечення реальності й захищеності прав громадян. Розвиток системи правоохоронних органів повинен мати планомірний і послідовний характер, а також вимагає адекватного наукового, правового, фінансового і матеріально-технічного забезпечення.

Список використаної літератури:

1. Про План заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що випливають з її членства в Раді Європи: Указ Президента України від 12.01.2011 р. № 24/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 4. – Т. 2. – Ст. 197.
2. Кравченко Ю.Ф. Актуальні проблеми реформування органів внутрішніх справ України (організаційно-правові питання): Дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. – Х., 1998.
3. Кучук А.М. Теоретико-правові засади правоохоронної діяльності в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – К., 2007.
4. Григоренко І.А. Використання досвіду європейських країн у реформуванні органів внутрішніх справ України // Науковий вісник Нац. академії внутр. справ. – 2011. – № 6. – С. 249-257.
5. Литвак О., Шумський П. Проблеми реформування органів прокуратури // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 1. – С. 5-12.

6. Загуменна Ю.О. Правоохоронні органи: поняття, ознаки, функції, особливості діяльності // Право і безпека. – 2010. – № 3 (35).

7. Капля О.М. Вплив права ЄС на процес реформування ОВС України в умовах її інтеграції в Європейське співтовариство // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 3. – С. 44-46.

8. Resolution of Parliamentary Assembly of the Council of Europe «Honouring of obligations and commitments by Ukraine»: 05.10.2005 № 1466 / Council of Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta05/ERES1466.htm>.

9. Resolution of Parliamentary Assembly of the Council of Europe «The functioning of democratic institutions in Ukraine»: 04.10.2010, № 1755 / Council of Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.assembly.coe.int/ASP/Doc/XrefViewHTML.asp?FileID=17899>.

10. Recommendation of Parliamentary Assembly of the Council of Europe «Control of internal security services in council of Europe member states»: 26.04.1999, № 1402 / Council of Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.assembly.coe.int/ASP/Doc/XrefViewHTML.asp?FileID=16689>.

11. Opinion of Parliamentary Assembly of the Council of Europe «Application by Ukraine for membership of the Council of Europe»: 26.09.1995, № 190 / Council of Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.assembly.coe.int/ASP/Doc/XrefViewHTML.asp?FileID=13929>.

12. Джафарова О.В. Цивільний демократичний контроль як основа реформування правоохоронних органів України // Право і безпека. – 2010. – № 2 (34).

13. Спільний висновок Європейської комісії «За демократію через право» та Дирекції з технічного співробітництва Генеральної дирекції з прав людини та правових питань Ради Європи щодо Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 18.10.2010 р., № 588/2010 / Верховний Суд України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/285DC84A1EFF78FAC22577C20051A2AA>.

14. Жук Н.А. Стримування і протидія в системі поділу влади в Україні (загальнотеоретичні проблеми): Дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. – Х., 2006.

Надійшла до редакції 06.12.2012

СТЕПАНЕНКО К.В., кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.951

ПОНЯТТЯ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ЗОВНІШНЬОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ

Проаналізовано дискусійні питання публічного адміністрування у сфері зовнішньої трудової міграції, узагальнено наукові положення щодо концепції публічного адміністрування в Україні, зроблено спробу визначити поняття публічного адміністрування у сфері зовнішньої трудової міграції.

я ц 4 я ц : публічне адміністрування, зовнішня трудова міграція, органи державної влади.

Анализируются дискуссионные вопросы публичного администрирования в сфере внешней трудовой миграции, обобщаются научные положения относительно концепции публичного администрирования в Украине, делается попытка определить понятие публичного администрирования в сфере внешней трудовой миграции.

я ц 4 я ц : публичное администрирование, внешняя трудовая миграция, органы государственной власти.

The article analyses the issues of public administration in the sphere of external labour migration, are summarised scientific theses on the concept of public administration in Ukraine, attempts to define the concept of public administration in the sphere of external labour migration.

Keywords: public administration, external labour migration, the bodies of state power.

У сучасному світі розвиток міжнародного співробітництва між державами викликає інтенсивність міграційних процесів. Конституційні зобов'язання України щодо забезпечення прав особистості на вільний вибір місця проживання та свободу пересування обумовили скорочення обмежень на перетин державного кордону. Порядок перетину державного кордону громадянами України з метою працевлаштування в іноземній державі та документообіг, пов'язаний з цією процедурою, потребують ефективних та скоординованих дій органів державної влади та юридичних осіб, які надають сервісні послуги.

За період з 1991 року в Україні сформовано більшість інститутів публічної адміністрації – органів та інших інституцій, які забезпечують виконання закону та здійснюють інші публічно-управлінські функції. Зокрема, функціонують органи виконавчої влади та виконавчі органи місцевого самоврядування на рівні села, селища, міста, а також запроваджено державну службу та службу в органах місцевого самоврядування. Прийнятий 06 вересня 2012 р. Закон України «Про адміністративні послуги» покликаний оптимізувати діяльність органів державної влади в цьому напрямку, привести реалізацію їх компетенції у відповідність з європейськими стандартами. Водночас чинна публічна адміністрація в Україні не відповідає демократичному курсу держави, залишається малоефективною, внутрішньо суперечливою, надмірно централізованою, закритою від суспільства, громіздкою і відірваною від потреб простої людини, внаслідок чого залишається перешкодою у проведенні соціально-економічних і політичних реформ, зокрема у сфері зовнішньої трудової міграції.

Дослідженню проблем становлення публічної адміністрації в Україні присвячено праці В.Б. Авер'янова, Ю.П. Битяка, В.В. Доненка, В.К. Колпакова, О.В. Кузьменка, Є.В. Курінного, Т.П. Мінки, В.І. Олефіра, В.Г. Поліщука, Д.В. Приймаченка, О.Н. Ярмиша та інших вчених. Останнім часом питання зовнішньої трудової міграції ставали об'єктом уваги таких вітчизняних вчених, як О.М. Бандурка, М.П. Бублій, Я.Л. Полянська, І.П. Ольшевська, О.А. Малиновська та інші. Однак і на сьогоднішній день теоретичні питання публічного адміністрування, зокрема у сфері зовнішньої трудової міграції, залишаються достатньо дискусійними. Аналіз цієї проблеми свідчить, що зміст та обсяг її наукового розроблення недостатній і потребує комплексного дослідження.

Головною метою статті є визначення змісту та основних напрямів публічного адміністрування у сфері зовнішньої трудової міграції. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: а) проаналізувати концептуальні наукові положення вітчизняних та зарубіжних дослідників щодо публічного адміністрування; б) сформулювати власне визначення публічного адміністрування у сфері зовнішньої трудової міграції.

Характерною рисою сучасного етапу розвитку світової економіки стало стрімке поширення інтеграційних процесів, які вийшли за межі суто економічної взаємодії і охопили галузь соціальних, трудових та культурних відносин між країнами. Поряд із традиційними ринками товарів, капіталів, технологій набирає сили новий специфічний і неординарний феномен розвитку світового господарства – міжнародний ринок праці. За різними оцінками експертів, поза межами України на сьогоднішній день перебуває від 2,5 до 5 млн. громадян, які працюють за наймом. Становлення України як незалежної держави з власними кордонами та вільним обміном трудовими ресурсами вимагає принципово нового розуміння зовнішньої трудової міграції, яка стає потужним чинником інтеграції країни до світового ринку праці [1, с. 3].

Питання зовнішньої трудової міграції в Україні аналізуються на сторінках багатьох досліджень з цієї проблематики у різних галузевих ракурсах сучасної вітчизняної науки [2; 3; 4]. У широкому значенні зовнішня трудова міграція населення визначається вітчизняними вченими як системний об'єктивний соціально-демографічний процес постійного або тимчасового переміщення населення за межі територіальної (адміністративної) одиниці з метою отримання кращих, аніж на території проживання, можливостей реалізації свого трудового потенціалу [4, с. 4] у країнах сучасного світу.

Важливу роль в уніфікації процесів зовнішньої трудової міграції громадян України відіграють центральні органи виконавчої влади, зміст діяльності яких у цій сфері повинен мати внутрішній характер. У цьому контексті особливе місце в системі центральних органів виконавчої влади займають Державна міграційна служба, Державна служба зайнятості та Державна інспекція України з питань праці Міністерства соціальної політики України. На сьогодні в Україні актуальною є необхідність реформування державної міграційної політики, приведення її функціональних елементів у відповідність до позитивних світових тенденцій. Чітке розмежування компетенції органів державної влади у сфері надання адміністративних послуг громадянами України, які виїжджають за кордон з метою реалізації свого трудового потенціалу, дозволить частково компенсувати негативні наслідки світової економічної кризи у вигляді обмеженої кількості робочих місць та недостатнього матеріального забезпечення працівників.

У загальному розумінні адміністративна регулятивність міграційних процесів сприяє реалізації стратегічної мети державного управління як суспільного інституту: впорядкування, збереження або перетворення суспільної життєдіяльності людей у результаті здійснення прак-

тичного, організуючого й регулюючого впливу на неї держави [5, с. 38]. Останніми роками набуває подальшого наукового розвитку та все більше привертає увагу вітчизняних спеціалістів з адміністративного права концепція публічного адміністрування в Україні [6; 7]. Як слушно зазначає В.В. Доненко, розуміння того, що вітчизняне адміністративне право перетворюється з права державного управління на галузь, яка визначає перш за все права та обов'язки публічної адміністрації щодо суб'єктів громадянського суспільства, а наукове осмислення та подальша розробка теорії публічної адміністрації є одним з магістральних напрямків доктринального його оновлення і трансформації у сучасну галузь європейського змісту, дозволило запропонувати підходи до нового етапу адміністративно-правових досліджень у вітчизняному праві [7, с. 2]. Водночас спостерігається певна термінологічна невизначеність, зокрема щодо понять «державне» та «публічне» щодо процесу адміністрування.

У сучасних підручниках адміністративної спрямованості поняття «державне управління» розуміють як певного роду соціальну діяльність у широкому та вузькому значеннях. У вузькому розумінні державне управління – це адміністративна, виконавчо-розпорядча діяльність держави. У широкому – це організуюча, впорядковуюча діяльність держави, державне регулювання різноманітних суспільних відносин шляхом діяльності усіх гілок державної влади – законодавчої, виконавчої, судової, їх органів і посадових осіб. Як зазначає В.В. Токовенко, за таких умов виділення більш вузьких стосовно державного управління («в широкому розумінні») понять з усталеним розумінням їх змісту є просто методологічною необхідністю. Дослідниця пропонує використовувати більш вузьке поняття «державне адміністрування», під яким слід розуміти діяльність державних органів, технологічний процес підготовки, прийняття і здійснення управлінських рішень у сукупності методів і засобів, за допомогою яких здійснюється систематичний і спеціалізований вплив органів управління на підвідомчі їм органи та об'єкти на основі адміністративної відповідальності за виконання рішень [8].

Свого часу професор В.Б. Авер'янов запропонував виділення нового суб'єкта – «публічної адміністрації» у вигляді органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування [9]. На думку Т.П. Мінки, публічне адміністрування є більш широким поняттям, яке включає в себе не тільки управлінські відносини, а й відносини, що пов'язані з наданням адміністративних послуг, здійсненням адміністративного судочинства. Дослідниця пропонує достатньо вдале визначення публічного адміністрування як визначену публічними (суспільними) потребами діяльність органів державної влади, зокрема органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, а також інших суб'єктів, у разі делегування їм публічних повноважень, спрямовану на виконання владних повноважень публічного змісту [10, с. 125].

У словнику російської мови С.І. Ожегова «адмініструвати» (рос. мовою «администрировать») визначається в двох аспектах: 1) як спеціальна категорія – «управлять, руководить чем-нибудь»; 2) як «неодобрительная» (рос.) категорія – «управлять чем-нибудь. Бюрократически, формально, не входя в существо дела» [11, с. 22]. Термін «адміністрування» у різних відмінках досить часто зустрічається у вітчизняних нормативно-правових актах різних видів, але в кожному з них відсутнє визначення його поняття. Наприклад, Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 7.09.2003 № 1057-IV [12] визначає поняття «адміністратор недержавного пенсійного фонду». Також термін «адміністрування» використовується у численних листах, роз'ясненнях та відомчих наказах центрального податкового органу і вживається як визначення порядку справляння (складання розрахунків, приймання звітів, здійснення заходів щодо мобілізації коштів до бюджетів) щодо конкретних податкових платежів, враховуючи їх особливості або використовується у назвах окремих структурних підрозділів системи органів державної податкової служби (наприклад, «Департамент з питань адміністрування акцизного збору і контролю за виробництвом та обігом підакцизних товарів») [13].

Сучасна правова система, за думкою О.В. Кузьменко, тяжіє до визначення узагальненого терміну, який би охоплював зміст, характер та особливості публічної адміністрації [14]. Водночас слід зауважити, що уніфікація публічного адміністрування викликає певні труднощі, зважаючи на складність суспільних відносин, з приводу яких застосовується процедура адміністрування. Більш зручним до узагальнення є поняття «адміністративні послуги», визначення якого надає однойменний Закон [15], проте адміністративні послуги є лише частиною публічного адміністрування як складного та багатомірного явища, що потребує подальшого теоретичного обґрунтування.

Таким чином, з огляду на специфіку сутності такого явища, як зовнішня трудова міграція, питання пошуку шляхів підвищення ефективності публічного адміністрування в цій сфері є актуальним і таким, що потребує постійного вдосконалення. На сьогоднішній день питання публічного адміністрування, зокрема у сфері зовнішньої трудової міграції, залишаються достатньо дискусійними і не врегульованими на законодавчому рівні. Використовуючи загальнови-знані теоретичні підходи, *публічне адміністрування у сфері зовнішньої трудової міграції* можна визначати як діяльність органів державної влади, а також інших суб'єктів у разі делегування їм публічних повноважень, спрямовану на виконання владних повноважень публічного змісту для оптимізації процесу постійного або тимчасового переміщення населення за межі територіальної (адміністративної) одиниці з метою отримання кращих можливостей реалізації свого трудового потенціалу в країнах сучасного світу.

Список використаної літератури:

1. Леонченко О.М. Інтеграція України у міжнародний ринок праці: Автореф. дис. ... канд. економ. наук: 08.05.01. – К., 1999.
2. Бандурка О.О. Адміністративно-правове регулювання міграційного процесу в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. – Х., 2002.
3. Бублій М.П. Державне регулювання зовнішньої міграції робочої сили в Україні: Автореф. дис. ... канд. наук з держ. управління: 25.00.02. – Х., 2008.
4. Полянська Я.Л. Державне регулювання зовнішньої трудової міграції: Автореф. дис. ... канд. економ. наук: 08.09.01. – Донецьк, 2006.
5. Атаманчук В.Г. Теория государственного управления: Курс лекций. – М., 1997.
6. Колпаков В.К. Поняття публічної адміністрації // Становлення держави в умовах глобалізації: теоретичний та практичний аспект: Матер. міжнар. наук. конф. – К., 2012. – С. 135-137.
7. Доненко В.В. Публічне адміністрування безпеки дорожнього руху: Автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. – Дніпропетровськ, 2012.
8. Токовенко В. Основні підходи до визначення поняття «державне управління» // Вісник Української Академії державного управління при Президенті України. – К., 2002. – № 4. – С. 39-46.
9. Авер'янов В.Б. Реформування українського адміністративного права: ґрунтовний привід для теоретичної дискусії // Право України. – 2003. – № 5. – С. 117-123.
10. Мінка Т.П. Онтологічні характеристики правового режиму адміністративного права // Часопис Київського університету права. – 2011. – №1. – С. 123-127.
11. Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – М., 1973.
12. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 7.09.2003 № 1057-IV // ВВР. – 2003. – № 47-48. – С. 372.
13. Про затвердження Положення про Департамент з питань адміністрування акцизного збору і контролю за виробництвом та обігом підакцизних товарів: Наказ Державної податкової адміністрації України від 21.08.2001 № 331 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 37. – С. 1705.
14. Кузьменко О.В. Правова детермінація поняття «публічне адміністрування» // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. – 2009. – № 3 (12). – С. 20-25.
15. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5203-17>.

Надійшла до редакції 26.11.2012

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

БАБАНІН С.В., кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.346

ДІЯННЯ ЯК ОЗНАКА ПОРУШЕННЯ ЧИННИХ НА ТРАНСПОРТІ ПРАВИЛ

Розглянуто ознаки діяння, передбаченого ст. 291 КК України. Визначено правила, норми і стандарти, порушення яких тягне відповідальність за цією нормою.

я ц 4 я ц кримінальна відповідальність, об'єктивна сторона злочину, діяння, чинні на транспорті правила.

Рассматриваются признаки деяния, предусмотренного ст. 291 УК Украины. Определяются правила, нормы и стандарты, нарушение которых влечет ответственность по этой норме.

я ц 4 я ц уголовная ответственность, объективная сторона преступления, деяние, действующие на транспорте правила.

Considered signs of offence under art. 291 of the Criminal Code of Ukraine. Defined rules, norms and standards, the breach of which attracts the responsibility according to the norm.

Keywords: criminal responsibility, objective elements of crime, Act, operating in transport rules.

Стаття 291 КК України [1] передбачає відповідальність за порушення чинних на транспорті правил. Ця норма є правонаступницею ст. 217 КК України 1960 р. [2] і в редакції 2001 р. майже не зазнала змін порівняно з КК, прийнятим за часів СРСР. 24 вересня 2008 р. законодавець вніс зміни до диспозиції цієї норми і передбачив у ній відповідальність не лише за порушення чинних на транспорті правил, що забезпечують рух, а й за порушення правил, норм і стандартів виготовлення, переобладнання, ремонту транспортних засобів, якщо це спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки. Проте у навчальній та науковій літературі фактично відсутнє розгорнуте тлумачення цієї форми діяння, передбаченого ст. 291 КК. Автори здебільшого обмежуються тлумаченням, яке надавалось до раніше чинної редакції цієї статті. А з приводу внесених змін обмежуються відтворенням диспозиції норми у цій частині [3, с. 355-356; 4, с. 868]. Судова практика також не має на сьогоднішній день прецедентів притягнення до кримінальної відповідальності за це діяння. Отже, є потреба розглянути ознаки діяння, передбаченого сучасною редакцією ст. 291 КК.

Кримінально-правові проблеми злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту досліджувалися вченими України, зокрема, О.О. Балобановим, В.І. Борисовим, С.В. Гізімчуком, В.С. Гуславським, В.І. Касинюком, З.Г. Корчевою, О.М. Котовенком, В.А. Мисливим, О.М. Опальченком, В.М. Пруссом, В.П. Тихим та іншими. Проте зміни, внесені до ст. 291 КК України, не були предметом окремого наукового дослідження.

Мета статті – визначення ознак діяння, передбаченого ст. 291 КК України, та формулювання на цій основі шляхів подальшого удосконалення кримінального законодавства України, що встановлює відповідальність за порушення правил безпеки руху та експлуатації транспорту.

Аналізована норма має бланкетну диспозицію, тобто для з'ясування ознак дії (бездіяльності) необхідно звернутися до підзаконних нормативних актів, які встановлюють правила, що забезпечують рух, або ж до правил, норм і стандартів виготовлення, переобладнання, ремонту транспортних засобів.

Обов'язкова ознака об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 291 КК, – дві форми діяння: 1) порушення чинних на транспорті правил, що забезпечують рух; 2) порушення правил, норм і стандартів виготовлення, переобладнання, ремонту транспортних засобів. Отже, складовою обох форм діяння є «порушення». Тлумачний словник української мови дає таке визначення цього поняття: «відхилення від правил, відступ від законів, невідповідність традиції,

звичаям і т. ін.» [5, с. 887]. Виходячи з цього визначення, під порушенням правил, норм і стандартів слід розуміти відхилення від них, яке може бути здійснене, на наш погляд, у два способи.

Перший спосіб – це невиконання правил, норм і стандартів. Особа, на яку покладено обов'язок виконати якусь дію або утриматись від її вчинення, робить все навпаки: вчиняє заборонену дію (діяння у виді дії) або не виконує обов'язкову дію (діяння у виді бездіяльності). Наприклад, відповідно до пп. 9.2, 9.3 Правил дорожнього руху [6] водій транспортного засобу повинен подати сигнал світловими показниками чи рукою перед початком руху і зупинкою, перед перестроюванням, поворотом або розворотом. Невиконання вказаної дії свідчить про невиконання Правил дорожнього руху, тобто про бездіяльність особи.

Другий спосіб – неналежне виконання правил. У цьому випадку особа при обов'язку виконання дії здійснює її неналежним чином (діяння у формі бездіяльності). Так, відповідно до п. 14.2 Правил дорожнього руху водій (наприклад, скутера з електродвигуном до 3 кВт) перед початком обгону повинен перекопатися у чотирьох обставинах: а) жоден з водіїв транспортних засобів, які рухаються за ним і яким може бути створено перешкоду, не розпочав обгону; б) водій транспортного засобу, який рухається попереду по тій самій смузі, не подав сигналу про намір повороту (перестроювання) ліворуч; в) смуга зустрічного руху, на яку він буде виїжджати, вільна від транспортних засобів на достатній для обгону відстані; г) після обгону зможе, не створюючи перешкоди транспортному засобу, який він обганяє, повернутися на займану смугу. Водій робить все необхідне у фізичному розумінні для виконання цієї дії: дивиться вперед, у дзеркало заднього виду і т.д., але впевнюється при цьому лише у трьох з чотирьох необхідних обставин при реальній можливості впевнитися у всіх.

Важливо зазначити, що правила безпеки руху транспорту можуть бути у різних формах виражені в нормативних актах. Здебільшого вони формулюються у формі категоричної настанови або категоричної заборони. Як зазначає В.Є. Емінов, обов'язковість норм, що виражені в категоричній формі, очевидна. Однак трапляються норми, виражені в рекомендаційній формі. Рекомендаційний характер норми виключає її обов'язковість. Саме по собі невиконання рекомендації не може розглядатися як порушення правил безпеки руху. Але якщо внаслідок ігнорування особою рекомендації настали тяжкі наслідки, вона повинна нести відповідальність. Рекомендаційний характер норми ніби залишає особі більше свободи вирішувати, як діяти в конкретній ситуації, але не знімає з неї відповідальності за помилкове рішення. Ігноруючи рекомендацію, особа бере на себе ризик настання суспільно небезпечних наслідків [7, с. 15]. Так, наприклад, інформаційно-вказівний дорожній знак 5.30, передбачений Правилами дорожнього руху, встановлює рекомендовану швидкість для транспортних засобів на певній ділянці дороги. Дотримання водієм зазначеної на даному знаку швидкості не є обов'язковим. Проте якщо внаслідок її перевищення стануться суспільно небезпечні наслідки, передбачені КК, то за наявності всіх ознак злочину водій повинен нести кримінальну відповідальність за порушення правил безпеки руху на транспорті (виходячи з приналежності транспортного засобу до механічних – за ст. 286 чи ст. 291 КК України).

Таким чином, обидві форми діяння, передбаченого ст. 291 КК, можуть вчинятися як шляхом дії – виконання передбаченої чинними на транспорті правилами заборони, так і шляхом бездіяльності – невиконання або неналежне виконання обов'язку, передбаченого цими правилами.

Обидві форми діяння, передбаченого аналізованою нормою, встановлюють відповідальність за порушення «правил», а друга форма – ще й за порушення «норм» і «стандартів». Логіко-семантичне тлумачення поняття «правило» в українській мові означає «зібрання положень, що визначають порядок ведення або дотримання чого-небудь» [5, с. 916]; поняття «норма» – (лат. *norma* – дослівно «косинець», у переносному значенні – «правило») – регулятивне правило, яке вказує межі свого застосування; відповідає чомусь типовому або звичайному [8]; поняття «стандарт» – документ, розроблений на основі консенсусу та затверджений уповноваженим органом, що встановлює призначені для загального і багаторазового використання правила, інструкції або характеристики, які стосуються діяльності чи її результатів, включаючи продукцію, процеси або послуги, дотримання яких є обов'язковим. Стандарт може містити вимоги до термінології, позначок, пакування, маркування чи етикетування, які застосовуються до пев-

ної продукції, процесу чи послуги [9].

Отже, поняття «норма» та «стандарт» визначаються через поняття «правило», а тому, на нашу думку, у цьому випадку має місце зайва тавтологія. Пропонуємо вживати у диспозиції статті лише родове поняття «правила».

Перша форма діяння, передбаченого ст. 291 КК, встановлює відповідальність за порушення правил, які: 1) чинні на транспорті, 2) забезпечують рух; друга – правил, норм і стандартів, що стосуються: 1) виготовлення, 2) переобладнання, 3) ремонту транспортних засобів.

Чинність означає наявність у цих правил юридичної сили. Відповідно до пп. 4, 5 Указу Президента України «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності» від 10 червня 1997 р. № 503/97 нормативно-правові акти Верховної Ради України і Президента України набувають чинності через десять днів з дня їх офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самими актами, але не раніше дня їх опублікування в офіційному друкованому виданні. Нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України набувають чинності з моменту їх прийняття, якщо більш пізній строк набрання ними чинності не передбачено в цих актах. Акти Кабінету Міністрів України, які визначають права і обов'язки громадян, набувають чинності не раніше дня їх опублікування в офіційних друкованих виданнях. Крім того, відповідно до ч. 1 ст. 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [10]. Також на території України діють Закони УРСР та інші акти, ухвалені Верховною Радою УРСР, оскільки вони не суперечать законам України, ухваленим після проголошення незалежності України [11].

Отже, правила, якими керуються під час руху транспорту, повинні забезпечувати цей рух та бути у встановленому порядку закріпленими у відповідних нормативних актах – міжнародних договорах, ратифікованих Україною, законах та підзаконних нормативних актах.

Стаття 58 Конституції України встановлює, що закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення. Виходячи з цього положення Конституції України, порушення нечинних правил, що забезпечують рух транспорту, не може тягти відповідальності. Тому посилення у назві ст. 291 КК та в її диспозиції на те, що вищезазначені правила повинні бути «чинними», на наш погляд, є зайвим.

Закон України «Про транспорт» виділяє серед транспорту загального користування залізничний, морський, річковий, автомобільний і авіаційний, а також міський електротранспорт, у тому числі метрополітен [12].

Навести повний перелік можливих порушень чинних на транспорті правил неможливо у зв'язку із значною кількістю нормативних актів, що встановлюють ці правила. До того ж такі правила не є постійними і з розвитком техніки та появою нових видів транспортних засобів доповнюються та змінюються.

Стаття 291 КК не містить чіткого визначення, за порушення яких саме правил, норм і стандартів настає відповідальність за цією нормою. На наш погляд, це будь-які правила, норми і стандарти на транспорті загального користування, прийняті в дію у встановленому порядку, що забезпечують рух, а також регулюють порядок виготовлення, переобладнання, ремонту транспортних засобів. Містяться вони у нормативних актах, що діють на території України: законах, підзаконних нормативних актах, міжнародних нормативних актах, до яких приєдналася Україна.

Наш аналіз показує, що за рівнем юридичного регулювання, а також кількісними показниками законодавчі та нормативно-правові акти, що містять правила, норми і стандарти у сфері забезпечення руху на транспорті, виготовлення, переобладнання, ремонту транспортних засобів розподіляються таким чином: нормативні акти Верховної Ради України (закони, постанови, інші акти), Президента України (укази, розпорядження), Кабінету Міністрів України (постанови, розпорядження), Міністерства інфраструктури України та його структурних підрозділів (зарєстровані у встановленому порядку накази, інструкції, вказівки), інших центральних органів виконавчої влади, органів законодавчої та виконавчої влади Автономної Республіки Крим, областей, міст республіканського підпорядкування; нормативні акти органів місцевого самов-

рядкування (загальнообов'язкові акти з питань безпеки руху та експлуатації транспорту); міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України; нормативні акти Української РСР, затверджені Верховною Радою УРСР; нормативні акти РРФСР і нормативні акти колишнього СРСР в частині, не врегульованій та не суперечній нормативним актам України; локальні норми підприємств, установ, організацій.

До нормативно-правових актів, що повинні в першу чергу розглядатися при кримінально-правовому аналізі суспільно небезпечних діянь, пов'язаних з порушенням чинних на транспорті правил, що забезпечують рух, слід віднести: *на залізничному транспорті* – Правила технічної експлуатації залізниць України, затверджені наказом Міністерства транспорту України від 20.12.1996 р. № 411, Правила поведінки громадян на залізничному транспорті, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 10.11.1995 р. № 903; Правила безпеки праці для працівників залізничних станцій і вокзалів, затверджені наказом Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду від 12.03.2007 р. № 44; *на морському та річковому транспорті* – Правила судноплавства на внутрішніх водних шляхах України, затверджені наказом Міністерства транспорту України від 16.02.2004 р. № 91; *на автомобільному транспорті* – Правила дорожнього руху України, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 р. № 1306; *на авіаційному транспорті* – Правила польотів повітряних суден та обслуговування повітряного руху в класифікованому повітряному просторі України, затверджені наказом Міністерства транспорту України від 16.04.2003 р. № 293; *на міському електротранспорті* – Правила дорожнього руху України, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 р. № 1306; Правила користування трамваем і тролейбусом у містах України, затверджені наказом Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України від 09.10.2006 р. № 329; Правила експлуатації трамвая та тролейбуса, затверджені наказом Державного комітету України по житлово-комунальному господарству від 10.12.1996 р. № 103; Правила користування Дніпропетровським метрополітеном, затверджені наказом Мінтрансв'язку України від 22.12.2004 р. № 1119; Правила користування Харківським метрополітеном, затверджені наказом Мінтрансу України від 10.08.2004 р. № 712; Правила технічної експлуатації Харківського та Дніпропетровського метрополітенів, затверджені наказом Міністерства транспорту України від 04.11.2003 р. № 854; Інструкція з руху поїздів і маневрової роботи на Харківському та Дніпропетровському метрополітенах, затверджена наказом Міністерства транспорту України від 04.11.2003 р. № 854; Правила користування метрополітеном, затверджені Київською державною адміністрацією 20.01.1995 р.; Правила будови і безпечної експлуатації ескалаторів, затверджені Держгіртехнаглядом СРСР 27.12.1977 р.; Правила будови і безпечної експлуатації пасажирських підвісних канатних доріг, затверджені Держгіртехнаглядом СРСР 28.05.1974 р.; Правила будови, утримання та технічного огляду скісних рейко-канатних підйомників (фунікулерів), затверджені Держгіртехнаглядом СРСР 07.12.1954 р.

Що стосується другої форми діяння, передбаченого ст. 291 КК, то основними нормативними документами, які повинні в першу чергу розглядатися при його кримінально-правовому аналізі, слід визнати міжнародні, регіональні та національні стандарти України, кодекс усталеної практики та технічні умови. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про стандартизацію» кодекс усталеної практики (звід правил) – це документ, що містить практичні правила чи процедури проектування, виготовлення, монтажу, технічного обслуговування, експлуатації обладнання, конструкцій чи виробів. Кодекс усталеної практики може бути стандартом, частиною стандарту або окремим документом. Технічні умови – це документ, що встановлює технічні вимоги, яким повинні відповідати продукція, процеси чи послуги. Технічні умови можуть бути стандартом, частиною стандарту або окремим документом [9]. В Україні діє значна кількість нормативних документів, що встановлюють порядок виготовлення, переобладнання, ремонту транспортних засобів. Прикладами таких документів є ДСТУ 2741-94 «Засоби радіоелектронні дорожнього транспорту. Методи випробувань на надійність», ДСТУ 3310-96 «Засоби транспортні дорожні. Стійкість. Методи визначення основних параметрів випробуваннями», ДСТУ 3333-96 «Стенди роликові для перевірки гальмівних систем дорожніх транспортних засобів в умовах експлуатації. Загальні технічні вимоги», ДСТУ 3511-97 «Електродвигуни тяглові для міського електротранспорту. Припустимі навантаження. Методи визначення міцності якоря» та ін.

Важливе теоретичне і практичне значення має питання про те, чи є названі вище правила, норми і стандарти суто технічними чи юридичними нормами. Правила безпечного поведіння з технікою, її виготовлення, переобладнання, ремонту мають складну соціально-технічну природу. Ці правила виробляються в процесі практичного застосування техніки. Вони не є правовими, якщо сформульовані та викладені в технічних довідниках, підручниках, посібниках, а так само в монографіях та наукових статтях. Але при викладенні їх у формі нормативних актів (інструкцій, наказів, настанов і т.п.), прийнятих правомочними органами, ці технічні правила стають одночасно правовими нормами. Для притягнення до кримінальної відповідальності за порушення правил на транспорті необхідно, щоб технічні правила були саме правовими нормами.

Стаття 291 КК не містить чіткого визначення правил, норм і стандартів, порушення яких тягне відповідальність за цією нормою. На наш погляд, це будь-які правила, норми і стандарти на транспорті загального користування, прийняті та введені в дію у встановленому порядку, що забезпечують рух, а також регулюють порядок виготовлення, переобладнання, ремонту транспортних засобів. Ці правила, норми і стандарти закріплені міжнародними договорами, ратифікованими Україною, законами та підзаконними нормативними актами. Обидві форми діяння, передбаченого ст. 291 КК, можуть вчинятися як шляхом дії – виконання передбаченої чинними на транспорті правилами заборони, так і шляхом бездіяльності – невиконання або неналежного виконання обов'язку, передбаченого цими правилами.

Розглянуті у статті положення дозволяють запропонувати такі пропозиції щодо удосконалення ст. 291 КК України: виключення з назви та диспозиції слова «чинних», використання у диспозиції замість кількох термінів – «правила», «норми» і «стандарти» – лише одного родового поняття «правила».

Список використаної літератури:

1. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=10&nreg=2341-14>.
2. Кримінальний кодекс Української РСР // ВВР УРСР. – 1961. – № 2. – Ст. 14.
3. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник / За ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і доп. – Х., 2010.
4. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 8-ме вид., переробл. і доп. – Х., 2011.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К., Ірпінь, 2003.
6. Правила дорожнього руху України: Затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 р. № 1306 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 41. – Ст. 1852.
7. Эминов В.Е. Борьба с авиационными происшествиями. Вопросы уголовной ответственности и предупреждения преступных нарушений правил безопасности полетов и эксплуатации воздушного транспорта. – М., 1980.
8. Норма [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0>.
9. Про стандартизацію: Закон України від 17 травня 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2408-14>.
10. Конституція України від 28.06.96 р. // ВВР. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
11. Про правонаступництво України: Закон України від 12 вересня 1991 р. // ВВР. – 1991. – № 46. – Ст. 617.
12. Про транспорт: Закон України від 10.11.94 р. // ВВР. – 1994. – № 51. – Ст. 446.

Надійшла до редакції 28.11.2012

СИНГАЇВСЬКА І.В.,

кандидат юридичних наук, доцент

(Кримський юридичний інститут Національного
університету «Юридична академія імені
Ярослава Мудрого»)

УДК 343.22

СПЕЦІАЛЬНИЙ СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИНІВ – БАТЬКИ ТА ОСОБИ, ЩО ЇХ ЗАМІНЮЮТЬ: ПИТАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ УНІФІКАЦІЇ

Стаття присвячується уніфікації термінів, пов'язаних з визначенням спеціального суб'єкта злочинів – батьків та осіб, що їх замінюють; формуванню пропозицій до чинного законодавства на підставі проведеного дослідження.

я ц 4 я ц : спеціальний суб'єкт злочинів, батьки та особи, що їх замінюють, уніфікація термінів.

Статья посвящается унификации терминов, связанных с определением специального субъекта преступлений – родителей и лиц, их заменяющих; формированию предложений к действующему законодательству на основании проведенного исследования.

я ц 4 я ц : специальный субъект преступления, родители и лица, их заменяющие, унификация терминов.

Article is devoted to unification of terms related to the definition of parents and persons in loco parentis as a special subject of crime; proposal to the legislation on the basis of the study.

Keywords: special subject of crime, parents and persons in loco parentis, unification of terms.

Формування особистості нероздільно пов'язане саме з вихованням та взаєминами особи в її першому соціальному інституті – сім'ї. У подальшому відбувається коригування набутих життєвих надбань іншими соціальними інститутами та референтними групами, що в більшості відіграє допоміжну роль. Батьки та особи, що їх замінюють, є найвпливовішими особами, що здійснюють вплив на свідомість дитини, особливо у ранньому дитинстві.

До вирішення питань, пов'язаних зі злочинами проти сім'ї, у різний час звертались такі дослідники: С.Я. Лихова, І.О. Зінченко, О.М. Готін, О.І. Белова. Проте праці вказаних авторів визначали предметом дослідження більш широке коло питань, пов'язаних також із виборчими та іншими права та свободами, і були виконані до внесених у законодавство змін (2008, 2009 р.) стосовно злочинів, які вчиняють батьки та особи, що їх замінюють. Тому метою статті є уніфікація термінів щодо визначення відповідного різновиду спеціального суб'єкта – батьків та осіб, що мають схожі обов'язки стосовно виховання дитини, та сформулювати пропозиції до чинного законодавства.

Кримінальний кодекс України (далі – КК) передбачає злочини, вчинені спеціальним суб'єктом – батьками та особами, що мають схожі обов'язки із виховання дитини. Вчинення батьками або особами, які їх замінюють, злочинів відносно власних дітей чи дітей, щодо яких є обов'язки із виховання чи догляду за ними, значно підвищує ступінь суспільної небезпеки, порушує встановлені обов'язки, передбачені Сімейним кодексом України (далі – СК) та належать до високолатентних.

У проведеному дослідженні привертаємо увагу не до всієї групи злочинів (з урахуванням кваліфікованих складів злочинів, що вчиняються проти неповнолітніх), а лише до тих, що вчинені спеціальним суб'єктом – батьками чи особами, що їх замінюють. Зазначений спеціальний суб'єкт безпосередньо пов'язаний з існуванням передбачених обов'язків стосовно виховання та розвитку дитини, які закріплені в Конституції України, Конвенції ООН про права дитини, СК, Законі України «Про охорону дитинства».

У КК України не передбачається окремого розділу, в якому об'єднувались б злочини проти сім'ї та дітей. Відповідні пропозиції щодо їх групування у одному розділі Особливої частини КК України висловлювались у багатьох дослідженнях [1, с. 145; 2, с. 408; 3, с. 162].

У Особливій частині КК батьки чи особи, що їх замінюють, як спеціальні суб'єкти згадуються у шести з двадцяти розділів КК України. Відповідно, ці злочини не об'єднані одним

родовим об'єктом, кожен злочин має свій основний безпосередній об'єкт злочину, однак у разі вчинення злочину спеціальним суб'єктом (батьками чи особами, що їх замінюють) проти дитини відбувається посягання також на додатковий обов'язковий об'єкт, яким є сімейні відносини.

З урахуванням групи злочинів, що вчиняються спеціальним суб'єктом – батьками чи особами, що їх замінюють, можна виокремити такі види з урахуванням ступеня суспільної небезпечності:

- склади злочинів, вчинення яких батьками чи особами, що їх замінюють, визнається як пом'якшуюча обставина (ст. 117, ч. 1 150-1 КК України);

- склади злочину без пом'якшуючих та обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 135, ст. 164, 166, 167 КК України);

- склади злочинів, в яких роль батьків та осіб, що їх замінюють, у вчиненому злочині визнається обтяжуючою обставиною (ч. 2 ст. 135, ч. 2 ст. 155, ч. 2 ст. 156, ч. 2 ст. 304, ч. 2 ст. 323 КК України).

У ст. 6 Конвенції ООН про права дитини зазначається, що кожна дитина має невід'ємне право на життя. Існує думка, що саме вбивство матір'ю новонародженої дитини не може розглядатися обставиною, що пом'якшує її відповідальність. Навпаки, воно повинно бути визнано обставиною, що підсилює її відповідальність, адже, вбиваючи свою дитину, мати поряд із загальною заборорою (заборона позбавляти життя іншої людини) порушує й додаткові обов'язки стосовно обов'язків щодо власної дитини. І тільки наявність психотравмуючого фактора дозволяє пом'якшити відповідальність матері за вбивство новонародженої дитини. Визнання спеціальним суб'єктом убивства матір новонародженої дитини злочину зумовлено особливим психічним і фізичним станом жінки в період пологів або відразу ж після них, який послаблює її здатність повною мірою усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій або керувати ними [4].

Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (150-1 КК) було внесено до КК України Законом України від 15.01.2009 р. «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо використання дитини для жебракування». Це єдиний склад злочину (ч. 1 ст. 150-1 КК), де вчинення зазначених дій стосовно малолітньої дитини батьками або особами, що їх замінюють, визнається менш суспільно небезпечними, ніж у разі вчинення використання будь-якою особою стосовно чужої дитини (ч. 2 ст. 150-1 КК України).

Друга група – склади злочину без пом'якшуючих та обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 135, ст. 164, 166, 167 КК України). Особливістю злочинів, передбачених 164, 166, 167 КК, є те, що вони вчиняються батьками, опікунами чи піклувальниками, об'єднані єдиним родовим об'єктом та спрямовані проти сім'ї та дітей, оскільки залишення в небезпеці посягає на життя та здоров'я людини. Також злочин, передбачений ст. 135 КК України, визначає одного з спеціальних суб'єктів злочину – особу, що «зобов'язана була піклуватися про цю особу». Правовий обов'язок піклуватися може бути обумовлений законом чи іншим нормативно-правовим актом чи цивільно-правовим договором. Відповідно, наявність таких зобов'язань поширюється на широке коло осіб. Спеціальним суб'єктом можуть бути батьки, усиновителі, патронатні вихователі, опікуни чи піклувальники [5, с. 327]. Однак відповідне тлумачення «зобов'язаних піклуватися» не є повним й вичерпним, про що зазначимо далі.

Визначена третя група – склади злочинів, в яких роль батьків та осіб, що їх замінюють, визнається як обтяжуючі обставини (ч. 2 ст. 135, ч. 2 ст. 155, ч. 2 ст. 156, ч. 2 ст. 304, ч. 2 ст. 323 КК України).

У ч. 2 ст. 135 КК України визначено спеціальний суб'єкт, яким може бути тільки мати саме у випадку залишення у небезпеці своєї новонародженої дитини, що визнається кваліфікованим складом злочину, зважаючи на фізіологічні особливості та обов'язки матері щодо догляду за дитиною.

У 2008 р. Законами України було доповнено КК України кваліфікуючими ознаками злочинів, передбачених ст. 155, 156, 304, 323 в яких уточнювалося вчинення відповідних злочинів спеціальними суб'єктами злочинів, а саме: «батьком, матір'ю, вітчимою, мачухою, опікуном чи піклувальником, або особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього» [6]. Відповідне формулювання норми характеризується змішаним спосо-

бом юридичної техніки, поєднанням казуїстичного та абстрактного способу, передбачаючи детальний перелік спеціальних суб'єктів злочинів – батьком, матір, вітчим, мачуха, опікун чи піклувальник – та визначення терміну «особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього», що є узагальненим терміном.

Однак законодавець використовує і більш загальні термінологічні звороти – наприклад, «матеріальна та інша залежність», ч. 2 ст. 149, ч. 2 ст. 303 КК, які визнаються кваліфікуючими ознаками. Матеріальна і інша залежність поширюються на відносини між батьками та особами, що їх замінюють, а отже, при вчиненні визначеними особами відповідного злочину також визнаватимуться характеристикою спеціальних суб'єктів злочину.

Складена таблиця надає можливість порівняти визначення спеціального суб'єкта у кримінально-правових нормах, що свідчить про потребу уніфікації термінів з метою досягнення моносемічності їх вживання:

	<i>Види злочинів</i>	<i>Спеціальний суб'єкт</i>
1.	Стаття 150-1. Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом	батьки або особи, які їх замінюють
2.	Стаття 155. Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (ч. 2)	батько, матір, вітчим, мачуха, опікун чи піклувальник, особа, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього
3.	Стаття 156. Розбещення неповнолітніх (ч. 2)	батько, матір, вітчим, мачуха, опікун чи піклувальник, особа, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього
4.	Стаття 166. Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування	батьки, опікуни чи піклувальники
5.	Стаття 304. Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ч. 2)	батько, матір, вітчим, мачуха, опікун чи піклувальник, особа, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього
6	Стаття 323. Спонування неповнолітніх до застосування допінгу (ч. 2)	батько, матір, вітчим, мачуха, опікун чи піклувальник, особа, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього

Батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний, моральний розвиток, зобов'язані поважати дитину, виховувати дитину в дусі поваги до прав і свобод інших людей; забороняються будь-які види експлуатації, фізичні покарання дитини (ст. 150 СК). У СК передбачено перелік осіб, що мають обов'язки щодо виховання та піклування дітей, тому слід проаналізувати та з'ясувати, чи визнаються відповідні особи спеціальними суб'єктами аналізованих злочинів. До осіб, що замінюють батьків та мають обов'язки щодо дитини, відповідно до положень СК належать: 1) опікун (ч. 4 ст. 249 СК); 2) піклувальник (ч. 4 ст. 249 СК); 3) особа, що усиновила чи удочерила (ч. 4 с. 232 СК); 4) патронатний виховатець (ст. 255 СК); 5) прийомні батьки (ч.2 ст. 256-2 СК). 6) батьки-вихователі дитячого будинку (ч.2 ст. 256-6 СК); 7) фактичний виховатець, особа, яка взяла у свою сім'ю дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування (ст. 261 СК).

Тому потребує уваги термінологічне визначення кола осіб, які можуть визнаватись спеціальними суб'єктами з урахуванням особливостей злочину й положень СК України. Визнаючи широкий перелік осіб та необхідність у впорядкуванні термінології, вважаємо доцільним використовувати узагальнюючий термін щодо осіб, які можуть виконувати обов'язки батьків, та

надати у примітці його тлумачення. Відповідна примітка має містити також вказівку на статті, у яких вживається відповідний термін, що дозволить упорядкувати терміни та їх тлумачення, що є необхідним для правозастосовної діяльності. У кримінально-правових нормах, передбачених ст. 155, 156, 304, 323 КК України, визначення спеціального суб'єкта «батько, матір, вітчим, мачуха, опікун чи піклувальник, особа, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього» пропонується замінити на «батьки або особи, які їх замінюють, а також особа, на яку покладено обов'язки щодо виховання або піклування про потерпілого».

До ст. 166 КК України, у якій передбачено злісне невиконання батьками, опікунами чи піклувальниками встановлених законом обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, доцільно зауважити, що відповідна диспозиція статті потребує доповнення. Річ у тім, що обов'язок по догляду за дитиною передбачено не лише щодо батьків, опікуна і піклувальника. Наведення у диспозиції статті вичерпного переліку спеціальних суб'єктів та їх буквально тлумачення передбачає, що інші особи, які здійснюють обов'язки по догляду за дитиною, крім опікунів та піклувальників та власне батьків, за злісне невиконання обов'язків щодо дитини до кримінальної відповідальності за вказаний злочин не притягуються. Відповідне положення потребує застосування поширювального тлумачення, що не є гарантією однакового застосування кримінального закону. Тому питання потребує детального розгляду. Суб'єктом відповідного складу злочину в науково-практичних коментарях до КК визначають також усиновителя [5, с. 444]. Визнаємо правильність відповідної позиції, оскільки згідно з ч. 4 ст. 232 СК України усиновлення надає усиновлювачу права і накладає на нього обов'язки щодо дитини, яку він усиновив, у такому ж обсязі, який мають батьки щодо дитини (ч. 4 ст. 232 СК). Щодо обов'язків патронатного вихователя, то детально вони передбачаються договором про патронат, що може бути розірваний в разі невиконання вихователем своїх обов'язків або якщо між ним та дитиною склалися стосунки, які перешкоджають виконанню обов'язків за договором. Однак якщо злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною спричинило тяжкі наслідки, то, на наш погляд, патронатний вихователь має визнаватися спеціальним суб'єктом зазначеного злочину. Прийомні батьки та батьки-вихователі дитячого будинку несуть обов'язки по вихованню та розвитку дітей як батьки, а отже, визнаються теж суб'єктами злочину (ч. 2 ст. 256-2, ч. 2 ст. 256-6 СК). Особа, яка взяла у свою сім'ю дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування, має обов'язки щодо її виховання та захисту як опікун або піклувальник (ст. 261 СК) (фактичний вихователь). Відповідно, зазначені особи у разі злісного невиконання обов'язків мають визнаватися спеціальним суб'єктом злочину, передбаченого ст. 166 КК України.

Отже, відповідно до положень Сімейного кодексу України, обов'язки по догляду за дитиною є в особи, що усиновила чи удочерила, патронатного вихователя, в опікуна, піклувальника, прийомних батьків, батьків-вихователів, фактичного вихователя. Мачуха або вітчим, які проживають однією сім'єю з малолітнім, відповідно до ст. 260 СК мають право брати участь у їхньому вихованні. Водночас ми переконані, що якщо мачуха або вітчимом стосовно неповнолітньої особи вчинено діяння, що спричинили тяжкі наслідки чи посягають на нормальний фізичний, психічний і соціальний розвиток неповнолітніх, вони мають визнаватися спеціальним суб'єктом злочину, зважаючи на вплив і значимість зазначених осіб у сім'ї та уразливе становище дитини.

Тому доречним вважаємо диспозицію ст. 166 КК викласти у такій редакції: «Злісне невиконання батьками або особами, що їх замінюють, встановлених законом обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, що спричинило тяжкі наслідки». З урахуванням того, що примітка, яка має бути визначена до ст. 150-1 КК, де вперше зазначено відповідний термін, має застосовуватися і для визначення спеціального суб'єкта злочину, передбаченого ст. 166 КК.

Примітка ст. 150-1 КК України пропонуємо в такій редакції:

«У статтях 150-1, 155, 156, 166, 304, 323 КК особами, які замінюють батьків, визнається особа, що усиновила чи удочерила, опікун, піклувальник, патронатний вихователь, прийомні батьки, батьки-вихователі, фактичний вихователь, мачуха або вітчим».

У ч. 2 ст. 155, ч. 2 ст. 156, ч. 2 ст. 304, ч. 2 ст. 323 доцільно замінити визначення термінів «батьком, матір'ю, вітчимом, мачуха, опікуном чи піклувальником» на «батьками чи особа-

ми, що їх замінюють, а також особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання або піклування про потерпілого».

Крім того, слід зазначити відсутність чіткої регламентації особистих немайнових обов'язків мацухи та вітчима щодо пасинка та падчерки, що проживають однією сім'єю. Лише визначено їх право у вихованні, але наявність права має балансувати з обов'язками, що потребують, на наш погляд, чіткої регламентації у Главі 21 «Особисті немайнові права та обов'язки інших членів сім'ї та родичів» Сімейного кодексу України.

Список використаної літератури:

1. Навроцький В.О. Кримінальне право України. Особлива частина: Курс лекцій. – К., 2000.
2. Лихова С.Я. Злочини проти громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина за Кримінальним кодексом України (теоретико-правове дослідження): Дис. ... д-ра юрид. наук :12.00.08. – К., 2007.
3. Белова О.І. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх: Дис. ... канд. юрид. наук :12.00.08. – Х., 2006.
4. Плужников А.В. Соучастие в преступлении (проблема соучастия общего и специального субъекта): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – М., 2008.
5. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. –7-ме вид. переробл. та доповн. – К., 2010.
6. Про внесення змін до статей 155 та 156 Кримінального кодексу України щодо відповідальності за розбещення неповнолітніх: Закон України від 25.09.2008 // ВВР. – 2009. – № 13. – Ст. 154.
7. Про внесення змін до статей 304 та 323 Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти сім'ї та дітей: Закон України від 01.10.2008 р. // ВВР. – 2009 – № 14. – Ст. 167.
8. Готін О.М. Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина: Навч. посібник. – Луганськ., 2006. .
9. Зінченко І.О. Кримінально-правова охорона, виборчих, трудових та особистих прав свобод людини і громадянина. Аналіз законодавства і судової практики: Монографія. – Х., 2007.

Надійшла до редакції 23.11.2012

ШАБЛИСТИЙ В.В., кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.211

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФІЛОСОФСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ

У статті зроблено спробу на теоретичному рівні обґрунтувати положення про те, що безпека та її розуміння пов'язані і детерміновані світоглядними установками в поясненні світу, його походженням і розвитком.

я ц 4 я ц : людина, безпека, механізм забезпечення безпеки, філософія.

В статье предпринимается попытка на теоретическом уровне обосновать положение о том, что безопасность и ее понимание связаны и детерминированы мировоззренческими установками в объяснении мира, его происхождением и развитием.

я ц 4 я ц : человек, безопасность, механизм обеспечения безопасности, философия.

The article attempts to theoretically justify the position that security and knowledge related and deterministic worldview attitudes in explaining the world, its origin and development.

Keywords: people, security, security mechanism, philosophy.

Вивчення історії філософсько-правових поглядів на проблему безпеки людини, суспільства і держави свідчить про те, що вона завжди стимулювала політиків, державних діячів, вчених і практиків до пошуку оптимальної системи забезпечення безпеки, в першу чергу держави та її правителів. При цьому діапазон точок зору був досить широким: від визнання первинності гарантій існування державного апарату та рівності прав на безпеку суспільства, людини, держави; до необхідності виділення переважного права людини на безпечне існування.

Ось чому дослідження теоретико-прикладних засад кримінально-правового забезпечення безпеки людини неможливе без хоча би часткового аналізу гносеологічних, аксіологічних та онтологічних аспектів розглядуваної проблеми.

Г.С. Фельдштейн з цього приводу зазначав, що якщо умовами виникнення науки права, і зокрема науки кримінального права, є відома ступінь сформованості і консолідації права у письмовій формі, то початок її не може співпадати з першими проявами кримінально-правової думки взагалі [1, с. 11].

Метою статті є спроба на теоретичному рівні обґрунтувати положення про те, що безпека та її розуміння пов'язані і детерміновані світоглядними установками в поясненні світу, його походженням і розвитком.

Група вчених, дослідивши права людини та інтереси національної безпеки, виділяють в історії розвитку людських знань про безпеку кілька етапів [2, с. 82-102].

У давньогрецькій філософії проблема безпеки розглядалася в умовах краху основ архаїчного суспільства, що супроводжувалося ураженням племен епідеміями, війнами, революціями. Усі ці процеси дискредитували впевненість у тому, що дотримання усталених звичаїв і традицій гарантує безпеку суспільства. Ф. Ніцше вважав, що у цю епоху з'являється фігура філософа-законодавця, вирішальним завданням якого є пошук загальних законів спільного життя і організації «безсмертного співжиття» [3, с. 192-253].

В античній філософії безпеку розуміють як закон. Діяльність людини спрямована в першу чергу на самозбереження. При цьому забезпечення безпеки співгромадян розглядалося як найважливіше завдання державної діяльності.

Так, Платон зазначав, що саме держава має приділяти особливу увагу воїнам, які забезпечують його безпеку, і ніякі інші проблеми не повинні відволікати воїнів від забезпечення безпеки. Платон розумів безпеку як «допомогу», «порятунок». Ним було розроблено цілісну системну концепцію безпеки, яка включала механізми її забезпечення. До числа механізмів забезпечення безпеки філософ відносив створення соціальних інститутів; виховання громадян і формування їх морального стану; надання всім громадянам суспільства засобів, необхідних для життєдіяльності [4, с. 275].

Аристотель розглядав безпеку через політичну культуру, вказуючи на те, що людина по своїй природі істота політична [5, с. 378]. Основою безпеки громадян держави філософ вважав розподіл структури влади на законодавчу владу, виконавчу і судову. На його думку, до чинників, що негативно впливають на безпеку, належить неправильний державний устрій і майнова нерівність громадян [5, с. 385]. Крім того, Аристотель так само, як і Платон, приділяв особливу увагу розробці технологій забезпечення безпеки, серед яких він першочергове значення відводить приходу до влади середніх верств населення, наявності розумних розмірів території і конфігурації кордонів держави, а також створення спеціальних соціальних інститутів для захисту держави, громадян та кордонів [6, с. 107].

Ці ж думки простежуються і в філософських поглядах Діогена, який вбачав джерело небезпек для людини у владі, багатстві та славі. На їх думку, самообмеження, відмова від чужого і турбота про «своє» добро є найважливішою умовою безпеки людини, а забезпечення безпеки – повна самодостатність індивіда. В умовах, коли неможливо забезпечити безпеку, слід дотримуватися принципу розумної самодостатності [7, с. 411; 8, с. 259].

Соціально-економічні процеси, що відбувалися в античному суспільстві, породжували прагнення людей до особистої та колективної безпеки, що знайшло відображення у філософських теоріях, в яких безпека розумілася як безпека всіх громадян суспільства.

В епоху імперії Олександра Македонського та Римської імперії погляди на безпеку різко змінилися. Система безпеки стала однозначно формуватися лише для забезпечення особистої безпеки правлячих верств держави, про що свідчать думки вчених і державних діячів того періоду. Так, відомий державний діяч Стародавнього Риму Цицерон вважав, що з появою власності на землі виникла необхідність її охорони та забезпечення безпеки її власників [9, с. 411].

Іншу точку зору на безпеку мав Епікур, який розумів її як вищу цінність, як критерій досягнення найбільшого задоволення. У шкалі цінностей Епікура перше місце займають не насолода і задоволення, а безпека. Вона ж була його ідеалом [10, с. 295].

Представники філософської школи стоїків, зводячи інстинкт самозбереження в ранг

природного закону, підкреслюють цінність саме колективного механізму забезпечення безпеки, в той час як життя у відділенні від натовпу не дає гарантії безпеки [11, с. 90; 22].

Таким чином, в античний період існували різні точки зору на проблему безпеки людини, суспільства та держави. Серед них можна виділити філософів, які розуміли безпеку як закон, як вищу цінність, а до числа механізмів забезпечення безпеки відносили створення соціальних інститутів, прихід до влади середніх верств населення і надання всім громадянам засобів, необхідних для життєдіяльності. До другої групи можна віднести вчених, які ставили на перше місце забезпечення безпеки або окремої особи, або всього суспільства в цілому.

Філософи епохи Відродження також займалися вивченням проблеми безпеки. Значний внесок у розвиток теорії безпеки зробив Н. Макіавеллі. Його розуміння законів безпечного буття і розвитку привело до особливого виміру сутності та змісту безпеки. Вчений вважав, що відрив політики від культури, а культури від політики є першопричиною національних трагедій, а головне протиріччя безпеки – це те, що лежить в основі формування колективної волі нації, за допомогою якої можна не тільки створити єдину державу, але й убезпечити її [12, с. 382].

Англійський філософ Ф. Бекон ввів нове поняття «культура безпеки». Ним виділено і досліджено джерела становлення і розвитку культури безпеки, до числа яких віднесено суперечливі моменти законотворчості. Необхідно також зазначити, що у творчості Бекона формується новий підхід до забезпечення безпеки через культуру [13, с. 293].

У філософії Нового часу проблема безпеки знайшла своє відображення в працях англійських матеріалістів, серед яких виділяється Т. Гоббс. Вчений виходив з ототожнення суспільства і держави, розглядаючи останнє не як божественне, а як людське встановлення, сенс якого – заміна природного стану «людина людині – вовк» принципами суспільного договору. Захист держави – це орієнтир розвитку безпеки [14, с. 143-144, 263].

Розширенням предметного поля дослідження проблем безпеки займався Дж. Локк. Він сформулював новий підхід до аналізу безпеки, що включав дослідження процесів і явищ, що руйнують механізм управління країною. Локк зазначив суперечливість насильства як засобу досягнення безпеки. Застосовуючи силу, правитель частково перекреслює те, заради чого він покликаний трудитися, а саме загальну безпеку. Підриваючи або порушуючи безпеку будь-якого зі своїх підданих заради захисту інших, він рівно настільки ж вступає в протиріччя зі своїми ж оголошеними наперед намірами, в які повинна входити тільки охорона людей [15, с. 79].

Під впливом філософських творів Т. Гоббса формувалися погляди на безпеку і Б. Спінози, яким притаманне прагнення до глибокого аналізу цілей безпеки, протиріччя її розвитку. Так, громадянський мир він трактував не просто як відсутність війни, а як єднання душ, національну згоду [16, с. 311]. Вперше обґрунтовано положення про свободу як необхідну умову розвитку безпеки людини та зміцнення гарантій безпечного буття громадянського суспільства. Філософ звернув увагу на те, що стан безпеки, механізми її забезпечення залежать від форм політичного устрою держави. Такий підхід значно розширив методологію дослідження безпеки, джерел та механізмів її забезпечення.

Атмосфера прийдешньої Французької революції надала новий імпульс розвитку теорії безпеки. На цьому етапі безпека стала об'єктом пильної уваги вчених і розглядалася через реалізацію політики запобігання національних катастроф.

Зміст, цілі і принципи цієї політики, що виступили в якості соціального замовлення однієї із сторін механізму розвитку культури безпеки, знайшли своє відображення в творах П. Гольбаха. Головну мету безпеки філософ бачив у запобіганні небезпечному розвитку подій і забезпеченні життєстверджуючих відносин між людиною, суспільством і державою. Тому для забезпечення безпеки необхідно виконання морального завдання зближення людей, перетворення їх у дійсно суспільні істоти на основі об'єктивного взаємозв'язку безпеки людини та безпеки нації в цілому [17, с. 525].

Забезпечення безпеки, на думку П. Гольбаха, припускає правильний вибір стратегії діяльності, яка має бути заснована на принципах об'єктивності, конкретності, наукових прогнозах розвитку соціальної реальності. До критеріїв безпечного існування вчений відносив стан рівноваги (рівновага влади і свободи, рівновага між усіма видами суспільної діяльності). Таким чином, П. Гольбах одним з перших у соціальній філософії спробував дати розгорнуту характеристику відповідних глобальному та національному розвитку стандартів безпечних міжнародних відносин. Стандарти без-

печних міжнародних відносин повинні будуватися на таких принципах:

- 1) неспричинення шкоди іншим націям;
- 2) дотримання справедливості, людяності, щиросердності;
- 3) надання допомоги знедоленим нації;
- 4) вміння поступитися частиною своїх прав в ім'я прав спільноти народів;
- 5) визнання права будь-якого суспільства на самозбереження;
- 6) обов'язок дотримуватися принципу рівноваги сил різних держав [18, с. 24].

Французькі просвітителі (Вольтер, Ж.-Ж. Руссо, Д. Дідро та ін.), які проголосили аксіомою нереальність безпечного розвитку нації без гарантій безпеки громадянина, закріпили її як світоглядну установку і конституційну вимогу в Декларації прав людини і громадянина 1789 р. і Конституції Франції 1791 р. Але введення такого механізму вирішення суперечностей «безпечного» буття мало трагічні наслідки. У результаті функціонування цього механізму з 25 млн населення країни в період з 1789 р. до 1794 р. за підозрою було заарештовано й утримувалося під вартою 500 тис. чоловік, страчені 40 тис. громадян [19, с. 88].

У той же час необхідно вказати на суперечливість державної політики Франції. З одного боку, урочисте зобов'язання французької нації не вдаватися до агресії в ім'я своєї безпеки та безпеки інших, а з іншого – так звана «революційна війна» проти Австрії і Пруссії, що поступово переросла в загарбницькі походи Наполеона. Одне з пояснень цього парадоксу надає Ж.А. Кондорсе, вказуючи на те, що деякі заборони повинні були народжуватися у кожному епоху нашого прогресу, для того щоб сильніше поширити свій руйнуючий вплив, свою владу, бо люди зберігають омані свого дитинства, своєї батьківщини, свого століття ще довгий час після засвоєння всіх істин, необхідних для руйнування цих оман [20, с. 13].

Подальший розвиток проблеми безпеки людини отримали у працях філософів німецької класичної філософії. У концепції І. Канта безпека проглядається як необхідність розробки законодавчих і виконавчих механізмів, виділення внутрішньої і зовнішньої безпеки держави і громадянського суспільства, виявлення взаємозалежності кожної держави з безпекою міжнародного співтовариства [21].

Гегель у «Філософії права» зазначає якісну визначеність поняття «загроза громадській безпеці». Завдяки загрозі громадській безпеці у людини сформувалася звичка до безпеки, яка стала її (людини) другою натурою. Згідно з Гегелем, головну роль у забезпеченні безпеки індивіда і суспільства відіграє держава [22, с. 201, 253].

На думку філософа, саме державі належить найголовніша роль гаранта безпеки людини, суспільства і самого себе, тобто інтегральної безпеки. Однак у соціально-економічній і політичній обстановці того часу не було умов для реалізації положень філософії Гегеля щодо проблем безпеки в соціальній дійсності.

Поступово безпека починає усвідомлюватися як головний початок всього життя суспільства, як чинник зовнішньої та внутрішньої політики держави. Виникає розуміння того, що не тільки від окремої людини, але й від держави залежить забезпечення особистої та громадської безпеки, попередження можливої небезпеки, що йде від стихійних лих і, безсумнівно, від інших держав [19, с. 90].

У XIX ст. з його інтенсивними темпами розвитку виробництва і споживання, розширенням торгових відносин, зростанням посягань розвинених держав на непідвладні їм території наука про безпеку не завжди була затребувана. Для більш продуктивного її дослідження необхідно було звільнитися від сторонніх впливів, так як тільки фундаментальні дослідження можуть підняти забезпечення безпеки на більш високий щабель.

З другої половини XIX ст. безпека особиста, безпека суспільства і держави не розглядалися окремо, вони взаємопов'язані і взаємозалежні. Якщо якісь об'єктивні чи суб'єктивні чинники становлять загрозу державній безпеці, то вони становлять загрозу й окремій людині як громадянину конкретної держави. У той же час потурання, недооцінка важливості безпеки людини може послужити благодатним ґрунтом для ослаблення державної безпеки.

У рамках філософії марксизму досить глибоко були проаналізовані витоки, причини, наслідки національних криз і катастроф. Значний акцент зроблено на проблемах захисту революційних завоювань. Самостійний статус у рамках марксистської теорії набуло вчення про захист соціалістичної вітчизни. Серйозний акцент зроблено на дослідженні проблем морального вдос-

коналення людини – патріота, здатного активно включитися в процес зміцнення гарантій безпеки держави. К. Маркс загрози соціальній системі та безпеки суспільства, а також джерело соціальної напруженості бачив у нерівномірному відношенні людей до матеріальних благ (правильніше, до власності). Систему безпеки вчений розглядав з позиції класових інтересів, при цьому перевагу мають інтереси правлячого класу. У зв'язку з тим, що творчість Маркса співпала з періодом найгостріших класових битв, періодом численних виступів робітничого класу, вирішення класових протиріч він бачив у встановленні диктатури пролетаріату, отже, побудова системи безпеки має бути зорієнтована на захист його класових інтересів [23].

Таким чином, аналіз філософсько-правової думки показав, що вільна і непрогнозована конкуренція між людьми, а також соціальна війна всіх проти всіх (навіть здійснювана відповідно до правових норм) не можуть автоматично вести до громадському порядку, стабільності і, найголовніше, до безпеки.

Значний внесок у розробку проблеми безпеки людини здійснив основоположник соціології О. Конт, який вважав, що економічні зв'язки самі по собі не гарантують стабільність суспільства, його безпеку, вони не можуть приборкати руйнівний вплив егоїзму і агресивності. На його думку, стійкий соціальний зв'язок припускає соціальні механізми регулювання соціальних відносин, певну єдність вірувань, переконань і соціальних почуттів. Ця обставина робить необхідним існування соціального інституту формування самосвідомості і свідомості безпеки. Роль такого інституту Конт відводить церкві. Вчений мріяв про суспільство, в якому соціальний порядок не приводить до застою, а прогрес – до революційної анархії. У концепції Конта безпека суспільства – це порядок чи статика, які порушуються внаслідок різних проявів суспільного цілого. Отже, головне завдання соціології розумілася ним як опис взаємодії законів функціонування і розвитку суспільства і вироблення оптимальної з цієї точки зору політики для безпечного функціонування суспільства [24, с. 576].

Свою точку зору на проблему безпеки людини виклав Дж. Мілль, який охарактеризував її як інтерес вищого порядку, що зобов'язує до захисту того, що необхідно для добробуту громадян даної держави. При цьому дослідник виділив в якості одного з напрямків діяльності щодо забезпечення безпеки постійний соціально-психологічний моніторинг суспільних відносин з метою вироблення правильних суспільних рішень [25].

Цієї ж точки зору дотримувався Е. Дюркгейм. Вчений вважав, що в основі загрози безпеці людини, що має головним чином моральну природу, лежить зміна характеру та змісту загальної свідомості. Швидка зміна норм і цінностей тягне за собою втрату колишньої дисципліни і порядку в суспільстві, а також погіршує соціальні відносини. Особлива роль у збереженні стабільності та відсутності загроз і небезпек належить державі та її спеціалізованим соціальним структурам. Одночасно Е. Дюркгейм побоюється появи загроз для безпеки людини з боку держави внаслідок її надмірної уваги до життєдіяльності особистості. Захистом людини від збільшеного державного контролю, на його думку, можуть служити різні соціальні групи, такі як релігійні, виробничі та ін. [26].

Таким чином, слід повністю погодитися із В.С. Плотніковим стосовно того, що в межах філософсько-правового підходу можна виділити три стадії розробки проблеми безпеки.

На першій стадії – з кінця VII ст. до н.е. до XVIII ст. – акцент робився головним чином на протистоянні посяганням на безпеку людини (тобто загрози індивідуального насильства). Поліція, суди, державна монополія на владу були покликані забезпечити безпеку життя, власності громадян. На першому місці стояло завдання забезпечення безпеки правлячої еліти.

На другій стадії – з кінця XVIII ст. до середини XIX ст. – ясніше усвідомлювалася загроза для індивіда з боку самої держави, здатного обернутися деспотією, а пізніше – тоталітарним владарюванням. Іншими словами, йшлося про забезпечення безпеки людини від владної могутності держави. Така безпека вважалася досяжною завдяки розвитку свободи і рівності. Засобами ж служили захист законом природних прав людини, в тому числі права громадян на опір, непокору незаконній реалізації державної влади, послідовне впровадження принципу поділу влади та ін.

Третя стадія – з кінця XIX ст. до початку XXI ст. – пов'язана із усвідомленням загрози людині з боку економічної нерівності та ринкових відносин. У теоретичному плані це передбачає забезпечення максимальної соціальної справедливості при розподілі благ, державного контролю за зловживаннями свободою ринку та ін. [10, с. 35].

На сучасному етапі розробки проблеми безпеки людини її зміст розширилося внаслідок того, що людство усвідомило необхідність забезпечення колективної безпеки в планетарному масштабі. Це стало реальним лише в результаті появи загроз, у першу чергу економічного, соціального та екологічного характеру, нейтралізація яких не стає важким завданням для існуючих національних і регіональних систем безпеки.

Сьогодні перед людством стоїть низка глобальних проблем, які багато в чому визначають загрози та ризики на тривалу перспективу, коли економічні, інформаційні та інші кордони стають все більш прозорими. Процес глобалізації міжнародних відносин має як позитивні, так і негативні наслідки, до яких передусім належать нові загрози і виклики.

Проблема філософських основ безпеки людства та людини набагато ширша, оскільки вона має як аксіологічні аспекти, так і онтологічні – фундаментальні питання виживання людства і самої природи нашої планети. Нові виклики зумовили появу і нового наукового напрямку – філософії безпеки, актуальність якої для нашої країни важко применшувати.

Як показав проведений філософсько-правовий аналіз, на всіх етапах розвитку людської цивілізації були і залишаються актуальними різні аспекти проблеми безпеки. Вони стосуються визначення сутності безпеки, розробки та реалізації політики стратегії забезпечення безпеки. Численні підходи до безпеки показують її складний багаторівневий характер. При цьому необхідно відзначити неоднозначність філософських позицій в підході до проблеми. Пояснення цього насамперед у тому, що безпека, її розуміння пов'язані і детерміновані світоглядними установками в поясненні світу, його походженням і розвитком.

Сучасна кримінально-правова наука об'єднала значний досвід досліджень в розробці проблеми безпеки, досягнувши певних успіхів в осмисленні приватних, включаючи прикладні, аспекти у розробці фундаментальних питань безпеки. Але незважаючи на велику кількість подібних досліджень, проблема безпеки людини має також і цілу низку невирішених завдань і прогалин законодавчого регулювання, виникнення яких є закономірним етапом розвитку будь-яких теорій, до числа котрих з повною підставою можна віднести і теорію безпеки.

Безпека належить до основних потреб людини – реалізація цієї потреби визначається рівнем розвитку держави, її економічними та культурними складовими, рівнем і якістю життя людини, яка живе в цій країні. На сторожі цієї цінності обов'язково має стояти кримінальний закон.

Усе це дає підставу стверджувати про необхідність розвитку цілісної національної концепції безпеки людини в Україні та світі.

Список використаної літератури:

1. Фельдштейн Г.С. Главные течения в истории науки уголовного права в России / Под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. – М., 2003.
2. Хлобустов О.М., Рыкунов В.И., Павленко С.З. Права человека и интересы национальной безопасности. – М., 1999.
3. Ницше Ф. По ту сторону добра и зла. – М., 2001.
4. Платон. Диалоги / Пер. с древнегреч. – М., 2005.
5. Аристотель. Сочинения: В 4 т. / Пер. с древнегреч.; Под ред. А.И. Доватура. – Т. 4 – М., 1983.
6. Аристотель. Политика. – К., 2005.
7. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Общ. ред. А.Ф. Лосева. – М., 1979.
8. Рассел Б. История западной философии: В 3-х кн. – 5-е изд. – Новосибирск, 2007.
9. Ковалев С.И. Марк Туллий Цицерон // Письма Марка Туллия Цицерона. – М. – Л., 1949. – Т. 1. – С. 387-402.
10. Плотников В.С. Социальная безопасность в транзитивном обществе: содержание и механизмы обеспечения: Автореф. дис. ... канд. социол. наук. – Новосибирск, 2004.
11. Эпиктет. Афоризмы // Римские стоики. – М., 1998.
12. Макиавелли Н. Государь. – М., 2005.
13. Бэкон Ф. Опыт для наставления нравственные и политические // Соч.: В 2-х т. – 2-е испр. и доп. изд. – М., 1977. – Т. 1.
14. Гоббс Т. Избранные произведения: В 2 т. – М., 1964. – Т. 2.
15. Локк Дж. Сочинения: В 3 т. – М., 1985. – Т. 1.
16. Спиноза Б. Богослово-политический трактат // Сочинения: В 2 т. – М., 1999. – Т. 2.
17. Гольбах П.А. Естественная политика или беседы об истинных принципах управления // Избр. произведения: В 2 т. – Т. 2. – М., 1963.
18. Смирнов В.И. Великая французская революция и современность // Мировая экономика и меж-

дународные отношения. – 1989. – № 7. – С. 23-29.

19. Павлова Н.С. Философско-социологические и исторические основания постановки проблемы безопасности в истории науки // Вестник Оренбургского гос. ун-та. – 2007. – № 7. С. 87-93.

20. Кондорсе Ж.А. Эскиз исторической картины прогресса человеческого разума. – М., 1936.

21. Кант И. Антропология с прагматической точки зрения. – М., 2002.

22. Гегель Г.В.Ф. Философия права. – М., 1990.

23. Маркс К. Немецкая идеология // К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения. – 2-е изд. – М., 1975. – Т. 3.

24. Конт О. Антология мировой философии. – М., 1971. – Т. 3.

25. Милль Дж. Основы политической экономии. – М., 1980.

26. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / Пер. с фр. – М., 1995.

Надійшла до редакції 26.11.2012

ПОСПОЛТАК А.І., здобувач
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.352

ЩОДО ОБ'ЄКТА КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ В ОРГАНАХ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

У статті проведено аналіз окремих характеристик об'єкта посадових злочинів, передбачених кримінальним законодавством України, що належать до корупційних правопорушень.

я ц я ц корупційні правопорушення, корупційні злочини, об'єкт злочину, родовий об'єкт злочину, безпосередній об'єкт злочину

В статті проведено аналіз окремих характеристик об'єкта должностных преступлений, предусмотренных уголовным законодательством Украины, которые относятся к коррупционным правонарушениям.

я ц я ц коррупционные правонарушения, коррупционные преступления, объект преступления, родовый объект преступления, непосредственный объект преступления

This article analyzes some characteristics of the object of malfeasance by criminal legislation of Ukraine, and related to corruption.

Keywords: corruption, corruption offenses, the object of the crime, generic object of the crime, the direct object of the crime

Відповідно до ст. 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Ці положення Конституції поширюються на всіх без винятку службових осіб, незалежно від того, чи є вони представниками законодавчої, виконавчої або судової влади, виконують свої службові обов'язки у державному апараті, в органах місцевого самоврядування або на окремих підприємствах, в установах та організаціях. Не має також значення службове становище особи (звання, ранг, чин, кваліфікаційний клас), відомча чи галузева належність органу, сфера його діяльності, характер та обсяг повноважень або форма власності, на підставі якої створені та функціонують підприємства, установи і організації. Виконання службовими особами своїх службових обов'язків на підставі, в межах і в порядку, передбачених Конституцією, законами та іншими нормативними актами, забезпечує нормальну діяльність державного апарату, а також апарату управління підприємств, установ і організацій.

Діяння, відповідальність за які встановлена в розділі XVII Особливої частини КК «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг», можуть бути віднесені до числа так званих загальних видів корупційних злочинів, оскільки кожне з них посягає на суспільні відносини, що забезпечують нормальну службову діяльність в окремих ланках державного апарату, а також апарату управління окремих підприємств, установ та організацій незалежно від їх галузевої та відомчої належності, сфери діяльності, обсягу повноважень чи форми власності.

У той же час у КК досить багато норм, що встановлюють відповідальність за так звані

спеціальні види службових злочинів, вчинення яких також зумовлене службовим становищем суб'єкта, однак при їх здійсненні основним безпосереднім об'єктом є інші суспільні відносини.

Специфічною ознакою корупційних злочинів ОВС є те, що вони вчиняються як би зсередини системи органів внутрішніх справ тими особами, які наділені повноваженнями щодо виявлення, відвернення, припинення та розкриття злочинів, однак використовує ці повноваження у своїх корисливих інтересах. Слід наголосити, що на ОВС покладені обов'язки проводити профілактичні та оперативно-розшукові заходи, приймати і реєструвати заяви та повідомлення про злочини, своєчасно приймати за ними рішення, здійснювати досудову підготовку матеріалів за протокольною формою, провадити дізнання, виконувати кримінальні покарання та адміністративні стягнення тощо.

Для повного розуміння змісту та сутності корупційних злочинів ОВС необхідно охарактеризувати їх загальні об'єктивні і суб'єктивні ознаки, з'ясувати особливості об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта та суб'єктивної сторони цих посягань, а також розкрити кваліфікуючі ознаки та особливості їх покарання.

Об'єкт – ключовий фактор при відмежуванні злочинів один від одного, від малозначних діянь та від правопорушень. З'ясування об'єкта злочину, зазначає В. Тацій, дозволяє визначити соціально-політичну сутність злочину, виявити суспільно небезпечні наслідки, встановити межі дії кримінально-правової норми [1, с. 3]. Хоч у науці кримінального права України об'єкт злочину зазвичай розробляється доволі ґрунтовно, серед науковців-криміналістів немає єдності стосовно його визначення. Думки сходяться лише в одному: об'єкт – це те, на що посягає злочин, що зазнає (або може зазнати) шкоди внаслідок його вчинення. Найбільшого поширення та визнання набула теорія, згідно з якою об'єктом злочину є суспільні відносини – об'єктивно існуючі в суспільстві відносини між людьми у процесі їх спільної діяльності чи спілкування (економічні, політичні, соціальні тощо). Згідно з нею будь-яке порушення права окремої особи є водночас порушенням суспільних інтересів, тому спричинення шкоди окремій особі є злочином проти всього суспільства. Запропонована А. Піонтковським, ця теорія стала загальноприйнятою та панівною у науці радянського кримінального права; в Україні вона залишається провідною і наразі [2, с. 77-79; 15, с. 89-90].

Родовий об'єкт – це група однорідних (або тотожних) суспільних відносин, що утворює певну сферу суспільного життя і на які посягає однорідна група злочинів [2, с. 81; 15, с. 98]. У більшості випадків він зазначається у назві певного розділу або кримінально-правової норми і дозволяє здійснити класифікацію злочинів шляхом об'єднання норм про діяння, що посягають на один родовий об'єкт, у межах одного розділу Особливої частини КК.

М.І. Мельник вважає, що родовим об'єктом корупційних злочинів є встановлений законодавством порядок здійснення посадовими та службовими особами органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх апарату, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності своїх повноважень [4, с. 954].

Щодо службових злочинів зазначимо, що, на думку В.Ф. Кириченка, їх родовим об'єктом є ті суспільні відносини, які складають зміст нормальної роботи державного апарату з управління державою та господарством; водночас автор називає їх об'єктом правильну діяльність державного апарату [5, с. 9].

О.О. Дудоров підкреслював, що нормальна (правильна) робота з функціонування державної управлінської сфери як сфери діяльності публічних службових осіб виступає тією соціальною цінністю, яка потребує з боку держави особливого правового захисту, в тому числі за допомогою кримінально-правових норм про службові злочини [6, с. 15].

У свою чергу, В.Г. Хашев зазначав, що злочини у сфері службової діяльності посягають на два родові об'єкти: перший – суспільні відносини, що визначають і регулюють зміст нормальної роботи апарату органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх підприємств, установ чи організацій щодо реалізації завдань, які стоять перед цими органами; другий – суспільні відносини, що визначають і регулюють зміст нормальної роботи апарату підприємств, установ чи організацій недержавних форм власності щодо реалізації завдань, які стоять перед ними [7, с. 13]. Таке твердження автора зумовлене бажанням розділити службові злочини на дві категорії – що вчиняються публічними та приватними службовими особами – для реалізації принципу справедливості покарання. Такий підхід підтримуємо й ми.

Т.І. Слущка вважає, що родовим об'єктом усіх злочинів у сфері службової діяльності (розділ XVII) є суспільні відносини, які регулюють зміст правильної роботи (діяльність у межах та відповідно до законодавчо-нормативних та локальних актів) державного апарату і апарату органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності, та службові повноваження службових осіб як складова частина правильної діяльності даних органів [8, с. 57].

Родовим об'єктом корупційних злочинів, на думку А.В. Савченка та О.В. Кришевич, є суспільні відносини, які визначають і регулюють зміст правильної роботи державного апарату і апарату органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності, а також суспільні відносини, що забезпечують нормальну службову діяльність у юридичних особах приватного права та нормальну професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг [9, с. 12-13].

Д.І. Крупко вважає, що родовим об'єктом корупційних злочинів є суспільні відносини, які забезпечують авторитет та порядок здійснення державної служби, цілі й завдання установ та організацій публічного та приватного сектора, встановлений (нормативно закріплений) порядок їх функціонування [10, с. 722-723]. На його думку, такі діяння можуть порушувати конституційні права і свободи громадян, демократичні принципи рівного доступу населення до отримання суспільних благ, можливість об'єктивного вирішення соціальних проблем, які в них виникають, проголошені цінності громадського суспільства.

Але в науковій літературі не зустрічається визначення родового об'єкта корупційних злочинів саме в системі ОВС. Тому ми на підставі вивчених загальних наукових праць зробимо спробу визначити родовий об'єкт аналізованих корупційних злочинів в ОВС, під яким слід розуміти суспільні відносини, що визначають і регулюють порядок і зміст здійснення службовими особами органів внутрішніх справ своїх повноважень, а також забезпечують нормальну службову діяльність вказаних органів, у межах та відповідно до законодавчо-нормативних та локальних актів діяльності, спрямовану на забезпечення конституційних прав і свобод громадян, демократичних принципів рівного доступу населення до отримання суспільних благ тощо.

За загальноновизнаним правилом, безпосередній об'єкт злочину – це суспільні відносини, порушення яких становить соціальну сутність злочину, ті відносини, котрі законодавець поставив під охорону, приймаючи кримінальний закон. Основний безпосередній об'єкт визначає суспільну небезпечність певного злочину, місце кримінально-правової норми в системі Особливої частини КК [3, с. 112].

Так, В.Ф. Кириченко зазначав, що безпосереднім об'єктом конкретних службових злочинів є окремі види діяльності державного апарату, які завжди можуть бути встановлені при аналізі кожного з них; тобто безпосередній об'єкт, на його думку, не збігається з родовим об'єктом, але дати йому визначення неможливо [5, с. 10]. О.Ф. Бантишев, розглядаючи питання безпосереднього об'єкта службових злочинів, визначав його як нормальну роботу підприємств, установ, організацій [11, с. 80]. О.Я. Светлов вказував, що поняття безпосереднього об'єкту службових злочинів повинно ґрунтуватися на тих конкретних суспільних відносинах, які (у рамках родового об'єкту) безпосередньо порушуються цими злочинами [12, с. 270].

Основним безпосереднім об'єктом корупційних злочинів є правильна діяльність державного апарату, апарату органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, окремої організації, установи, підприємства (незалежно від форми власності), зміст якої визначається законодавством України, а також авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ та організацій і охоронювані законом права й інтереси окремих громадян, юридичних осіб, інтереси суспільства та держави [9, с. 13].

М.І. Мельник вважає, що при визначенні безпосереднього об'єкта корупційних злочинів, виходячи з розподілу управлінської праці взаємопов'язаних і взаємодіючих ланок апарату управління, кожна з яких має відносну самостійність і виконує чітко визначені функції, за основу слід брати функціональну ознаку. Тому він визначає основним безпосереднім об'єктом корупційних злочинів правильну (нормальну) діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, окремих організацій, установ, підприємств (незалежно від форм власності), зміст якої визначається законодавством України [4, с. 954]. На думку іншого дослідника, основним безпосереднім об'єктом аналізованих злочинів виступають суспільні відносини, що виникають у зв'язку з

реалізацією службовою особою функцій представника влади чи місцевого самоврядування або організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, які делегуються (покладаються) відповідним апаратом управління [13, с. 8]. Вказані формулювання знаходять практичне підтвердження – так, 22.08.2011р. до 5 років позбавлення волі засуджено за ч. 2 ст. 368 КК України старшого слідчого СВ Малиновського РВ Одеського МУ Г., яка вимагала та отримала 12 тис. доларів США хабара від гр. С. за перекваліфікацію статті у кримінальній справі та подальше звільнення його від кримінальної відповідальності [14].

Тому, на нашу думку, основним безпосереднім об'єктом корупційних злочинів ОВС є правильна та нормальна, у межах та відповідно до законодавчо-нормативних та локальних актів, діяльність органів внутрішніх справ, зміст якої визначається чинним законодавством України.

Розглядаючи питання безпосереднього об'єкта, слід зазначити, що ряд злочинів, в тому числі й досліджувані, мають не один безпосередній об'єкт, а декілька. Так, у теорії кримінального права широко відома класифікація безпосередніх об'єктів злочинів «по горизонталі». Сутність цієї класифікації становить те, що на рівні безпосереднього об'єкта відокремлюються обов'язковий (основний) та додатковий об'єкти. Необхідність у такій класифікації виникає тоді, коли один і той же злочин одночасно завдає шкоди декільком суспільним відносинам [15, с. 100]. В.Я. Тацій вказував, що основним безпосереднім об'єктом є ті суспільні відносини, які насамперед і головним чином прагнуть поставити під охорону законодавець, приймаючи закон про кримінальність відповідальності [15, с. 101].

Крім основного безпосереднього об'єкта виділяється додатковий. Додатковим безпосереднім об'єктом є тільки ті суспільні відносини, яким поряд із основним об'єктом завдається або виникає загроза заподіяння шкоди [16, с. 101]. У свою чергу, додатковий безпосередній об'єкт може бути двох видів: обов'язковий і факультативний. При цьому обов'язковий додатковий безпосередній об'єкт – це об'єкт, якому, як і основному, завжди заподіюється шкода внаслідок вчинення злочину [15, с. 101]. Разом з тим у науці кримінального права є положення, що обов'язковий додатковий безпосередній об'єкт злочину – це суспільні відносини, посягання на які не є суттю злочину, але вони порушуються або ставляться під загрозу порушення поряд з основним безпосереднім об'єктом [16, с. 113; 4, с. 955]. Додатковий факультативний безпосередній об'єкт – це такий об'єкт, який при скоєнні певного злочину може існувати поряд з основним, а може бути відсутнім [16, с. 101]. Тобто це суспільні відносини, що їх злочин в деяких випадках порушує, а в інших не порушує [16, с. 113]. О.М. Грудзур вважає, що обов'язковим додатковим безпосереднім об'єктом виступають суспільні відносини у сфері законної діяльності органів дізнання, досудового слідства та прокуратури, адже аналізовані злочини ОВС посягають на порядок виявлення злочинів та викриття осіб, які їх вчинили [13, с. 8].

Отже, обов'язковим додатковим безпосереднім об'єктом корупційних злочинів в ОВС є здоров'я, честь і гідність особи, засади державного чи громадського управління, система господарювання, громадська безпека. Тому перевищення влади або службових повноважень, поєднане, наприклад, з умисним заподіянням тілесних ушкоджень (крім тяжких), повністю охоплюється ч. 2 ст. 365 КК України [4, с. 14]. Такі теоретичні положення повністю підтверджуються на практиці у процесі кваліфікації злочинів, які вчиняють працівники ОВС: так, 01.11.2011р. до 4 років позбавлення волі засуджено за ч. 2 ст. 365 КК України дільничних інспекторів міліції Октябрського РВ Полтавського МУ Т. та П., які 7 січня 2011 р. в приміщенні дільничного пункту міліції заподіяли тілесні ушкодження місцевому жителю Я. [14].

Додатковими факультативними безпосередніми об'єктами корупційних злочинів ОВС можуть бути: здоров'я і гідність особи, її права та свободи, власність, трудові, політичні та інші права і свободи людини і громадянина. Наприклад, 02.11.2011 р. до 5 років позбавлення волі з іспитовим строком засуджено за ч. 3 ст. 364, ч. 1 ст. 366 КК України інспектора патрульної служби Красногвардійського РВ ГУМВС України в Автономній Республіці Крим Ч., який упродовж лютого – квітня 2011 р. з метою штучного покращання показників роботи склав відносно місцевих жителів декілька фіктивних протоколів про адміністративні правопорушення [14]. Даним діянням інспектора патрульної служби Красногвардійського РВ ГУМВС України в Автономній Республіці Крим Ч. була спричинена шкода не лише правильній та нормальній діяльності ОВС, зміст якої визначається законодавством України (що є основним безпосереднім об'єктом даного злочину), а й здоров'ю і гідності потерпілих осіб – місцевих жителів як

додатковий факультативний безпосередній об'єкт злочину.

Інший приклад: 09.12.2011 р. до 5 років позбавлення волі з іспитовим строком засуджено за ч. 3 ст. 364, ч. 1 ст. 366 КК України дільничного інспектора міліції Мелітопольського РВ ГУМВС України в Запорізькій області З., який у серпні 2011 р. з метою приховування тяжкого злочину від обліку та спрощення виконання службових обов'язків підробив матеріали перевірки за фактом крадіжки металевої огорожі з дачного будинку жителя міста Мелітополя С., на підставі чого виніс незаконну постанову про відмову в порушенні кримінальної справи [14]. В даному випадку шкода спричинена декільком об'єктам: основним безпосереднім об'єктом даного злочину є нормальна діяльність ОВС, а додатковим факультативним безпосереднім об'єктом злочину виступають, поряд із честю і гідністю жителя міста Мелітополя С., відносини власності.

Таким чином, корупційні злочини ОВС мають, окрім основного безпосереднього об'єкта корупційних злочинів ОВС – правильної та нормальної, у межах та відповідно до законодавчо-нормативних та локальних актів, діяльність органів внутрішніх справ, зміст якої визначається чинним законодавством України, такі додаткові обов'язкові об'єкти, як здоров'я, честь і гідність особи, засади державного чи громадського управління, система господарювання, громадська безпека, та додаткові факультативні об'єкти: здоров'я і гідність особи, її права та свободи, власність, трудові, політичні та інші права і свободи людини і громадянина.

Потерпілим від злочину – це факультативна ознака об'єкта злочину. На думку О.М. Грудзура, потерпілим у кримінально-правовому розумінні є не лише фізична особа, але і будь-який інший учасник суспільних відносин, якому в результаті вчинення злочину заподіюється шкода чи створюється загроза заподіяння такої шкоди [13, с. 9]. Отже, потерпілим від корупційних злочинів ОВС є як будь-яка фізична особа, стосовно якої вчинявся злочин, так і апарат управління, якому підпорядкована службова особа, яка вчинила той чи інший корупційний злочин.

Список використаних джерел:

1. Тацій В. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. – Х., 1988.
2. Кримінальне право України / За ред. М. Мельника, В. Клименка. – К., 2004.
3. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник / За ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К., 2007.
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 4-тє вид., переробл. та доп. – К., 2007.
5. Курс советского уголовного права : В 6-ти т. / Ред. коллегия : А.А. Пионтковский и др. – М., 1970–1971. – Т. 6: Особенная часть. Преступления против государственного аппарата и общественного порядка. Воинские преступления.
6. Дудоров О.О. Проблемні питання кримінальної відповідальності за одержання хабара: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – К., 1994.
7. Хашев В.Г. Кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим становищем: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Дніпропетровськ, 2007.
8. Слуцька Т.І. Кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК України): Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – К., 2010.
9. Савченко А.В. Злочини у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням професійних послуг. Науково-практичний коментар до розділу XVII особливої частини Кримінального кодексу України / За ред. В.І. Шакуна. – К., 2012.
10. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / Відп. ред. Є.Л. Стрельцов. – Вид. 8-е, переробл. та допов. – Х., 2012.
11. Поняття злочинів у сфері службової діяльності та їх розслідування: Навч. посібник. – Трускавець, 2006.
12. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть Особенная / Отв. ред. А.Я. Светлов, В.В. Сташис. – К., 1985.
13. Грудзур О.М. Кримінально-правова характеристика провокації хабара: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2011.
14. Про оголошення рішень судів щодо притягнення до кримінальної відповідальності колишніх працівників міліції: Наказ МВС від 7.02.2012 р. № 96.
15. Кримінальне право України. Загальна частина: Підруч. для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / За ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. – Х., 2002.
16. Кримінальне право України: Загальна частина: Підруч. / За ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К., 2007.

Надійшла до редакції 27.11.2012

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

АЛЕЙНІКОВ Г.І., кандидат юридичних наук
(Апеляційний суд Запорізької області)

УДК 343.101

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЗМІНИ ОБВИНУВАЧЕННЯ У СТАДІЇ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

Здійснено аналіз процесуального порядку зміни обвинувачення в стадії судового розгляду. Розглянуто порядок зміни обвинувачення за ініціативою прокурора та за ініціативою суду.

я ц 4 я ц 4 зміна обвинувачення, обсяг обвинувачення, судовий розгляд.

Осуществляется анализ процессуального порядка изменения обвинения в стадии судебного рассмотрения. Рассматривается порядок изменения обвинения по инициативе прокурора и по инициативе суда.

я ц 4 я ц 4 изменение обвинения, объем обвинения, судебное рассмотрение.

The clause is performed the analysis of a procedural order of change of charge in a stage of judicial consideration. The order of change of charge at the initiative of the public prosecutor and at the initiative of court is considered.

Keywords: charge change, charge volume, judicial consideration.

Подальший розвиток і реформування кримінального, кримінально-процесуального законодавства, реформування судової гілки влади та прокурорського нагляду відповідно до чинної Конституції України, запитів практики та вимог Ради Європи зумовлюють актуальність даної тематики. На сьогоднішній день обвинувачення в суді змінюється практично за всіма категоріями справ, як правило, внаслідок невиконання органами дізнання та досудового слідства обов'язків щодо всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин справи та неналежного прокурорського нагляду за органами, які проводять дізнання та досудове слідство.

Однак практика показує, що залишилося немало проблем, що вимагають подальшого дослідження судової та прокурорської практики та відповідного законодавства з метою поєднання розгляду судами кримінальних справ протягом розумних строків та одночасного забезпечення позицій захисту прав і законних інтересів обвинуваченого та потерпілого.

Винесене у заголовок цієї статті питання давно привертає увагу науковців. Серед них С.А. Альперт [1], П.М. Давидов [3], Т.М. Добровольська [5], В.С. Зеленецький [2], В.Т.Маляренко [9], Д.О. Постовий [8], В.М. Савицький [10], Ф.М. Фаткуллін [4], та ін. Це додатково підкреслює актуальність обраної теми.

Метою статті є дослідження концептуальних проблем, пов'язаних із судовою практикою щодо зміни обвинувачення в суді в ході розгляду справ, та надання рекомендацій для практики, а також висловлення пропозицій щодо подальшого удосконалення кримінально-процесуального законодавства.

Стадія судового розгляду – початковий і разом з тим головний, центральний етап правосуддя, що полягає в розгляді справи по суті. Розгляд справи по суті є реалізацією судом покладених на нього процесуальних функцій вирішення кримінальної справи. З урахуванням цієї функції суд забезпечує об'єктивний, повний і всесторонній розгляд справи. Тільки за наслідками цього розгляду суд ухвалює рішення, яке фіксується у вироку [6, с. 349].

Вирок виступає як засіб вирішення пред'явленого обвинувачення, оцінюється і з погляду послідовної реалізації кримінально-процесуальних норм при встановленні істини у справі. Таким чином, він стає засобом реалізації як кримінально-правових, так і кримінально-процесуальних норм права, актом визначення відповідності цілей правового регулювання потребам суспільства і об'єктивним можливостям права [7, с. 57].

Судовий вирок виступає як засіб вирішення обвинувачення по суті. У ньому і відбиваються всі зміни, вироблені в обвинуваченні в суді. Під вирокком суду розуміється акт право-

суддя, що вирішує по суті пред'явлене (або змінене) підсудному обвинувачення. Цим актом розв'язуються питання про винність або невинність підсудного у здійсненні злочину, призначення або не призначення покарання винному і деякі інші вказані в законі питання. Вирок є індивідуальним актом застосування норм права, ухвалюється судом першої інстанції в судовому засіданні з дотриманням спеціальних процесуальних гарантій.

Законодавець у ст. 275 Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК) строго обмежує межі судового розгляду рамками пред'явленого підсудному обвинувачення. Але такі засади судового розгляду, як колегіальність, гласність, усність, безпосередність, змагальність, активна участь у ньому обвинувача, підсудного, захисника, потерпілого тощо, створюють найбільш сприятливі умови для критичної оцінки всіх фактичних матеріалів, які зібрані органами досудового слідства. При цьому можуть відпасти деякі докази, з'ясуватися нові, раніше невідомі або залишені без достатньої уваги факти. Можлива інша, чим на попередніх стадіях, оцінка тих або інших доказів і їх джерел, можуть змінюватися юридичні ознаки відомих у справі дій (бездіяльності), виявиться необхідність застосування іншого кримінального закону та ін. Усе це позбавляє суд можливості вирішити обвинувачення в тому вигляді, в якому його було пред'явлено підсудному, і виникає необхідність внесення в обвинувачення певних змін.

Регламентуючи зміну обвинувачення у стадії судового розгляду, закон (ст. 277 КПК) указує на те, що в цій стадії допускається зміна обвинувачення безпосередньо в судовому засіданні. При цьому на вимогу ст. 275 КПК розгляд справи буде проводитися в межах обвинувачення, яке пред'явлене обвинуваченому у справі або яке було змінено в суді. При цьому в стадії судового розгляду за відправне береться обвинувачення, про яке йдеться в постанові судді про призначення судового розгляду, який, по суті, є тим обвинуваченням, яке сформульоване в обвинувальному висновку, затверджені прокурором. Викладені в обвинувальному висновку висновки в суді першої інстанції піддаються перевірці на двох рівнях. Перший рівень формальний, він здійснюється при призначенні судового розгляду. Перевірка даних, викладених в обвинувальному висновку, на другому (фактичному) рівні проводиться шляхом самостійного дослідження доказів у ході судового слідства, результати і виведення якого одержують свій вираз у вирокі.

Чинне кримінально-процесуальне законодавство, визначаючи повноваження суду щодо зміни обвинувачення в суді у ході судового розгляду, ні в якому разі не ставить ці повноваження в залежність від позиції підсудного і його захисника, покладаючи таку залежність суду від прокурора.

Відповідно до ст. 121 Конституції України однією із функцій прокуратури є підтримання державного обвинувачення в суді. Ця конституційна норма зумовлює обов'язкову участь прокурора у розгляді в суді кожної кримінальної справи, яка надійшла з обвинувальним висновком, з постановою про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або про звільнення від кримінальної відповідальності. В окремих передбачених законом випадках прокурор бере участь у розгляді судом кримінальної справи приватного обвинувачення.

За змістом ст. 22 КПК прокурор у судовому засіданні зобов'язаний вжити всіх передбачених законом заходів для всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин справи, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують обвинуваченого чи пом'якшують його відповідальність. У відповідності до принципу змагальності сторін суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість, повинен створити необхідні умови для виконання сторонами їхніх процесуальних обов'язків і реалізації наданих їм прав.

Таким чином, прокурор у судовому засіданні повинен займати активну позицію і слідкувати за тим, щоб суд виконав свій обов'язок щодо забезпечення виконання у судовому засіданні кожної передбаченої законом процесуальної дії у сприянні тому, щоб сторони найповніше дослідили обставини справи.

Більше того, у зв'язку з тим, що згідно з ч. 1 ст. 323 КПК вирок суду (аналогічно й інше його рішення) повинен бути законним і обґрунтованим, прокурор повинен слідкувати, щоб головуючий у справі не оголосив про закінчення судового слідства, доки не будуть з'ясовані всі необхідні обставини справи.

Чинним Кримінально-процесуальним Кодексом України після внесених до нього змін та доповнень законами України від 23.06.2001 р. передбачається новий порядок зміни обвинува-

чення в суді. Але у зв'язку з нечіткістю викладення ст. 277 КПК України щодо зміни обвинувачення в суді, новиною введеного порядку дій суду, прокурора, інших учасників процесу, відсутністю офіційних роз'яснень щодо застосування цієї правової норми на практиці виникає багато спорів, утруднень з цього питання.

Ф.Н. Фаткуллін вважає, що «під зміною обвинувачення слід розуміти внесення до нього офіційними особами тих чи інших поправок, які позначаються на сутності, обсязі чи характері обвинувачення у справі і тому вимагають додержання встановленого законом порядку» [4, с. 164]. Згідно з цим порядком будь-яка зміна обвинувачення здійснюється у конкретному процесуальному акті, який відображає рішення компетентного органу про зміну обвинувачення. Таке рішення як юридичний факт тягне за собою певні правові наслідки, що визначають межі судового розгляду.

На нашу думку, під зміною обвинувачення можна розуміти, наприклад, зміну кваліфікації злочинного діяння, пом'якшення окремих формулювань, виключення деяких епізодів багатоепізодного злочину, зменшення обсягу обвинувачення у часі, просторі, розмірах, наслідках, виключення кваліфікуючих ознак, обтяжуючих відповідальність обставин, судимостей тощо. Перелічити всі можливі зміни обвинувачення надзвичайно важко.

На нашу думку, в законі вказано межі, які обумовлюють для прокурора застосування ст. 277 КПК України:

1) прокурор може змінити обвинувачення лише під час судового слідства, до оголошення судом про його закінчення в порядку ст. 317 КПК України;

2) не допускається зміна обвинувачення, якщо у зв'язку з цим необхідно у справі проводити досудове слідство.

Виходячи зі змісту ст. 277 КПК України, можна зробити висновок, що прокурор має право змінити в суді обвинувачення як у бік пом'якшення, так і погіршення становища підсудного.

Аналіз цієї норми закону свідчить, що обмежень щодо зміни обвинувачення в бік пом'якшення немає аж до часткової або повної відмови прокурора від нього.

Прийнявши рішення про необхідність зміни обвинувачення в суді, прокурор повинен оголосити таку позицію шляхом винесення постанови до кінця судового слідства.

Вважаємо, що висловлення її в промові тягне за собою порушення права потерпілого, якому закон (ч. 4 ст. 277 КПК) надав право підтримувати обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі, про що суд повинен йому роз'яснити. Вважаємо, що постанову необхідно виносити навіть при незначних змінах, які в цілому не торкаються кваліфікації злочину за певними частинами статей Кримінального кодексу, тому що державний обвинувач у дебатах висловлює свою позицію щодо вже сформульованого ним конкретного обвинувачення.

Прокурор, який у ході судового слідства вважає за необхідне змінити обвинувачення, має заявити клопотання та попросити суд надати йому час для підготовки відповідної постанови, адже відповідальність за повне, всебічне та об'єктивне дослідження обставин справи в разі зміни прокурором обвинувачення в суді насамперед покладено на прокурора. Тому перш ніж прийняти таке рішення, він, пам'ятаючи, що у подальшому не буде змоги виправити його помилку, повинен використати всі передбачені законом можливості для переконання і себе, і суду в тому, що підстав для обвинувачення підсудного у вчиненні злочину, вказаного в обвинувальному висновку, немає. При цьому прокурор, хоча він і має процесуальну самостійність у судовому засіданні, не позбавлений права порадитися з іншими прокурорами, вивчити відповідні нормативні акти, судову практику, спеціальну літературу тощо. Таким чином, на зміну прокурором обвинувачення в суді (як і на його підтримання) прокурор має йти, коли у нього не залишилося ніяких сумнівів.

Що стосується зміни обвинувачення у суді в бік погіршення становища підсудного, то найбільші труднощі на практиці виникають при вирішенні питання, в яких випадках зміна кваліфікації злочину або суті обвинувачення можлива у судовому засіданні, а в яких потребує повернення справи на додаткове розслідування.

На наш погляд, критерієм розмежування може стати обсяг досудового обвинувачення.

Якщо підсудний обвинувачується у діях, описаних в обвинувальних актах досудового слідства, але кваліфікація за статтями КК України визначена невірно або зовсім не визначена, а

застосування правильної кваліфікації не потребує додаткових слідчих дій, змінити обвинувачення можна у судовому засіданні.

Приклад: У судовому засіданні В., якого обвинувачено у вчиненні крадіжки, знайшло підтвердження, що він вчинив її таємно, але одразу був захоплений свідками, один з яких навіть намагався його затримати. Відштовхнувши цього свідка, В. з краденим з місця події втік. По-перше, фактичні діяння підсудного були описані у досудовому обвинуваченні, але невірно вказаний спосіб вчинення злочину (замість відкритого вказаний таємний). А по-друге, в проведенні будь-яких слідчих дій необхідності не було. Тому державний обвинувач у судовому засіданні виніс мотивовану постанову про зміну обвинувачення з крадіжки на пограбування і суд з такою позицією погодився.

Напроти, якщо злочинні дії не описані в обвинувальних актах досудового слідства або їх інкримінування потребує проведення додаткового слідства, змінити обвинувачення можна лише шляхом повернення справи на додаткове розслідування.

Приклад: Підсудний М. притягнутий до кримінальної відповідальності за зловживання службовим становищем. Під час судового слідства з'ясовується, що він вніс завідомо неправдиві відомості в офіційні документи, що не було описано в актах досудового обвинувачення. Крім того, інкримінування службового підлогу потребує проведення додаткових слідчих дій. У зв'язку з цим прокурор правильно заявив клопотання про повернення справи на додаткове розслідування.

Між тим при застосуванні норми процесуального права, що передбачає можливість зміни прокурором обвинувачення в суді, виникають проблемні питання.

Внесеними останнім часом змінами та доповненнями до КПК суттєво розширені права потерпілого у кримінальній справі. Зокрема, ст. 264, 277 КПК надають йому право при зміні прокурором обвинувачення в бік пом'якшення становища підсудного або відмови від обвинувачення підтримувати його у раніше пред'явленому обсязі. Чинний КПК не містить роз'яснень щодо того, яке обвинувачення вважати «у раніше пред'явленому обсязі»: пред'явлене на стадії досудового слідства, що може змінюватись декілька разів, чи державне, з яким прокурор надсилає справу до суду. Вважаємо, що прокурор та суд в таких випадках повинні уточнювати у потерпілого, яке саме обвинувачення буде підтримувати потерпілий.

Разом з тим залишилися без змін деякі норми КПК України, які не відповідають новому статусу потерпілого. Так, ч. 4 ст. 27 КПК надає право прокурору не тільки самому порушити кримінальну справу з підстав, передбачених ч. 1 цієї статті, а й вступити в таку справу, порушену суддею за скаргою потерпілого, коли цього вимагає охорона державних або громадських інтересів чи прав громадян, та підтримувати обвинувачення в суді. Хоча таке обвинувачення законодавець не назвав державним, але саме таким воно є. Таким чином, приватне обвинувачення, з одного боку, трансформується у державне, а з іншого – існує самостійно, тому що потерпілий продовжує його підтримувати в суді та користується при цьому правами, передбаченими ст.49 КПК України. Але у таких випадках, згідно з ч.4 ст. 27 КПК України, справа у разі примирення потерпілого з обвинуваченим (підсудним) закриттю не підлягає. Тобто потерпілий у справі, порушеній судом за його заявою, якщо в процес вступив прокурор, не може реалізувати своє право ініціювати закриття справи у зв'язку з примиренням з підсудним за загальними правилами ч.1 ст.27 КПК. Більше того, така безумовна заборона не відповідає вимогам ст.46 КК, яка передбачає при наявності відповідних підстав звільнення від кримінальної відповідальності за примиренням винного з потерпілим у будь-якій справі про нетяжкий злочин.

Оскільки постанова прокурора про зміну прокурором обвинувачення в суді набирає правового значення лише за підтримки її потерпілим чи його представником, прокурори зобов'язані ставити перед судом питання та забезпечити розгляд справ за участю потерпілих або їх представників. У тому разі, коли щодо потерпілого здійснюються заходи безпеки і він є звільненим від обов'язку з'являтися в судові засідання, на нашу думку, в судовому засіданні повинен брати участь його представник або позицію потерпілого має бути викладено у письмовому зверненні до суду.

На жаль, законодавцем не вирішено питання про те, як діяти суду при зміні прокурором обвинувачення в суді коли місцезнаходження потерпілого невідоме і забезпечити його явку в судові засідання неможливо. На нашу думку, прокурор, усвідомлюючи безвихідність цієї ситу-

ації, при зміні обвинувачення в бік пом'якшення не повинен виносити постанову про зміну обвинувачення в суді, а має під час судових дебатів порушити питання про зміну кваліфікації дій підсудного, оскільки за таких обставин позиція потерпілого за чинним законом правового значення не має.

Прокурорам необхідно пам'ятати, що роль потерпілого та його представника у процесі розгляду кримінальних справ у суді по справах, по який прокурор змінює обвинувачення, набуває сьогодні великої значимості. Вони фактично стають контролерами діяльності прокурора в судовому засіданні. Неважко уявити долю прокурора, котрий виніс постанову про зміну обвинувачення в суді в разі, коли з ним не погодився потерпілий (чи його представник), який не відмовився від підтримання обвинувачення і домігся постановлення законного й обґрунтованого обвинувального вироку.

З урахуванням таких обставин, а також відсутності механізму перегляду зазначених постанов прокурора, з метою недопущення зловживань та спрощенства в судочинстві, прокурорам необхідно вжити всіх необхідних заходів для належного виконання закону, безумовно виконувати п. 5.7 наказу Генерального прокурора України № 5 від 19.09.05 «Про організацію участі прокурорів у судовому розгляді кримінальних справ та підтримання державного обвинувачення», яким встановлено, що при необхідності зміни обвинувачення в суді позиція державного обвинувача обов'язково узгоджується з прокурором району, лише після цього готується відповідна постанова та надається для ознайомлення прокурору. Крім того, постанови про зміну обвинувачення завжди направляються до галузевого відділу прокуратури області.

Немало дебатів у практиків викликає і зміст положення щодо права прокурора в суді змінити пред'явлене обвинувачення: чи повинні при цьому застосовуватися ст. 141 КПК України, яка регламентує зміну обвинувачення на стадії досудового слідства, тобто чи повинен державний обвинувач в постанові про зміну частини обвинувачення заново пред'являти його у повному обсязі. Чіткої відповіді на це ст. 277 КПК України не дає. У ній зазначається лише, що прокурор виносить постанову, в якій формулює нове обвинувачення та викладає мотиви прийнятого рішення.

На відміну від структури та змісту обвинувального висновку та постанови про притягнення в якості обвинуваченого, які докладно описані вченими й опубліковані у наукових та практичних виданнях, структура та зміст постанови про зміну прокурором обвинувачення в суді зовсім не розроблені. Тому ми, виходячи із загальних уявлень про постанову прокурора, пропонуємо таку структуру цього процесуального документу, що має допомогти державним обвинувачам змінювати обвинувачення при розгляді судами кримінальної справи.

Прокурору, який підтримує державне обвинувачення в суді, необхідно пам'ятати, що відповідно до змісту закону суд не вправі вимагати від прокурора відповідної мотивації постанови, не може цю постанову повернути або не прийняти.

У *вступній частині* постанови про зміну прокурором обвинувачення в суді вказується назва процесуального документу (постанова про зміну обвинувачення в суді), а також те, що вона винесена в порядку ст. 277 КПК України. Далі вказується місце винесення постанови та дата винесення постанови, яка повинна збігатися з датою оголошення постанови в суді.

Далі вказується посада, класний чин і прізвище прокурора, який брав участь у судовому процесі як державний обвинувач, які матеріали кримінальної справи були вивчені в ході судового слідства, по обвинуваченню якої особи та статті кримінального закону.

Викладення мотивувальної частини в постанові є дуже важливою частиною. На нашу думку, при цьому необхідно керуватись такою послідовністю викладення.

В *описово-мотивувальній частині* постанови прокурор повинен у частині першій вказати таке:

1. Викладення фактичних обставин справи так, як вони були встановлені досудовим слідством. Викладення фактичних обставин справи у постанові має певну відміну від викладу цього розділу в обвинувальній промові. Якщо в обвинувальній промові прокурор здебільшого викладає фактичні обставини справи такими, якими вони йому бачаться після судового слідства (з урахуванням, звичайно, і матеріалів досудового слідства), то, як ми вважаємо, при зміні прокурором обвинувачення в суді викладення обставин справи у своїй постанові прокурор не може почати відразу з викладення своєї концепції справи. У такому випадку постанова буде

непослідовною, нелогічною, незрозумілою присутнім. На початку треба викласти фактичні обставини справи так, як вони були встановлені досудовим слідством.

2. Висновок про не підтвердження обвинувачення в суді та про необхідність змінити обвинувачення. Після цього доцільно зазначити про те, що це обвинувачення не підтвердилось і тому необхідно його змінити.

3. Аналіз та оцінка доказів досудового та судового слідства у постанові, як і в обвинувальній промові, складають основну за змістом частину постанови. Зазначимо лише, що оцінка доказів, зібраних у справі під час досудового слідства і судового засідання, повинна провадитися ще ретельніше, ніж в обвинувальній промові. Адже висновок, якого доходить прокурор, тут зовсім не той, який був затверджений в обвинувальному висновку.

Насамперед треба визначити, які докази досудового слідства не можна взяти до уваги і чому саме, і це довести; які докази і внаслідок яких обставин, встановлених у судовому засіданні, втратили своє значення; проаналізувати кожний доказ окремо та всі у сукупності і переконати всіх у тому, в чому прокурор переконаний сам. Психологічно прокурору важко відмовитись від підтримки державного обвинувачення у варіанті, описаному в обвинувальному висновку, особливо тоді, коли він сам затверджував обвинувальний висновок, чим і пояснюється та обставина, що на практиці відмова від підтримання державного обвинувачення трапляється рідко.

При цьому прокурорам необхідно проаналізувати докази в таких спірних питаннях, якими є умисел підсудного, причинний зв'язок між його діями та наслідками, дати оцінку допустимості доказів тощо. Ось чому прокурор, аналізуючи докази, повинен уміти виділити спірні, перенести на них центр уваги і показати, чому саме їх слід тлумачити на користь підсудного.

4. Викладення фактичних обставин справи так, як вони були встановлені судовим слідством, та висновку про необхідність зміни обвинувачення в суді. Після детального аналізу й оцінки доказів прокурор повинен викласти юридичні та фактичні підстави для зміни обвинувачення в суді. Обсяг і зміст цього розділу постанови при необхідності зміни обвинувачення в суді залежить насамперед від особливостей встановлення ознак складу злочину в діях підсудного.

5. Формулювання зміненого обвинувачення та юридична кваліфікація дій підсудного.

У *резолютивній частині* постанови прокурор повинен сказати, що у справі змінюється обвинувачення, та вказати його повний текст.

Також слід зазначити, що постанова про зміну обвинувачення в суді оголошується прокурором та передається в ході судового засідання головуючому у справі для приєднання до матеріалів справи.

І наостанок необхідно згадати, що до суду передаються копії постанови в кількості учасників процесу.

Після того як прокурор оголосить свою постанову, він передає її головуючому у справі та вручає копії постанови учасникам процесу.

Якщо прокурором ставиться питання про застосування кримінального закону, який передбачає відповідальність за менш тяжкий злочин, то суд роз'яснює потерпілому та його представнику їх право підтримувати обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі, про що робиться запис у протоколі судового засідання.

Доцільно відкласти розгляд справи не менш ніж на три доби для надання підсудному можливості підготуватися для захисту проти нового обвинувачення. Про хід виконання даної процесуальної дії робиться запис у протоколі судового засідання.

Регламентуючи зміну обвинувачення у стадії судового розгляду при постановленні вироку в нарадчій кімнаті, закон указує на те, що в цій стадії не допускається зміна обвинувачення на тяжче або таке, що істотно відрізняється від раніше пред'явленого. Інші зміни обвинувачення можуть вноситися в обвинувачення безпосередньо в судовому засіданні. Предметом судового розгляду є те обвинувачення, яке пред'явлене обвинуваченому у справі. При цьому на стадії судового розгляду за відправне береться обвинувачення, про яке йдеться в ухвалі судді про призначення судового розгляду, який, по суті, є тим обвинуваченням, яке сформульовано в обвинувальному висновку, затвердженому прокурором.

Підстави, що зумовлюють необхідність зміни обвинувачення, можна умовно поділити на об'єктивні і суб'єктивні. До об'єктивних підстав належать обставини, виникнення і існування

яких не повністю залежить не від волі, розсуду, кваліфікації конкретних осіб, що здійснюють свої обов'язки у справі. Суб'єктивними підставами є неповнота і однобічність розслідування в результаті недослідження істотних обставин справи та погана професійна підготовка і незначний досвід роботи, що спричиняє недостатньо критичне ставлення до зібраних матеріалів, доказів і доводів обвинуваченого на свій захист.

Наведені в статті положення надають можливість висловити рекомендації при прийнятті проекту Кримінального процесуального Кодексу України.

Частину 2 статті 39 «Участь прокурора в судовому провадженні» слід викласти в такій редакції: «Прокурор має право змінити обвинувачення, висунути додаткове обвинувачення, повністю чи частково відмовитися від підтримання обвинувачення».

Список використаної літератури:

1. Альперт С.А. Потерпевший в советском уголовном процессе: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 1956.
2. Возбуждение государственного обвинения в советском уголовном процессе / Под ред. Зеленецкого В.С. – Х., 1979.
3. Давыдов Л.М. Обвинение и защита // Актуальные проблемы советского уголовного процесса. – Свердловск, 1987.
4. Изменение обвинения / Под ред. Фаткуллина Ф.Н. – М., 1971.
5. Изменение обвинения в судебных стадиях советского уголовного процесса / Под ред. Т.Н. Добровольской. – М., 1977.
6. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. В.Т. Маляренка, В.Г. Гончаренка. – К., 2003.
7. Матіск С. Щодо визначення поняття «обвинуваченого» // Вісник прокуратури. – 2002. – № 5 (17). – С. 57-63.
8. Постовой Д.А. К вопросу об элементах и структуре обвинения в советском уголовном процессе // Научная конференция. Тезисы докладов. – Х., 1968. – С. 154-158.
9. Прокурор у кримінальному судочинстві / За ред. Маляренко В.Т., Вернидубова І.В. – К., 2001.
10. Уголовный процесс: Словарь-справочник / Под ред. Савицкого В.М., Ларина А.М. – М., 1994.

Надійшла до редакції 10.04.2012

ВЕЛИЕВ Х.Р.

доктор философии в области юридических наук
(Бакинский государственный университет)

УДК 343.163

РОЛЬ И ЗАДАЧИ ПРОКУРОРА В УСТАНОВЛЕНИИ ОБЪЕКТИВНОЙ ИСТИНЫ ПО УГОЛОВНОМУ ДЕЛУ

Досліджено роль прокурора у встановленні істини у кримінальному судочинстві.

я ц 4 я ц : мета доказування, всебічне, повне і об'єктивне дослідження всіх обставин справи, принцип об'єктивної істини.

Исследуется роль прокурора по установлению истины в уголовном судопроизводстве.

я ц 4 я ц цель доказывания, всестороннее, полное и объективное исследование всех обстоятельств дела, принцип объективной истины.

The role of the Prosecutor on determining of truth in a criminal proceeding is explored in this article.

Keywords: objective truth, comprehensive, full and objective investigation of all circumstances of the case, the principle of objective truth.

Основу уголовного процесса составляет обвинение. Однако интересы и статусы субъектов уголовного процесса, осуществляющих обвинение, различаются. Большинство процессуалистов разделяют субъектов обвинения на две группы. При этом осуществление своих полномочий первой группой субъектов (куда входят дознаватель, следователь и прокурор)

возложено на них по закону как обязанность, для второй группой субъектов (в эту группу входят пострадавший, частный обвинитель, гражданский истец, их представители и законные представители) осуществление своих полномочий определено как их право.

Поскольку тему нашего исследования составляют обвинение (в частности, государственное обвинение) и его задачи по установлению истины в уголовном процессе, здесь мы попытаемся исследовать только суть соответствующей деятельности государственного обвинителя. Следует отметить, что в процессуальной литературе достаточно подробно исследованы отдельные особенности выявления истины как цели доказывания [2, с. 208-220], следовательно, мы не будем подробно останавливаться на этом вопросе.

Как известно, в классическом уголовном судопроизводстве, осуществляемом на основе принципа состязательности, существуют определенные противоречия между состязательностью, с одной стороны, и выявлением истины – с другой. В частности, уголовный процесс англо-саксонского типа, где, собственно, и был сформирован принцип состязательности, не только стороне обвинения, но и суду не предъявляет требований об установлении истины, подобная цель даже не ставится. При этом стороны-участники процесса, то есть сторона обвинения и защита, стараются достичь свои целей в соответствии с характером исполняемых ими функций. Обвинитель пытается доказать виновность лица, а сторона защиты (адвокат) оспаривает обвинение и тем самым помогает обвиняемому избежать уголовной ответственности и наказания. Суд же, в свою очередь, решает дело путем принятия решения на основании доказательств, представленных сторонами и исследованных в ходе судебного расследования.

По мнению некоторых ученых, уверенных в том, что именно в этом и заключается суть принципа состязательности, в ходе уголовного процесса не требуется определить истину. Так, по словам американского юриста У. Бернема, американская теория состязательного правосудия не ставит вопрос о том, что такое правда, ее интересует только один вопрос: достаточно ли строго соблюдаются правила игры [5, с. 11]. На наш взгляд, в любом случае в уголовном судопроизводстве нельзя допустить понимания и осуществления состязательности как игры.

Государство несет обязанность проводить в обществе борьбу с преступностью, и эта обязанность осуществляется его соответствующими структурами – правоохранительными органами. Прокуратура, будучи государственным органом, занимает центральное и основное место в осуществлении этой задачи. Именно по этой причине при осуществлении обвинения в процессе состязания задача прокурора заключается не в том, чтобы любой ценой победить сторону защиты, а в установлении и доказывании объективных обстоятельств совершенного преступления.

Профессор А. Бойков справедливо полагает, что состязание как процессуальная деятельность под контролем суда направлено на объективное и всестороннее расследование всех обстоятельств дела в рамках предмета обвинения и доказывания [7, с. 66]. Но в то же время, по его мнению, не следует искусственно раздувать значение состязательности, считая ее гарантом «настоящего правосудия», то есть гарантом истины и справедливости. В результате спора сторон в зависимости от того, насколько соответствует или противоречит предмет спора интересам сторон, истина может быть выявлена или, наоборот, сокрыта. Подобно тому, как в случае несоответствия объективности интересам обвиняемого установление истины невыгодно для защитника, точно таким же образом государственный обвинитель, лишенный функции контроля над законностью, вряд ли будет следовать за истиной, соглашаясь со своим поражением [6, с. 106].

Мы согласны с мнением о том, что принцип состязательности в уголовном судопроизводстве не является гарантией справедливости правосудия (хотя нельзя отрицать его роль в достижении этой цели), а также с тем, что защита не заинтересована в установлении истины, которая идет вразрез с интересами обвиняемого и, следовательно, защита не будет стремиться к этому. Вместе с тем нельзя согласиться с идеей о том, что представитель государства, являющийся выразителем интересов общества в уголовном судопроизводстве, то есть государственный обвинитель, не заинтересован в установлении истины, которая может подорвать обвинение только по той причине, что его лишили функции контроля над законностью.

А.М. Ларин совершенно правильно указывает, что представление о несовместимости достижения объективной истины и состязательности являются абсолютно ошибочными. Напротив,

состязательность представляет собой спор сторон, в ходе которого и достигается истина [10, с. 10].

Конечно, в отличие от статей 19 УПК бывшей Азербайджанской ССР, утвержденного 08.12.1960, в соответствии с которой суд, прокурор, следователь и лицо, производящее расследование, обязаны «... выявлять обстоятельства, как разоблачающие, так и оправдывающие обвиняемого...», в новом УПК непосредственно не закреплены нормы аналогичного содержания. Вместе с тем в соответствии с новым УПК от органа предварительного расследования требуется принять меры для всестороннего, полного и объективного расследования дела (ст. 85.2.1, 86.2.1 УПК Азербайджанской Республики), а также устанавливается, что одна из целей уголовного судопроизводства состоит во всестороннем, полном и объективном выяснении всех обстоятельств, связанных с уголовным преследованием (ст. 8.0.3 УПК Азербайджанской Республики).

Кроме того, ст. 41.3 действующего УПК установлено, что государственный обвинитель, выявивший в суде обстоятельства, исключающие уголовное преследование, должен заявить об отказе от уголовного преследования в отношении обвиняемого. А в соответствии со ст. 38.2 Кодекса при подтверждении совершения преступления государственный обвинитель должен изобличить обвиняемого перед судом.

С другой стороны, следует учитывать, что поскольку законодатель запрещает прокурору, который проводил предварительное следствие по уголовному делу или осуществлял процессуальное руководство предварительным расследованием, участвовать в судебном разбирательстве в качестве государственного обвинителя (ст. 84.4 УПК Азербайджанской Республики), то государственный обвинитель, не находящийся в каких-либо отношениях подчиненности и зависимости от прокурора, в ходе судебного разбирательства руководствуется требованиями закона, своими внутренними убеждениями, основанными на доказательствах, исследованных в ходе судебного следствия, и в случае, если обвинение, предъявленное обвиняемому в ходе досудебного производства, не подтвердится в ходе судебного разбирательства, государственный обвинитель вправе отказаться от данного обвинения.

Указанные выше обстоятельства позволяют утверждать, что законодатель, устанавливая нормы, стимулирующие достаточно активное стремление государственного обвинителя, лишённого функции контроля над законностью в суде ради объективности (даже если такая объективность приведет к отказу от предъявленного обвинения), предоставил гарантию укрепления его позиций именно в этом направлении [3, с. 178-179].

Требование законодателя о всестороннем, полном и объективном расследовании всех обстоятельств дела связано с тем, что государство, выразителем воли которого и является законодатель, заинтересовано в выполнении своего обязательства по борьбе с преступностью не «как-нибудь», а в правильной форме, в контексте выявления. Именно поэтому законодатель требует обеспечить получение, проверку и оценку доказательств в целях установления обстоятельств, имеющих значение для законного, основательного и справедливого разрешения обвинения (ст. 138.1 УПК АР).

С другой стороны, ст. 138.2 УПК гласит: “*в ы 4и ю ы ц ь оснований привлечения обвиняемого к уголовной ответственности и его ц ь ц ь 4и ь 4 4 ц ь я*” (курсив наш – Х.В.). Как видно из этой нормы, доказывание виновности обвиняемого или отсутствия его вины является не правом обвинителя, а его обязанностью.

Кроме того, по нашему мнению, в тексте данной нормы допущена серьезная ошибка. Так, говоря об обвинителе, подразумевается не только прокурор (следователь, дознаватель, государственный обвинитель), являющийся выразителем воли государства, взявшего на себя обязательство вести справедливую и законную борьбу с преступностью. Сюда также входит частный обвинитель (пострадавший), и на него не может быть возложена обязанность доказать виновность или невиновность обвиняемого.

Поэтому мы считаем, что содержание ст. 138.2 УПК необходимо изменить, обязанность доказывания, связанного с невиновностью обвиняемого (в этом нет необходимости, потому что его невиновность гарантирована презумпцией), должна быть возложена только на должностных лиц соответствующих органов государства, поддерживающих государственное обвинение. Следует также дополнить эту норму ст. 138.3, связанной с доказыванием обвинения частным

обвинителем.

В то же время необходимо учитывать, что в соответствии со ст. 37.2, 88 и другими статьями УПК АР по преступлениям, уголовное преследование которых осуществляется в порядке частного и публично-частного обвинения, обвинение поддерживается частным обвинителем, а в соответствии со ст. 37.3, 37.5, 37.6 и другими статьями Кодекса, по преступлениям, уголовное преследование которых осуществляется в порядке публичного и публично-частного обвинения, обвинение поддерживается государственным обвинителем (прокурором). Таким образом, в нормах, которыми будет дополнена данная статья, следует четко отметить права и обязанности вышеупомянутых субъектов обвинения в процессе доказывания по каждому виду обвинения.

Исходя из вышесказанного, предлагается следующая редакция текстов статей 138.2 и 138.3 УПК АР:

«Статья 138.2. Обязанность доказывания основ привлечения обвиняемого к уголовной ответственности по преступлениям, уголовное преследование которых осуществляется в порядке публичного и публично-частного обвинения, а также обязанность доказывания его виновности или невинности лежит на государственном обвинителе».

«Статья 138.3. Обязанность доказывания основ привлечения обвиняемого к уголовной ответственности по преступлениям, уголовное преследование которых осуществляется в порядке частного и публично-частного обвинения, а также обязанность доказывания его виновности или невинности лежит на частном обвинителе».

Мы считаем, что закрепление этих норм в вышеупомянутом тексте соответствовало бы обязательству государства, состоящему в справедливой и законной борьбе с преступностью, потому что хотя органы государственной власти заинтересованы в выявлении преступления, разоблачении лица, совершившего преступление и привлечении его к уголовной ответственности, главной их целью является предотвращение преступлений. А этого невозможно добиться без выявления любого совершенного уголовного деяния, установления и разоблачения лица, действительно совершившего это деяние. Не случайно, что наш общенациональный лидер Гейдар Алиев, обращая особое внимание на деятельность государства в этой сфере, говорил: «Государство может потерять доверие в двух случаях: когда виновные остаются без наказания и когда наказывают невинных».

Кроме того, вышеупомянутые требования являются не только требованиями законодателя, но и моральными принципами, носящими обязательный характер в деятельности органов, осуществляющих уголовное преследование в целом. Потому что полное, всестороннее и объективное выявление обстоятельств дела является основным фактором, определяющим авторитет в обществе субъектов, осуществляющих функции обвинения, и в их лице – авторитет органов уголовного преследования. По этой причине принцип объективности в уголовном процессе приобретает не только процессуальный, но и моральный характер, и объективный, непредвзятый подход к каждому уголовному делу – моральный долг каждого следователя [9, с. 15].

Мы считаем, что эта идея точно таким же образом относится и к другим субъектам стороны обвинения – прокурору, осуществляющему процессуальное руководство предварительным расследованием, и государственному обвинителю. Еще одно требование законодателя состоит в том, что все сомнения должны быть разрешены в пользу подозреваемого или обвиняемого. В соответствии со ст. 145.3 УПК Азербайджанской Республики, если сомнения, возникающие при доказывании обвинения, невозможно устранить другими доказательствами, они истолковываются в пользу подозреваемого или обвиняемого. Эти сомнения могут быть выражены в недостоверности каких-либо доказательств обвинения или в недостаточности собранных доказательств для выдвижения обвинения в целом, либо для обоснования вывода о факте, являющемся одним из основных элементов тезиса обвинения.

В свое время М.А. Чельцов считал, что разумные сомнения, допускающие версию, противоречащую версии обвинения, должны решаться в пользу обвиняемого только на основании конкретных обстоятельств дела [11, с. 264]. Однако согласиться с этим мнением невозможно. Во-первых, выражение «разумные сомнения» не конкретное и практическое его применение не представляется возможным. С другой стороны, если тот или иной факт может быть истолкован по-разному, если нет полной уверенности в достоверности того или иного доказательства, эти

сомнения должны разрешаться в пользу обвиняемого.

В то же время необходимо учитывать, что с логической точки зрения производство по уголовному делу представляет собой процесс, направленный от предположений и вероятностей к истине. Сомнения (предположения) подвергаются проверке как в рамках отдельных этапов уголовного процесса, так и в ходе всего уголовного процесса, и обосновываются выводами в форме подтверждения или отрицания.

Мы согласны с мнением И.Л. Петрухина, который утверждал: «Сомнения возникают не только на последнем этапе доказывания, когда соответствующим государственным органом в пределах его полномочий решается вопрос об обоснованности обвинения (для каждой стадии процесса), но и в ходе предварительного и судебного следствия. Сам процесс доказывания представляет собой движение от сомнений, вероятностей и предположений к однозначному и окончательному утверждению на основании надежных и достаточных фактов» [8, с. 45-46]. Следует также отметить, что доказывание – это движение, направленное от сомнений и предположений к окончательному утверждению, т.е. доказывание основано на полном, всестороннем и объективном расследовании фактических обстоятельств совершенного уголовного деяния, другими словами, на установлении истины. Поскольку сторона обвинения, выражающая волю государства, не имеет личных интересов в этом процессе, в конце каждого (как досудебного, так и судебного) этапа процесса принимается решение в соответствии с выявленными фактическими обстоятельствами дела.

Если совершенное деяние не является уголовным преступлением или данное деяние не содержит состава преступления, в этом случае уголовное преследование или производство в отношении конкретного человека подлежит прекращению, в противном случае на основе собранных доказательств выдвигается обвинение против конкретного лица.

Р. Белкин справедливо подчеркивает, что сбор, исследование и оценка доказательств служат достижению цели доказывания, т.е. *установлению истины* (курсив наш – Х.В.). Доказывание является средством убеждения в истине [4, с. 9]. Как отмечалось выше, у прокурора (государственного обвинителя), в отличие от частного обвинителя (пострадавшего), нет личных интересов в уголовном судопроизводстве. На него в рамках его полномочий возложены те же задачи, которые поставлены законодателем перед уголовным судопроизводством в разных стадиях уголовного процесса, то есть обязанность полного, всестороннего и объективного расследования обстоятельств совершенного преступления.

А это, в свою очередь, предполагает выявление возможно большей доли истины по делу с использованием предусмотренных законом методов и средств. Следовательно, утверждение о том, что деятельность прокурора (государственного обвинителя) в процессе состязания направлена только на выдвигание обвинения, означало бы недооценку его работы.

На наш взгляд, эта деятельность, в целом направленная на установление истины по делу, в зависимости от выявленных конкретных обстоятельств дела может быть выражена в выдвигании обвинений против конкретного лица либо в прекращении уголовного преследования в отношении данного лица.

Список использованной литературы:

1. Уголовно-процессуальный Кодекс Азербайджанской Республики. – Баку, 2011.
2. Аббасова Ф.М. Проявления состязательности в уголовном процессе. – Баку, 2010.
3. Велиев Х.Р. Функция обвинения в суде первой инстанции. – Баку, 2010.
4. Белкин Р.С. Собрание, исследование и оценка доказательств. – М., 1966.
5. Бернэм У. Суд присяжных заседателей. – М., 1997.
6. Бойков А.Д. Концептуальные проблемы проекта Нового Уголовно-процессуального Кодекса России // Прокурорская и следственная практика. – 1997. – № 2. – С.105-108.
7. Бойков А.Д. Третья власть в России. – М., 1997.
8. Петрухин И.Д. О толковании сомнений в пользу обвиняемого // Вопросы предупреждения преступности. – М., 1965 – Вып. 2. – С. 41-51.
9. Проблемы судебной этики / Под ред. М.С. Строговича. – М., 1974.
10. Ларин А.М. О принципах уголовного процесса и гарантиях прав личности в проекте УПК 1997 года // Российская юстиция. – 1997. – № 9. – С. 10-11.
11. Чельцов М.А. Уголовный процесс. – М., 1948.

Поступила в редакцию 13.11.2012

ГРИНЮК В.О., кандидат юридичних наук
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 343.131

ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Розкрито проблемні питання гарантій забезпечення незалежності суду у кримінальному процесі. Надано їх визначення та класифікація.

я ц 4 я ц суд, кримінальний процес, незалежність суду, гарантії забезпечення незалежності суду.

Рассматриваются вопросы гарантий независимости суда в уголовном процессе. Дается их определение и классификация.

я ц 4 я ц : суд, уголовный процесс, независимость суда, гарантии независимости суда.

The article addresses the issues of guarantees of the independence of the Court in the criminal process. Given their detection and classification.

Keywords: Court, the criminal process, the independence of the Court, guarantees the independence of the Court.

У правовій демократичній державі вагоме місце відводиться судовій гілці влади. Її функціонування згідно з європейськими стандартами можливе лише в умовах незалежності судової влади від будь-яких чинників (політичних, соціально-економічних тощо). Тому в умовах розбудови судової влади на європейських засадах важливим питанням є розробка гарантій забезпечення незалежності суду у кримінальному процесі України.

Окремі аспекти гарантій забезпечення незалежності суду у кримінальному процесі досліджували С.А. Альперт, В.Ф. Бойко, В.Д. Бринцев, Ю.М. Грошевий, В.В. Городовенко, В.Т. Маляренко, О.Р. Михайленко, М.М. Михеєнко, В.В. Молдован, В.Т. Нор, М.А. Погорецький, В.Ф. Погорілко, М.М. Полянський, В.М. Савицький, В.І. Сліпченко, М.С. Строгович, Р.Д. Рахунов, Л.Д. Удалова, Г.І. Чангулі, Н.М. Чепурнова, В.П. Шибіко, В.І. Шишкін, М.Є. Шумило та ін.

Водночас ці питання залишаються дискусійними у правовій науці. Тому, зважаючи на їх актуальність в умовах реформування судової гілки влади України та прийняття нового КПК, метою цієї статті є авторське визначення поняття та класифікації гарантій забезпечення незалежності суду у кримінальному процесі.

Незалежність суддів може залишатися декларативним положенням, якщо в державі не будуть існувати необхідні механізми її забезпечення. М.Д. Савенко зазначає, що сам факт закріплення положень щодо гарантування такої незалежності Конституцією і законами України та заборони впливу у будь-який спосіб за відсутності чіткого механізму її забезпечення є важливою, але недостатньою умовою [1, с. 75].

Аналіз літературних джерел дозволяє стверджувати, що під гарантіями принципу незалежності суддів і підкорення їх тільки закону слід розуміти систему умов і засобів, які спрямовані на реальну практичну реалізацію даного принципу, його вдосконалення, а в необхідних випадках – на його ефективний захист від будь-яких протиправних посягань [2, с. 56-58; 3, с. 123; 4, с. 165-166].

В юридичній літературі немає єдності поглядів щодо класифікації гарантій принципу незалежності суддів.

Заслугує підтримки позиція О.Б. Абросимової, яка розрізняє, з одного боку, інституціональні, а з іншого – функціональні гарантії незалежності суддів [5, с. 54-56].

Гарантії незалежності суддів лежать в різних площинах, тому в юридичній літературі розповсюджена класифікація, згідно з якою вони поділяються на загальні і правові [6, с. 45]. До першої групи гарантій незалежності суддів входять: політичні, економічні, ідеологічні гарантії,

а до групи правових – судоустрійні (організаційні) та процесуальні гарантії. На нашу думку, організаційні та процесуальні гарантії за своєю природою і значенням є близькими. Однак якщо перші спрямовані перш за все на створення необхідних умов для нормального функціонування судової системи, то останні являють собою різноманітні способи і правові засоби реалізації незалежності судді безпосередньо в процесі розгляду кримінальних справ.

Говорячи про гарантії незалежності суддів, слід підкреслити, що у ст. 47 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” закріплено їх перелік. Доцільно доповнити положення зазначеного закону такими гарантіями, як невідзвітність суддів у своїй діяльності при здійсненні правосуддя, особиста безпека суддів, особливий державний захист не лише судді, а й членів його сім’ї та їхнього майна.

Аналіз чинного законодавства дозволяє серед правових засобів виділити дві групи обставин, реалізація яких спрямована на забезпечення суддівської незалежності: передумови (умови) та гарантії суддівської незалежності. В юридичній літературі зазначається, що передумови незалежності суддів стосуються їх особистих якостей, а гарантії – сфери їх діяльності [7, с. 9-11]. Суддівська незалежність може виникнути і мати місце тільки за наявності певних передумов. З іншого боку, відсутність таких передумов перетворює таку незалежність на фікцію.

Серед загальних гарантій принципу незалежності суддів та підкорення їх тільки закону, на нашу думку, можна виділити такі, як ідеологічні та економічні.

Ідеологічні гарантії відображають характер взаємовідносин держави і судових органів. Під ними необхідно розуміти правильність визначення завдань судової діяльності, які, з одного боку, незалежно від будь-яких пріоритетів (держави, соціальних груп, партій, рухів тощо) орієнтують суддів на безстороннє (неупереджене) здійснення правосуддя, а з іншого – забороняють законодавцю покладати на суддів виконання функцій, які не відповідають цим завданням.

З урахуванням цієї тези про ідеологічні гарантії незалежності суддів особливо важливо зрозуміти роль, яку має відігравати суд у правовій державі [8, с. 2; 9, с. 36-40].

Аналіз Закону України “Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів” дозволяє зробити висновок, що суд не належить до правоохоронних органів. Відмінність суду та правоохоронних органів має глибокий політичний і правовий зміст [10, с. 28-29]. З цієї позиції вважаємо необґрунтованою практику кінця 80-х років минулого століття із включення суддів поряд з іншими працівниками правоохоронних органів до складу тимчасових комітетів по боротьбі зі злочинністю [11, с. 65-67].

Виходячи з того, що Конституцією України та чинним законодавством професійним суддям заборонено виконувати невластиві суду функції, вони не можуть бути членами різних комітетів, комісій по боротьбі зі злочинністю та залучатись до іншої роботи, якщо це може вплинути на їх незалежність і неупередженість при здійсненні правосуддя.

Економічні гарантії принципу незалежності суддів забезпечують фінансування їх діяльності і створення належних умов для функціонування судів та суддів.

За рахунок держави суддям гарантується матеріальне і соціально-побутове забезпечення, яке відповідає їх високому статусу. Однак аналіз державних бюджетів України свідчить про вкрай незадовільне фінансування судів, надзвичайно гострою залишається проблема матеріально-технічного забезпечення судів України.

Всупереч ст. 130 Конституції України, згідно з якою держава бере на себе усі витрати на функціонування судової системи, законом про державний бюджет на конкретний рік передбачаються видатки, які забезпечують функціонування судів лише на 40 % від їх потреби.

Важливим положенням щодо матеріальних гарантій незалежності суддів є положення, згідно з яким заробітна плата (грошове утримання) судді не може бути зменшена в період перебування його на посаді. Вкрай незадовільним є матеріальне забезпечення працівників апарату суду. Незалежності суддів, зокрема, повинна сприяти особлива система нарахування їм винагороди, яка складається з посадового окладу та доплат за вислугу років, перебування на адміністративних посадах в суді, науковий ступінь, роботу, яка передбачає доступ до державної таємниці.

Крім грошового забезпечення та умов одержання відпусток, важливою гарантією, що забезпечує суддівську незалежність, є умови надання їм службового житла, яким наразі не забезпечено значну частину суддівського корпусу.

Аналіз збільшення навантаження свідчить про те, що воно відбувається в основному за рахунок росту кількості справ. Штучно стримувати цей потік звернень не слід, проте необхідно, щоб держава приймала запобіжні організаційно-правові заходи, в тому числі й фінансового характеру, які б дозволяли судовій владі функціонувати в бездефіцитному режимі.

Для стабілізації судової діяльності та належного її фінансування необхідно законодавчо: визначити нормативи фінансування судової системи у відсотках від доходної частини Державного бюджету; закріпити механізм заборони недофінансування судів; передбачити гнучку систему зміни фінансування судової системи залежно від зміни економічних, правових та інших зовнішніх факторів, які впливають на судову систему.

На сьогоднішній день назріла необхідність вжити низку заходів, які докорінно змінять ситуацію з матеріальним забезпеченням судової влади. Необхідно створити при Державній судовій адміністрації України спеціальний державний фонд розвитку судової системи, який буде формуватися за рахунок відрахувань від сум сплаченого судового збору. Відповідно до ст. 9 Закону України «Про судовий збір» №3674-VI від 08 липня 2011 р. кошти судового збору спрямовуються на забезпечення здійснення правосуддя, зміцнення матеріально-технічної бази судів, включаючи створення та забезпечення функціонування Єдиної судової інформаційної системи, веб-порталу судової влади, комп'ютерних локальних мереж, сучасних систем фіксування судового процесу, придбання та обслуговування комп'ютерної і копіювально-розмножувальної техніки, впровадження електронного цифрового підпису [12, с. 87].

Як зазначалося вище, основними передумовами незалежності суддів і підкорення їх тільки закону є їх особисті якості. Головною метою формування судді нового типу є перетворення цінностей суддівської діяльності в основу його особистих мотивів, тобто добровільна мотивація повинна бути покладена в основу виконання суддівської служби. Іншими словами, для забезпечення суддівської незалежності важливе значення, із суб'єктивного боку, відіграють їх особисті якості.

Серед таких умов необхідно виділити такі, як інтелект та культура судді, а також інші його особисті якості. Суддівську незалежність обмежує неповнота юридичних знань, що має наслідком тривалі роздуми, сумніви у виборі і мотивуванні судового рішення. Навіть при відсутності зовнішнього впливу говорити про незалежність судді є зайвим у тому разі, коли в рішеннях, які ним виносяться, є сліди юридичної невідповідності, неграмотності. У цьому разі незалежність судді, яка закріплена на законодавчому рівні, залишається фікцією.

Важливе значення для забезпечення незалежності суддів відіграють психологічні фактори.

Юридичні гарантії принципу незалежності суддів також можна класифікувати за певними критеріями: 1) за юридичною силою нормативно-правових актів, в яких містяться гарантії, гарантії поділяються на такі, що містяться в законах, і ті, що містяться в підзаконних нормативних актах; 2) за місцем їх закріплення в системі законодавства – загальноправові та галузеві; 3) за видом юридичних норм, які закріплюють гарантії незалежності суддів, – матеріальні та процесуальні; 4) за особливістю правового статусу деяких категорій суддів – загальні та спеціальні.

До організаційних гарантій досліджуваного принципу належать: побудова судової системи на засадах автономності; порядок формування суддівського корпусу; порядок припинення повноважень та звільнення з посади суддів, який базується на принципі їх незмінюваності; рівність правового статусу суддів; право суддів на відставку; недоторканність; особливий порядок фінансування судів; створення необхідних організаційно-технічних та інформаційних умов для діяльності судів; матеріальне та соціальне забезпечення відповідно до їх статусу; система органів суддівського самоврядування.

Залежно від принципів формування судових органів можна говорити про рівень фактичної незалежності судочинства. До організаційних гарантій незалежності суддів, зокрема, належить встановлений законом порядок організації та діяльності судів, формування суддівського корпусу та припинення повноважень суддів.

Конкурсна процедура зайняття суддівської посади дозволяє зводити до мінімуму помилки у формуванні суддівського корпусу, не допускає протекціонізму, свавілля при відборі кандидатів. Зміцненню суддівської незалежності сприяють встановлені законодавцем підстави звіль-

нення судді з посади та припинення їх повноважень.

Суддя не може бути звільнений з посади чи переведений в інший суд без його згоди впродовж усього строку повноважень ніяким органом державної влади.

В Україні діє модель незмінюваності суддів, яка передбачає обмеження повноважень суддів певним, зазвичай нетривалим строком, по закінченні якого суддя підлягає переобранню на посаду вже безстроково.

У цьому зв'язку слід погодитися з думкою С.Ф. Прилуцького, який зазначає, що "...цей різновид незмінюваності суддів може створювати істотне обмеження незалежності суддів саме в момент припинення їх першого строку повноважень. Органи, що здійснюють формування суддівського корпусу, можуть відмовити "політично ненадійному" судді в Perezatverdzhenni повноважень лише за формальних обставин закінчення строку повноважень", "...модель незмінюваності суддів, пов'язана з Perezatverdzhenniam судових повноважень, тією чи іншою мірою створює умови для впливу на незалежність" [13, с. 49].

У вітчизняному законодавстві, як і в законодавстві зарубіжних демократичних країн, закріплено таку правову гарантію принципу незалежності суддів, як несумісність виконання функцій судді з іншими видами діяльності, а особливо з політичною діяльністю. Судді не можуть належати до політичних партій та профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім викладацької, наукової та творчої. Отже, така несумісність дозволяє зробити висновок, що між суддівською службою та іншими видами діяльності має бути зроблений вибір без права їх поєднання.

У сучасних умовах актуальною є спроба законодавця виключити можливість соціального впливу на суддю.

Серед організаційних гарантій незалежності суддів можна виділити і таку, як єдність їх правового статусу. Усі судді в Україні наділені єдиним статусом і відрізняються між собою тільки повноваженнями і компетенцією [14, с. 74]. Особливості правового статусу окремих категорій суддів (додаткові вимоги щодо стажу, віку та їх професійного рівня) встановлюються законом (ст. 127 Конституції України).

Важливою sudostruyinoю гарантією незалежності суддів та підкорення їх тільки закону є право судді на відставку, введення якого зумовлено довічністю обрання на посаду. Перелік підстав виходу у відставку можна розширити такими: набуття законної сили рішення суду про обмеження дієздатності судді або визнання його недієздатним; відмова судді від переведення в інший суд у зв'язку з його ліквідацією або реорганізацією.

Перелік організаційно-правових гарантій не є вичерпним. Вплив на діяльність суддів можливий шляхом присвоєння державних нагород, кваліфікаційних класів тощо. Ці фактори також можуть впливати на незалежність. Наприклад, система отримання державних нагород суддями ставить їх в нерівне становище. Суддя, який отримав нагороду, в силу свого авторитету може впливати на іншого суддю.

Оскільки організаційно-правових гарантій для забезпечення незалежності суддів недостатньо, то виникає необхідність саму діяльність суддів підпорядкувати певним правилам. Серед факторів, які забезпечують принцип незалежності суддів і підкорення їх тільки закону, важливе місце займають процесуальні гарантії.

Процесуальні гарантії є різновидом правових гарантій. У літературі прийнято визначати процесуальні гарантії як встановлені кримінально-процесуальним законом засоби і способи, які слугують успішному здійсненню правосуддя [15, с. 211].

До процесуальних гарантій необхідно віднести ті норми процесуального законодавства, завдяки яким забезпечується незалежність суддів при розгляді кримінальних справ. Перш за все це норми, які при розгляді кримінальних справ забезпечують неможливість впливу на них органів досудового розслідування, інших учасників процесу та вищестоящих судів.

Суттєвою гарантією незалежності суддів є передбачена законом процедура здійснення правосуддя [16, с. 303]. У кримінально-процесуальному законодавстві закріплено, що вирок виноситься і постановляється в нарадчій кімнаті, що забезпечує свободу волевиявлення суддів у процесі винесення рішення. Поряд з цим необхідно вказати на деякі тенденції, які пов'язані з необмеженням суддівського волевиявлення. Повна суддівська незалежність нерідко призво-

дить до свавілля, спонукає розвиток корупції суддівського корпусу, стимулює безкарність і безвідповідальність суддів [9, с. 154-159].

Серед процесуальних гарантій принципу незалежності суддів необхідно назвати такі: рівність прав членів суддівської колегії, таємниця нарадчої кімнати, обов'язковість вказівок вищестоящої інстанції для нижчестоящої при повторному розгляді справи. Реалізація цих кримінально-процесуальних засобів забезпечення незалежності суддів може бути досягнута за умови їх взаємодії з усіма іншими видами гарантій, оскільки "реальність правових гарантій залежить від тих політичних і економічних умов, за яких вони існують" [3, с. 41-43].

Суттєвим елементом суддівської незалежності є таємниця наради суддів. Чинне кримінально-процесуальне законодавство України передбачає, що вирок постановляється в окремому приміщенні – нарадчій кімнаті.

Чітко встановлені строки внесення апеляції або касаційної скарги також сприяють утворенню незалежності суддів. Важливою нормою, яка робить суд незалежним у стадії апеляційного провадження, є положення процесуального законодавства, згідно з яким протягом строку, встановленого для подання апеляції, справа ніким не може бути витребувана з суду, а суд зобов'язаний надати сторонам за їх клопотанням можливість ознайомитись з матеріалами справи. Така заборона поширюється на всі державні та інші органи, службових осіб, у тому числі на органи влади і суди вищого рівня.

Підсумовуючи викладене, можна зробити **висновок**, що наведена класифікація гарантій незалежності суддів має умовний характер, оскільки усі гарантії забезпечення незалежності суду у кримінальному процесі діалектично взаємозв'язані, пронизують і доповнюють одна одну. Політичні гарантії в багатьох випадках виступають у правових формах і можуть поєднуватися з юридичними гарантіями, які, у свою чергу, можуть мати політичний характер.

Список використаної літератури:

1. Савенко М. Незалежність судді Конституційного Суду України // Вісник Конституційного Суду України. – 2001. – № 1. – С. 75-83.
2. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. – М., 1968. – Т. 1.
3. Куцова Э.Ф. Гарантии прав личности в советском уголовном процессе. – М., 1973.
4. Кудрявцева А.В., Лившиц Ю.Д. О понятии принципа в уголовном процессе // Правоведение. – 1994. – № 4. – С. 165-166.
5. Абросимова Е.Б. Судебная власть в Российской Федерации: Система и принципы. – М., 2002.
6. Терехин В.А. Самостоятельность судебной власти и независимость судей как гарантия прав граждан // Государство и право. – 2001. – № 8. – С. 42-50.
7. Москвич Л.М. Організаційно-правові проблеми статусу суддів: Дис. ... канд.юрид.наук. – Х., 2003.
8. Миланко О. Суд – захисний, а не каральний орган // Юридичний вісник України. – 2002. – № 6. – С. 2.
9. Бойков А.Д. Третья власть в России. – М., 2002. – Кн. 2: Продолжение реформ.
10. Мельник М.І., Хавронюк М.І. Суд та інші правоохоронні органи. Правоохоронна діяльність: Закони і коментарі: Навч. посібник. – К., 2001.
11. Савицкий В.М. Презумпция невиновности. – М., 1997.
12. Про судовий збір: Закон України від 08 липня 2011 р. // ВВР. – 2012. – № 4. – Ст. 87.
13. Прилуцький С. Незмінюваність суддів – питання теорії і практики // Право України. – 2003. – № 8. – С. 48-51.
14. Омеляненко Г. Правове регулювання та законодавче забезпечення судово-правової реформи в Україні // Право України. – 1998. – № 1. – С. 73-78.
15. Хачатурян Д.М. Независимость судей в Республике Армения: судоустройственные и уголовно-процессуальные гарантии. – Ереван, 2001.
16. Яновська О.Г. Концептуальні засади функціонування і розвитку змагального кримінального судочинства. – К., 2011.

Надійшла до редакції 16.11.2012

ДИРДІН М.Є., кандидат юридичних наук,
(Національний університет державної
податкової служби України)

УДК 343.985

ТАКТИКА ПОВТОРНОГО ДОПИТУ

Розглянуто питання тактики повторного допиту в кримінальному провадженні.

я ц 4 я ц тактика; повторний допит; слідча робота.

Рассматриваются вопросы тактики повторного допроса в криминальном производстве.

я ц 4 я ц тактика; повторный допрос; следственная работа.

In this article questions are examined in relation to tactic of the repeated interrogation in criminal realization.

Keywords: *tactic; repeated interrogation; investigation work.*

Допит – найпоширеніша слідча дія. Невипадково вивченню процесуального режиму і тактики допиту присвячені численні наукові праці [1; 2; 3]. Так, з приводу повторного допиту С.В. Дегтярьов зазначає, що проведення значної кількості допитів при додатковому розслідуванні пояснюється тим, що саме досліджування часто є наслідком відмови обвинувачених і деяких свідків від своїх первинних показань, висунення ними нових версій, алібі, клопотань або заяв про застосування до них незаконних методів ведення слідства. Встановити істину в такій ситуації дійсно неможливо без проведення повторних або додаткових допитів [4, с. 335].

Категоричну думку висловив В.П. Бахін, стверджуючи, що ми не повинні ігнорувати ту обставину, коли нерідко слідчий не тільки може, але і з тактичних міркувань повинний (щоб не допустити помилку, яка ускладнить або зробить неможливим встановлення істини) планувати повторні слідчі дії [5, с. 174].

Як зазначає О.В. Лускатов, необхідність у проведенні повторного допиту може виникнути як внаслідок низької якості першого, так і з інших причин. Необхідність повторного допиту може виникнути при одержанні достовірної інформації про зміну взаємин між допитаними у справі особами, коли раніше малися припущення про надання ними помилкових показань чи замовчування відомих фактів [6, с. 158].

В.А. Жбанков зазначає, що повторний допит за певних обставин спрямований на відновлення в пам'яті нових вагомих зв'язків при повторному відтворенні певних подій і, як показали дослідження, приблизно в 40 % випадків таке відтворення повніше за первинне [7, с. 65].

Аналогічну думку висловлює і В.М. Жадан, стверджуючи, що повторні допити важко вважати негативним явищем [8, с. 101].

Повторні допити можуть мати місце, коли у кримінальній справі, що розслідується, допитуються різні учасники з суперечливою інформацією, коли слідству стають відомі нові учасники події, з'являються нові обставини у справі.

У науковій літературі наголошується, що під час аналізу показань потрібно обов'язково звертати увагу і на використання допитуваним невластивих йому виразів, формулювань, понять, які можуть свідчити про формування змісту показань під впливом зацікавлених осіб. Діагностувати помилкове визнання допомагають повторні допити. Про помилкове зізнання можуть інформувати буквально дослівне повторення первинних показань особою, що допитується, а також зворотне явище, коли підозрюваний (обвинувачений) через природний процес забування вносить у свої показання на наступних допитах все нові і нові подробиці, які нерідко суперечать тим відомостям, які були викладені ним на початку [4, с. 463].

При повторних допитах слідчий повинний звертати увагу на максимальну деталізацію подій і при цьому не забувати деталізувати часові проміжки в подіях, одночасно здійснюючи аналіз і зіставлення з іншими подіями, матеріалами, показаннями інших осіб тощо. За дрібними деталями і їх деталізацією можливо скласти умовно всю картину події.

В.К. Весельський стверджує: „максимальна деталізація показань має на меті не тільки „розширення поля” (можливостей) для їх перевірки, але і для реалізації такого тактичного при-

йому, як проведення повторного допиту. Річ у тому, що видумка на рівні деталей, по-перше, не дозволяє зберегти їх усі в пам'яті і, відповідно, при повторі буде багато розходжень, зумовлених цим, по-друге, „розвиток” обставин видуманої події досить характерний для наступних розповідей і буде додавати новели і розходження з раніше повідомленими” [2, с. 131].

В.П. Бахін вважає, що виявлення ступеня обізнаності (знає як учасник, як очевидець, отримав інформацію з інших джерел) має значення не тільки для викриття злочинців, але і для виявлення самообмови, коли при деталізації показань той, хто обмовив себе, не може відповісти на багато питань, що характеризують обставини скоєння злочину (не може детально описати і не орієнтується в обстановці місця події, не знає послідовності здійснення дій при реалізації мети злочину) [9, с. 34-35].

Наведемо приклад. У нічній „розборці” один із шести чоловіків був убитий ножом. П'ятеро учасників цієї „зустрічі” заявили, що не мають відношення до вбивства і не знають, хто наніс ножове поранення. Наступного дня неповнолітній з цієї групи зробив заяву, що убив він, проте на запитання, як відбувалася бійка, куди, скільки і яким чином були нанесені ножові поранення, чітких відповідей дати не міг. Після цього слідчий повторно допитав останніх, повідомляючи ім'я того, хто узяв на себе провину за скоєне. Троє заявили, що не бачили, хто і як ударив ножом. Четвертий підтвердив, що бачив, як неповнолітній завдавав удари і детально охарактеризував їх кількість і зони ураження, тобто продемонстрував свою злочинну обізнаність і неознайомленість з подією неповнолітнього, який погодився узяти провину на себе. Тут слідчий не обмежився зробленим зізнанням, а приділив увагу „дрібним деталям” події, що привело до встановлення реального злочинця [9, с. 34].

Повторний допит – це поширене явище у слідчій практиці при розслідуванні будь-яких категорій кримінальних проваджень, і при його проведенні необхідно зважати на специфіку конкретних ситуацій.

Можемо виділити такі основні ситуації, коли проведення повторного допиту може бути необхідним і тактично доцільним:

- допитуваний відмовився надавати показання першого разу;
- допит був перерваний на прохання допитуваного з певних причин;
- первинний допит було проведено неякісно або неповно (неповнота показань, створена інформації, слідчий мав малу інформованість у справі, що розслідується тощо);
- було встановлено факт неправдивих показань допитуваного;
- раніше допитуваний бажає надати нові показання (доповнити), а також клопотання захисника про проведення повторного допиту свого підзахисного або іншої особи;
- справа розслідується іншим слідчим;
- допит осіб повторно проводиться за вказівкою керівника органу досудового розслідування, прокурора;
- відновлення зупиненого досудового розслідування;
- поява у слідчого нової (додаткової) інформації після проведення інших слідчих (розшукових) дій;
- тактичне планування наперед повторного допиту;
- слідчий не володіє достеменною інформацією або інформаційною специфікою справи, що розслідується (вивчає спеціальну літературу, нормативні акти, консультується з спеціалістом);
- виявлено суперечності в показаннях з іншими допитуваними;
- об'єднання двох і більш матеріалів досудового розслідування в одне провадження;
- виділення матеріалів досудового розслідування в окреме провадження;
- добросовісна омана особи, що допитується;
- відновлення втраченого протоколу допиту.

Якість повторного допиту залежить від певних обставин, що мали місце при проведенні первинного допиту, а саме: від ситуації допиту, що створювала конфліктність і безконфліктність; встановлення або відсутність психологічного контакту; процес формування показань; збереження, відтворення і передачі інформації; об'єктивних і суб'єктивних чинників при первинному допиті. Далі встановлюють особову характеристику і професійні якості особи, що допитується, а саме: стать, вік, характер, вольові і професійні якості, наявність або відсутність

кримінального минулого, правова інформованість тощо.

Проведення повторних слідчих дій у конкретних ситуаціях не вимагає екстреності. Тому підготовка до повторного допиту повинна включати такі позиції:

- повторно вивчити і проаналізувати матеріали досудового розслідування;
- визначити обставини, що необхідно з'ясувати, підготувати питання, на які необхідно отримати відповіді;
- прогностичним шляхом оцінити, як відреагує особа на те або інше питання (доказ), передбачити варіанти своїх аргументів, якщо особа, що допитується, спробує спростувати наявні докази;
- забезпечити раціональне проведення повторного допиту (коли, де і як провести його з позиції економії часу і сил, які технічні засоби необхідно використовувати);
- вивчити психологічні особливості особи, що допитується, її морально-вольові якості;
- визначитися з позиціями щодо найбільш ефективного використання тактичних прийомів і послідовності їх застосування;
- за необхідності отримати консультацію у колег по роботі, начальника, прокурора, експерта;
- за необхідності вивчити спецлітературу, відомчі інструкції і розпорядження, пов'язані зі специфікою справи, яка розслідується, проконсультуватися у спеціалістів, а якщо необхідно, то забезпечити їх присутність при повторному допиті.

Для зняття напруженості, викликаной повторним допитом, слідчий повинний виконати попереджувальні дії, зокрема вибачитися за відрив від роботи, відпочинку. Коли це можливо, необхідно пояснити причину виклику особи на повторний допит, а також підкреслити те значення, яке надається його показанням, і їх важливість у процесі розслідування [83, с. 109]. Слідчий не повинний „боятися” вибачитися, попросити, запропонувати допитуваному. Такий підхід слідчого до особи, що допитується, приведе до встановлення довірливих стосунків, налагодження позитивного психологічного контакту, що дасть позитивний результат при повторному допиті та в подальшій співпраці.

Повторний допит може проходити в повній обізнаності особи, що допитується у кримінальному провадженні. Слідчому потрібно особливо поставитися до проведення повторного допиту, приділити максимальну увагу дрібним обставинам у справі, які не були вивчені з певних причин та обставин раніше, змінити тактику допиту, зібрати нові докази.

При проведенні первинних і повторних допитів слідчий використовує відповідні тактичні прийоми і методи. Перед тим як приступити до повторного допиту, слідчий повинний проаналізувати матеріали попереднього допиту, виявити прорахунки і допущені помилки. При повторному допиті, виходячи зі слідчої ситуації, слідчий повинний грамотно використовувати загальновідомі тактичні прийоми, такі як „психологічні пастки”, „бесіда”, „раптовість”, „вести свою гру”, уміння слідчого „підставитися”, „відвернути увагу”, „швидкий темп допиту”, „повільний темп допиту”, заманити в „розставлені сіті”, вміло використовувати висновок експерта тощо. Використання слідчим „слідчих пасток” на повторних допитах матиме якісний результат.

Наприклад, пред'явлення на повторному допиті висновку експерта дозволить спростувати версію особи, що допитується, яка була висунута ним раніше. Маніпулювання соціально-позитивними рисами особи, що допитується, при повторному допиті, як правило, дозволить розговорити його, якщо він раніше не притягувався до кримінальної відповідальності. Швидкий чи повільний обраний темп при повторному допиті не дозволить особі, що допитується, детально обдумувати відповіді. Ефект раптовості при повторному допиті матиме несподіванку для особи, що допитується, при появі нових фактів. Психологічні пастки при повторному допиті дозволять розговорити особу, що допитується.

Наведемо приклад. Підозрюваний у здійсненні крадіжки наполегливо заперечував свій злочин. До наступного допиту слідчий знайшов один з аналогічних, рідкісних викрадених предметів і помістив його на сейфі свого кабінету (у зоні огляду особи, що допитується). Він накрив його газетою, але так, щоб можна було розгледіти цей предмет. Запросивши підозрюваного, слідчий почав детально розпитувати його про попередню судимість, заняття після відбуття

покарання, його зв'язки і таке інше, не піднімаючи питання про крадіжку. Підозрюваний весь час кидав погляди у бік сейфа, відповідав на питання зі зволіканням, односкладово, а потім сказав: „Досить про це”, – і детально розповів про здійснення крадіжки, зокрема про місцезнаходження викраденого, де, зрозуміло, „пред'явлений” предмет ще не був знайдений. Якби підозрюваний сам не заговорив про „викрадений предмет”, то прийом слідчого не вдався б [9, с. 35-36].

У кожній ситуації потрібно прогнозувати умовну характеристику дії на повторному допиті із застосуванням відповідних тактичних прийомів і комбінацій. Необхідно пам'ятати, що слідчий уже використав на першому допиті певний тактичний прийом, тому використовувати його повторно, можливо, недоцільно. До вибору тактичних прийомів потрібно підходити виключно з позиції тактичної обґрунтованості та доцільності. Вибір тактичного прийому і відповідних комбінацій при повторних допитах залежить також і від характеру скоєного злочину та особи, що допитується.

Крім того, при повторних допитах можуть бути присутні треті особи, які можуть впливати на тактику проведення. Такими особами можуть бути: помічник слідчого, інший слідчий, прокурор, експерт (спеціаліст), адвокат.

Присутність помічника, іншого слідчого, прокурора, експерта (спеціаліста) сприятиме тому, що ці особи відмітять щось нове в сказаному особою, що допитується, критично оцінять отриману інформацію, вкажуть на поведінку цієї особи, нададуть додаткову інформацію слідчому для роздуму. При цьому можуть бути і негативні моменти: молодий слідчий, не маючи певної професійної майстерності, проявляє страх, допускає помилки, побоюватиметься показати свій непрофесіоналізм перед зазначеними особами. Тому в конкретних ситуаціях необхідно запрошувати цих осіб для підвищення результативності повторної роботи.

На повторних допитах слідчому потрібно активно використовувати допомогу спеціаліста. Наведемо приклад. На повторний допит інженера з техніки безпеки шахти, де відбувся обвал, що призвів до людських жертв, слідчий запросив досвідченого спеціаліста в даній сфері. Підозрюваний, що раніше надавав неправдиві показання, назвав дійсну причину обвалу, до якої він був причетний [9, с. 32].

Вважаємо допустимим проведення повторного допиту іншим слідчим, який доцільно (необхідно) проводити в таких випадках:

1) коли під час розслідування, зокрема при проведенні первинного допиту, між слідчим і допитуваним не був встановлений психологічний контакт. Заміна слідчого, який проводив первинний допит, може сприяти отриманню важливої доказової інформації під час повторного допиту. Про те, що зазначений психологічний чинник важливий для результатів повторного допиту, свідчать такі дані: при опитуванні засуджених, що відбувають покарання, з-поміж тих, які визнали себе винними, 92 % зазначили, що слідчий зумів встановити з ними контакт; 54 % засуджених заявили, що не визнали себе винними, негативно відізналися про слідчого, зазначили про його невміння налагоджувати стосунки з обвинуваченими та звернули увагу на неправильність поведінки і навіть неохайність в одязі [10, с. 120-121];

2) коли до моменту повторного допиту отримані важливі звинувачувальні докази, а особа, що допитувалася на попередніх допитах, проведених одним і тим самим слідчим, наполегливо заперечувала свою причетність до скоєння злочину. У разі реалізації цієї рекомендації особа, що допитується, яка раніше наполегливо заперечувала свою причетність до скоєння злочину, психологічно легко визнавала помилковість своїх показів, „капітулює” не перед слідчим, з яким вона тривалий час перебувала в умовах протистояння [10, с. 121-122];

3) коли слідчому не вистачає професійних навичок проведення допиту в розслідуванні тяжких злочинів і злочинів, скоєних організованими групами.

Необхідно враховувати й особисті якості окремих категорій осіб, що допитуються. Як показує слідча практика, рецидивісти, що посідали у кримінальному світі певне становище, частіше визнавали помилковість раніше даних показань, якщо повторний допит проводився керівником слідчої групи, начальником слідчого відділу або прокурором. Додатковим стимулом для визнання провини в даному випадку виступало психологічне виправдувальне мотивування – я був вимушений поступитися „рівній стороні” [10, с. 122].

Коли в допиті бере участь захисник, тактичний ризик збільшується. Слідчому потрібно

спостерігати за поведінкою, мімікою, жестикуляцією, манерами поведінки адвоката при допиті підозрюваного чи обвинуваченого. Спостережливість слідчого дозволить визначити правильність своїх дій. При повторному допиті за участю захисника слідчому необхідно враховувати тактику і професіоналізм адвоката.

Підсумовуючи сказане, можна стверджувати, що тактика повторного допиту у кримінальному провадженні дає значні результати у розслідуванні злочинів та є одним із найефективніших процесуальних механізмів пошуку істини.

Список використаної літератури:

1. Бахин В.П., Когамов М.Ч., Карпов Н.С. Допрос на предварительном следствии (уголовно-процессуальные и криминалистические вопросы). – Алматы, 1999.
2. Весельский В.К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти): Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – К., 1999.
3. Полищук Д.А. Тактико-психологические особенности допроса при расследовании преступлений, совершаемых преступными сообществами: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – М., 2000.
4. Криминалистика. Расследование преступлений в сфере экономики / Под ред. проф. В.Д. Габоского, доц. А.Ф. Лубина. – Н. Новгород, 1995.
5. Бахин В.П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002 гг.). – К., 2002.
6. Лускатов О. В. Розслідування нерозкритих злочинів минулих років: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Х., 2005.
7. Жбанков В.А. Криминалистические средства и методы раскрытия неочевидных преступлений: Учеб. пособие. – М., 1987.
8. Жадан В.Н. Повторные следственные действия: процессуальная форма, организация и тактика их производства при расследовании преступлений: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Н. Новгород, 2006.
9. Бахин В.П. Тактика – профессионализм и мастерство в обшени: Учеб. пособие. – К., 2006.
10. Ульявчева И.И. Повторные следственные действия (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты): Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Воронеж, 2005.

Надійшла до редакції 09.11.2012

КЕРЕВИЧ О.В.,

кандидат юридичних наук, доцент

(УМВС України в Черкаській області)

УДК 343.132

ІНСТИТУТ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ЗА НОВИМ КПК

З'ясовано сутність інституту «негласних слідчих (розшукових) дій» за новим кримінальним процесуальним законодавством, визначено його співвідношення з поняттям слідчих (розшукових) дій, проаналізовано процесуальні та організаційні особливості їх проведення.

я ц я ц негласні слідчі (розшукові) дії, слідчі (розшукові) дії, кримінальне провадження, оперативні підрозділи, слідчий, прокурор, постанова, оперативно-розшукова діяльність.

Определяется сущность института «негласных следственных (розыскных) действий» в соответствии с новым уголовным процессуальным законодательством, а также соотношение с понятием следственных (розыскных) действий, анализируются процессуальные и организационные особенности их проведения.

я ц я ц негласные следственные (розыскные) действия, следственные (розыскные) действия, уголовное производство, оперативные подразделения, следователь, прокурор, постановление, оперативно-розыскная деятельность.

The essence of the institute "undercover investigative (detective) action" on the new criminal procedural law is defined by its relationship with the concept of investigative (detective) actions analyzed procedural and organizational features of their conduct.

Keywords: covert investigative (detective) actions, investigative (detective) actions, criminal proceedings, operational units, investigator, prosecutor, regulation, operational-search activity.

13 квітня 2012 р. Верховна Рада України прийняла новий Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – новий КПК), що спонукає до розгляду змін, які є неминучими в кримінальному процесуальному законодавстві України у зв'язку з набуттям ним чинності з 19.11.2012 р., а саме появи нового інституту «Негласні слідчі (розшукові) дії».

Відповідно до ст. 246 нового КПК негласними слідчими (розшуковими) діями визнається різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню та проводяться у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб. Слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Підставами для проведення слідчої (розшукової) дії є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети (ст. 223 нового КПК).

Негласні слідчі (розшукові) дії є різновидом слідчих (розшукових) дій, проте відомості про факт та методи їх проведення не підлягають розголошенню. Проводяться у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб (ч.ч. 1, 2 ст. 246 нового КПК).

Негласні слідчі (розшукові) дії проводяться у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб (ч.ч. 1, 2 ст. 246 нового КПК). До них слід віднести: аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260); накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261), огляд і виїмку кореспонденції (ст. 262), зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263), зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264), обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267), установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268), спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269), аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270), контроль за вчиненням злочину (ст. 271), виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272).

З появою інституту негласних слідчих (розшукових) дій ст. 40 нового КПК дещо розширює коло повноважень слідчого; зокрема, він уповноважений:

- проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, встановлених КПК;
- доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам;
- звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій.

Ініціатором їх проведення майже у всіх випадках виступає слідчий, тому й не дивно, що вони називаються слідчими діями. Однак слідчий має право шляхом надання доручення працівникові оперативного підрозділу зобов'язати його брати активну участь у процесі досудового розслідування. Зокрема, ст. 41 нового КПК працівнику оперативного підрозділу надано можливість користуватись повноваженнями слідчого. У зв'язку з цим у назві поряд зі слідчими з'являється доповнення у вигляді розшукових дій.

Не секрет, що новий Кримінальний процесуальний кодекс кардинально змістив акцент керівництва та координації процесу досудового розслідування від слідчого в сторону суду. Проведення слідчих (розшукових) дій здійснюється за ініціативою слідчого, погодженням прокурора та наданням дозволу слідчого судді на її проведення.

Необхідно звернути увагу на допустимість одержаних у результаті проведення тієї чи іншої негласної слідчої (розшукової) дії доказів у кримінальному провадженні.

Зокрема, ст. 252 нового КПК визначено порядок фіксації ходу і результатів негласних слідчих (розшукових) дій. Визначено, що фіксація ходу і результатів негласних слідчих (розшукових) дій повинна відповідати загальним правилам фіксації кримінального провадження, передбаченим КПК. За результатами проведення негласної слідчої (розшукової) дії складається протокол, до якого в разі необхідності долучаються додатки. З викладеного вбачається, що процедура проведення негласної слідчої (розшукової) дії стає легшою для проведення, а відповідно, спрощується використання документів, складених за результатами проведення негласних слідчих (розшукових) дій, порівняно з оперативно-розшуковими діями. А це означає, що

негласна слідча (розшукова) дія стала звичайною процесуальною дією та може повноцінно використовуватися поряд із уже звичними слідчими діями.

На підставі ч. 1 ст. 256 нового КПК результати негласних слідчих (розшукових) дій використовуються при доказуванні на тих самих підставах, що й результати проведення інших слідчих дій.

Правомірність проведення слідчих (розшукових) дій, в тому числі негласних слідчих (розшукових) дій, визначається такими умовами, які в літературі визначаються як правила провадження слідчих (розшукових) дій.

Слідчий, прокурор повинен вжити належних заходів для забезпечення присутності під час проведення слідчої (розшукової) дії осіб, чії права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені. Перед проведенням слідчої (розшукової) дії особам, які беруть у ній участь, роз'яснюються їх права і обов'язки, а також відповідальність, встановлена законом.

Проведення слідчих (розшукових) дій у нічний час (з 22 до 6 години) не допускається, за винятком невідкладних випадків, коли затримка в їх проведенні може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі підозрюваного.

Необхідно зазначити, що чинне кримінально-процесуальне законодавство не надає можливості об'єктам оперативно-розшукових заходів отримати інформацію щодо проведення відносно них відповідних заходів. Проте новий КПК покликаний вирішити цю проблему. Так, згідно зі ст. 253 особи, конституційні права яких були тимчасово обмежені в ході проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а також підозрюваний, його захисник повинні бути письмово повідомлені про це прокурором або за його дорученням слідчим. Конкретний час повідомлення визначається з урахуванням наявності або відсутності загроз для досягнення мети досудового розслідування, суспільної безпеки, життя або здоров'я осіб, які причетні до проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Відповідне повідомлення про факт і результати негласної дії повинні бути здійснені протягом дванадцяти місяців після її припинення, але не пізніше звернення до суду з обвинувальним актом.

Новим КПК також передбачається, що слідчий або прокурор вживає належних заходів для забезпечення присутності під час проведення слідчої (розшукової) дії осіб, чії права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені. Перед проведенням слідчої (розшукової) дії особам, які беруть у ній участь, роз'яснюються їх права і обов'язки.

Відкритість досудового розслідування забезпечується покладанням на слідчого обов'язку повідомляти всіх учасників кримінального провадження про проведення будь-яких процесуальних дій, у тому числі і слідчих (розшукових) дій та їх результати. Цим забезпечується обізнаність сторони захисту про хід досудового розслідування і нівелюється будь-яка можливість зберегти у таємниці одержання доказової інформації.

Новий Кримінальний процесуальний кодекс України передбачає можливість заявляти клопотання слідчому, прокурору про проведення слідчих (розшукових) дій, що є абсолютною новелою, яка буде дозволяти приймати безпосередню участь у провадженні досудового розслідування, але про це далі.

Позитивним аспектом, який забезпечує змагальний характер кримінального провадження, є розширення кола процесуальних повноважень сторони захисту. Необхідно наголосити на передбаченій ст. 220 нового КПК можливості заявляти клопотання на проведення процесуальних дій. Тобто підозрюваний, його законний представник або захисник мають право ініціювати проведення певної слідчої (розшукової) дії шляхом подачі клопотання слідчому, прокурору, слідчому судді. У зв'язку з цим самостійність у прийнятті рішень про скеровування процесу досудового розслідування, яка була у слідчого, сьогодні перерозподілена частково і на користь сторони захисту.

Слід вказати й на розширення можливостей виклику свідка для проведення допиту чи іншої процесуальної дії – поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком. Вважаємо, що такі форми є зручними як для службових осіб, так і для громадян, що залучаються до кримінального провадження. Належним підтвердженням отримання особою повістки про виклик або ознайомлення з її змістом є її розпис про отримання повістки, в тому числі на поштовому повідомленні, відеозапис вручення особі повістки. Якщо свідок повідомив слідчому адресу своєї електронної скриньки (e-mail), то повістку можна надіслати на цю адресу. Виклик вважа-

ється врученим у випадку підтвердження її отримання особою відповідним електронним листом на адресу електронної поштової скриньки слідчого.

На свідка та потерпілого розповсюджуються вимоги ст. 139 нового КПК, яка визначає наслідки неприбуття на виклик. Так, якщо зазначені особи у разі виклику (зокрема, наявне підтвердження отримання ним повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом) не з'явилися без поважних причин або не повідомили про причини свого неприбуття, на них накладається грошове стягнення у розмірі: від 0,25 до 0,5 розміру мінімальної заробітної плати - у випадку неприбуття на виклик слідчого, прокурора; від 0,5 до 2 розмірів мінімальної заробітної плати – у випадку неприбуття на виклик слідчого судді, суду.

За рішенням суду, прийнятим у порядку ст. 136, 141 та 142 нового КПК, до свідка та потерпілого може бути застосовано привід. Окрім того, за злісне ухилення від явки свідок, потерпілий несе відповідальність, встановлену законом.

У свою чергу, привід полягає у примусовому супроводженні особи, до якої він застосовується, особою, яка виконує ухвалу про його здійснення, до місця її виклику в зазначений в ухвалі про здійснення приводу час (ст. 140 нового КПК).

Необхідно зазначити, що деякі слідчі (розшукові) дії змінили свою назву, не зазнавши при цьому суттєвих змін у процесуальному порядку їх проведенні. Так, «відтворення обставинки і обставин події» замінено на «слідчий експеримент». Функції залишились тими ж – перевірка і уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, а також відтворення дій, обстановки, обставин певної події та проведенні необхідних дослідів чи випробувань.

Кримінальний процесуальний кодекс України змінює назву такої слідчої (розшукової) дії, як очна ставка, на «проведення одночасного допиту декількох осіб». Законодавець пішов далі і розширив число можливих учасників даної процесуальної дії. Якщо раніше, виявивши розбіжності у показах трьох осіб, необхідно було провести три очні ставки, щоб з'ясувати об'єктивну істину, то зараз процедура спрощується можливістю проведення допиту цих же трьох і більше осіб у межах однієї слідчої (розшукової) дії – допиту (ч. 9 ст. 224 нового КПК).

Слід також підкреслити, що практичним працівникам під час проведення досудового розслідування варто врахувати, що будь-які слідчі (розшукові) дії проводяться лише після внесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Єдиним винятком з цього правила є проведення огляду місця події у невідкладних випадках. До того ж відповідно до ч. 8 ст. 223 слідчі (розшукові) дії не можуть проводитися після закінчення строків досудового розслідування, крім їх проведення за дорученням суду у випадках, передбачених ч. 3 ст. 333 нового КПК, де зазначається, що у разі, якщо під час судового розгляду виникне необхідність у встановленні обставин або перевірці обставин, які мають істотне значення для кримінального провадження, і вони не можуть бути встановлені або перевірені іншим шляхом, суд за клопотанням сторони має право доручити органу досудового розслідування провести певні слідчі (розшукові) дії. У разі прийняття такого рішення суд відкладає судовий розгляд на строк, достатній для проведення слідчої (розшукової) дії та ознайомлення учасників судового провадження з її результатами.

Будь-які слідчі (розшукові) або негласні слідчі (розшукові) дії, проведені з порушенням цього правила, є недійсними, а встановлені внаслідок них докази – недопустимими.

Новелою законодавця, визначеною ст. 232 нового КПК, є можливість проведення допиту та впізнання у режимі відеоконференції.

Зокрема, допит осіб під час досудового розслідування може бути проведено у режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування) у випадках:

- 1) неможливості безпосередньої участі певних осіб у досудовому провадженні за станом здоров'я або з інших поважних причин;
  - 2) проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого;
  - 3) необхідності вжиття таких заходів для забезпечення оперативності досудового розслідування;
  - 4) наявності інших підстав, визначених слідчим, прокурором, слідчим суддею достатніми.
- Рішення про здійснення дистанційного досудового розслідування приймається слідчим,

прокурором, а в разі здійснення у режимі відеоконференції допиту згідно із ст. 225 нового КПК – слідчим суддею, з власної ініціативи або за клопотанням сторони чи інших учасників кримінального провадження. У разі, якщо сторона чи потерпілий заперечує проти здійснення дистанційного досудового розслідування, слідчий, прокурор, слідчий суддя може прийняти рішення про його здійснення лише мотивованою постановою (ухвалою), обґрунтувавши в ній прийняте рішення. Рішення про здійснення дистанційного досудового розслідування, в якому дистанційно перебуватиме підозрюваний, не може бути прийняте, якщо він проти цього заперечує.

Використання у дистанційному досудовому розслідуванні технічних засобів і технологій має забезпечувати належну якість зображення і звуку, а також інформаційну безпеку. Учасникам слідчої (розшукової) дії повинна бути забезпечена можливість ставити запитання і отримувати відповіді осіб, які беруть участь у слідчій (розшуковій) дії дистанційно, реалізовувати інші надані їм процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки (ч. 3 ст. 232 нового КПК).

Позитив цього нововведення полягає у недопущенні маніпулювання щодо затягування процесу досудового розслідування і дозволяє одержати процесуально значущу інформацію у максимально стислі строки, а також сприяє економії коштів, які виділяються на організацію діяльності правоохоронних органів, в тому числі здійснення процесу досудового розслідування кримінальних правопорушень. У цьому випадку законодавець вводить поняття «дистанційного досудового розслідування», передбачає поважні причини та підстави його здійснення.

Таким чином, доходимо висновку, що в цілому інститут «негласних слідчих (розшукових) дій», звісно, не є досконалим та, безперечно, зміни з доповненнями ще будуть вноситися під час правозастосовної діяльності. Проте з прийняттям нового КПК певною мірою буде врегульовано порядок застосування негласних слідчих (розшукових) дій, що створить обставини, завдяки яким кількість випадків зловживання такими діями органами досудового розслідування значно зменшиться, що, у свою чергу, забезпечить дотримання законності при обмеженні конституційних прав людини.

Список використаної літератури:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». – К., 2012.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. №254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр.
3. Хабло О.Ю. Курс лекцій з кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (особлива частина) / О.Ю. Хабло, О.С. Степанов, М.П. Климчук та ін. – К., 2012.

Надійшла до редакції 01.11.2012

КЛИМЧУК М.П., кандидат юридичних наук,
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.985

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПЕРЕВІРКИ ЗА ФАКТОМ ПОШКОДЖЕННЯ АБО РУЙНУВАННЯ ОБ'ЄКТІВ ТРУБОПРОВІДНОГО ТРАНСПОРТУ

Розглянуто наукові проблеми здійснення перевірки за фактом пошкодження або руйнування об'єктів трубопроводного транспорту, а також особливості взаємодії слідчого з іншими членами СОГ. Висловлено пропозиції щодо удосконалення організаційних аспектів такої взаємодії.

я ц я ц *об'єкти трубопроводного транспорту, незаконний обіг нафти і нафтопродуктів, слідчий, оперативні підрозділи, слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукові заходи, організація, взаємодія.*

Рассматриваются научные проблемы осуществления проверки по факту повреждения или разрушения объектов трубопроводного транспорта, а также особенности взаимодействия следователя с другими членами СОГ. Высказываются предложения по совершенствованию организационных аспектов такого взаимодействия.

я ц я ц *объекты трубопроводного транспорта, незаконный оборот нефти и нефтепродуктов, следователь, оперативные подразделения, следственные (розыскные) действия, оперативно-розыскные мероприятия, организация, взаимодействие.*

We consider the scientific issues of the verification of the fact of damage or destruction of objects pipelines, as well as features of the interaction with other members of the investigating investigative-operative group. The author makes suggestions for improving organizational aspects of such interaction.

Keywords: *objects pipelines, illegal oil and petroleum investigator, operational units, investigators (ODA) activities of the ODA, organization, interaction.*

Однією з особливостей сучасної оперативної обстановки у сфері незаконного обігу нафти і нафтопродуктів є активна діяльність організованих злочинних груп, спрямована на здійснення розкрадань нафти з трубопровідного транспорту, на місцях їх технологічної дислокації з метою їх подальшої реалізації.

У діяльності органів внутрішніх справ, що спрямована на виявлення, розслідування та запобігання злочинів, пов'язаних із пошкодженням або руйнуванням об'єктів трубопровідного транспорту, існує ряд упущень, які знижують загальну ефективність прийнятих заходів по боротьбі з даним видом злочинних посягань: недоліки в організації виявлення і розслідування злочинів (відсутність постійно здійснюваної взаємодії між органами внутрішніх справ та іншими правоохоронними органами, службами відомчого контролю, митними органами, адміністрацією підприємств та організацій нафтохімічного комплексу); проблеми при проведенні окремих слідчих дій у кримінальних провадженнях даної категорії, викликані специфікою способу вчинення кримінальних правопорушень, складністю доказування конкретних епізодів злочинної діяльності; нерозробленість методик оцінки розміру шкоди, завданої діями злочинців.

Поява нових видів злочинів, пов'язаних із пошкодженням або руйнуванням об'єктів трубопровідного транспорту, створила необхідність детального розгляду цієї проблеми в рамках процесу розслідування. Для цього в межах статті ставимо собі за мету дослідити наукові та практичні проблеми здійснення перевірки за фактом пошкодження або руйнування об'єктів трубопровідного транспорту, а також особливості взаємодії слідчого з оперативними підрозділами.

Своєчасне внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань при виявленні факту пошкодження або руйнування об'єктів трубопровідного транспорту є необхідною умовою, що визначає подальший стан, перспективи та успіх розслідування, і, навпаки, запізнїла реакція на інформацію про підготовлюваний (вчинений) злочин призводить до втрати доказів, погіршення перспектив розслідування. Основне значення цього етапу полягає в у виникненні правових підстав для здійснення подальшої діяльності з розслідування цих кримінальних правопорушень і притягнення до кримінальної відповідальності винних осіб.

З криміналістичної точки зору зміст інформації, якою володіють органи досудового розслідування на внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, становить найбільший інтерес, так як з даного моменту визначається тактика слідчих (розшукових) дій. У зв'язку з цим наразі у криміналістиці склалася теорія ситуаційного підходу, яка багато в чому допомагає систематизувати дії осіб, які здійснюють кримінальне провадження. Саме вивчення ситуації, що склалася в певний проміжок часу на певній території, має першорядне значення для прийняття процесуального рішення про внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ст. 214 КПК України), визначення підслідності та місця проведення досудового розслідування (ст. ст. 216, 218 КПК України) [2].

Відповідно до ч. 4 ст. 216 КПК України слідчий, прокурор, інша службова особа, уповноважена на прийняття та реєстрацію заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, зобов'язані прийняти та зареєструвати таку заяву чи повідомлення. Відмова у прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення не допускається [2].

Основною метою розгляду заяви чи повідомлення про злочин (попередньої перевірки) є з'ясування дійсності вчинення суспільно небезпечного діяння і визначення наявності ознак кримінального правопорушення. Таким чином, дана перевірка передуює рішенням про внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, виступаючи тим проміжним етапом, на якому відбувається початкове накопичення та вивчення даних, що надходять, а значить, має з криміналістичної точки зору велику інформаційну значимість, характеризуючи подію, що відбулася, і визначаючи ймовірні напрямки виявлення і

закріплення потенційних доказів.

Існує певна специфіка проведення попередньої перевірки при виявленні пошкоджень або руйнувань об'єктів трубопровідного транспорту, що залежить від таких ситуацій:

– сукупності відомостей достатньо для прийняття рішення про їх внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань;

– наявних відомостей недостатньо для прийняття рішення про їх внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

У першій ситуації основна мета дій слідчого полягає в оцінці інформації та виділення в ній ознак кримінально-правового характеру. Така перевірка буде включати в себе отримання пояснень від 1) особи (осіб), запідозреної у вчиненні пошкодження або руйнування об'єктів трубопровідного транспорту; 2) очевидців; 3) працівників об'єкта нафтопродуктозабезпечення (співробітників служб безпеки; операторів, осіб, що контролюють процеси транспортування, завантаження, розвантаження; працівників ремонтних служб), які безпосередньо не були очевидцями кримінального правопорушення, але відзначили, наприклад падіння тиску в трубопроводі, незакритий люк цистерни тощо; витребування довідок, що містять: відомості про пошкодження або руйнування об'єктів трубопровідного транспорту; дані про завдану шкоду.

Друга ситуація є більш складною в плані необхідності встановлення фактів, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення. Це випадки, коли особа затримана недалеко від місця вчинення пошкодження або руйнування об'єктів трубопровідного транспорту з порожніми канистрами (що може свідчити про підготовку до злочину); коли особа встигла збути нафтопродукти (шляхом їх зливу або викинувши ємності, канистри); коли особа затримана на певній відстані від місця вчинення злочину і заперечує його вчинення; коли особа заявила про випадкове виявлення ємностей, що містять нафтопродукти.

Перевірочні дії, крім названих у першій ситуації, повинні обов'язково доповнюватись проведенням оперативно-розшукових заходів, спрямованих на встановлення та документування інформації, що свідчить про причетність запідозреної особи до вчинення пошкодження або руйнування об'єктів трубопровідного транспорту нафтопродуктів (опитування сусідів, родичів запідозреного, колег по роботі; з'ясування місця роботи і кола спілкування даної особи; джерел доходу; наявності транспортних засобів та гаража; перевірка за обліками і т.д.).

Попередня перевірка у кримінальних провадженнях про пошкодження або руйнування об'єктів трубопровідного транспорту здійснюється з урахуванням інформації про ознаки кримінального правопорушення, а значить, зумовлюється наявністю певного обсягу відомостей (які, однак, ще не дозволяють зробити однозначний висновок про те, що вчинене діяння є пошкодженням або руйнуванням об'єктів трубопровідного транспорту). Вона полягає у перевірці та відповідному закріпленні інформації, яка характеризує вчинене діяння як кримінально каране.

Таким чином, попередня перевірка служить важливим етапом, що передуює внесенню відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, який дозволяє привести структурний стан первинних даних про протиправне діяння у відповідність з вимогами закону.

Підстава до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань як поняття, складається з двох інформаційних блоків (елементів): перший - наявність ознак кримінального правопорушення, другий - достатність даних, виходячи з яких встановлюються ознаки злочину.

Заява про вчинення злочину, передбаченого ст. 292 КК України, як правило, надходить від керівників підприємств, установ, організацій, сховищ, баз, в яких зазначаються факт пошкодження або руйнування об'єктів трубопровідного транспорту, а також шкода, завдана цими діями і тип (марку) викраденої продукції [1].

Зокрема, у ч. 2 ст. 18 Закону України «Про трубопровідний транспорт» зазначається, що підприємства, установи та організації, а також громадяни, які виявили пошкодження трубопроводу чи вихід (витікання) продукту, що транспортується, зобов'язані терміново повідомити про це підприємство, що експлуатує трубопровід, або місцеві органи державної виконавчої влади чи представницькі органи та органи місцевого самоврядування [3].

Як показує вивчення практики, при виявленні пошкодження або руйнування об'єктів трубопровідного транспорту можливе виникнення таких ситуацій:

– виявлення факту пропажі нафтопродуктів (кількісна недостача, пропажа ємності) або несанкціонованої «врізки» («відводу») в трубопроводі;

– затримання осіб, що транспортують викрадені нафтопродукти (наприклад, під час рейдів спеціальними підрозділами охорони підприємств магістрального трубопровідного транспорту і т.д.);

– реалізація матеріалів оперативної перевірки (організація засідок (спостереження), контрольовані поставки, оперативне впровадження).

Перша слідча ситуація найбільш поширена. Вона характеризується зниженою інформативністю, так як в основному особи невідомі, невідомі дані про їх транспорт, обладнання. У зв'язку з тим, що виявлення ознак кримінального правопорушення відбувається, як правило, вже після здійснення пошкодження або руйнування об'єктів трубопровідного транспорту, при внесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, в першу чергу, слід визначити кількість викрадених нафтопродуктів. Тому слідчому необхідно подбати про одержання: а) документації в рамках перевірки (відповідних довідок про недостачу нафтопродуктів, поточні ціни на даний вид продукції), б) показань матеріально відповідальних осіб щодо факту нестачі нафтопродуктів, і можливості її утворення в результаті звичайного убування або аварійної ситуації, а також пояснень від осіб, які виявили факт пошкодження або руйнування об'єктів трубопровідного транспорту, в) негайно оглянути місце події, встановивши спосіб здійснення пошкодження або руйнування, і вжити заходів до встановлення і затримання осіб, які його вчинили.

У другій ситуації основними моментами, на які важливо звертати увагу, є встановлення місця вчинення пошкодження або руйнування об'єктів трубопровідного транспорту і зіставлення виду викрадених нафтопродуктів з продукцією, що зберігається або транспортується на конкретному об'єкті нафтопродуктозабезпечення. У зв'язку з тим, що до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань проведення слідчих (розшукових) дій (окрім огляду місця події) неприпустиме, слідчим повинен бути проведений огляд місця події (безпосереднього місця вчинення злочину) та місця затримання осіб, які вчинили пошкодження або руйнування об'єктів трубопровідного транспорту, включаючи огляд засобу, на якому вони транспортують викрадені нафтопродукти. Крім того, необхідно встановити факт нестачі нафтопродуктів на конкретному об'єкті нафтопродуктозабезпечення (отримати довідки про обсяг нестачі та вартості продукції). При отриманні показань від осіб, які вчинили пошкодження або руйнування об'єктів трубопровідного транспорту, слід обов'язково з'ясувати питання їх обізнаності про можливість вчинення пошкодження або руйнування об'єктів трубопровідного транспорту і наміри щодо розпорядження викраденими нафтопродуктами. В обов'язковому порядку необхідні пояснення осіб, які безпосередньо брали участь у затриманні викрадачів.

Оперативне реагування на повідомлення про злочин і подальший виїзд слідчо-оперативної групи, дозволяє встановити не тільки наявність обставин, необхідних для прийняття рішення про внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, але й ознаки, що мають криміналістичне значення:

– про факт заволодіння нафтопродуктами;

– про місце пошкодження або руйнування об'єктів трубопровідного транспорту і спосіб, яким воно було вчинено;

– час та умови вчинення злочину;

– кількість викрадених нафтопродуктів, їх належність власнику, спосіб зберігання (транспортування), агрегатний стан, тип, марку, а також, приблизно, про розмір шкоди, завданої протиправними діями;

– про особу злочинця (злочинців) і розподіл їх дій при вчиненні пошкодження або руйнування об'єктів трубопровідного транспорту.

Слід пам'ятати, що ми маємо справу тільки з імовірнісним висновком про те, що було вчинено злочин, тому інформаційна наповненість цих пунктів може бути різною, тим не менше, в основу висновку про наявність ознак кримінального правопорушення можуть бути покладені лише факти.

Успіх розслідування і процес доказування провини осіб, які вчинили пошкодження або руйнування об'єктів трубопровідного транспорту, багато в чому залежать від злагодженості дій слідчо-оперативної групи, що виїжджає на місце події.

Відповідно до наказу МВС №700 від 14.08.2012 р. після прибуття на місце події члени СОГ з'ясовують обставини вчинення кримінального правопорушення, встановлюють свідків, прикмети осіб, які вчинили кримінальне правопорушення та ймовірні шляхи їх відходу. У разі необхідності вживають заходів для переслідування транспортних засобів, що використовувалися при його вчиненні. Беруть участь у розшуку та затриманні осіб, які підозрюються в учиненні цих кримінальних правопорушень [4].

Слідчий як керівник СОГ несе персональну відповідальність за якість проведення огляду місця події. Він разом з членами групи, залученими спеціалістами, запрошеними потерпілим, свідками та іншими учасниками кримінального провадження проводить огляд місця події, у ході якого в установленому КПК України порядку фіксує відомості щодо обставин учинення кримінального правопорушення, вилучає речі і документи, які мають значення для кримінального провадження, та речі, вилучені з обігу, у тому числі матеріальні об'єкти, придатні для з'ясування обставин, що підлягають доказуванню. Забезпечує їх належне зберігання для подальшого направлення для проведення експертного дослідження. Має право заборонити будь-якій особі залишати місце огляду до його закінчення та вчинювати будь-які дії, що заважають проведенню огляду.

Окрім того, за наявності підстав слідчий інформує оперативного чергового про залучення додаткових сил і засобів для документування всіх обставин учиненого кримінального правопорушення а також при необхідності допитує про обставини вчиненого кримінального правопорушення заявника, потерпілого, свідків та інших учасників кримінального провадження, а також надає письмові доручення співробітникам оперативних підрозділів про проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій.

Працівник оперативного підрозділу як член СОГ здійснює збирання відомостей, що можуть бути використані як докази, установлює час, місце і обставини вчинення пошкодження або руйнування об'єктів трубопровідного транспорту, кількість причетних до його вчинення осіб, їх прикмети; наявність у них зброї, транспортних засобів, слідів на одязі чи тілі, які могли залишитися через опір потерпілих або при подоланні перешкод; індивідуальні ознаки викрадених речей; напрямки, в якому вони зникли, інші відомості, необхідні для встановлення осіб, які вчинили кримінальне правопорушення;

До того ж працівник оперативного підрозділу зобов'язаний негайно інформувати слідчого про одержані дані щодо обставини пошкодження або руйнування об'єктів трубопровідного транспорту та причетних до нього осіб, для їх подальшої фіксації шляхом проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. На нього також покладається функція виконання письмових доручень слідчого про проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, під час їх виконання користуватись повноваженнями слідчого.

Виходячи з вимог Наказу №700, спеціаліст-криміналіст у складі СОГ наділений такими повноваженнями: надає консультації слідчому з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок; з використанням спеціальних знань та навичок, науково-технічних засобів і спеціального обладнання проводить вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складає плани і схеми, виготовляє графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей; виявляє, фіксує, здійснює вилучення та пакування матеріальних об'єктів, які несуть на собі слідову інформацію вчиненого правопорушення; проводить експрес-аналіз за зовнішніми характеристиками вилучених об'єктів (без надання письмового висновку), звертає увагу слідчого на фактичні дані, що мають значення для розслідування обставин кримінального правопорушення; несе персональну відповідальність за якісну фіксацію всієї слідової інформації, повноту відображених даних у протоколі огляду та схемі (плані) до нього.

Особливої уваги потребує складання та реалізація плану оперативно-розшукових заходів. Роль слідчого в даному випадку зводиться до давання консультацій у межах своєї компетенції про вибір напрямів збирання інформації і визначення обсягу ознак злочину, що містяться у поданих матеріалах. Даний план будується насамперед з урахуванням вже наявної інформації, яка стала відома в ході проведення попередньої перевірки або була отримана оперативним шляхом.

На нашу думку, необхідно передбачити комплекс оперативно-розшукових заходів (в основному, спрямованих на документування злочинних дій винних, їх встановлення і розшук та перелік невідкладних слідчих (розшукових) дій, виконання яких дозволить правильно кваліфікувати вчинене діяння і зібрати докази в короткий термін. Виконання кожного пункту плану має бути покладено на конкретного виконавця, який може найбільш кваліфіковано його виконати (наприклад, отримання показань необхідно доручити оперативному працівнику, знайомому зі специфікою функціонування підприємств нафтопродуктозабезпечення).

При проведенні такої слідчої (розшукової) дії, як огляд місця події, який допускається законодавством, до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, у слідчого формується внутрішнє переконання про наявність ознак злочину.

Основна відмінність діяльності оперативних працівників і слідчого при проведенні попередньої перевірки складається у формах і методах її здійснення, компетенції прийняття окремих рішень. До перевірочних дій за фактом виявлення ознак пошкодження або руйнування об'єктів трубопровідного транспорту належать:

- витребування матеріалів, предметів, документів (залежно від типу сховища, способу зберігання і транспортування нафтопродуктів, це можуть бути: журнали обліку аварійних ситуацій; матеріали перевірок, проведених службою безпеки; бухгалтерські документи, що відображають операції з нафтопродуктами; накладні на продукцію тощо);

- отримання показань (мають бути опитані не тільки очевидці, а й особи, безпосередньо відповідальні за організацію процесів зберігання і транспортування нафтопродуктів (оператори, комірники та ін.), які можуть повідомити інформацію про тип продукції, умови її зберігання, випадки порушення пломб, падіння тиску, аварійні ситуації, факти недостачі і т.д.);

- призначення відомчих ревізій та інвентаризацій (з метою встановлення порушень, які виникли при веденні бухгалтерського обліку на конкретному об'єкті нафтопродуктозабезпечення, виявлення недостачі або надлишків);

- проведення попередніх досліджень нафтопродуктів як предмета злочинного посягання.

Керуючись ст. 214 КПК України, слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинення пошкодження або руйнування об'єктів трубопровідного транспорту або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення даного кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування.

Відповідно до ч. 3 ст. 214 КПК України здійснення досудового розслідування до внесення відомостей до реєстру або без такого внесення не допускається і тягне за собою відповідальність, встановлену законом. Огляд місця події у невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, що здійснюється негайно після завершення огляду [2].

Власне, досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Після прийняття такого рішення досудове розслідування у злочинах про пошкодження або руйнування об'єктів трубопровідного комплексу будується відповідно до слідчих ситуацій, під якими в криміналістиці прийнято розуміти «сукупність умов, обстановку» або «суму значимої інформації», що склалися в конкретний момент розслідування.

Отже, незважаючи на те, що правоохоронні органи напрацювали певну практику з розслідування різних видів розкрадань, діяльності організованих злочинних груп, інших злочинів економічної спрямованості, на практиці все ще існує низка труднощів, пов'язаних саме з розслідуванням кримінальних правопорушень про пошкодження або руйнування об'єктів трубопровідного транспорту. Без сумніву, додасть головного болю практикам і набуття чинності нового КПК України, коли комплекс усіх дій з перевірки пошкодження або руйнування об'єктів трубопровідного транспорту необхідно буде здійснити у найкоротші терміни. Проте відповіді на ці питання зможе дати тільки практика застосування.

Список використаної літератури:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. №2341-III // ВВР. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». –

К., 2012.

3. Про трубопровідний транспорт: Закон України від 15.05.96 // ВВР. - 1996. - № 29. - Ст. 139

4. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень: Наказ МВС України від 23.08.2012 р. № 700.

Надійшла до редакції 01.11.2012

СІРКО Б.П.,

кандидат юридичних наук, доцент

(Чернівецький факультет Національного
університету «Одеська юридична академія»)

УДК 347.963

ОСОБЛИВОСТІ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ЗАКОНІВ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ РОЗКРИТТЯ МАЙНА ПАСАЖИРІВ НА ЗАЛІЗНИЧНОМУ ТРАНСПОРТІ

Досліджено основні проблеми у розслідуванні злочинів, здійснених на залізничному транспорті. Надано приклади здійснених злочинів, їх характеристика та особливості прокурорського нагляду в таких випадках.

я ц 4 я ц злочин, прокурор, здійснювати злочин, місце злочину, залізничний транспорт, майно пасажирів, слідство, обвинувачений.

Исследуются основные проблемы в расследовании преступлений, осуществленных на железнодорожном транспорте. Подаются примеры осуществленных преступлений, их характеристика и особенности прокурорского надзора в таких случаях.

я ц 4 я ц преступление, прокурор, осуществляют преступление, место преступления, железнодорожный транспорт, имущество пассажиров, следствие, обвиняемого.

The basic problems in investigation the crimes committed in the railway transport are carried out in the article. The examples of committed crimes, their characteristics and peculiarities of directorate of public prosecutions are set up.

Keywords: crime, prosecutor, to commit a crime, place of crime, railway transport. property of passengers, investigation, defendant.

Проблема здійснення прокурором функції нагляду за додержанням законів органами досудового слідства має комплексний характер та вимагає дослідження з позицій теорії прокурорського нагляду, кримінального процесу та криміналістики. У листі зауважень від 22.01.2008 р. Генеральний прокурор України з урахуванням транспортних подій, які мали місце протягом 2007 р., вказав, що діяльність транспортних прокурорів потребує активізації, так як стан прокурорського нагляду за додержанням законів, спрямованих на боротьбу з розкраданнями майна пасажирів, залишається недостатнім [1, с. 2].

У науковій літературі особливості прокурорського нагляду вивчали Г.С. Казинян, В.Г. Красильников, М.О. Меркулов, А.М. Наумов, А.М. Нудельштейн, С.В. Продайко, О.С. Титова, О.О. Юхно та ін.

Метою даної статті є дослідження основних проблем у розслідуванні злочинів, здійснених на залізничному транспорті.

Як свідчать матеріали прокурорського нагляду за законністю дізнання та досудового слідства, найпоширенішим видом злочину на підприємствах залізничного транспорту є розкрадання багажу та іншого особистого майна громадян (валіз, коробок, мобільних телефонів, гаманців і жіночих сумочок, документів), а середня сума викраденого складає майже 1500 грн. Нерідко вчиненню злочинів сприяє недбалість з боку самих громадян, які залишають вищевказані речі без нагляду або вживають в надмірних дозах алкогольні напої (в тому числі запропоновані зловмисниками з домішкою снодійних препаратів). У таких випадках встановити їх досить складно, хоча постійно ведеться робота з виявлення та постановки на облік осіб, які “займаються” крадіжками у поїздах.

Ефективність розслідування цих злочинів також тісно пов’язана з дієвістю прокурорсь-

кого нагляду. З позиції системного підходу нагляд транспортного прокурора за їх розслідуванням є структурним елементом системи розслідування в цілому, що свідчить про тісний взаємозв'язок обох систем. Тому удосконалення нагляду у цій сфері передусім пов'язано з вивченням закономірностей розслідування зазначених злочинів, що дозволяє сформулювати певні моделі розслідування і наглядової діяльності прокурора.

Прокурор, здійснюючи нагляд за розслідуванням роботи крадіжок багажу пасажирів на залізничному транспорті, повинен враховувати особливості роботи ЛВ ОВС з виявлення та розслідування злочинів даної категорії.

До таких особливостей належить передусім обмеженість часу, в межах якого необхідно провести невідкладні оперативно-розшукові заходи і слідчі дії. У разі надходження до чергової частини ЛВ ОВС повідомлення про злочин, вчинений щодо пасажирів, протягом зупинки поїзда на залізничному вокзалі працівники слідчо-оперативної групи повинні перевірити на причетність до вчинення злочину пасажирів, які вийшли з поїзда. Якщо серед них не виявиться підозрюваного, слідчо-оперативна група сідає у потяг для проведення слідчих дій та оперативно-пошукових заходів. Завдання ускладнюється, коли поїзд рухається в напрямку іншої держави, і відстань від станції, де отримане повідомлення про подію, до державного кордону є незначною, оскільки слідчо-оперативні заходи мають бути проведені до перетину державного кордону. Також розслідування ускладнюється через знаходження місця постійного проживання потерпілих на значній відстані від місця виявлення злочину або за межами держави. При цьому потрібно враховувати, що для розгляду матеріалів законодавством встановлено дуже стислі строки. Тому прокурор зобов'язаний вжити заходів до забезпечення своєчасності, якості і повноти дослідчих перевірок, обґрунтованість прийнятих за ним рішень; запобігати зволіканню з порушенням кримінальних справ за наявності очевидних ознак злочину, на що звертається увага у наказі Генерального прокурора України «Про внесення змін до наказу Генерального прокурора України від 19.09.2005 р. № 4 гн».

Уже на початкових стадіях провадження прокурору часто доводиться вирішувати питання про передачу справи за підслідністю. Відповідно до ч. 1 ст. 218 КПК України досудове слідство провадиться в тому районі, де вчинено злочин. Коли місце вчинення злочину невідоме, а також з метою найбільш швидкого і повного розслідування його, слідство може провадитися за місцем виявлення злочину, за місцем перебування підозрюваного, обвинуваченого, або за місцем перебування більшості свідків чи за визначенням прокурора.

Маршрут руху пасажирів переважно пролягає територією різних залізниць України (Донецькою, Львівською, Одеською, Придніпровською, Південною, Південно-Західною) і через різні станції. У зв'язку з цим встановити місце вчинення розкрадання багажу, як правило, дуже складно, а інколи взагалі неможливо. Заява ж про викрадення багажу чи іншого майна часто подається на кінцевій станції маршруту пасажирів. Відповідно до вказаного у заяві місця вчинення злочину визначають територіальну підслідність і для вирішення цього питання направляють кримінальну справу прокурору. Проте, як передбачає вказівка Генеральної прокуратури України, МВС України і Міністерства транспорту України від 22.03.1996 р. № 23-21/55/3-603, у будь-якому випадку передача матеріалів прокурору для вирішення питання про підслідність можлива лише після виконання всіх невідкладних слідчих дій і тільки за умови встановлення у процесі розслідування місця вчинення злочину [4].

У зв'язку з цим прокурор, на думку О. Чувишева, повинен звертати увагу службових осіб ЛВ ОВС на транспорті на необхідність відразу після отримання первинної інформації про злочин провести дії, спрямовані на з'ясування та документування відомостей про особу, яка повідомила про подію; перевірку інформації, що міститься у повідомленні, та джерел отримання заявником даної інформації; встановлення відносин заявника та злочинця, кількості злочинців, їх ознак, інших відомостей, використання яких дозволить організувати їх переслідування та затримання [15, с. 26-27]. До таких дій належить і отримання пояснень заявника, встановлення кола свідків-очевидців, які також допитуються.

Особлива увага прокурором повинна звертатися на усунення недоліків у роботі слідчого та дізнавача, а також на недопущення ними порушень чинного законодавства. Найтипівіші з таких порушень висвітлюються С. Ольковим [5, с. 268] та підтверджуються результатами проведеного нами опитування працівників транспортних прокуратур. 50 (66 %) опитаних визнали,

що найчастіше у справах про розкрадання майна пасажирів на залізничному транспорті під час провадження дослідчої перевірки допускається фальсифікація її матеріалів. 40 (52 %) опитаних погодились з тим, що мають місце порушення строків проведення дослідчої перевірки. На неповноту дослідчої перевірки, а також на вчинення слідчих дій, які не дозволені на етапі дослідчої перевірки, вказали відповідно 52 (68 %) та 32 (42 %) опитаних.

Так, після прийняття до провадження кримінальної справи, порушеної 01.03.2001 р. за фактом крадіжки у приміщенні ресторану на залізничній станції, слідчим СВ ЛВ ОВС проведено одну слідчу дію і станом на 18.06.2007 р. рішення у ній не було прийняте. Внаслідок цього існують реальні підстави стверджувати, що особа, яка вчинила цей злочин, unikла відповідальності. Вказані порушення мають непоодинокий характер [6, с. 26-27]. Це певною мірою можна пояснити тим, що законодавство не враховує особливих умов розгляду заяв і повідомлень про злочини, що впливає і на умови здійснення транспортною прокуратурою нагляду за додержанням законів при проведенні дізнання. У багатьох випадках заяви про злочини вимагають ретельної перевірки. Крім того, як вважає В. Зеленецький, прокурор не завжди поінформований про отримані заяви або повідомлення про злочин і, відповідно, не вживає заходів щодо попередження порушень строків вирішення тієї чи іншої заяви або повідомлення про злочин [7, с. 13].

Дії прокурора на стадії порушення кримінальної справи про викрадення багажу чи іншого майна пасажирів на залізничному транспорті визначаються перш за все місцем вчинення злочину. У випадку вчинення злочину у поїзді далекого сполучення заява приймається нарядом супроводу, до якого входять працівники транспортної міліції, які виконують функції з охорони громадського порядку під час прямування поїзда від пункту відправлення до пункту призначення. На них покладається обов'язок проведення дослідчої перевірки. У випадку знаходження у поїзді особи, яка обґрунтовано підозрюється у крадіжці, один із працівників разом із зібраними матеріалами, а також з підозрюваним і потерпілим за його згодою сходять на найближчій станції, де у ЛВ ОВС на транспорті є черговий слідчий.

Прокурор не повинен вимагати від слідчого встановлення у цій стадії розслідування злочину всіх ознак його складу. Вони мають бути достатніми лише для вирішення питання про початок кримінального провадження. Якщо особа, причетна до вчинення злочину, не встановлена, то матеріал дослідчої перевірки формується під час руху поїзда. Одночасно повинні вживатися заходи до встановлення та затримання злочинця. Після цього наряд супроводу прямує до станції свого призначення і там, у місцевому ЛВ міліції реєструє матеріал і направляє його за територіальною належністю.

Вказані обставини зумовлюються необхідністю окремого правового регулювання порядку приймання, реєстрації та розгляду в ОВС на транспорті заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються, який вирішував би вказані питання із урахуванням особливостей діяльності транспортної міліції та прокурорів, які здійснюють нагляд за діяльністю її підрозділів, шляхом затвердження спеціальної інструкції.

Прокурор повинен звертати увагу також на обставини, які дозволяють скоротити строки перевірки у поїздах далекого прямування. До цих обставин належить обмеженість простору, в межах якого проводиться перевірка, присутність свідків-очевидців на місці події тощо.

Прокурор повинен стежити за тим, щоб кримінальні справи про розкрадання майна та багажу пасажирів у приміських поїздах порушувалися тими ЛВ ОВС, на території оперативного обслуговування яких було вчинено злочин. Злочини, вчинені на території вокзалів, підслідні ЛВ ОВС, які розташовані у межах вокзальних комплексів.

Вирішивши питання про достатність приводів і підстав до порушення кримінального провадження, прокурор повинен перевірити належність фіксації доказів, проведення зі свідками і потерпілими невідкладних слідчих дій на початковому етапі розслідування. Зволікання з їх проведенням може призвести до неможливості їх встановлення та отримання від них інформації про обставини вчиненого злочину.

Якщо приводом до порушення кримінальної справи була заява потерпілого, прокурор повинен з'ясувати повноту та об'єктивність проведеної органом дізнання та слідчим дослідчої перевірки обставин, викладених у заяві. Як вказує В. Красильников, на прокурора покладається також обов'язок перевірити законність і достатність проведених оперуповноваженими ВКР заходів щодо пошуку злочинця "по гарячих слідах"; підготовки і передачі інформації про при-

кмети злочинця, викраденого майна для орієнтування сусідніх транспортних і територіальних ОВС; перевірки за дактилоскопічними та іншими обліками слідів рук злочинця, залишених на місці події; виявлення осіб, схильних до вчинення даного виду злочинів та перевірки осіб, які перебувають на оперативно-профілактичному обліку; проведення оперативно-розшукових заходів на вокзалах, станціях, ринках, інших можливих місцях збуту викрадених речей [8, с. 91]. також з'ясовується, чи проводились за участю заявника огляд місця подій (приміщення вокзалу, купе вагону тощо), а також чи перевірялась відсутність у заявника тих речей, про викрадення яких він заявив, чи знаходилися вони у нього до викрадення.

Прокурор повинен також перевірити долучення слідчим до матеріалів кримінальної справи залізничних квитків, які підтверджують перебування потерпілого на об'єкті транспорту як пасажир. У випадку встановлення цієї обставини за допомогою очевидців останніх необхідно опитати, а у випадку її встановлення за документами після порушення кримінальної справи повинна здійснюватися їх виїмка [9, с. 54].

Прокурор повинен перевірити достатність вжитих заходів для встановлення можливого інсценування викрадення майна. Ознаками несумлінності заявника можуть бути суперечності пояснень і показань, відсутність документів, які підтверджують факт придбання речей, пояснення інших осіб, які вказують на обставини, що суперечать поясненням потерпілого тощо.

У тих випадках, коли потерпілий під час вчинення злочину не усвідомлював того, що відбувається (перебував у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, стані психічного розладу тощо) або у випадках відсутності у нього фізичної можливості написати заяву власноручно (вчинення щодо нього розбою із застосуванням сильнодіючих речовин, втрата свідомості) прокурор повинен звертати увагу працівників транспортної міліції на необхідність оформлення рапортом факту виявлення ознак злочину про викрадення багажу чи іншого майна пасажирів.

Слід підкреслити, що в цих та інших випадках, коли з самого початку є очевидним злочинне посягання як на майно, так і на життя і здоров'я потерпілого, кримінальне провадження має порушуватись невідкладно. Сам по собі намір провести спочатку дослідчу перевірку прокурор має розцінювати як грубе порушення закону і прав потерпілого, а можливо, і як спробу ухилитись від прийняття законного рішення.

Якщо такі факти мали місце на території залізничного вокзалу, де знаходиться медичний пункт, то його працівники можуть надати першу медичну допомогу, зафіксувати побої, зробити попередні висновки про стан здоров'я потерпілого, а у випадках більш складних травм – направити його у лікувальні установи. У випадках завдання тілесних ушкоджень під час викрадення майна пасажирів у поїзді залежно від ситуації медичне освідчування проводиться або у найближчому медичному пункті, або у медичному пункті, розташованому за місцем вирішення заяви про вчинений злочин.

Прокурор повинен також вивчити матеріали дослідчої перевірки або кримінальної справи на предмет достатності вжитих заходів до фіксації слідів насильства не тільки на тілі потерпілого, але й на його одязі та речах. У зв'язку з цим під час провадження освідчування повинна констатуватись лише наявність конкретних слідів. Жодні висновки щодо їх походження та момент утворення у протоколі цієї слідчої дії фіксуватися не повинні.

Потерпілий може відмовлятися від проходження освідчування, але постанова слідчого про його проведення є обов'язковою, а тому підлягає виконанню у будь-якому випадку. Здійснюючи нагляд, прокурор має переконатися у дотриманні процесуальних вимог, встановлених для цієї слідчої дії.

Неприпустимим є проведення під приводом освідчування особистого обшуку або огляду одягу та інших речей потерпілого з оформленням їх протоколом освідчування. Незаконною необхідно визнати також практику підміни освідчування отриманням зразків для порівняльного дослідження. Як вважає В. Очеретін, оцінюючи правильність вибору слідчої дії, прокурор повинен виходити з того, що сліди злочину, які виявляються та фіксуються за результатами освідчування, є унікальними і неповторними, а зразки можуть отримуватися неодноразово [10, с. 37].

Для вирішення питання про порушення кримінальної справи, кваліфікації скоєного злочину важливе значення має встановлення вартості викраденого майна. Згідно з чинним законодавством, кримінально-караним вважається викрадення майна, вартість якого перевищує

0,2 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що станом на 01.11.2010 р. складає 90 гривень 70 копійок. Для встановлення вартості викраденого слідчий повинен отримати довідку спеціаліста, яка має доказове значення та якою повинен керуватися слідчий і прокурор при вирішенні питання про обґрунтованість порушення кримінальної справи.

Здійснюючи нагляд за додержанням законів органами дізнання та досудового слідства, прокурор, на думку А. Ломакіна, вирішує завдання не тільки кримінально-правового та процесуального характеру, але й пізнавальні, криміналістичні, кримінологічні та виховні шляхом спрямування діяльності, здійснюваної слідчим і дізнавачем, у потрібному напрямку шляхом дачі вказівок щодо встановлення певних обставин кримінальної справи і про виконання у зв'язку з цим конкретних слідчих дій [11, с. 88].

Прокурору необхідно передбачити комплекс оперативно-розшукових заходів і перелік невідкладних слідчих дій, виконання яких дозволить правильно кваліфікувати вчинене діяння та зібрати докази у короткий строк [12, с. 69]. Однією з таких дій у справах про викрадення майна пасажирів є огляд місця події.

Поряд з дотриманням процесуальних вимог і тактичних рекомендацій прокурор повинен звертати увагу слідчого на необхідність встановлення станції, до якої прямував поїзд, його номера і номера вагону, в якому вчинено злочин. Встановлення цих обставин ускладнюється, оскільки на момент фактичного проведення огляду поїзд і вагон перебувають у парках відстою чи на лінії. У зв'язку з цим прокурор повинен давати вказівки слідчому про обов'язковість залучення у таких випадках до огляду місця події потерпілого, що дозволяє встановити місцезнаходження викраденого майна до моменту вчинення злочину, зміни, які були внесені в обстановку на місці події тощо. Участь потерпілого у провадженні даної слідчої дії дозволяє також перевірити обставини, викладені ним у заяві про вчинений злочин, встановити очевидців злочину (особи, з якими потерпілий спілкувався безпосередньо перед викраденням, які перебували поряд з ним у момент його вчинення), отримати інформацію про місце перебування самого потерпілого під час вчинення злочину.

Для встановлення обставин вчинення даного виду злочину важливе значення має допит пасажирів, працівників залізничного транспорту, співробітників міліції, які здійснювали патрулювання на вокзалах, членів оперативних груп, які супроводжують поїзд, тощо.

Особлива увага прокурором повинна звертатись на ефективність допиту, що значною мірою залежить від місця його провадження (у вагоні поїзда чи на станції). Якщо допит проводиться у поїзді, для цього обирається вільне купе, щоб ніхто не зміг завадити встановленню психологічного контакту з допитуваним. Водночас прокурор повинен передбачати негативні наслідки проведення допиту у поїзді та критично оцінювати показання свідків. Як вказує А. Нудельштейн, необхідно враховувати, що при значному скупченні пасажирів в умовах обмеженого простору зростає ризик обміну між свідками інформацією, якою володіє кожен з них, можливість впливу одного свідка на показання іншого, а також з боку сторонніх осіб [9, с. 120]. Незважаючи на це, не рекомендується примушувати свідків зійти з поїзда на найближчій станції для допиту у ЛВ міліції. Неприйнятним є також примушування свідка відмовитися від поїздки у момент очікування поїзда: у такому випадку спочатку доцільно обмежитися коротким опитуванням, а більш детально допитати свідка – безпосередньо у вагоні поїзда.

Особливості допиту свідка пов'язані також зі встановленням його особи. У зв'язку з цим необхідно вивчити будь-які документи, які є у допитуваного, та вжити заходів до перевірки повідомлених ним біографічних даних.

При здійсненні нагляду прокурору слід враховувати такі обставини: 1) допит потерпілого, як правило, проводиться без попередньої підготовки, а тому повнота та об'єктивність отриманої інформації забезпечується умінням допитуючого швидко орієнтуватися в обстановці та обрати найбільш прийнятні тактичні прийоми допиту у максимально короткий період часу; 2) допит потерпілого відразу після огляду місця події дозволяє встановити ознаки злочинця та організувати його виявлення, запобігти впливу зацікавлених осіб з метою схиляння його до дачі неправдивих показань; 3) допит окремих категорій потерпілих необхідно проводити негайно, оскільки після деяких роздумів щодо мотивів і мети своєї поведінки та дій злочинця потерпілий може відмовитися давати показання, якщо він сам допустив певні порушення норм чинного законодавства (наприклад, розпивав спиртні напої у купе вагону зі злочинцем); 4) під

час допиту потерпілого з'ясуванню підлягають такі питання: а) початкова та кінцева станції маршруту його руху; б) обставини виявлення факту зникнення майна; в) ознаки викраденого майна (назва, загальний вигляд, розміри, вага, колір, індивідуальні особливості, дефекти, упаковка тощо); г) вартість викраденого майна та його приналежність тому чи іншому суб'єкту; д) ознаки злочинців, наявність у потерпілого підозри щодо вчинення злочину певною особою; е) присутність на місці події інших осіб, які спостерігали за тим, що відбувається; є) висловлювання погроз чи застосування насильства з боку злочинця; ж) станція, на якій злочинці здійснили посадку та де вони зійшли.

В окремих випадках провадження невідкладних слідчих дій у справах про викрадення майна пасажирів вимагає безпосереднього втручання прокурора шляхом особистого керівництва процесом їх провадження, доручення проведення окремих слідчих, інших процесуальних дій чи розслідування злочину в цілому іншому слідчому.

Необхідність вжиття таких заходів найчастіше зумовлюється тим, що потерпілі та свідки, як правило, знаходяться у віддалених від місця провадження слідства місцях. Проведення слідчим ряду слідчих дій з потерпілим з огляду на низку об'єктивних обставин позбавляє його можливості одночасно провести допити свідків. Крім того, як правило, у провадженні слідчого одночасно перебуває декілька кримінальних справ, у кожній з яких необхідно провести комплекс невідкладних слідчих дій, у тому числі й у вечірній і нічний час. Це негативно впливає на якість розслідування та призводить до порушення вимог КПК України і визнання отриманих доказів недопустимими.

Отже, при здійсненні нагляду за законністю дій і рішень органів дізнання та досудового слідства під час розкриття і розслідування ними викрадення майна пасажирів прокурор має зробити все від нього залежне для забезпечення повноти і об'єктивності розслідування, захисту майнових прав осіб, яким надаються транспортні послуги, їх життя та здоров'я.

Результати узагальнення стану розслідування справ цієї категорії слід обговорювати на координаційних нарадах із затвердженням спільних заходів для покращення криміногенної ситуації. Як свідчить практика, велику користь може дати функціонування мобільних груп працівників міліції для відслідковування зграй злочинців, які проявляють підвищений інтерес до окремих категорій пасажирів, які повертаються із заробітків з Росії та інших країн і навіть обкладають їх своєрідною даниною. Рішуче припинення їх злочинної діяльності, як свідчать результати таких рейдів на залізницях Західної України, мають велике профілактичне значення.

Важливим завданням прокурора при здійсненні ним нагляду за розслідуванням злочинів зазначеної категорії є вжиття заходів щодо усунення обставин, які сприяли цим злочинам і які в багатьох випадках у ході розслідування не з'ясовуються, а відтак, і не усуваються.

Частина з них зумовлена порушенням порядку обслуговування пасажирів у поїздах і вагонах. До них, зокрема, слід віднести: вчинення злочинів злодіями-гастролерами за сприяння провідників і бригадирів поїздів; перевезення безквиткових пасажирів в коридорах і купе, що сприяє безладу у вагонах і скупченню великої кількості осіб; надання провідникам дозволу на перевезення ручної поклажі понад встановленої норми, через що інші пасажирів не мають можливості належним чином зберігати свої речі; проникнення у вагони підозрілих осіб під виглядом продажу сувенірів та друкованої продукції, професійних картярів тощо; відсутність у гарячу пору року кондиціонерів у вагонах, що змушує пасажирів відчиняти двері в купе у нічний час; функціонування лише одного туалету, через що пасажирів змушені тривалий час проводити в чергах, залишаючи свої речі та багаж без нагляду; відсутність належного реагування з боку провідників і співробітників міліції за фактами розпиття пасажирами спиртних напоїв; пияцтво провідників під час рейсу.

Крадіжкам і навіть розбійним нападам у приміщеннях і біля приміщень вокзалів сприяє погана організація патрулювання, недбале ставлення до нього, відсутність або несправність відео пристроїв і невикористання результатів відеоспостереження у лінійних відділах і пунктах міліції.

Здійснюючи нагляд, прокурор має з'ясувати, чи вчинялись заходи до встановлення цих обставин, і за наявності підстав давати слідчим органам відповідні вказівки.

Отже, нагляд за додержанням законів органами дізнання та досудового слідства під час розкриття і розслідування злочинів на транспорті є одним із найбільш складним видів прокурорської діяльності. Проблема реалізації транспортним прокурором повноважень, спрямованих

на реалізацію цієї функції, має комплексний характер і вимагає її дослідження з позицій теорії прокурорського нагляду, положень законодавства, що регулює діяльність об'єктів транспорту, кримінального процесу, кримінології та криміналістики.

Незважаючи на неодноразові зауваження Генерального прокурора України, стан прокурорського нагляду за додержанням законодавства про боротьбу зі злочинами на транспорті залишається недостатнім. Найбільше проблем виникає у транспортного прокурора на початкових стадіях розслідування, коли необхідно встановити особу злочинця, спосіб, точне місце та час вчиненого діяння, наявність у ньому ознак складу конкретного злочину.

Список використаної літератури:

1. Лист-зауваження Генерального прокурора України від 22.01.2008 р. № 08/1-2554 (вих. 08-740КВ) // Архів Чернівецької транспортної прокуратури. Наряд № 13: Переписка з питань нагляду за додержанням законів органами внутрішніх справ при здійсненні оперативно-розшукової діяльності, дізнання, досудового слідства. – 2008. – С. 2.
2. Про внесення змін до наказу Генерального прокурора України від 19 вересня 2005 року № 4гн: Наказ Генерального прокурора України від 28.05.2008 р. № 4гн-3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0004900-08>.
3. Кримінально-процесуальний Кодекс України. – Суми, 2012.
4. Про порядок реагування на ознаки злочину, розглядання заяв та повідомлень про крадіжки вантажу: Вказівка Генеральної прокуратури України, МВС України, Міністерства транспорту України від 22.03.1996 р. № 23-21/55/3-603 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/>.
5. Ольков С.Г. Уголовно-процессуальные нарушения. – Тюмень, 1996.
6. Подання про усунення порушень законів, допущених слідчими СВ ЛВ на станції Івано-Франківськ при провадженні досудового слідства у кримінальних справах про злочини проти власності // Архів Івано-Франківської транспортної прокуратури. Наряд № 19: подання та постанови про порушення дисциплінарних проваджень. – 2007. – С. 26-27.
7. Зеленецький В.С. Прокурорский надзор за исполнением органами дознания и досудебного следствия законов при приеме, регистрации, проверке и разрешении заявлений и сообщений о преступлениях: Монография. – Х., 2004.
8. Красильников В.Г. Криминалистическое и оперативно-розыскное обеспечение раскрытия краж на объектах железнодорожного транспорта: Дис. ... канд. юрид. наук. – Ижевск, 2004.
9. Нудельштейн А.М. Расследование хищений имущества пассажиров на железнодорожном транспорте: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – М., 2008.
10. Очередин В.Т. Допустимость и недопустимость по уголовным делам доказательств: Учеб.-метод. пособ. – Волгоград, 1998.
11. Ломакін А. Завдання прокурора району у досудовому провадженні // Вісник прокуратури. – 2010. – № 3. – С. 86-92.
12. Шепель В.А. Расследование краж нефтепродуктов, совершаемых при их хранении и транспортировке: Дис. ... канд. юрид. наук. – Омск, 2004.
13. Шандула А.А. Проблемы взаимодействия прокурорского надзора и контроля на железнодорожном транспорте // Проблемы законности: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. – Х., 1999. – Вип. 40. – С. 207-213.
14. Раскрытие неочевидных преступлений. Организация и тактика / Под ред. А.А. Чувилева. – М., 1991.
15. Сірко Б.П. Правові аспекти прокурорського нагляду за розкриттям та розслідуванням розкрадання майна пасажирів на залізничному транспорті // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління і права. – 2010. – № 4. – С. 230-237.
16. Казинян Г.С., Соловьев А.Б. Проблемы эффективности следственных действий. – Ереван, 1987.

Надійшла до редакції 16.11.2013

ТАРАСЮК І.В., кандидат юридичних наук
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.98

ПРОБЛЕМИ РИЗИКУ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ОПЕРАТИВНИХ ПРАЦІВНИКІВ ОВС

У статті розглядаються категорії ризику, проблеми ризику в професійній діяльності оперативників працівників.

я ц 4 я ц : оперативний ризик, ризик, професійний ризик, ситуація ризику, оперативний працівник, оперативна ситуація, службова діяльність, слідчі дії, судовий розгляд справи, правоохоронні органи, оперативно-розшукова діяльність.

В статье рассматриваются категории риска, проблемы риска в профессиональной деятельности оперативных сотрудников.

я ц 4 я ц : Оперативный риск, риск, профессиональный риск, ситуация риска, оперативный работник, оперативная ситуация, служебная деятельность, следственные действия, судебное рассмотрение дела, правоохранительные органы, оперативно-розыскная деятельность.

The article deals with categories of risk, problems of risk in professional activity of undercover officers.

Keywords: operational risk, risk, occupational risk, situation risk, occupational take, risk situation, operative worker, operative situation, official activity, consequence actions, judicial consideration of business, law enforcement authorities, operative-search activity.

Проблема ризику розробляється зараз в багатьох галузях знань – в економіці, психології, історії, соціології, в юридичних науках, політології, природничих і технічних науках, в рамках теорії ігор і теорії прийняття рішень. Проводяться міждисциплінарні дослідження проблем технологічного ризику. Природно, що кожна дисципліна має власний погляд на ризик, через що його поняття виявилось розмитим, навіть суперечливим. Відомо, що неточні та нечіткі поняття важко використовувати в науковому обігу, застосовувати як інструментів систематизації та впорядкування емпіричної інформації. У зв'язку з цим виникає нагальна потреба в проведенні більш глибокого теоретико-методологічного аналізу проблеми. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» статтею 12 «Соціальний та правовий захист працівників оперативних підрозділів» регламентує, що перебуваючи у стані необхідної оборони, крайньої необхідності або професійного ризику, оперативний працівник не несе відповідальності [1, с. 4]

Термін «ризик» з'явився на рубежі Середніх віків і Нового часу. Звичайно, і раніше люди стикалися з небезпеками та невпевненістю в майбутньому. Однак небезпеки, яким вони піддавалися, зв'язувалися з впливом вищих сил. Слово «ризик» було потрібно тоді, коли у людей з'явилося усвідомлення відповідальності за прийняті рішення. Ще в античності люди аналізували «природу» реальної та надуманої небезпеки, явища страху, неспокою, ймовірності тих чи інших катаклізмів або наслідків людської діяльності. Грецька традиція про ризик говорить як про явище, супутне всякій невизначеності при прийнятті рішень. «Крапка невизначеності» називалася «кризою», а поворот на гірше – «катастрофою». У християнській традиції також немає чітко визначеного поняття «ризик», що пов'язано з уявленням про Всевишнього [5, с. 10].

Переворот, що стався в XVI–XVII ст., пов'язаний із утвердженням уявлення про людину як про суб'єкта дії та вироблення рішень. Тоді, ймовірно, в контексті мореплавання й торгівлі – дуже прибуткової, але небезпечної справи – сформувався уявлення про ризик як про стан знаходження в певний час у певному місці, які відомі й дозволяють заздалегідь, перед тим як зробити той чи інший крок, підрахувати можливу користь і втрати, обґрунтовуючи залежно від їх співвідношення виправданість чи невинуватеність ризику. Дихотомія «виправданості-невиправданості» знаходить відображення в категоріях «відповідальної» та «безвідповідальної» дії, а формування громадянського суспільства наповнює їх все більш соціальним, на противагу економічному й індивідуалістичному, змістом.

Накопичення наукових знань про імовірний характер технічних і суспільних процесів, розвиток спеціальних розділів математики та логіки, необхідність вироблення юридичних норм

і правил, що регулюють практику страхування, біржових угод і тощо, привели до того, що в другій половині XIX – початку XX століть ризик потрапляє в поле зору представників різних природних і суспільних наук.

Словником з психології ризик визначається як ситуативна характеристика діяльності, що складається в невизначеності її результату та можливих несприятливих наслідках у випадку невдачі. У психології поняття «ризик» з позиції свідомої поведінки відповідає трьом основним взаємопов'язаним значенням:

1. Ризик як міра очікуваної несприятливості при невдачі в діяльності, що визначається поєднанням імовірності поразки й ступеня несприятливих наслідків у цьому випадку.

2. Ризик як дія в тому або іншому відношенні, що загрожує суб'єкту втратою (програшем, травмою, шкодою). Експериментально розрізняють ризик мотивований, розрахований на ситуативні переваги в діяльності, і немотивований. Крім того, виходячи зі співвідношення очікуваного виграшу та очікуваного програшу при реалізації відповідної дії виділяють виправданий і не виправданий ризик.

3. Ризик як ситуація вибору між двома можливими варіантами дії: менш привабливим, однак більш надійним, і більш привабливим, але менш надійним (результат якого проблематичний і пов'язаний з можливими несприятливими наслідками). Традиційно тут виділяються два класи ситуацій, у яких: а) успіх і неуспіх за певною шкалою досягнень (ситуації типу «рівень домагань»); б) неуспіх тягне за собою покарання (фізична загроза, больовий вплив, соціальні санкції). Важлива відмінність є між тими ситуаціями, де результат залежить від випадку (шансові ситуації), і тими, у яких він пов'язаний зі здібностями суб'єкта (ситуації вмінь). Виявлено, що за інших рівних умов люди виявляють значно вищий рівень ризику в ситуаціях, пов'язаних не з шансом, а з умінням, коли людина вважає, що від неї щось залежить. У психології поняття ризику розглядається головним чином в аспекті прийняття ризику, тобто активної переваги небезпечного варіанту дії над безпечним. Увагу дослідників привертають явища зсуву в бік більшого чи меншого рівня ризику в умовах групового обговорення діяльності [7, с. 3].

Прихований характер неочевидних злочинів, організованість і професіоналізм злочинців, їх, по суті, відкрите протистояння правоохоронним органам та органам внутрішніх справ у першу чергу визначають об'єктивну необхідність використання спеціальних засобів і методів, нерідко пов'язаних із ризиком, спрямованих на виявлення злочинних намірів і скоєних злочинів, учасників злочинів, фактичних даних, що мають доказову перспективу.

Оперативно-розшукову роботу завжди відрізняли дії ризикованого характеру, тобто здійснювані з розрахунком на удачу та щасливий випадок при подоланні різних небезпек у сфері боротьби зі злочинністю. Безумовно, піддаватися ризику – це ставити себе перед можливими неприємностями. На жаль, такий несприятливий прогноз від випадку до випадку підтверджувався. У результаті різного роду правопорушення та злочини в сфері оперативно-розшукової діяльності, а особливо зловживання різних посадових осіб, що стали предметом широкого обговорення в засобах масової інформації, значною мірою сприяли дискредитації та формуванню негативного ставлення до оперативно-розшукової роботи аж до категоричного її заперечення [1, с. 21].

Однак не можна забувати про вимушену (з точки зору кримінально-правового інституту) крайню необхідність, характер оперативно-розшукової діяльності, її зумовленість необхідністю адекватної протидії негласним, конспіративним формам, методам відбору та перевірки інформації, які в сучасних умовах все більш активно використовуються у сфері економічного шпигунства, професійної злочинності, наркобізнесу, міжнародного тероризму, політичного екстремізму і т.д. Причому криміногенна сфера застосування конспіративних форм і методів відрізняється тенденцією до розширення, особливо в умовах економічної кризи та політичної нестабільності в країні.

Якщо врахувати, що зростає технічна оснащеність і тактична витонченість в застосуванні засобів конспірації для приховування розвідувально-підривної та злочинної діяльності, а в арсеналах спецслужб і злочинних співтовариств використовуються новітні досягнення в галузі мікроелектроніки, комп'ютерної техніки, лазерної фізики і т.п. аж до космічних систем зв'язку та спостереження, що застосовуються в поєднанні з агентурними методами, то важко заперечити проти використання адекватних за своїм характером форм і методів, засобів оперативного протидії з

боку вітчизняних спеціальних служб і правоохоронних органів – суб'єктів ОРД. При цьому здійснення негласних слідчих дій (оперативно-розшукових заходів) дозволяє спеціально уповноваженим на це органам держави та посадовим особам якомога раніше втручатися в розвиток подій, що ведуть до злочину, запобігти настанню суспільно небезпечних наслідків. [3, с. 34].

Розглядаючи сутність і зміст ризику в оперативно-розшуковій діяльності, зараз вже немає потреби доводити, що успіх оперативного працівника значною мірою залежить від розуміння сутності та ставлення до ризику. Цей ризик існує об'єктивно, незалежно від того, усвідомлюємо ми його чи ні, і виявляється у всіх аспектах оперативно-розшукової діяльності, пов'язаної з попередженням, припиненням та розкриттям злочинів. Неможливо уявити оперативно-розшукову діяльність без ризику. Без ризику немає оперативно-розшукової діяльності, немає взагалі будь-якої боротьби зі злочинністю. А без знань про ризик оперативний працівник вельми вразливий. Для оперативно-розшукової діяльності важливим є не уникнення ризику взагалі (це практично неможливо), а передбачення та зниження його до мінімального рівня. Таким чином, стає очевидним, що боротьба із злочинністю не мислима без ризику. Ця проблема викликає особливий інтерес і заслуговує всебічного вивчення.

Ризик в оперативно-розшуковій діяльності (надалі – ОРД) як об'єктивно існуючий феномен підлягає вивченню в теоретичному плані, також як і в якості предмета осмислення в рамках прикладного аспекту. Ризик – важлива складова частина теорії та практики ОРД, особливо якщо враховувати малодослідженість цієї серйозної проблеми.

Перелік джерел із питань оперативно-розшукової діяльності в ситуації ризику в вітчизняній літературі бідний, фундаментальних досліджень фактично немає. Орієнтація протягом тривалого часу на переважно екстенсивний розвиток боротьби зі злочинністю не ставила питання про облік невизначеності й ризику. Крім того, при «відсутності права на помилку» в оперативно-розшуковій діяльності немає зацікавленості й бажання йти на ризик, змінювати сформований стиль роботи. Звідси зрозумілі причини відсутності стійкого інтересу до проблеми ризику.

На сьогодні немає однозначного розуміння суті ризику в оперативно-розшуковій діяльності. Це пояснюється, зокрема, багатоаспектністю цього явища, практично повним ігноруванням його нашим законодавством про оперативно-розшукову діяльність. Крім того, ризик – це складне явище, що зумовлює можливість існування кількох визначень категорії ризику в оперативно-розшуковій діяльності, сформульованих з різних точок зору. З огляду на характер проведених досліджень і сутність проблеми потрібно зазначити, що нас буде цікавити визначення категорії ризику в оперативно-розшуковій діяльності. І насамперед спробуємо в рамках коректного ставлення до цієї проблеми розглянути деякі підходи, визначення та розшифровки поняття «ризик в оперативно-розшуковій діяльності».

Ряд авторів визначають ризик в оперативно-розшуковій діяльності як дії, що здійснюються в розрахунку на удачу та щасливий результат при подоланні різних небезпек у сфері боротьби зі злочинністю. [10, с. 9].

Оперативний ризик – різновид обґрунтованого професійного ризику як обставини, що виключає злочинність діяння. Ризик оперативний характерний для поведінки оперативників і конфідентів у ряді ситуацій, що виникають в оперативно-розшуковій діяльності.

Необхідність виявлення та припинення тяжких злочинів ставить оперативного працівника в умови постійного професійного ризику, тому що позитивний результат не завжди гарантований. У той же час відмовитись від ухвалення рішення про проведення розшукового заходу він не може, бо в цьому разі теж ризикує можливістю порушення законності, своїм авторитетом, престижем професії та оперативного підрозділу.

Зустрічається визначення, що ризик в оперативно-розшуковій діяльності – це обґрунтовані творчо активні наступальні дії її суб'єктів, що здійснюються в рамках функціональних обов'язків при відсутності свободи вибору чи на межі створення небезпеки нанесення шкоди правоохоронним інтересам з метою досягнення суспільно корисного результату в боротьбі зі злочинністю [4, с. 21].

Окремі автори вважають, що оперативний ризик – це ситуація, коли при мінімумі інформації треба приймати рішення, що не терплять зволікання. Такі ситуації можуть виникати при підготовці чи вчиненні злочинів, затриманні злочинців в умовах швидкого розвитку подій, коли зволікання може призвести до вельми несприятливих наслідків (загроза життю та здоров'ю,

знищення доказів тощо) [8, с. 29].

У ряді випадків ризик ототожнюється з можливостями матеріальних втрат, пов'язаних із реалізацією організаційно-тактичного рішення тощо. У деяких наукових працях висловлюється думка, що ризик являє собою можливість відхилення від мети, заради досягнення якої приймається рішення, тобто ризик – невпевненість у досягненні мети. При цьому підкреслюється, що очікуване відхилення може мати форму можливої невдачі або ймовірності отримання кращого, ніж очікувалося, результату.

Ряд авторів визначають ризик як вірогідність досягнення бажаного результату, або ймовірність невідповідності прогнозованого (очікуваного) результату та фактичного [5, с. 5; 9, с. 10].

Можна продовжити аналіз існуючих підходів до визначення поняття «ризик в оперативно-розшуковій діяльності». Кожне з визначень, на нашу думку, має право на існування, і вони цілком прийнятні.

У явищі ризику виділяють такі основні елементи, взаємозв'язок яких визначає його сутність:

- можливість відхилення від передбаченої мети, заради якої й реалізується вибрана альтернатива;
- імовірність досягнення бажаного результату;
- відсутність впевненості в досягненні поставленої мети;
- можливість настання негативних наслідків під час реалізації тих чи інших дій в умовах невизначеності для суб'єкта, який йде на ризик;
- матеріальні й інші втрати, пов'язані зі здійсненням обраної в умовах невизначеності альтернативи;
- очікування небезпеки, невдачі в результаті реалізації обраної (вибраної) альтернативи [7, с. 5].

Наявність у ризику перелічених елементів показує, що його зміст неправомірно ототожнювати тільки з можливостями негативних наслідків, втратами, небезпекою, невдачею або тільки з передбаченими вдалим результатами, які можуть настати в ході реалізації обраної в умовах невизначеності альтернативи.

Таким чином, ризик в оперативно-розшуковій діяльності – це об'єктивно існуюча усвідомлювана, прогнозована ймовірність настання поряд з досягненням певних цілей також і негативних наслідків негласних слідчих дій, здійснюваних оперативними підрозділами (апаратами) правоохоронних органів із метою вирішення завдань по боротьбі зі злочинністю, зумовлена невизначеністю можливих оцінок ситуацій, в яких реалізуються зазначені дії [6, с. 34].

Прояв оперативно-розшукового ризику розкриває потенціал оперативно-розшукової діяльності, а через це висвічує ті недоліки, які виявились під час прийняття того чи іншого оперативно-тактичного рішення. Як вже зазначалося, ризик – це багатфакторне й багатаспектне явище. За кількістю виявлених оперативно-розшукових ризиків можливо визначити, з якою мірою ризику в подальшому може здійснюватись ефективна оперативно-розшукова діяльність.

Список використаної літератури :

1. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. // ВВР. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
2. Про міліцію: Закон України від 20.12.1990 р. // ВВР. – 1991. – № 4. – С. 20.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.01.2012 р. ВР № 4656 – 6.
4. Кримінальний Кодекс України. – К., 2012.
5. Кондратьєв Я.Ю. Професійно-психологічна підготовка працівників підрозділів ОВС. – К., 2002.
6. Бараненко Б.І. Психологія ОРД. – К., 2003.
7. Александров Д.О., Андросюк В.Г. Психологічне забезпечення службової діяльності працівниками міліції: Навч.-метод. посібник. – К., 2003.
8. Андросюк В.Г. Професійна психологія в ОВС. – К., 1995.
9. Дубова І.О. Діяльність людини в умовах ризику. – К., 1999.
10. Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність. – Х., 2002.

Надійшла до редакції 30.11.2012

УВАРОВ В.Г., кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України,
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.132

ВТРУЧАННЯ У ПРИВАТНЕ ЖИТТЯ ШЛЯХОМ АУДІО-, ВІДЕОКОНТРОЛЮ

Проаналізовано проблеми становлення нового інституту слідчих дій – здійснення аудіо-, відеоконтролю особи та проблеми процесуальної форми його провадження.

я ц 4 я ц : слідчі дії, негласні слідчі дії, аудіо-, відеоконтроль, міжнародні стандарти.

Анализируются проблемы становления нового института следственных действий – аудио-, видеоконтроля личности и проблемы процессуальной формы его осуществления.

я ц 4 я ц : следственные действия, негласные следственные действия, аудио-, видеоконтроль международные стандарты.

In article problems of formation of new institute of investigatory actions - audio - video control of the person that problems of the remedial form of its realization are analyzed.

Keywords: *investigatory actions, private investigatory actions, audio - video control the international standards.*

З прийняттям нового КПК України в 2012 р. проблема системи слідчих дій отримала як нового забарвлення, так і нового дихання. З'явився новий інститут – негласні слідчі (розшукові) дії і отримала окреме визначення нова слідча дія – «аудіо-, відеоконтроль».

Актуальність досліджуваної проблеми полягає у тому, що поява нової слідчої дії зумовлює необхідність її теоретичного аналізу та розробки рекомендацій щодо практики її застосування.

Аналіз останніх наукових досліджень показує, що проблемам провадження слідчих дій у сучасній юридичній літературі приділяється неабияка увага. Але проблема різних форм «аудіо-, відеоконтролю» у кримінально-процесуальній літературі тільки починає активно досліджуватись [1-12].

Мета даної роботи – визначити шляхи реформування інституту негласних слідчих дій у контексті міжнародних правових актів та прецедентної практики Європейського Суду з прав людини.

Відповідно до ст. 260 нового КПК України аудіо-, відеоконтроль особи є різновидом втручання у приватне спілкування, яке проводиться без її відома на підставі ухвали слідчого судді, якщо є достатні підстави вважати, що розмови цієї особи або інші звуки, рухи, дії, пов'язані з її діяльністю або місцем перебування тощо, можуть містити відомості, які мають значення для досудового розслідування.

Виникає забагато питань щодо меж застосування даного інституту. Наприклад, які рухи людини і де можуть документуватись, в яких приміщеннях допустимий аудіо -, відеоконтроль тощо.

Досить скромна за обсягом і змістом правова регламентація аудіо-, відеоконтролю особи окрім визначення його поняття та натяку на підстави його застосування навряд чи може відповісти сучасним вимогам європейських стандартів до «якості» закону, його «передбачуваності» та й зрозумілості.

Поряд з цим ст. 269 нового КПК України робить спробу регламентувати так зване «спостереження за особою, річчю або місцем». Будучи чомусь не віднесеною до групи слідчих дій, пов'язаних із втручанням у приватне життя, дана новела, по суті, обмежуючи свободу приватного життя, створює ще одну, на наш погляд, штучну форму безпосереднього спостереження, визначаючи: «1. Для пошуку, фіксації і перевірки під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину відомостей про особу та її поведінку або тих, з ким ця особа контактує, або певної речі чи місця у публічно доступних місцях може проводитися візуальне

спостереження за зазначеними об'єктами або візуальне спостереження з використанням відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів для спостереження. За результатами спостереження складається протокол, до якого долучаються отримані фотографії та/або відеозапис. Спостереження за особою згідно з частиною першою цієї статті проводиться на підставі ухвали слідчого судді, постановленої в порядку, передбаченому статтями 246, 248-250 цього Кодексу».

Стаття 270 нового КПК України «Аудіо-, відеоконтроль місця» визначає: «Аудіо-, відеоконтроль місця може здійснюватися під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину і полягає у здійсненні прихованої фіксації відомостей за допомогою аудіо-, відеозапису всередині публічно доступних місць, без відома їх власника, володільця або присутніх у цьому місці осіб, за наявності відомостей про те, що розмови і поведінка осіб у цьому місці, а також інші події, що там відбуваються, можуть містити інформацію, яка має значення для кримінального провадження. Аудіо-, відеоконтроль місця згідно з частиною першою цієї статті проводиться на підставі ухвали слідчого судді, постановленої в порядку, передбаченому статтями 246, 248, 249 цього Кодексу».

Підставою для з'ясування переліку слідчих дій є характерні ознаки, що дають можливість вести мову про відмінний характер слідчих дій від інших різновидів дій слідчого у процесі розслідування злочину [10, с.118].

Фактично в законі названі три слідчі дії, які мають однакові об'єкти дослідження. Так чи інакше, навіть коли йдеться про «аудіо-, відеоконтроль місця», то закон розуміє провадження даного заходу «за наявності відомостей про те, що *«розмови і поведінка осіб у цьому місці, а також інші події, що там відбуваються»*, можуть містити інформацію, яка має значення для кримінального провадження». Названі в якості окремих слідчих дій заходи мають однакові об'єкти, предмети і методи дослідження. Вони мають своїм змістом спостереження за особою і окремими місцями її перебування та різняться хіба що рівнем їх технологізації.

Регламентация усіх трьох названих заходів є недостатньою мірою передбачуваною, не створює надійних гарантій від свавілля; якість закону має бути кращою.

Регламентация будь-якої слідчої дії має включати такі елементи: предмет слідчої дії, суб'єкти та учасники її провадження, методи слідчої дії, зміст слідчої дії, місце її провадження, термін провадження, спосіб і порядок провадження, спосіб документування, гарантії захисту прав людини.

Нагадаємо, що відповідно до ст. 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Сама ж ідея створення юридичної форми спостереження за особою і документування його діяльності не нова.

Відомо, що якщо критерій практики у сфері цілісного уявлення про злочин у найбільш простій, безпосередній формі, як правило, недоступний органам розслідування і суду, то в процесі оперативної розробки у випадках, коли негласний співробітник впроваджений у середовище злочинців, досягається доступність критерію практики саме у безпосередній формі.

Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» уже до цього узаконив візуальне спостереження та здійснення при цьому технічного документування як оперативно-розшукового заходу, результати якого можуть бути реалізовані в кримінальному судочинстві.

У літературі уже висловлено думку, що *безпосереднє спостереження* – юридична форма одержання доказів, яка може бути регламентована процесуальним законом та включена до системи слідчих дій [6, с. 4; 5, с. 39-42].

Пропозиція В.М. Тертишника доповнити систему слідчих дій новою процесуальною формою одержання доказів *«Безпосереднє спостереження»* полягала у включенні до КПК України норми такого змісту:

«З метою встановлення обставин події злочину, а рівно інших фактів, які мають значення для справи, орган дізнання, за наявності до того можливості та необхідності, самостійно за своєю ініціативою або за дорученням слідчого здійснює за певними подіями, фактами або діями окремих осіб безпосереднє спостереження і технічне документування досліджуваних при цьому фактів .

Завданнями безпосереднього спостереження є: виявлення і розкриття злочину, вивчення і технічне документування обставин його вчинення, закріплення слідів та інших фактичних даних, отримання необхідних відомостей і забезпечення умов для успішного вжиття запобіжних заходів та затримання підозрюваного на місці злочину.

Дана слідча дія здійснюється шляхом візуального спостереження за діями запідозрених у підготовці, приготуванні або вчиненні злочину осіб або за окремими обставинами події злочину, а також технічного документування таких фактів.

Спостереження може здійснюватися в будь-яких місцях, крім помешкання громадян та інших приватних володінь, а також території підприємств, установ і організацій та інших об'єктів, якщо це може потягти за собою розголошення відомостей таємного характеру.

У порядку винятку за згодою мешканців житлового приміщення та за вмотивованою постановою слідчого чи органа дізнання з санкції прокурора безпосереднє спостереження і технічне документування досліджуваних при цьому фактів може здійснюватись в житловому приміщенні. Без згоди мешканців житлового приміщення безпосереднє спостереження в ньому не допускається.

За згодою володаря приватного володіння та за вмотивованою постановою слідчого чи органа дізнання з санкції прокурора безпосереднє спостереження і технічне документування досліджуваних при цьому фактів може здійснюватись у такому приватному володінні. Без згоди володаря приватного володіння безпосереднє спостереження в ньому не допускається.

За згодою осіб, що займають службове приміщення, або за вмотивованою постановою слідчого чи органа дізнання з санкції прокурора безпосереднє спостереження і технічне документування досліджуваних при цьому фактів може здійснюватись в службовому чи іншому приміщенні, що не є приватним володінням особи.

У необхідних випадках орган дізнання може запросити для участі в спостереженні представників громадськості та залучити необхідних фахівців.

У процесі спостереження орган дізнання вивчає та фіксує обставини події злочину та дії запідозрених осіб, виявляє і закріплює сліди злочину та інші фактичні дані, застосовує фотографування, кінозйомку, звуко- та відеозапис, використовує оптичні та інші необхідні технічні засоби.

Учасники безпосереднього спостереження попереджаються про використання технічних засобів та інформуються про результати їх застосування. Для засвідчення фактичних результатів технічного документування застосовуються способи, які придатні для цього.

Про провадження безпосереднього спостереження і технічного документування складається протокол з додержанням вимог КПК України. У протоколі описується все знайдене у тому вигляді, в якому спостерігалось, і всі дії в тій послідовності, в якій вони відбувалися, а також з додержанням вимог КПК України, відображаються відомості про порядок та результати застосування технічних засобів.

Результати технічного документування мають значення самостійного виду доказів і зберігаються при справі.

Особи, які беруть участь у спостереженні як очевидці вчиненого злочину або розслідуваної події, не можуть брати участь в подальшому розслідуванні і підлягають відводу, але можуть бути допитані як свідки.

Протокол безпосереднього спостереження разом з фактичними результатами фактичного документування негайно передається слідчому, а якщо спостереження проведене до початку попереднього розслідування, можуть бути приводом до порушення кримінальної справи і підлягають реєстрації поряд з явкою з повинною та іншими заявами і повідомленнями про злочини.

Слідчий та орган дізнання зобов'язані вжити заходів для того, щоб виключити можливість розголошення отриманих в процесі спостереження секретних відомостей або інтимних та інших даних, які стосуються особистого життя, честі та гідності людини, якщо вони не містять інформації про злочин» [7, с. 113-118].

О.В. Сачко, виходячи з практики регламентування зняття інформації з технічних каналів зв'язку як в якості слідчої дії, так і оперативного-розшукового заходу, допускає, що на даному етапі доцільно аналогічно регламентувати у вищевикладеному порядку безпосереднє спостереження і технічне документування як «універсальні пізнавально-засвідчувальні юридичні дії»

[3, с. 63-65].

Розглядаючи діяльність органів розслідування, автор, спираючись на досвід оперативної роботи та теорію юридичного процесу, вважає, що сьогодні за чинним законодавством аудіо-, відеоконтроль особи може бути юридичною як формою одержання оперативно-розшукової інформації, так і слідчою дією. Це зумовлює необхідність детального законодавчого регламентування порядку провадження такого заходу.

Необхідність і можливість провадження указаних дій об'єктивно існує. Регламентація візуального спостереження як слідчої дії, безумовно, було б доцільним і корисним як в аспекті вирішення завдань доказування, так і завдань забезпечення прав і свобод людини.

Проблема полягає в тому, що дана дія названа в законі, але не отримала належної регламентації. Закон не визначив основні положення юридичної форми її провадження, що не сприяє ефективності її застосування.

Пропонуємо в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» та в новому КПК України викласти норму «Безпосереднє спостереження та технічне документування юридично-значимих фактів» такого змісту:

«Безпосереднє спостереження та технічне документування юридично значимих фактів – це ініціативна діяльність правоохоронних органів щодо виявлення і попередження злочинів, отримання та фіксації доказової інформації, необхідної для вирішення завдань кримінального судочинства.

Слідчий чи за його дорученням оперативні працівники підрозділів, уповноважені здійснювати оперативно-розшукову діяльність, з метою виявлення, розкриття та припинення тяжких чи особливо тяжких злочинів і отримання необхідних відомостей і забезпечення умов для успішного затримання підозрюваного на місці злочину, фіксації обставин і доказів їх вчинення, отримання і фіксації даних про розвідувально-підбивну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій, а також інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави, за наявності до того можливості та крайньої необхідності, здійснюють аудіо-, відеоконтроль особи чи окремих місць – візуальне спостереження за певними подіями, фактами або діями окремих осіб та технічне документування досліджуваних при цьому фактів.

Дана дія здійснюється шляхом безпосереднього чи опосередкованого, виконуваного за допомогою відеокамери чи іншої техніки візуального спостереження за діями осіб, запідозрених у підготовці, приготуванні або вчиненні злочину, або за окремими місцями, обставинами й фактами події злочину.

Аудіо-, відеоконтроль може здійснюватися в будь-яких місцях, крім помешкання громадян та інших приватних володінь, а також території підприємств, установ і організацій та інших об'єктів, якщо це може потягти за собою розголошення відомостей таємного характеру.

В порядку винятку за згодою мешканців житлового приміщення та за вмотивованою постановою суду візуальне спостереження і технічне документування може здійснюватись в житловому приміщенні. Без згоди мешканців житлового приміщення безпосереднє спостереження в ньому не допускається.

За згодою володаря приватного володіння та за вмотивованою постановою слідчого чи органа дізнання і з санкції прокурора безпосереднє спостереження і технічне документування досліджуваних при цьому фактів може здійснюватись в такому приватному володінні. Без згоди володаря приватного володіння безпосереднє спостереження в ньому не допускається.

За згодою осіб, що займають службові приміщення, або за вмотивованою постановою слідчого чи органа дізнання з санкції прокурора аудіо-, відеоконтроль особи і технічне документування досліджуваних при цьому фактів може здійснюватись в службовому чи іншому приміщенні, що не є приватним володінням особи.

У необхідних випадках для участі в аудіо-, відеоконтролі можуть бути запрошені необхідні фахівці.

У процесі аудіо-, відеоконтролю вивчаються та фіксуються обставини події злочину та дії запідозрених осіб, виявляються і закріплюються сліди злочину та інші фактичні дані, застосовується фотографування, кінозйомка, звуко- та відеозапис, використовуються оптичні та інші необхідні технічні засоби.

Про провадження аудіо-, відеоконтролю і технічного документування складається про-

токол. У протоколі описується все, що спостерігалось, і яким чином фіксувалось, відображаються відомості про порядок та результати застосування технічних засобів.

Протоколи аудіо-, відеоконтролю та фактичні результати технічного документування – фотознімки, кінофільми, фонограми, відеофільми та інші матеріали, отримані в результаті застосування технічних засобів при візуальному спостереженні, якщо за їх допомогою відтворені, закріплені та засвідчені обставини і факти, які мають значення для кримінального судочинства, можуть надаватись для використання в якості доказів у кримінальній справі.

Органи, які здійснювали аудіо-, відеоконтроль і документування, зобов'язані вжити заходів для того, щоб виключити можливість розголошення отриманих в процесі спостереження секретних відомостей або інтимних та інших даних, які стосуються особистого життя, честі та гідності людини, якщо вони не містять інформації про злочин».

Таким чином, вважаємо, що докладна регламентація в законодавстві підстав, умов і процедури здійснення аудіо-, відеоконтролю особи слугувала б свого роду гарантом «передбачуваності закону», стримуючим фактором, захистом від безпідставних втручань у сферу особистого життя громадян.

Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаються в розробці пропозицій щодо удосконалення регламентації слідчих дій, пов'язаних з обмеженням приватного життя людини.

Список використаної літератури:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К., 2012.
2. Садова Т.В. Обмеження прав і свобод у кримінальному судочинстві України та держав англосаксонської правової системи в контексті міжнародних стандартів: Монографія. – Івано-Франківськ, 2011.
3. Сачко О.В. Безпосереднє виявлення та дослідча перевірка фактів незаконного обігу наркотичних засобів: Дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. – Дніпропетровськ, 2012.
4. Тертишник В. Гострі кути реформування кримінального процесу: сім раз ... не для нас // Право і суспільство. – 2012. – № 1. – С. 259-262.
5. Тертишник В.М. Нетрадиционные способы и формы собирания и исследования доказательств при расследовании преступлений. – Х., 1994.
6. Тертышник В.М. Непосредственное наблюдение: модель нового следственного действия // Именем Закона. – 1993. – № 8.
7. Тертышник В. Непосредственное обнаружение и техническое документирование преступного деяния (концептуальная модель процессуального института и нового следственного действия) // Право и политика. – 2004. – № 5. – С. 113-118.
8. Уваров В.Г. Застосування практики Європейського Суду з прав людини та норм міжнародно-правових актів в удосконаленні кримінального судочинства України: Монографія. – Дніпропетровськ. – 2012.
9. Чабайовський Т.В. Підстави та межі кримінально-процесуального втручання в особисте життя громадян: Автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – К., 2012.
10. Черноус Ю. Місце та значення слідчих дій у процесі доказування по кримінальній справі // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 4. – С. 118.
11. Шумило М. Оперативно-розшукові заходи у структурі досудового розслідування в проєкті КПК України (проблеми унормування і правозастосування) // Право України. – 2012. – № 3-4. – С. 452-462.
12. Шумило М.Є., Рудей В.С. Реалізація конституційного принципу таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції у досудових стадіях кримінального процесу України: Монографія. – Х., 2012.

Надійшла до редакції 08.11.2012

АНТОЩУК А.О., ад'юнкт
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343. 98 : 343.622

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ТА ВЕРСІЇ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВА МАТРІ'Ю СВОЄЇ НОВОНАРОДЖЕНОЇ ДИТИНИ

Розглянуто типові слідчі ситуації та слідчі версії на початковому етапі розслідування вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини. Висвітлено та науково обґрунтовано необхідність розробки в методиці розслідування вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини типових слідчих версій відповідно до типових слідчих ситуацій та їх впровадження в практику.

я ц 4 я ц *слідча версія, типова слідча версія, слідча ситуація, типова слідча ситуація, початковий етап розслідування, планування розслідування.*

Рассматриваются типичные следственные ситуации и следственные версии на первоначальном этапе расследования убийства матерью своего новорожденного ребенка. Освещается и научно обосновывается необходимость разработки в методике расследования убийства матерью своего новорожденного ребенка типичных следственных версий в соответствии с типичными следственными ситуациями и их внедрение в практику.

я ц 4 я ц *следственная версия, типичная следственная версия, следственная ситуация, типичная следственная ситуация, начальный этап расследования, планирование расследования.*

The article is devoted to consideration of typical investigative situations and investigators versions in initial stage of investigation of murder the mother of a newborn child. The paper highlights the necessity and scientific developments in the methodology investigation of the murder of his mother newborn typical investigators worldwide in accordance with standard investigative situations and their implementation in practice.

Keywords: *investigative version, the typical investigative version, investigative situation, the typical investigative situation, the initial stage of investigation, planning an investigation.*

У науці криміналістики дослідженням питання слідчої ситуації та слідчої версії приділяли увагу провідні як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, зокрема, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, А.М. Васильєв, А.Ф. Волобуєв, В.К. Гавло, І.Ф. Герасимов, В.Г. Гончаренко, В.А. Журавель, Г.О. Зорін, А.В. Іщенко, О.Н. Колесниченко, В.О. Коновалова, І.М. Лузгін, Г.А. Матусовський, В.О. Образцов, О.С. Саїнчин, М.В. Салтевський, М.О. Селіванов, В.В. Тіщенко, В.Ю. Шепітько, В.І. Шиканов, М.П. Яблоков та ін.

Однак маловивченими у юридичній літературі залишається ціла низка теоретичних і практичних питань щодо слідчих ситуацій та побудованих на їх основі слідчих версій при розслідуванні вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини, що визначає актуальність цієї статті.

З огляду на це метою статті є вирішення окремих завдань, а саме: визначення основних слідчих ситуацій та слідчих версій даної категорії злочинів, розроблення практичних рекомендацій для слідчих та працівників оперативних служб міліції щодо розкриття даних видів злочинів з використанням відповідних версій.

Розглядаючи особливості діяльності працівників міліції на початковому етапі розслідування вбивств матір'ю своєї новонародженої дитини, необхідно зазначити, що вона будується залежно від обставин, які підлягають встановленню. Така діяльність може бути впорядкована і являти собою алгоритм певних дій, які допоможуть якнайшвидше розкрити злочин. Вибір напрямку і програми розслідування вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини, та і взагалі будь-якого злочину, в більшості випадків залежить від слідчої ситуації, яка складається на момент виявлення даного злочину і порушення кримінальної справи. На нашу думку, алгоритм слідчого в розслідуванні вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини повинен виглядати таким чином: аналіз наявної інформації; оцінка вихідної слідчої ситуації, висунення версій за основними обставинами події; постановка тактичних задач і планування розслідування; проведення окремих слідчих дій і тактичних операцій щодо перевірки висунутих версій.

Слідча ситуація як наукова криміналістична категорія має не тільки теоретичне, а насамперед прикладне значення для методики розслідування окремих видів злочинів. Воно поля-

гає в тому, що визначення змісту слідчих ситуацій, їх класифікація, аналіз і оцінка уможливають об'єктивне обґрунтування вибору варіантів методики розслідування, які передусім відповідали б обставинам і завданням розслідування на певному етапі [1, с. 112]

Безперечно, що думки вчених щодо слідчої ситуації, як і стосовно будь-якої криміналістичної категорії, різняться між собою. Так, І.Ф. Герасимов визначає слідчу ситуацію як сукупність доказової, тактичної, методичної, організаційної інформації, включаючи окремі елементи обстановки, у якій здійснюється розслідування [2, с. 17]. В.К. Гавло розглядає слідчу ситуацію як сукупність даних, що характеризують стан слідства у справі без урахування умов, у яких воно відбувається [3, с. 90]. Р.С. Белкін і В.І. Шиканов лаконічно і точно визначають слідчу ситуацію передусім як обстановку, умови, картину розслідування, що склалася до певного моменту [4, с. 157; 5, с. 70].

Що стосується слідчих ситуацій при вбивстві матір'ю своєї новонародженої дитини, то ми не можемо не погодитися з думкою О.С. Саїнчина, який виділив такі чотири слідчі ситуації. Ситуація перша: є офіційне повідомлення або заява про зникнення в жінки вагітності чи новонародженої дитини. Ситуація друга: є слідчо-оперативна інформація про зникнення останніх місяців вагітності або новонародженої дитини в конкретної жінки. Ситуація третя: до правоохоронних органів звернулася мати новонародженої дитини із заявою про смерть дитини або мати прийшла із покаянням про дітовбивство. Ситуація четверта: виявлення трупа немовляти, коли причина смерті не встановлена [6, с. 120-122]. При цьому ми вважаємо, що типові слідчі ситуації при вбивстві матір'ю своєї новонародженої дитини в загальному вигляді можна поділити на такі: пов'язані із виявленням трупа дитини та із повідомленням про зникнення дитини у батьків після нещодавніх пологів.

Коли розслідування здійснюється в умовах наявності трупа дитини, виникають своєрідні слідчі ситуації при розслідуванні вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини.

Вивчення практики розслідування кримінальних справ щодо вбивств матір'ю своєї новонародженої дитини показує, що можна виділити ряд більш конкретних ситуацій, розкриття суті яких дасть можливість більш повно дослідити обставини події:

- 1) заява свідка про відомі йому обставини вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини, яке вчинене конкретною особою, підозрюваний не затриманий, інформація про жертву злочину встановлена;
- 2) виявлений труп дитини із слідами насильницької смерті, інформація про жертву злочину встановлена, відомості про злочинця відсутні;
- 3) виявлений труп дитини зі слідами насильницької смерті, а інформація про нього і про особу злочинця відсутня.

На основі виділених вище типових вихідних слідчих ситуацій при розслідуванні вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини виникає можливість побудови типових слідчих версій. Коли слідчий розпочинає розслідування кримінальної справи щодо вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини, то він, як правило, не має достатніх даних, які б дозволили йому відразу виявити ті обставини, які він має встановити. Це свого роду задача з багатьма невідомими, і для того, щоб її вирішити і дати конкретні відповіді на всі запитання щодо даної події взагалі та її окремим обставинам, слідчий використовує такий прийом, як побудова версій. Кожна висунута версія повинна бути належним чином обдумана і перевірена. Перевірка кожної з версій може бути одним із засобів отримання доказової інформації. Як зазначає В.О. Образцов, боротьба за володіння інформацією в кримінальному процесі не обходиться без подолання серйозної протидії з боку осіб, не заінтересованих у встановленні істини, і прийнятті правильних обґрунтованих правових рішень. Ці особи прагнуть приховати, завуалювати, знищити справжні джерела й носії інформації, фабрикують уявні, фальшиві матеріально фіксовані докази [7, с. 34].

Поняття "версія" вчені-криміналісти визначають по-різному. О.М. Васильєв охарактеризував слідчу версію як індуктивний умовивід слідчого у формі припущення, заснований на фактичних даних про подію злочину і його окремі обставини, що підлягають перевірці за логічними правилами дедукції [8, с. 55]. Більш широке тлумачення версії було запропоновано О.М. Ларінін, який визначає слідчу версію в такий спосіб: "... Це сформована з метою встановлення об'єктивної істини у справі інтегральна ідея, образ, який несе функції моделі досліджуваних обставин, створений уявою (фантазією), містить можливу оцінку наявних даних, служить

поясненням цих даних і виражень у формі гіпотези.” [9, с. 13]. Поняття “слідча версія” можна знайти в роботах І.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкіна, Р.С. Белкіна та ін. Не можна не згадати визначення, запропоноване В.О. Коноваловою, яка розуміє версію як обгрунтоване припущення про подію злочину й особу злочинця, де категорія “подія злочину” охоплює всі пов’язані з ним можливі обставини, у тому числі й їхнє походження, причинні залежності, механізм та інші дані, припущення про наявність яких і дозволяє встановити об’єктивну істину – розкрити злочин [10, с. 13-14]. На нашу думку, найбільш повним і точним визначенням слідчої версії є визначення, запропоноване Р.С. Белкіним, який вважає, що «слідчу версію можна визначити як самостійний специфічний криміналістичний засіб (криміналістичний метод розслідування), яким користується слідчий для пізнання і доведення об’єктивної істини в попередньому слідстві. Цей засіб, або метод, полягає в побудові і перевірці слідчим всіх імовірних на зібраних матеріалах припущень про форми зв’язків та причини окремих явищ події, що розслідується, як реально можливих пояснень, встановлених до теперішнього часу фактів, а також обставин, пов’язаних із даною подією, які можуть знадобитися для перевірки старих і пошуку нових фактів» [11, с. 31]

З метою розробки ефективної методики розслідування вбивства матір’ю своєї новонародженої дитини типові версії в подальшому будемо розглядати стосовно конкретних слідчих ситуацій, які ми навели вище у своїй роботі.

Ситуація перша. Надійшла заява свідка про відомі йому обставини вбивства матір’ю своєї новонародженої дитини, яке вчинене конкретною особою, підозрювана не затримана, інформація про жертву злочину встановлена. Як правило, така заява може надійти від особи, яка бачила безпосередньо подію злочину або якій стало відомо про подію зі слів його учасників або від свідків-очевидців. Безперечно, що така слідча ситуація найбільш сприятлива для розкриття вбивства матір’ю своєї новонародженої дитини, її відносять до категорії злочинів, скоєних в умовах очевидності. Звичайно, що розкриття та встановлення винних досягається якістю проведених слідчих дій та оперативно-розшукових заходів на початковому етапі розслідування, а також складанням повноцінного плану розслідування. Основою планування роботи у кримінальній справі і є загальні й типові версії про подію, що відбулася, і її окремі елементи й обставини. Типові версії при дітовбивстві висуваються і перевіряються слідчим найчастіше на обмежених, недостатньо вивчених матеріалах справи.

Для даної слідчої ситуації типові версії будуються залежно від особи, яка вчинила дітовбивство:

- а) дітовбивство скоєно особою, на яку вказав заявник;
- б) дітовбивство скоєно іншою особою.

Щоб встановити особу, яка скоїла даний злочин, і тим самим перевірити слідчі версії, слідчий на початковому етапі розслідування ставить перед собою такі тактичні завдання: встановити місцезнаходження трупа дитини за повідомленням свідка-заявника і перевірити його повідомлення; виявити інших свідків; виявити і вилучити сліди злочину та інші предмети, що мають значення для справи і будуть в подальшому слугувати речовими доказами; встановити місцезнаходження підозрюваного; виявити дані, які підтверджують або виключають вину підозрюваного.

Засобами, які допоможуть слідчому вирішити зазначені тактичні завдання, є проведення окремих слідчих дій, поєднаних із проведенням оперативно-розшукових заходів. До них можна віднести: допит заявника про джерела повідомленої інформації та відомі йому обставини злочину; огляд місця події і трупа, призначення судово-медичної експертизи для дослідження трупа дитини (у разі виявлення) і предметів, на яких виявлено кров, слину й інші виділення організму людини; встановлення та допит свідків про особу, що вчинила даний злочин, про обставини злочину і місцезнаходження підозрюваного; призначення по виявлених предметах відповідних судових та криміналістичних експертиз; затримання та огляд підозрюваного, огляд його одягу; допит підозрюваного; обшук або виїмка за місцем проживання підозрюваного предметів, на яких можуть знаходитися сліди злочину; збір інформації оперативного характеру, що стосується конкретного злочину.

Ситуація друга. Виявлений труп дитини із слідами насильницької смерті, інформація про жертву злочину встановлена, відомості про злочинця відсутні. Як показало проведене нами дослідження, в таких ситуаціях даний злочин скоєє мати дитини безпосередньо після пологів. Вона

боїться бути запідозреною у вбивстві своєї дитини, тому прагне якнайшвидше позбутися трупа. У більшості випадків трупи новонароджених виявляють в сміттєвих баках, на сміттєвих звалищах. При цьому, як правило, дані місця знаходяться неподалік від місця вбивства.

Типовими для даної слідчої ситуації є версії, які висуваються щодо мотивів вбивства, кола підозрюваних осіб, причин знаходження потерпілого в даному місці. У ході перевірки версій слідчий вирішує такі тактичні задачі: встановлює обставини події злочину (спосіб скоєння, використання знаряддя, місце, час); з'ясовує мотиви; виявляє свідків; збирає відомості, що стосуються дитини, труп якої виявлено; встановлює ознаки, що вказують на особу злочинця.

Засобами вирішення зазначених тактичних завдань виступають комплексні слідчі дії та оперативно-розшукові заходи: огляд місця події, включаючи підходи до нього, будівлі, що примикають, а також трупа; допит особи, яка першою виявила труп дитини; допит встановлених свідків, призначення судово-медичної експертизи для дослідження трупа дитини, доручення працівникам міліції шляхом обходу прилеглих будинків, квартир, установ та опитування громадян, сторожів, двірників з метою виявлення свідків-очевидців злочину.

Ситуація третя. Виявлений труп дитини зі слідами насильницької смерті, а інформація про нього і про особу злочинця відсутня.

Дана ситуація викликає значні труднощі у слідчих та оперативних працівників при встановленні всіх обставин скоєного вбивства. Версії висуваються щодо: місця проживання дитини (даний район, інша місцевість); причин знаходження трупа дитини в місці його виявлення; мотивів вбивства; способу вчинення вбивства дитини; особи злочинця.

Тактичними завданнями, що стоять перед правоохоронними органами, є: зібрати інформацію про жертву злочину; визначити характер (якісні характеристики) розслідуваної події; виявити свідків-очевидців; з'ясувати основні обставини злочинної події (спосіб, час, місце, знаряддя злочину); отримати дані, що вказують на особу злочинця. Засобами перевірки версій є комплексні слідчі дії та оперативно-розшукові заходи, такі як: огляд місця події та трупа дитини; допит осіб, які виявили труп дитини; пред'явлення трупа для впізнання на місці події і в морзі, призначення судово-медичної експертизи трупа дитини (включаючи питання, що стосуються встановлення анатомічних, фізіологічних та інших ознак, які можуть сприяти ідентифікації «жертви» злочину); призначення судових та криміналістичних експертиз; доручення про проведення оперативно-розшукових заходів щодо перевірок пологових будинків, розташованих у даній місцевості, про матерів, які перебували в стані вагітності, а після пологів новонароджена дитина у них зникла (взаємодія з дільничними уповноваженими, що працюють на даній території, перевірка поліклінік, перевірка неанонімних звернень до лікарів-гінекологів і т.д.); фотографування трупа за правилами пізнавальної фотозйомки та складання розшукової орієнтування за правилами словесного портрета для інформування сусідніх територій; використання засобів масової інформації (газети, радіо, телебачення).

Отже, можна зробити висновок, що на початковому етапі розслідування вбивства матері своєї новонародженої дитини слідчий діє за спеціально розробленим планом, який будується виходячи зі слідчої ситуації, яка складається, та висунутих ним версій. На основі наявної інформації відбувається побудова і перевірка криміналістичних версій, визначається коло тактичних завдань з метою забезпечення ефективної роботи, що включає послідовність і порядок проведення окремих слідчих дій та оперативно-розшукових заходів.

Список використаної літератури:

1. Щербакова Г.В. Початковий етап розслідування розбоїв, вчинених з метою заволодіння приватним майном громадян: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – К., 2006.
2. Герасимов И.Ф. Криминалистическая тактика и следственная ситуация // Теоретические проблемы криминалистической тактики. – Свердловск, 1981. – С. 15-21.
3. Гавло В.К. О следственной ситуации и методике расследования хищений, совершаемых с участием должностных лиц // Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования: Матер. науч. конф. – Минск, 1973. – С. 88-93.
4. Шиканов В.И. Разработка теории тактических операций – важнейшее условие совершенствования методики расследования преступлений // Методика расследования преступлений (общие положения): Матер. науч.-практ. конф. – М., 1976. – С. 155-159.
5. Белкин Р.С. Курс советской криминалистики: В 3 т.: Пособие. – М., 1977-1979. – Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – 1979.

6. Саинчин А.С. Особенности расследования детоубийств // Государство и право. – 2003. – № 6. – С. 119-123.
7. Образцов В.А. Основы криминалистики. – М., 1996.
8. Васильев А.Н. Следственная тактика. – М., 1976.
9. Ларин А.М. От следственной версии к истине. – М., 1976.
10. Коновалова В.Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. – Х., 2000.
11. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы от теории к практике. – М., 1988.

Надійшла до редакції 02.11.2012

БУДКОВ В.С., здобувач
(Національна академія прокуратури України)

УДК 343.163

ТИПОВІ ПОРУШЕННЯ ЗАКОНУ, ЩО ВИЯВЛЯЮТЬСЯ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ НАГЛЯДУ У СФЕРІ РОЗШУКУ БЕЗВІСНО ВІДСУТНІХ ОСІБ

Висвітлено особливості прокурорського нагляду у сфері розшуку безвісно відсутніх осіб, визначено алгоритм проведення перевірки. Виділено типові помилки та порушення закону, яких найчастіше припускаються органи внутрішніх справ під час розшуку безвісно відсутніх осіб. Виділено засоби прокурорського нагляду, які з урахуванням наявних повноважень прокурор може застосовувати для виявлення, попередження або усунення порушень закону.

я ц 4 я ц розшук безвісти відсутніх осіб; оперативно-розшукова діяльність; засоби прокурорського нагляду для усунення порушень законів.

Освещаются особенности прокурорского надзора в сфере розыска без вести пропавших лиц, определяется алгоритм проведения проверки. Выделяются типичные ошибки и нарушения закона, наиболее часто допускаемые органами внутренних дел во время розыска без вести пропавших лиц. Определяются средства прокурорского надзора, которые с учетом имеющихся полномочий прокурор может применять для выявления, предупреждения либо устранения нарушений закона.

я ц 4 я ц розыск без вести пропавших лиц; оперативно-розыскная деятельность; средства прокурорского надзора для устранения нарушений законов.

The author enlightens the peculiar features of the prosecutor's supervision over the search of missing persons and identifies algorithm of inspection. Typical mistakes and rule violations which are often committed by the police are emphasized in the article. The prosecutor's authority which can be used by him to detect, prevent or eliminate rule violations are described.

Keywords: search of missing persons; investigation; authorities of prosecutor for elimination rule violations.

Безвісне зникнення особи може бути наслідком вчинення злочину, з огляду на це заяви і повідомлення про безвісти зниклих громадян вважаються приводом для початку оперативно-розшукової та кримінально-процесуальної діяльності органів внутрішніх справ (далі – ОВС), а відтак, з'являються підстави для реалізації наглядових повноважень.

Актуальність прокурорського нагляду за додержанням законів ОВС при розшуку безвісно зниклих громадян посилюється станом розшукової діяльності та її низькою, на нашу думку, результативністю.

Так, згідно зі статистичними даними, станом на 1 січня 2011 р. в розшуку знаходилось 9470 безвісно зниклих осіб (на 01.01. 2010 р. – 10081 особа (0,6 %); з них встановлено місцезнаходження у 2011 р. – 4092 (у 2010 р. – 4434 особи (7,7 %); залишилось нерозшуканими у 2011 р. – 4730 безвісти зниклих осіб (у 2010 р. – 5001 особа (5,4 %) [3]. Як свідчать наведені показники, місцеперебування і подальша доля майже половини громадян, які безвісти зникли, невідома.

Зазначене зумовлює необхідність посилення прокурорського нагляду за додержанням законів під час прийняття, розгляду та вирішення заяв та повідомлень про безвісне зникнення громадян, здійсненням розшуку такої категорії осіб, порядком заведення та закриття оператив-

но-розшукових справ (далі – ОРС), дотриманням режиму законності та забезпеченням захисту прав і свобод всіх осіб, яких тим чи іншим чином стосується даний вид оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД).

Мета даної статті – висвітлити особливості прокурорського нагляду у сфері розшуку безвісно відсутніх громадян, визначити алгоритм проведення перевірки, виділити типові помилки, яких найчастіше припускаються працівники ОВС у згаданій сфері, виділити засоби прокурорського нагляду, які з урахуванням наявних повноважень прокурор може застосовувати для виявлення, попередження або усунення помилок та порушень закону.

Під час написання статті вивчалися здобутки науковців, які розроблювали окремі теоретичні та прикладні питання процесуальної та криміналістичної природи розшуку безвісно відсутніх осіб. Так, зокрема, нами були проаналізовані праці відомих вітчизняних вчених та російських науковців: Т. Алешкіної, В. Антипова, Р. Белкіна, Б. Боброва, В. Бородуліна, П. Букейханова, Е. Бурякова, А. Васильєва, Т. Волчецької, Н. Витовтової, А. Гаврилова, Л. Драпкіна, Ю. Дубягіна, А. Іщенко, А. Закатова, Г. Зоріна, В. Камиш, Е. Коновалової, Л. Копенкіної, В. Лазарева, А. Ларіна, І. Лузгіна, В. Лукашкова, Н. Мещерякова, І. Миронова, А. Папура, В. Петросяна, В. Пилипчука, В. Попова, А. Реховського, А. Скрипнікова, В. Снеткова, В. Цильвік, А. Шевченко та ін.

Окремі аспекти питання прокурорського нагляду за виконанням законів у сфері розшуку безвісно зниклих осіб були в центрі уваги таких учених, як А. Бозоян, О. Дроздов, М. Зубрицький, Ч. Ізмайлов, Козусев, І. Козьяков, С. Миронов, А. Мондоходов, А. Попов, І. Тімергалієв, Е. Тумандейкин [1-2; 6-9; 12; 15-17].

Однак у вказаних роботах розглядалися лише деякі види порушень, що виявляються прокурором під час наглядової діяльності в означеній сфері; отже, існує нагальна потреба в їх узагальненні та систематизації. Для систематизації вказаних порушень окрім доробку вищезгаданих вчених ми використали емпіричний матеріал (нами упродовж двох років проводилося анкетування прокурорів районної ланки, які проходили підвищення кваліфікації в Національній академії прокуратури України).

У правничій сфері систематизація і типологізація помилок та порушень у слідчій, розшуковій, експертній практиці вже знайшла своє визнання та є досить поширеним методом проведення наукових досліджень.

Для прокурорсько-наглядової практики не менш важливим є розгляд таких помилок та порушень закону, їх узагальнення, систематизація, класифікація чи поділ за типами (типізація) за чітко обумовленими критеріями. Типологізація помилок та порушень закону у відповідній сфері наглядової діяльності надасть прокурору змогу напрацювати прийоми щодо їх виявлення, попередження та усунення та в результаті позбавити від них практичну діяльність.

Типові правопорушення та недоліки в роботі ОВС повинні враховуватися прокурором ще під час підготовки до проведення перевірки. Це впливає на планування її проведення, визначення, на яких етапах перевірки дані порушення можуть бути виявлені, якими засобами (реалізуючи які повноваження) вони мають виявлятися та, відповідно, усуватися.

Аналіз отриманих результатів застосування соціологічного методу засвідчив, що порушення закону і помилки, яких припускаються ОВС під час розшуку безвісно відсутніх осіб, можна згрупувати за типами залежно від сфери діяльності ОВС:

– ю б я -с я 4и я 4с Цу4 ьс ць ь4 ь4

- необґрунтовані відмови у прийомі заяв про безвісне зникнення громадян (навмисне укриття від обліку таких заяв) (8 % респондентів відповіли „так”);

- необґрунтоване, з порушенням вимог ст. 97 КПК України винесення постанови про відмову в порушенні кримінальної справи за фактом безвісного зникнення особи у разі необхідності порушення кримінальної справи або проведення перевірки відповідної заяви або повідомлення;

– ц4с ьц - ы ю ц 4и я

- незаконне заведення ОРС (68 % респондентів вказали на заведення ОРС за фактом без-

* Проблематика помилок у слідчій, оперативно-розшуковій чи експертній практиці розглядалася в працях В.М. Абрамової, Р.С. Белкіна, Ю.П. Гармасьова, Н.С. Карпова, Н.І. Клименко, В.О. Коновалової, М.В. Костицького, В.Т. Маляренка, А.Б. Марченка, Н.А. Паліашвілі, А.К. Педенчука та інших.

вісного зникнення особи за наявності інформації про встановлення такої особи);

- формальність, шаблонність планування ОРЗ, використання напрацьованих алгоритмів слідчої або оперативної перевірки без урахування конкретних обставин зникнення особи (на цей недолік вказують 92 % опитаних прокурорів);

- загальність і неконкретність планів розшукової роботи, у яких не зафіксовано вже виконані заходи або ж не дотримано запланованих для їх виконання строків (88 % респондентів);

- тяганина, пасивність при проведенні ОРЗ, не забезпечується виконання завдань ОРД, передбачених Законом України „Про оперативно-розшукову діяльність”. Зокрема, не вживаються ефективні заходи для встановлення місцеперебування особи, яку розшукують, не встановлюється коло знайомих та рідних, не перевіряються можливості перебування у них безвісно зниклої особи (це зазначено у 58 % анкет);

- неповне відображення в ОРС відомостей про реальну перевірку інформації або відсутність таких відомостей (40% опитаних указали на цей недолік);

- недостатність заходів для отримання оперативно значимої інформації, перевірки її достовірності та використання для встановлення місцеперебування особи, яку розшукують (22 % відповідей);

- нехтування потребою перевірки початкової інформації щодо можливості виїзду громадян, які втратили зв'язок з родичами, в інші країни, у зв'язку з чим не перевіряється перетинання кордону вказаними особами, а також можливість зміни ними анкетних даних, зміни громадянства тощо (16 % опитаних прокурорів);

- неналежне документування результатів ОРД (22 % респондентів зазначили про відсутність у ОРС: орієнтувань до ОВС сусідніх областей про оголошення розшуку безвісно зниклих громадян, направлень відео- і фотозображень, належно оформлених розшуково-впізнавальних карт);

- необгрунтоване припинення після прийняття рішення про відмову в порушенні кримінальної справи розшуку безвісно зниклих громадян, який має здійснюватись відповідно до вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» (16 %);

– **ц**и **ш** **ь**ц - **є** **ця** **ю** **чи** **я**

- направлення заяв в інші служби й ОВС без здійснення заходів для розшуку зниклих у місцях їхнього зникнення чи останнього місцеперебування (11 % опитаних прокурорів);

- недостатньо повне використання інформаційних банків даних і обліків системи ОВС та медичних установ (14% анкет);

- непроведення звірок даних про безвісно зниклу особу з картотекою невпізнаних трупів та списками осіб, які потрапили до медичних закладів у стані, що не дає змогу повідомити про себе (18 %);

- відсутність належної взаємодії між оперативними службами ОВС та іншими територіальними і правоохоронними органами (9 %);

- неналежний відомчий контроль безпосередніх та вищестоящих керівників органів, уповноважених на здійснення ОРД (36 % респондентів зазначили, що ОРС керівництво вивчає тільки під час їх заведення, більшість вказівок мають загальний характер на кшталт „активізувати роботу”, подальше виконання вказівок керівники не контролюють, зазвичай їх не виконують).

Вказані недоліки та порушення закону повинні усуватися в результаті дієвого прокурорського нагляду.

Ефективність та дієвість прокурорського нагляду може бути досягнута за умови повного та правильного використання прокурором наявних повноважень.

Законом України від 13.04.2012 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» стаття 14 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [5] була доповнена новою частиною, згідно з якою керівники міських, районних, міжрайонних, районних в містах та прирівняних до них прокуратур, а також призначені ними прокурори здійснюють нагляд за додержанням законів під час проведення ОРД в ОРС, заведених піднаглядними їм територіальними оперативними підрозділами правоохоронних органів.

На наш погляд, розширення повноважень прокурорів міського чи районного рівня сто-

совно нагляду за додержанням законів під час проведення ОРД в ОРС є досить обґрунтованим. Під час проведення соціологічного опитування нами також досліджувалася проблема розширення повноважень міськрайпрокурорів за рахунок включення їх до складу суб'єктів нагляду за законністю ОРД, при цьому всі респонденти підтвердили таку необхідність.

Знаючи типові порушення закону ОВС у сфері розшуку безвісно відсутніх осіб, з урахуванням наявних повноважень, прокурор може покращити вплив на цю діяльність. При цьому відповідна тактика і методика виявлення зазначених порушень закону дають змогу прокурору використовувати будь-які необхідні на його думку прийоми.

Передусім повноваження прокурора на цьому напрямі наглядової роботи визначено ст.ст. 25, 100 та 227 КПК України [10], за якими прокурор скасовує незаконні постанови, порушує кримінальну справу тощо. Універсальним повноваженням прокурора також є його право давати вказівки, що можуть бути спрямовані на виявлення порушень законів, реагування на ці порушення та запобігання їм.

Згідно з п.1 ст. 227 КПК України* та наказу Генерального прокурора України № 4гн від 19.09.2005 «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання та досудове слідство» [14], прокурор повинен не рідше одного разу на місяць перевіряти виконання вимог закону про приймання, реєстрацію і вирішення вказаних заяв і повідомлень, при цьому за кожним фактом безвісного зникнення осіб заводити відповідні наглядіві провадження.

Прокурор під час здійснення перевірки повинен вивчити нормативні документи, регламентуючі підстави та порядок проведення перевірки; відомчі документи, встановити кількість заяв чи повідомлень про безвісне зникнення особи, що надійшли до ОВС, кількість матеріалів, за якими відмовлено в порушенні кримінальної справи, кількість кримінальних справ, порушених за ст. 115 КК України по факту безвісного зникнення особи, кількість розшукових справ, заведених щодо розшуку безвісно відсутніх громадян, кількість невпізнаних трупів. Доречним є вивчення розшукових та ОРС разом із матеріалами дослідчих перевірок та кримінальними справами.

Алгоритм проведення перевірки складається з двох етапів.

На першому етапі перевіряється дотримання законів під час прийняття, реєстрації та вирішення заяв і повідомлень про факти безвісного зникнення громадян. До питань, що підлягають з'ясуванню, належать:

1. Наявність штампів реєстрації документа, що надійшов, і запис реєстрації заяви в книзі обліку заяв і повідомлень про злочини; чи дотримуються встановлені строки перевірочних дій і видаються заявникам відповідні документи про прийом заяв [18, с. 245].

2. Оперативність реагування на всі заяви і повідомлення про факти безвісного зникнення осіб.

3. Ефективність виїзду слідчо-оперативних груп та здійснення інших першочергових пошукових, слідчих дій і ОРЗ.

4. Використання всього комплексу обліків державних органів і установ, сил пошуково-рятувальних служб, громадськості, а також засобів масової інформації.

5. Своєчасність інформування особового складу, у тому числі сусідніх територіальних і транспортних ОВС.

6. Планування розшукових і слідчих дій, а також пошуково-рятувальних заходів, планування і перевірка версій про здійснення стосовно зниклого злочину.

7. Надання письмових вказівок у оперативно-розшуковій справі керівниками міських чи районних відділів карного розшуку, як вони виконуються і контролюються.

8. Інтенсивність і повнота проведення розшукових заходів щодо встановлення зниклих осіб (опитування родичів та знайомих, колег по роботі та службі, проведення огляду житла або останнього місцеперебування зниклого, його особистих речей тощо).

9. Ознайомлення зі статистичними даними про кількість осіб, безвісно зниклих за пері-

---

* **З б ю** Після набрання чинності новим Кримінальним процесуальним кодексом України від 13.04.2012 № 4651- VI повноваження прокурора щодо здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування будуть регламентовані ст. 36 КПК України.

од, що перевіряється, число розшуканих, вірогідність цих даних.

10. Порушення кримінальних справ за фактами безвісного зникнення громадян, своєчасність і обґрунтованість порушення цих справ, повнота проведеного розслідування.

11. Кількість і характер скарг громадян за вищевказаними питаннями, результати їхнього розгляду.

На другому етапі, в ході вивчення ОРС, слід з'ясувати:

1. Законність заведення ОРС, а саме: чи належна посадова особа винесла постанову про заведення справи; чи своєчасно ОРС була порушена.

2. Планування ОРЗ: чи здійснювалось планування ОРД, як початкове, так і наступне; чи міститься у справі план ОРЗ, затверджений належною особою; чи відповідають заплановані заходи фактично встановленим обставинам; чи вказані реальні строки виконання запланованих заходів та виконавці.

3. Законність проведення ОРЗ у оперативно-розшукових справах: чи мали місце підстави для проведення тих чи інших заходів, чи був дотриманий порядок їх проведення; чи належним чином був дотриманий порядок їх проведення та оформлено результати проведеного оперативно-розшукового заходу.

4. Строки заведення ОРС та законність їх заведення.

5. Організація взаємодії з іншими оперативними підрозділами під час проведення перевірки заяви чи повідомлення про безвісне зникнення особи та встановлення місцезнаходження такої особи.

6. Наявність чи відсутність відомчого контролю з боку керівника органу, який здійснює ОРД: встановити, чи давались керівником вказівки щодо ОРС стосовно безвісно зниклих осіб, чи були вони виконані, якщо не виконані, то яким чином керівник відреагував на невиконання наданих ним вказівок.

7. Законність припинення розшукових та ОРС стосовно безвісно відсутніх громадян.

З цієї метою насамперед перевіряються книга обліку заяв і повідомлень, оперативно-розшукові і кримінальні справи, матеріали про відмову в порушенні кримінальних справ за цими фактами.

Наказ Генерального прокурора України № 4/1 гн від 19.09.2005 «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність» [13] вимагає від уповноважених прокурорів повною мірою використовувати свої права, передбачені законом, щодо проведення перевірок, усунення порушень, допущених при здійсненні ОРД. З цієї метою надавати письмові вказівки в інтересах кримінального судочинства, у тому числі щодо проведення ОРЗ, спрямованих на розкриття злочину та розшук осіб, що безвісно відсутні.

Підсумовуючи, зазначимо, що обізнаність прокурора з типовими помилками, яких найчастіше припускаються в кримінально-процесуальній, оперативно-розшуковій або в адміністративно-управлінській діяльності ОВС щодо розшуку безвісно відсутніх громадян, а також знання алгоритму проведення перевірки та використання всього комплексу повноважень прокурора дозволить йому на практиці не допустити їх виникнення або, якщо вони вже були допущені, усунути їх шляхом застосування відповідних заходів прокурорського реагування, притягнення винних посадових осіб до відповідальності тощо.

Крім того, ознайомлення, аналіз та типізація таких помилок корисна і для діяльності працівників ОВС, адже це дасть змогу їм уникнути особистих помилок та порушень закону під час прийняття, реєстрації та вирішення заяв та повідомлень про безвісне зникнення громадян, проведення ОРЗ або розслідування злочинів, пов'язаних із безвісним зникненням громадян, а також під час здійснення відомчого контролю за цією діяльністю.

Питання типових порушень закону у сфері розшуку безвісно відсутніх громадян є багатоглядним; крім тих класифікаційних підстав, що були запропоновані в статті, за основу для їх типізації можуть виділятися й інші критерії з урахуванням практичних потреб прокурорсько-наглядової діяльності. А отже, дана проблематика потребує подальшого розвитку.

Список використаної літератури:

1. Бозоян А., Мондохонов А. Надзор за розыском без вести пропавших // Законность. – 2011. – № 7. – С. 31-34.
2. Дроздов О. Прокурорский надзор за исполнением закона в деятельности органов внутренних дел по розыску без вести пропавших // Из опыта работы городских и районных прокуроров в современных условиях: Метод. пособие по материалам совещания-семинара городских и районных прокуроров Приволжского федерального округа. – Казань, 2005. – Вып. 2. – С. 99-104.
3. Експрес-інформація про стан злочинності в Україні за 12 місяців 2010 р. та січень 2011 р. – К., 2011.
4. Про прокуратуру: Закон України // ВВР. – 1991. – № 53. – Ст. 793.
5. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України // ВВР. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
6. Зубрицький М. Проблемні питання здійснення прокурорського нагляду за законністю діяльності із розкриття вбивств пов'язаних із безвісним зникненням осіб // Вісник Львівського ун-ту. – 2011. – Вип. 52. – С. 366-372.
7. Исмаилов Ч. Прокурорский надзор за исполнением законов при осуществлении розыска безвестно исчезнувших лиц // Известия высших учебных заведений. Северо-Кавказский регион. – 2011. – № 1. – С. 105-110.
8. Козусев А. Розыск без вести пропавших граждан (проблемы прокурорского надзора) // Прокурорская и следственная практика. – № 2. – М., 1997. – С. 87-93.
9. Козьяков І. Перевірка прокурором додержання законів при прийманні та вирішенні заяв про безвісне зникнення громадян: організація і тактика // Організація діяльності районної міської прокуратури: Наук.-практ. посібник / За заг. ред. Г.П. Середи. – Кіровоград, 2009.
10. Кримінально-процесуальний кодекс України: Затв. Законом від 26 грудня 1960 р. // ВВР УРСР. – 1961. – № 2. – Ст.15.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України: Затв. Законом від 13.04.2012 № 4651- VI.
12. Міронов С. Проблемні питання розгляду заяв і повідомлень про смерть та безвісне зникнення громадян // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: 3б. наук. пр. – Вип. 11. – 2011. – С. 154-160.
13. Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність: Наказ Генерального прокурора України № 4/1 гн від 19.09.2005.
14. Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання та досудове слідство: Наказ Генерального прокурора України № 4гн від 19.09.2005.
15. Попов А. Прокурорский надзор за розыском без вести пропавших лиц // Из опыта работы городских и районных прокуроров в современных условиях: Метод. пособие по материалам совещания-семинара городских и районных прокуроров Приволжского федерального округа. – Вып. 2. – Казань, 2005. – С. 93-98.
16. Тимергалиев И. Надзор за розыском без вести пропавших // Законность. – 2007. – № 6. – С. 26-28.
17. Тумандейкин Е. Надзор за организацией розыска без вести пропавших // Законность. – 2006. – № 3. – С. 15-16.
18. Шумський П. Прокуратура України: Навч. посіб. для студ. юрид. вузів та факультетів. – К., 1998.

Надійшла до редакції 02.11.2012

МИХАЙЛОВА Н.В., викладач
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.122

**ЗАХИСТ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ПОТЕРПІЛОГО
ЗА НОВИМ КПК УКРАЇНИ**

Проаналізовано проблеми захисту прав та законних інтересів потерпілих відповідно до положень нового кримінального процесуального кодексу України.

я ц 4 я ц : потерпілий, захист, захисник, права потерпілого, кримінальне провадження.

Анализируются проблемы защиты прав и законных интересов потерпевших согласно положениям нового уголовного процессуального кодекса Украины.

я ц 4 я ц : потерпевший, защита, защитник, права потерпевшего, уголовное производство.

In article problems of protection of the rights and legitimate interests of victims according to positions of the new criminal remedial code of Ukraine are analyzed.

Keywords: the victim, protection, the defender, the rights of the victim, a criminal proceedings.

Із прийняттям нового КПК України в 2012 р. проблема захисту прав потерпілого отримала як нового забарвлення, так і нового дихання у зв'язку з розвитком засади змагальності кримінального провадження.

Актуальність досліджуваної проблеми полягає у тому, що кримінальний процес увійшов у правове поле нового КПК України, де значно розширені дія засади змагальності та права потерпілого, але сам потерпілий, стаючи активною стороною змагального процесу, ще не отримав належних і достатніх для виконання своєї функції процесуальних форм реалізації наданих йому прав.

Аналіз останніх наукових досліджень показує, що проблемам захисту прав і законних інтересів потерпілого в сучасній юридичній літературі приділяється неабияка увага. Але, за словами В.М. Тертишника, як не гірко констатувати, законодавчого втілення слухні пропозиції вчених знаходять рідко, і потерпілий інколи лишається не тільки жертвою злочину, а й потерпає від недосконалого закону [5, с. 126-127]. Проблема реалізації потерпілим своїх прав з урахуванням дії нового КПК України тільки починає активно досліджуватись [2-8].

Мета даної роботи – визначити шляхи удосконалення статусу потерпілого та процесуальної форми реалізації ним своїх прав.

Конституцією України передбачено обов'язок держави щодо захисту людини, утвердження і забезпечення її прав та свобод.

Зауважимо, що ще за Статутом кримінального судочинства 1864 р. потерпілий наділявся більш широкими правами, ніж за нашим чинним законодавством (наприклад, знайомитись з матеріалами кримінальної справи на будь-якій стадії процесу, одержувати компенсацію за те, що потерпілий відвідав суд, але засідання суду не сталось з причини неявки підсудного).

Відповідно до ст. 55 нового КПК України потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого

Думається, що дане положення слід уточнити в тому сенсі, що потерпілою стороною необхідно вважати також фізичну і юридичну особу, якщо злочином завдано шкоди її діловій репутації, а не тільки майнових збитків.

Чинне кримінально-процесуальне законодавство слушно закріплює систему гарантій захисту прав і свобод обвинуваченого, потерпілого та інших учасників кримінального процесу.

У чинному законодавстві України основна увага приділяється захисту прав та інтересів не потерпілого, а підозрюваного, обвинуваченого, а також підсудного, якому може бути призначене покарання за вчинений злочин.

Тому вважаємо однією з головних функцій нового кримінального процесуального законодавства України відновлення балансу між правами підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, з одного боку, та інтересами жертви – з іншого. Цю проблему було порушено у Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 29 листопада 1985 р.). Цей міжнародний документ базується на засадах визнання гідності жертв злочинів. У ньому передбачено ті напрями, в яких необхідно діяти державам для забезпечення відповідного поводження із зазначеними особами.

Аналіз законодавства та правозастосовної практики України з точки зору їх відповідності цим напрямкам свідчить про те, що зі вступом у силу нового кримінального процесуального законодавства України відбудеться посилення захисту прав та інтересів потерпілих від злочинів.

За ст. 56 нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – новий КПК) права потерпілого значно поширені і визначаються у відповідності до стадії провадження у справі. От-

же, протягом кримінального провадження потерпілий має право бути повідомленим про свої права та обов'язки, знати сутність підозри та обвинувачення, бути повідомленим про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного, обвинуваченого заходів забезпечення кримінального провадження та закінчення досудового розслідування; подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду; заявляти відводи та клопотання; на забезпечення безпеки щодо себе, близьких родичів чи членів своєї сім'ї, майна та житла; давати пояснення, показання або відмовитися їх давати; оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду; мати представника та в будь-який момент кримінального провадження відмовитися від його послуг; давати пояснення, показання рідною або іншою мовою, безоплатно за рахунок держави користуватися послугами перекладача в разі, якщо він не володіє державною мовою чи мовою, якою ведеться кримінальне провадження; на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди в порядку, передбаченому законом; знайомитися з матеріалами кримінального провадження, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення; застосовувати технічні засоби при проведенні процесуальних дій, в яких він бере участь; одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення.

Під час досудового розслідування потерпілий має право на негайне прийняття і реєстрацію заяви про кримінальне правопорушення, визнання його потерпілим; отримувати від уповноваженого органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття і реєстрацію; подавати докази на підтвердження своєї заяви; брати участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, під час проведення яких ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дії, що заносяться до протоколу, а також знайомитися з протоколами слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, виконаних за його участі; отримувати копії матеріалів, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, після закінчення досудового розслідування.

Під час судового провадження в будь-якій інстанції потерпілий має право бути завчасно поінформованим про час і місце судового розгляду; брати участь у судовому провадженні; брати участь у безпосередній перевірці доказів; підтримувати обвинувачення в суді у випадку відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення; висловлювати свою думку під час вирішення питання про призначення покарання обвинуваченому, а також висловлювати свою думку при вирішенні питання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру; знайомитися з судовими рішеннями, журналом судового засідання і технічним записом кримінального провадження в суді; оскаржувати судові рішення в передбаченому законом порядку.

На всіх стадіях кримінального провадження потерпілий має право примиритися з підозрюваним, обвинуваченим і укласти угоду про примирення. У передбачених законом випадках примирення є підставою для закриття кримінального провадження.

Безумовно, права потерпілого в новому КПК України певним чином розширені. Але є й певні звуження та прорахунки.

З цього приводу В.Г. Уваров зауважує: «Чому б не закріпити у відповідній нормі не тільки право потерпілого знайомитись з протоколом його допиту, а й право власноручно викладати свої показання в протоколі допиту, або такі права, які притаманні свідку за ст. 69-1 старого КПК України, або таке право, як «користуватися нотатками і документами при даванні показань у тих випадках, коли показання стосуються будь-яких розрахунків та інших даних, які йому важко тримати в пам'яті. Так само, як і підсудному, йому має бути надане право до початку судового засідання отримувати копію обвинувального висновку, а після його закінчення – копію вироку або іншого рішення. Як і підозрюваному, потерпілому доречно надати право користуватись юридичною допомогою захисника, як це передбачено навіть відносно свідка в Новому КПК України (п.2 ст.66) [6, с. 113].

Т.В. Чабайовський слушно пропонує права учасників процесу доповнити відповідним положенням щодо забезпечення недоторканності особистого життя [8, с. 11].

У свою чергу, ст. 58 нового КПК вказує, що потерпілого у кримінальному провадженні може представляти представник – особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником. За ст. 45 нового КПК захисником є адвокат, відомості про якого внесено до Єдиного реєстру адвокатів України.

На наш погляд, якщо потерпілий дійсно є стороною у змагальному процесі, то буде логі-

чно надати йому право більш активних дій щодо участі в доказуванні, і не тільки шляхом подачі клопотань про провадження слідчих дій. Доцільно надати потерпілому право звертатись самостійно до експертних установ з вимогою негайного освідчування його самого та провадження необхідних досліджень слідів на його тілі, вимагати отримання копії актів освідчування чи судово-медичного освідчування, а також довідок про результати експертних досліджень. Нічого зайвого не буде, якщо у нормах, що визначають статус потерпілого, буде передбачено право такої особи звертатись до підприємств, установ і організацій з запитом про надання копій необхідних йому документів. Адже це буде в руслі інституту про звернення громадян. Але для потерпілого слід передбачити додаткові гарантії захисту його прав і законних інтересів через обов'язок посадових осіб будь-яких органів влади чи службових осіб сприяти захисту потерпілих і надавати необхідні для цього відомості та копії документів.

Такий підхід повністю відповідав би змісту й духу Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою¹, якою передбачається, що судові і правоохоронні органи мають надавати належну допомогу жертвам протягом усього судового розгляду, вживати заходів для зведення до мінімуму незручностей для жертв.

Якщо виходити з принципу верховенства права, то обов'язок у сприянні захисту прав потерпілого слід покладати не тільки на судові і правоохоронні органи, а й на усі органи будь-якої лінії влади.

Безумовно, у системі прав потерпілого, які визначені в кримінально-процесуальному кодексі, слід указати на право вимагати відшкодування завданої йому шкоди, у тому числі державою у порядку ст. 1177 Цивільного кодексу України, про що вже нагадували дослідники.

Наприклад, слушно пропонувалось у правах потерпілого передбачити таке положення: «потерпілий має право: вимагати компенсації заподіяної злочином моральної й фізичної та відшкодування матеріальної шкоди за рахунок особи, винної у вчиненні злочину, чи осіб, що несуть матеріальну відповідальність за її дії, а у випадках, коли не встановлено особу, яка вчинила злочин, або коли обвинувачений неплатоспроможний – за рахунок Державного бюджету; відповідно до ст. 1177 ЦК України на повагу до його честі і гідності вимагати недопущення фактів збирання, використання, зберігання та розголошення принижуючої його честь, гідність чи ділову репутацію недостовірної інформації, а в разі необхідності заявляти клопотання про вилучення такої інформації, ставити питання про закритий судовий розгляд справи; заявляти цивільний позов у кримінальній справі щодо компенсації моральної й фізичної та відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином; вимагати накладення арешту на вклади і майно обвинуваченого та вжиття інших передбачених законом заходів щодо відшкодування завданої йому злочином шкоди...» [5, с. 134-136]. Такий підхід слід втілювати в новому КПК України.

Таким чином, вважаємо, що разом із набранням чинності новим кримінальним процесуальним законодавством України проблеми посилення захисту прав та інтересів потерпілих від злочинів можуть значною мірою бути вирішені завдяки розширенню прав потерпілих та наданню йому кваліфікованого правового захисту.

Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаються в подальшій розробці пропозицій щодо удосконалення процесуальної форми реалізації прав потерпілим у кримінальному судочинстві.

Список використаної літератури:

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України № 5076- VI від 5 липня 2012 р.
2. Буткевич В. Якість закону і питання ефективності застосування рішень Європейського Суду з прав людини судами України // Право України. – 2011. – №7. – С. 48-63.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К., 2012.
4. Маляренко В.Т. Реформування кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика: Монографія. – К., 2004.
5. Тертишник В.М. Верховенство права та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України: Монографія. – Дніпропетровськ, 2009.

¹ Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживань владою: Прийнята на сороковій сесії Генеральної Асамблеї ООН 29 листопада 1985 р.

6. Уваров В.Г. Застосування практики Європейського Суду з прав людини та норм міжнародно-правових актів в удосконаленні кримінального судочинства України: Монографія. – Дніпропетровськ, 2012.

7. Удалова Л.Д. Деякі проблеми розвитку кримінально-процесуального законодавства // Право України. – 2002. – № 6. – С. 99–101.

8. Чабайовський Т.В. Підстави та межі кримінально-процесуального втручання в особисте життя громадян: Автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – К., 2012.

Надійшла до редакції 22.11.2012

ОДИНЦОВА І.М., викладач
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.121

ПРАВО НА ЗАХИСТ НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ ЗА НОВИМ КПК УКРАЇНИ

Висвітлено проблеми законодавчого врегулювання заходів із захисту у кримінальному процесі, приведення його у відповідність до міжнародних стандартів та Конституції України.

я ц 4 я ц : досудове розслідування, право на захист, способи здійснення захисту захисником.

Анализируются проблемы реализации права на защиту в уголовном процессе, приведения его в соответствие с международными стандартами и Конституцией Украины.

я ц 4 я ц : досудебное расследование, право на защиту, способы осуществления защиты защитником.

The article analyses the issues of realization of the right to defense in criminal proceedings, bring it into compliance with European standards and the Constitution of Ukraine.

Keywords: The pre-trial consequence, the right to defense, the attorney's request, ways of implementation of the protection of the defender.

На засіданні Верховної Ради України від 13 квітня 2012 р. було схвалено новий КПК України, який набрав чинності 19 листопада 2012 р. У ньому знайшли відображення додаткові гуманістичні підходи, але достатнього аналізу втілені в даному законі новели ще не отримали, а їх застосування буде пов'язано з проблемами правотлумачення і правозастосування.

Актуальність досліджуваної проблеми з'являється у зв'язку зі звуженням кола осіб, які можуть здійснювати захист, та з нововведеннями при здійсненні слідчих (розшукових) дій та досудового розслідування, зокрема дотримання Конституції України при їх застосуванні.

Аналіз останніх наукових досліджень вказує на вагому увагу до проблем реформування захисту на досудовому розслідуванні. Але наявні публікації не вирішують наявних питань, а тільки утворюють підґрунтя для їх подальшого вивчення та узагальнення.

Мета даної роботи – визначити реперні точки, з яких потрібно починати реформування права на захист у контексті міжнародних правових актів та прецедентної практики.

Право на захист на досудовому розслідуванні – це конституційно закріплене право особи захищатися від пред'явленого їй звинувачення, відображеного в повідомленні про підозру у вчиненні кримінального правопорушення та обвинувальному акті, надавати докази та пояснення, які повністю спростовують або змінюють пред'явлені звинувачення.

Право на захист на досудовому розслідуванні виникає після визнання особи підозрюваною, хоча мало б виникати з моменту занесення повідомлення про злочин до Єдиного реєстру. Захисником не може бути адвокат, відомості про якого не внесено до Єдиного реєстру адвокатів України, хоча коло осіб, які виконують функцію захисту, має бути більш широким і враховувати рішення Конституційного суду України у справі Ігоря Голованя, де вказувалось, що захисниками можуть бути також і інші фахівці у галузі права, щодо яких немає законних заперечень (на наш погляд – підстав для відводу, вказаних у ст. 78 нового КПК України). Більш того, не слід допускати до виконання функції захисту (надавати статус адвоката взагалі чи за-

хисника зокрема) тих фахівців у галузі права, які є представниками будь-якої гілки влади, включаючи законодавчої (депутатів), виконавчої, включаючи представників правоохоронних органів, та судової (включаючи осіб, які занесені до списку присяжних).

У новій редакції КПК об'єднано стадії дослідчої перевірки та досудового слідства в досудове розслідування, законодавці відмовилися від акту порушення кримінальної справи. При цьому значно зжато строки досудового провадження. В даних умовах може виникати ситуація, коли особи, щодо яких проводиться досудове розслідування, не завжди вчасно матимуть змогу скористатися правом на захист чи використати його повною мірою.

Згідно з новим КПК розслідування має стартувати відразу ж після того, як слідчий або прокурор внесе інформацію про правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Якщо правопорушення не очевидне й вимагає перевірки та/або правоохоронцям потрібно терміново виїхати на місце події (наприклад, надійшло телефонне повідомлення про бійку), інформацію до реєстру вноситимуть пізніше, на підставі рапорту відповідної посадової особи.

З огляду на можливість внесення інформації в більш пізній строк виникає певна упереженість, що інформація вже може бути неточною, з нахилом в один бік чи на користь певної особи. Тому з'являється певна необхідність залучення захисника вже на момент реєстрації правопорушення, яке є не очевидним і вимагає перевірки.

На відміну від старого КПК, коли факт порушення кримінальної справи можна було оскаржити в суді і припинити переслідування підозрюваного, згідно з новим КПК оскаржити можна буде лише факт закриття досудового розслідування. Це дещо обмежує дії захисника, з огляду на те, що дуже важливим є присутність захисника з перших хвилин затримання.

Тепер захиснику певною мірою буде недоречно здійснювати на стадії досудового розслідування такі види захисту, як визначення правомірності затримання та оскарження затримання; ознайомлення захисника з постановою про порушення кримінальної справи; оскарження захисником постанови про порушення кримінальної справи; ознайомлення захисника із постановами та висновками експертиз.

Допуск захисника до участі у справі на досудовому розслідуванні є серйозною процесуальною гарантією прав обвинуваченого і сприяє підвищенню якості та ефективності слідства. Участь захисника на досудовому розслідуванні створює додаткову гарантію проти прояву обвинувального ухилу зі сторони окремих слідчих і дозволяє повніше, всесторонніше і об'єктивніше встановити і дослідити всі обставини справи, всі докази у справі. Безпосередньо захист полягає у вчиненні таких стратегічних і тактичних дій:

- конфіденційне побачення в СІЗО;
- встановлення фактів катування, фізичного та психічного тиску на підзахисного і оскарження цих дій;
- оскарження затримання особи;
- оскарження запобіжного заходу у виді тримання під вартою, його скасування або заміна на домашній арешт, заставу;
- побудова позиції та схеми захисту у справі (невинуватий; винуватий частково; винуватий повністю; позиція мовчання);
- побудова алібі;
- вирішення питання про зняття арешту з майна;
- заява різного роду клопотань;
- оскарження вчинення дій, спрямованих на запобігання конфіскації майна;
- оскарження до суду постанови про порушення справи;
- оскарження до апеляційного суду постанови про призначення експертизи;
- ознайомлення з експертизами, доповнення їх відповідними питаннями;
- участь у проведенні слідчих (розшукових) дій (допиті, очній ставці, пред'явленні для впізнання, відтворенні обстановки і обставин події, обшуку, виїмці, притягненні як обвинуваченого);
- ознайомлення з матеріалами справ;
- надання доказів незаконних дій слідчого та ін.

З моменту допущення до участі у справі на стадії досудового розслідування захисник вправі: бути присутнім при допиті підозрюваного, пред'явленні обвинувачення і допитах обвину-

ваченого, причому в справах глухих, німих, сліпих і неповнолітніх його присутність є обов'язковою. Стаття 48 КПК передбачає, що захисник має право бути присутнім при допитах підозрюваного, обвинуваченого, а також при провадженні інших слідчих (розшукових) дій, виконуваних з їх участю або за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого чи його захисника.

У новому кодексі говориться про присутність захисника при провадженні слідчих (розшукових) дій. Чи означає це, що з в даному випадку обмежується тільки пасивною роллю? Захисник не тільки присутній при проведенні слідчим різних слідчих (розшукових) дій, але і активно бере участь в них: задає питання з дозволу слідчого, заявляє клопотання з приводу порядку проведення слідчої (розшукової) дії, про його доповнення, знайомиться з протоколом. Таким чином, захисник активно бере участь в слідчих (розшукових) діях і всіма законними засобами і способами прагне з'ясувати обставини, які виправдовують обвинуваченого чи пом'якшують його відповідальність.

При проведенні експертизи обвинувачений і його захисник мають широкі права. Захисник вправі заявити відвід експертам, клопотатися про призначення додаткових і повторних експертиз, ставити додаткові питання експерту. Порушуючи клопотання про призначення експертизи, захисник зазначає в ньому, які питання необхідно вирішити експерту. Слідчий зобов'язаний задовольнити таке клопотання, якщо обставини, які підлягають з'ясуванню, мають значення для справи. Слідчий і прокурор повинні дуже уважно ставитись до таких клопотань, бо необгрунтована відмова в провадженні експертизи на попередньому слідстві веде до неповноти доказового матеріалу.

При ознайомленні з матеріалами справи захисник зобов'язаний перевірити, чи дотриманий встановлений законом порядок призначення і проведення експертизи, а також врахувати всі обставини, які могли вплинути на достовірність висновку експерта.

Одним з найбільш дійових засобів, який дозволяє захиснику виконувати свої професійні обов'язки в кримінальному процесі, є заявлення клопотань. З їх допомогою він доводить до відома слідчого, прокурора свою думку про доведеність обвинувачення, обгрунтованість кваліфікації, доцільність прийняття конкретних процесуальних рішень, сприяє збиранню, перевірці та оцінці доказів.

Клопотання захисника – це письмове або усне офіційне його звернення до слідчого, прокурора, керівника слідчого підрозділу, слідчого судді або працівників оперативних підрозділів, які уповноважені за дорученням слідчого здійснювати кримінально-процесуальну чи оперативно-розшукову діяльність, про вчинення цими особами дій, що входять до їх компетенції, спрямоване на захист прав та законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого.

Заявлення клопотання захисником є однією з найбільш характерних форм його участі в доказуванні і впливу на вирішення справи. Перед тим як заявити клопотання, у захисника має сформуватися тверда переконаність в тому, що воно не потягне за собою погіршення становища підзахисного. Захисник також повинен з'ясувати його думку про необхідність заявлення клопотання, узгоджує з ним зміст, повідомляє про те, як можуть бути використані в інтересах захисту дані, одержані в результаті клопотання, які рішення у справі можуть бути прийняті за клопотанням. У клопотаннях захисника можуть ставитися питання про витребування і приєднання до справи документів, їх копій чи предметів, про виклик нових свідків, проведення освідувань, допитів, очних ставок та інших слідчих (розшукових) дій, призначення експертиз, про скасування або заміну запобіжного заходу, про перекваліфікацію дій обвинуваченого, про закриття справи тощо.

Клопотання, заявлені захисником, повинні бути своєчасними, обгрунтованими і доречними з позицій захисту. Обгрунтованість виражається в їх мотивації, тобто в клопотанні вказується, для встановлення чи перевірки яких обставин справи вимагається провести ту чи іншу слідчу дію, чому необхідно прийняти те рішення, яке пропонує захисник. Слідчий має розглянути клопотання захисника про виконання будь-яких слідчих дій у строк не більше трьох діб і задовольнити його, якщо обставини, про встановлення яких заявлено клопотання, мають значення для справи.

Захисник як учасник процесу вправі подавати докази, брати участь у провадженні слідчих дій, які дозволяють встановити докази, заявляти клопотання про витребування і приєднання до справи доказів.

Захисник бере активну участь у збиранні доказів. Однак закон не наділяє захисника правом здійснювати слідчі дії, які є основним способом збирання доказів, бо це за чинним законодавством є виключною компетенцією слідчих та прокурора.

У новому КПК України права захисника викладені не досить коректно. Відповідно до п. 4 ст. 46 КПК України 2012 р. захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена захиснику. Разом з тим у Законі України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» права саме адвоката більш широкі. Тут він має право збирати відомості про факти, які можуть бути використані як докази, зокрема:

- запитувати і одержувати документи або їх копії від підприємств, установ, організацій, об'єднань, а від громадян – за їх згодою;
- ознайомлюватися на підприємствах, в установах, організаціях з необхідними документами і матеріалами, за винятком тих, таємниця яких охороняється законом;
- отримувати письмові висновки фахівців з питань, що потребують спеціальних знань, тощо.

Вважаємо, що права захисника слід окремо визначити в КПК України і вони мають бути більш вагомими, ніж права адвоката, що визначені в Законі України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» 2012 р. Захисник, на наш погляд, вправі одержувати різного роду документи (довідки, характеристики, копії договорів, накладних і ін.) і предмети від обвинуваченого, його родичів і інших осіб. Однак при цьому слід мати на увазі, що, з одного боку, захисник не повинен отримувати владних повноважень на вилучення документів чи інших об'єктів, а з іншого – документи або предмети, зібрані та пред'явлені захисником, ще не є доказом, вони повинні бути оцінені з точки зору належності до справи, допустимості і достовірності.

Письмові висновки фахівців з питань, що потребують спеціальних знань, не замінюють висновків експертів, але можуть бути використані для оспорування обвинувальної версії, для обґрунтування клопотання захисника про призначення експертизи або для спростування висновків проведеної експертизи.

Захисник не може подавати докази, які погіршили б становище обвинуваченого у процесі, а для того, щоб з'ясувати, які докази погіршують становище обвинуваченого, а які ні, їх потрібно оцінити з точки зору захисту. Отже, захисник не лише вправі, але й зобов'язаний перевіряти і оцінювати всі докази у справі, бо без цього немислима функція захисту.

Активний і принциповий захист підозрюваного захисником на стадії досудового розслідування в умовах запровадження в дію нового КПК України не тільки сприяє більш повному встановленню обставин справи та правильному вирішенню багатьох процесуальних і правових колізій, але й потребує удосконалення процесуальних норм, що визначають статус захисника та його правовідносини зі стороною обвинувачення в процесі провадження негласних слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій.

Зміни щодо здійснення захисту осіб повинні відбуватися із застосуванням загальновищезначених норм і принципів, з урахуванням узагальненої практики, в тому числі й інших країн, з незмінним дотриманням принципу верховенства права, пропорційності і справедливості, без будь-якого обмеження уже проголошених і гарантованих законом прав і свобод людини.

Способи захисту на досудовому розслідуванні мають бути розширені та доповнені застосуванням нормативно-правових актів захисника з чітким реагуванням з боку осіб, уповноважених на проведення досудового розслідування. Строки їх виконання мають відповідати принципу розумності.

Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаються в розробці на основі міжнародних стандартів концептуальних моделей застосування захисту на досудовому розслідуванні.

Список використаної літератури:

1. Алейников Г. Про надання права самостійної діяльності адвоката-захисника по збиранню доказів у кримінальному процесі // Право України. – 2002. – № 10. – С. 100-104.
2. Борзих Н.В. Діяльність захисника на досудових стадіях кримінального процесу та при судовому розгляді справи: Монографія. – Донецьк, 2010.

3. Гловацький І.Ю. Діяльність адвоката-захисника у кримінальному процесі: Навч. посібн. – К., 2003.
4. Зейкан Я.П. Захист у кримінальній справі: Наук.-практ. коментар. – Вид. 3-тє, стереот. – К., 2007.
5. Ковальчук С.В. Здійснення захисту у кримінальних справах на засадах змагальності та диспозитивності: Дис. ... канд. юрид. наук. – Івано-Франківськ, 2007.
6. Кореневський Ю.В., Падва Г.П. Участие защитника в доказывании по новому уголовно-процессуальному законодательству: Практик. пособие. – М., 2004.
7. Молдован В.В., Молдован А.В. Порівняльне кримінально-процесуальне право: Україна, ФРН, Франція, Англія, США: Навч. посіб. – К., 1998.
8. Назаров В.В. Обмеження конституційних прав людини в кримінальному провадженні: Автореферат дис. ... д-ра юрид. наук – Дніпропетровськ, 2009.
9. Письменний Д.П. Сучасні проблеми обвинувачення та захисту в кримінальному судочинстві України // Тактика, методика, етика захисту та представництва: Доповіді учасників міжнар. наук.-практ. конф. – К., 2003. – С. 40-42.
10. Плевако Ф.Н. Избранные речи. – Тула, 2000.
11. Погорецький М.А. Захисник – суб'єкт доказування у кримінальному процесі України // Організація адвокатури і надання правової допомоги в демократичному суспільстві: Доповіді учасників міжнародної науково-практичної конференції. – К., 2002. – С. 27-30.
12. Попелюшко В.О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми: Монографія. – Острог, 2009.
13. Святоцька В. Адвокатура України крізь призму загальних принципів організації та діяльності адвокатури у державах ЄС // Право України. – 2012. – № 1-2. – С. 375-379.
14. Сірий М.І. Українська модель здійснення судового контролю на досудових стадіях кримінального процесу // Адвокат. – 2005. – № 9. – С. 6-8.
15. Тертишник В.М., Михайлова Н.В. Функція захисту у кримінальному судочинстві // Право і суспільство. – 2010. – № 6. – С. 229-233.
16. Тертишник В.М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України. – К., 2007.
17. Фіолевський Д.П. Адвокатура: Підручник. – Вид. 2-ге, випр. і доп. – К., 2008.

Надійшла до редакції 29.11.2012

ЦЮПРИК І.В.

(Головне слідче управління МВС України)

УДК 343.985

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЩОДО ОСОБИ ВИННОГО ТА МОТИВІВ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ОРГАНІЗОВАНИМИ ЗЛОЧИННИМИ ГРУПАМИ

Стаття присвячена дослідженню особливостей особи винного у злочинах, вчинених організованою злочинною групою; досліджено структуру організованих злочинних груп, особливості мотивів та мети вчинення злочинів організованими злочинними групами та проаналізовано характерні особливості злочинців відповідно до їх ролі у групі.

я ц 4 я ц : організована група; злочини, вчинені організованою групою; винний; мотив вчинення злочину; мета вчинення злочину.

Статья посвящена исследованию особенностей личности преступника относительно преступлений, совершаемых организованными преступными группами. Анализируются характерные особенности личности преступников в зависимости от их роли в преступной иерархии, исследуются особенности мотивов и цели совершения преступлений организованными и преступными группами и проблемы их доказывания.

я ц 4 я ц : организованная группа, преступления, совершенные организованной группой; виновный, мотив совершения преступления, цель совершения преступления.

The article is devoted to research of features of face of guilty in the crimes accomplished by the organized criminal group, the structure of organized criminal groups have been analyzed. The features of reasons and purpose of commitment crimes by organized criminal groups are researched.

Keywords: organized group, crimes committed by organized group, guilty; reason of commission of crime; purpose of commission of crime.

Організована злочинність становить своєрідну вищу стадію розвитку злочинності і є найбільш стійким та консолідованим її проявом. Злочини, що вчиняються групою осіб, завжди являють собою більшу суспільну небезпеку, ніж аналогічні діяння, що вчиняються окремими індивідами. Результати узагальнення кримінальних справ, проведеного нами, свідчать, що в 2011 р. були розкриті злочини, вчинені організованими злочинними групами у складі до 3 осіб (54,2 %); від 4 до 10 осіб (44,5 %); від 11 до 20 осіб (1,3 %).

Проблеми протистояння організованій злочинності з боку держави та суспільства приділяється значна увага. Певні заходи протидії організованій злочинності вживаються, удосконалюється правова база боротьби з нею, але ця робота ще далека від завершення. Проблеми боротьби з організованою злочинністю, зокрема, структура організованої злочинної групи, а також питання винності та встановлення мотиву й мети злочинної діяльності були предметом досліджень у працях вітчизняних учених та науковців країн СНД, зокрема, Л.І. Аркуші, Р.С. Белкіна, Ю.М. Грошевого, В.І. Куликова, Б.В. Лизогуба, Є.Д. Лук'янчикова, М.М. Михеєнка, М.А. Погорецького, В.О. Попелюшка, С.М. Стахівського, В.Ю. Шепітька, Н.П. Яблокова і ін.

Отже, у даній статті вважаємо за потрібне дослідити окремі питання щодо особливостей особи винного та мотивів вчинення злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами. Це сприятиме не лише досягненню завдань кримінального судочинства, але й дозволить виробити рекомендації щодо удосконалення боротьби з організованою злочинністю.

Особа злочинця стосовно злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами, має суттєві особливості. Особа злочинця виступає як колективний суб'єкт злочинної діяльності. Ідеться про вчинення злочинів організованою злочинною групою або злочинною організацією. На думку В.І. Куликова, якісні показники даного елемента криміналістичної характеристики повинні охоплювати: а) відомості про соціально-демографічний склад організованої злочинної групи; б) про її професійний склад; в) про наявність у її членів кримінального досвіду; г) про тип лідера організованої злочинної групи; ґ) про ступінь кримінальної активності членів організованої злочинної групи; д) про національно-державну приналежність членів організованої злочинної групи [2, с. 145]. На наш погляд, дослідження особи злочинця стосовно злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами, передбачає також розгляд структури та психологічного механізму функціонування таких формувань.

Вивчення слідчої практики дозволяє зробити висновок про те, що особа злочинця в злочинах, вчинених організованими злочинними групами, може розглядатися у двох напрямках: 1) колективний суб'єкт вчинення злочинів (злочинна група як ціле); 2) лідери і члени злочинного угруповання (їх типові й індивідуальні ознаки).

Важливою рисою аналізованих злочинів є те, що їх вчиняють особи, які входять до організованої злочинної групи з наявністю певної ієрархічної побудови і розподілом функцій між окремими структурними ланками і окремими членами [7, с. 298]. Причому при успішній злочинній діяльності формування переважають тенденції до консолідації, згуртованості злочинного колективу, що сприяє розвитку і формуванню його внутрішніх психологічних і функціональних структур [8, с. 76].

Структура організованої злочинної групи привертає до себе увагу дослідників. У науковій літературі неодноразово робилися спроби дослідити структуру високоорганізованих злочинних груп. Зокрема, до структури таких груп відносять: 1) лідера, що являє собою мозковий центр; 2) групу бойовиків, яких очолює керівник; 3) безпосередніх виконавців; 4) аналітичний центр; 5) групу розвідки; 6) тримача єдиної "каси"; 7) блоки прикриття, що складаються з корумпованих чиновників і представників правоохоронних органів, а також адвокатів, які обслуговують організовані групи [5, с. 236].

Л. Аркуша зазначає, що структура організованих злочинних формувань, ступінь їх організованості, чисельність, розподіл функціональних обов'язків між їх учасниками, спосіб управління, за даними, якими володіє практика, бувають різними (простими і складними), але мають досить багато однотипного.

Обов'язковими елементами організованої злочинної групи є організаційно-управлінська група (елітарна група) і група виконавців конкретних злочинів і кримінальних операцій. Ці ланки виникають одночасно чи послідовно на невизначено тривалій період часу.

Виконавцями можуть бути представники як економічної, так і загальнокримінальної

злочинності (шахраї, вимагачі, вбивці, грабіжники, ділки наркобізнесу, та ін.), залежно від спрямованості організованої злочинної діяльності формування.

Організаційно-управлінська група (елітарна група) складається з лідерів і наближених до них осіб, що визначають напрямки кримінальної діяльності формування, займаються загальними організаційними питаннями, виробленням стратегії і тактики злочинної діяльності, приймають заходи для «відмивання» і збільшення злочинного капіталу шляхом його вкладення в нерухомість, комерційні підприємства та ін.; підтримують зв'язки з іншими злочинними співтовариствами, у тому числі і закордонними, що не беруть участь у скоєнні конкретних злочинів.

Б.В. Лизогуб зазначає, що розподіл ролей у кримінально-правовому аспекті у кожному організованому злочинному угрупованні незалежно від сфер його злочинної спеціалізації цілком вміщується в існуючу багато років законодавчо визначену конструкцію функцій виконавця, організатора, підмовника та пособника. У кримінологічному ж сенсі значимим є те, що ролі та функції чітко розподіляються відповідно до характеру злочинної діяльності певного організованого злочинного угруповання, зумовленого його конкретною сферою злочинної спеціалізації. Такий розподіл ролей та функцій є дуже різноманітним залежно від способів злочинної діяльності учасників угруповань та багатьох інших чинників [3, с. 117-119].

Відповідно до ч. 1 ст. 62 Конституції України особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Законодавець відповідно до ст. 23 КК України під виною розуміє психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбачених цим Кодексом, та її наслідків, виражених у формі умислу або необережності. Але для тлумачення поняття “винність” доцільно звернутися до аналізу поняття злочину (ст. 11 КК України) та суб'єкта злочину (ст. 18 КК України). Згідно із зазначеними нормами злочином є передбачене Кримінальним кодексом України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. Загальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Зміст “винності” у кримінальному процесі можна визначити через наявність таких структурних елементів: 1) фізична осудна особа, що вчинила протиправне діяння; 2) досягнення нею віку кримінальної відповідальності на час вчинення злочину; 3) наявність у цієї особи передбаченої кримінальним законом форми вини та її видів [4, с. 74].

Загальні цілі організованої злочинної групи визначаються її злочинним профілем, сферою і власне характером її діяльності. Лідер групи вказує її членам їх завдання та цілі, що стоять перед ними, прогнозує при цьому і ймовірні труднощі при їх досягненні, оцінюючи можливості групи. Мета, що стоїть перед організованою злочинною групою, визначає засоби і способи її досягнення, в яких яскраво виявляються особисті риси членів групи.

Мотив злочину як елемент предмету доказування – це спонукання до дії, що виникає на основі потреби. Мотив в окремих злочинах є обов'язковою ознакою їх складу. Він дозволяє відмежовувати їх від суміжних складів злочинів або свідчить про відсутність суспільної небезпеки діяння, а також є обставиною, що обтяжує або пом'якшує покарання. Його правильне встановлення є необхідним також для характеристики особи. На нашу думку, навіть у тих випадках, коли закон прямо не вимагає встановлення мотиву вчинення злочину, його необхідно з'ясовувати через те, що це дозволяє більш повно й точно визначити ступінь суспільної небезпеки обвинуваченого та вчиненого ним діяння. Мотив повинен встановлюватися не лише у випадку умисного злочину, як вважають окремі автори [6, с. 71], але й також у випадку злочину, вчиненого через необережність.

Мотиви злочину є внутрішніми спонукальними причинами здійснення особою злочину. Встановлення мотивів необхідне у будь-якому випадку здійснення злочину. Причому завжди встановлюється дві групи мотивів: по-перше, мотиви організації злочинного формування і, по-друге, мотиви кожного конкретного злочину, вчиненого злочинною групою.

Мотиви поведінки реалізуються через відповідні їм види діяльності, структуру яких складають окремі дії, спрямовані на досягнення конкретних цілей. При цьому в процесі розвитку кримінальної ситуації може відбуватися трансформація мотивів, тобто повна зміна виду мотивів і набуття якимсь одним мотивом положення домінуючого, який, зрештою, і здійснює вирішальний вплив на ухвалення рішення про вчинення злочину.

При з'ясуванні мотиву злочину слід також враховувати і таку складову суб'єктивної сторони злочину, як мета, хоча вона не є обставиною, яка підлягає обов'язковому доказуванню у кримінальній справі та не передбачена ст. 64 КПК України як окремий елемент предмета доказування. Проте, на наше переконання, лише у своїй єдності мотив і мета можуть дати повне уявлення про спрямованість поведінки особи. Неврахування мети злочину під час встановлення мотиву може призвести до з'ясування предмета доказування у кримінальній справі в неповному обсязі, отже, рішення, яке буде прийняте у кримінальній справі, може не відповідати вимогам закону.

Важливо розрізнити мету вчинення злочину і мету створення організованої злочинної групи. Особа повинна усвідомлювати, що організована злочинна група створюється з метою вчинення злочинів. Разом із загальною метою злочинної групи не виключається, що кожна особа може мати особисті цілі, які не завжди співпадають з метою організатора або інших виконавців злочинів. Крім того, у членів організованих груп можуть бути різні мотиви вчинення злочинів.

Членство в рядах організованої злочинної групи накладає певний відбиток на поведінку і особистість її учасників, в яких відображаються всі вказані вище ознаки групи в цілому. Разом з тим особисті якості членів організованих злочинних груп визначають нарівні з характеристиками самої групи ті способи, якими група в цілому досягає поставлених завдань, у тому числі і способи вчинення злочинів. Це дозволяє висунути версії про мотив і мету злочину, про спосіб здійснення і приховування злочину, про місце знаходження шуканих об'єктів.

Однією з найважливіших ознак характеристики особи злочинців для даної категорії справ є їх членство в організованих злочинних групах, місце в їх ієрархії і рольова функція. Злочинне середовище, в якому в основному протікає діяльність організованих злочинних груп, вимагає від їх членів прояву ряду особистих якостей, що дозволяють їх носіям успішно функціонувати в ній. Центральною фігурою організованої злочинної групи є лідер-організатор. Як підкреслює Л. Аркуша, найчастіше цей тип характеризується високим ступенем антигромадської спрямованості, який не просто використовує чи підшукує сприятливу ситуацію для здійснення злочинів, але і створює її, активно переборюючи перешкоди, що зустрічаються [1, с. 42-43].

Як зазначає Л. Аркуша, аналіз матеріалів практики показує, що в злочинних організаціях загальнокарної спрямованості переважають здебільшого чоловіки віком від 20 до 35-ти років, як правило, непрацюючі або ті, що числяться на роботі чисто формально; з неповною середньою і середньою освітою, частіше раніше засуджені (практично кожен другий) чи ті, що скоювали злочини [1, с. 42].

Водночас характерним є те, що у організованих злочинних групах, що здійснюють злочинну діяльність у сфері економіки, верхній віковий рівень учасників збільшується до 45-50 років; частіше це особи (як чоловіки, так і жінки) з вищою освітою (іноді не однією), кваліфіковані фахівці у сфері своєї професійної діяльності, що володіють у ряді випадків комп'ютерною технологією і знаннями іноземних мов, досконало орієнтуються в чинному законодавстві, частіше раніше не засуджені. Специфікою такої групи є також те, що її учасники у своїй злочинній діяльності ширше, ніж у будь-яких інших випадках, використовують трудовий, службово-посадовий досвід і свої спеціальні знання.

Зазначені дані можуть бути отримані слідчим як у ході провадження відповідних слідчих дій, так і в ході його розшукової роботи, в тому числі й залучення до цього процесу відповідних оперативних працівників.

Підсумовуючи викладене, ми дійшли висновку, що дослідження особи злочинця стосовно злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами, передбачає також розгляд структури та психологічного механізму функціонування таких формувань.

У рамках встановлення обставин, що характеризують особу обвинуваченого, інтерес представляє інформація, яка безпосередньо не пов'язана з досконалим злочином. Це можуть бути відомості про вік особи, стан її здоров'я, про її поведінку, відносини з оточуючими, колишні судимості тощо. Оскільки організовані злочинні формування характеризуються замкнутістю і конспірацією, то деякі відомості одержати вкрай складно, але тим більше значення вони будуть мати для кримінальної справи.

Список використаної літератури:

1. Аркуша Л.І. Основи методики виявлення і розслідування організованої злочинної діяльності при наявності корумпованих зв'язків: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Одеса, 2001.
2. Куликов В.И. Основы криминалистической теории организованной преступной деятельности. – Ульяновск, 1994.
3. Лизогуб Б.В. Організовані злочинні угруповання: класифікація та заходи протидії: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Х., 2004.
4. Ляш А.О., Стахівський С.М. Докази і доказування у кримінальному судочинстві: Навч. посібник / За наук. ред. Ю.М. Грошевого. – К., 2006.
5. Славгородская О.А. К вопросу о структуре организованной преступной деятельности // Актуальные проблемы криминалистики на современном этапе: Сб. науч. статей / Под ред. З.Д. Еникеева. – Уфа, 2003. – Ч. 1. – С. 236.
6. Трусев А. И. Основы теории судебных доказательств. — М., 1960.
7. Яблоков Н.П. Криминалистика: Учебник. – М., 2000.
8. Яблоков Н.П. Расследование организованной преступной деятельности: Практ. пособие. – М., 2002.

Надійшла до редакції 01.11.2012

ЩЕРБАКОВ М.В., здобувач
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.985

ТИПОВІ СЛІДЧІ ПОМИЛКИ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ВБИВСТВ

У статті міститься науково-практичний аналіз типових слідчих помилок, яких припускаються під час розслідування вбивств.

я ц 4 я ц *Фозслідування вбивств, типові слідчі помилки.*

В статье содержится научно-практический анализ типичных следственных ошибок, которые допускаются при расследовании убийств.

я ц 4 я ц *расследование убийств, типичные следственные ошибки.*

Article is devoted to scientific and practical analysis of typical mistakes committed in investigation of murders.

Keywords: *investigation of murders; typical investigation mistakes.*

Такий вид кримінальних правопорушень, як вбивства, посягає на найцінніше – життя людини. Їх вчинення викликає підвищену суспільну стурбованість, адже вбивство позбавляє потерпілого життя та заподіює надзвичайно тяжку шкоду його рідним і близьким.

Пошуки шляхів підвищення ефективності їх розкриття та розслідування ведуться в різних напрямках. Один з них – наукова розробка проблематики типових слідчих помилок.

В юридичних джерелах знайшла своє визнання проблематика слідчих помилок, зокрема, такі вчені, як В.С. Бурданова, Н.Л. Гранат, В.Н. Карагодін, Н.С. Карпов, В.А. Лазарева, А.Б. Марченко, А.И. Михайлов, Е.В. Морозова, В.В. Рябоконь, С.А. Шейфер, і ін. вказували на важливе значення дослідження цього питання [2-5; 8-10; 12; 16]. Однак в їх працях, як правило, зазначалось про необхідність дослідження слідчих помилок загалом, а не стосовно окремих видів і категорій кримінальних правопорушень.

У роботах, присвячених питанням розкриття й розслідуванню вбивств, найчастіше висвітлювалися окремі положення методики й організації їхнього розслідування (О.В. Александренко, А.І. Дворкін, А.Л. Прокопів, О.В. Синєокий, Є.В. Тихонова, І.В. Усанов та ін.) [1; 7; 11; 13-15]. Розгляд питання типових слідчих помилок, яких припускаються під час розслідування цих кримінальних правопорушень, має фрагментарний характер, а отже, потребує ґрунтовнішого дослідження.

Незважаючи на професійну майстерність більшості слідчих органів внутрішніх справ, під час розслідування вбивств вони припускаються низки помилок; як правило, це пов'язано з

відсутністю досвіду роботи з цими кримінальними правопорушеннями у зв'язку з тим, що до 2010 р. вони були підслідні органам прокуратури.*

Враховуючи зазначене, метою статті є виділення найчастіших типових помилок під час розслідування вбивств.

В етимологічному розумінні помилка – це “неправильність у діях і думках” [6, с. 152].

Помилитися – значить припуститися помилки, обманутися. В юридичній літературі та юрисдикційній практиці широко використовується термін “слідча помилка” для характеристики будь-яких погіршень у роботі слідчих підрозділів.

Поняттю слідчих помилок притаманні такі істотні ознаки: 1) помилки здійснюють самостійні суб'єкти процесуальної діяльності, які мають право розкривати та розслідувати злочини; 2) помилки свідчать про недотримання цільових настанов процесуального провадження; 3) усі помилки є об'єктивно протиправними; 4) вони являють собою порушення вимог, які визначають правомірність процесуальної діяльності; 5) помилки повинні усуватися правовими засобами [5, с. 107-109].

Вважаємо, що певна частина слідчих помилок породжується відступом слідчого від приписів кримінально-процесуального закону, що, як правило, виникає у зв'язку з неправильною оцінкою слідчим правомірності своїх дій (через відсутність досвіду роботи з такими кримінальними правопорушеннями чи недостатність необхідних знань, коли слідчий суб'єктивно впевнений, що чинить правильно, відповідно до закону, тоді як у дійсності він порушує його). Виникнення іншої частини помилок зумовлено незнанням або нехтуванням слідчим науковими рекомендаціями, розробленими криміналістикою (зокрема, вчень про криміналістичну характеристику злочинів, основ методики розслідування, механізму висування і перевірки слідчих версій; тактики проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів).

Слідчі помилки мають негативні наслідки (або можливість їх настання) для розслідування кримінального правопорушення [9, с. 7].

Такими негативними наслідками можуть бути: втрата доказів; складнощі у проведенні слідчих дій; закриття кримінального провадження (у зв'язку з недоведеністю вини); зупинення провадження; відмова від давання показань; давання помилкових показань; нерозкриття кримінального правопорушення; повернення кримінальної справи на додаткове розслідування (за Кримінально-процесуальним кодексом України 1960 р.).

Крім цього, після набрання чинності новим Кримінально-процесуальним кодексом України 2012 р. слідчий вже не зможе розраховувати на можливість усунути недоліки розслідування після направлення провадження до суду, оскільки інститут додаткового розслідування скасовано. Відповідно, кримінальні правопорушення за такими кримінальними провадженнями, в яких недостатня доказова база, здебільшого будуть залишатись нерозкритими, а злочинці уникнуть передбаченої законом відповідальності.

Враховуючи зазначене, особливої актуальності як із теоретичної, так і з практичної точки зору набуває дослідження проблематики слідчих помилок під час розслідування окремої категорії кримінальних правопорушень, зокрема вбивств, адже їх аналіз та типологізація дозволять активізувати боротьбу з ними. Заходи, що впливають на процес усунення слідчих помилок, покликані виправляти та попереджувати їх. Ознайомлення слідчих з типовими помилками дасть їм можливість уникнути особистих прорахунків при здійсненні професійної діяльності.

Серед основних недоліків, що зустрічаються при розслідуванні вбивств, можна виділити такі:

При організації та плануванні розслідування: цілеспрямована слідчо-оперативна робота за нерозкритими умисними вбивствами проводиться лише протягом перших кількох місяців. У подальшому надається перевага складанню та накопиченню довідок, які не містять необхідної для розслідування інформації, висунуті версії належним чином не відпрацьовуються, не оновлюються плани слідчих та оперативно-розшукових заходів з урахуванням нових обставин у

---

* Тільки Законом України від 21 травня 2010 р. № 2286-VI в Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 р. до статті 112 (підслідність) було внесено зміни, після чого ОВС почали розслідувати вбивства.

справі.

При проведенні слідчих дій та оперативно-розшукових заходів: внаслідок недоліків у плануванні та організації розслідування не проводяться всі необхідні у справі слідчі дії або проводяться несвоєчасно, не вживаються заходи щодо встановлення осіб, які їх вчинили.

Нерідко надані Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» повноваження не використовуються, а проведені заходи здійснюються формально, без урахування даних досудового розслідування, без аналізу зібраних матеріалів, висування інших версій.

Зустрічаються поодинокі випадки, коли оперативно-розшукових справ щодо розшуку обвинувачених у вбивствах взагалі не було заведено.

Факти несвоєчасного заведення оперативно-розшукових справ, за даними Генеральної прокуратури України, виявлено в Донецькій, Дніпропетровській, Луганській, Чернігівській і Вінницькій областях.¹

З самого початку досудового розслідування і проведення першої слідчої дії зазвичай стрімко зростає необхідність в одночасному проведенні низки слідчих (розшукових) дій у зв'язку з установленням потерпілих і свідків; установленням, затриманням співучасників, проведенням допиту цих осіб; огляду місця події; обранням запобіжних заходів; призначенням нових експертиз, проведенням інших слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів. Зволікання у проведенні необхідних слідчих (розшукових) дій може призвести до втрати важливих доказів. Водночас один слідчий не в змозі якісно та одночасно здійснювати весь обсяг необхідної слідчої роботи. Тому при розслідування вбивств слід залучати достатню кількість сил та засобів.

Результативність будь-якої слідчої дії буде тільки в тому випадку, коли вона чітко спланована: визначена черговість її проведення поряд з усім комплексом слідчих дій, які слід провести; обрана сукупність тактичних прийомів, які доречно застосувати, складено план її проведення, залучено необхідних спеціалістів до її проведення тощо. Однак на практиці недотримання вказаних вимог щодо підготовки та проведення слідчих дій саме і сприяють виникненню слідчих помилок.

Так, неналежна підготовка до проведення допиту (неознайомлення з матеріалами кримінального провадження, нескладання відповідних планів) призводить до того, що нез'ясованими залишаються обставини, які мають доказове значення. Під час розслідування вбивств планувати проведення допиту необхідно з врахуванням низки специфічних та складних питань, що залежать від конкретних обставин його вчинення, особи потерпілого, слідової картини; умов очевидності чи неочевидності події, що сталася тощо.

При проведенні огляду місця події розповсюдженою помилкою є поверхневий, формальний підхід до його проведення, в результаті чого виявлені сліди погано фіксуються або взагалі не фіксуються та не вилучаються; у протоколі недостатньо докладно описуються обстановка та об'єкти огляду; фотографування не проводиться або фотографуються не всі необхідні об'єкти; не додаються схеми до протоколу; у деяких випадках безпідставно звужуються межі огляду. Вказані недоліки ускладнюють процес закріплення слідів і речових доказів, а також уявлення про їх місце розташування відносно до певних предметів або об'єктів.

В деяких випадках спостерігається безпідставне призупинення розслідування у справі (до проведення всіх можливих та необхідних слідчих дій та оперативно-розшукових заходів).

При призначенні та проведенні експертиз: як правило, в результаті допущених помилок при проведенні огляду місця події та огляду трупа не призначаються всі необхідні у справі експертизи. Зволікання у проведенні експертизи призводять до втрати важливих речових доказів. Суттєві зауваження викликають і направлення, які видаються працівниками міліції для проведення судово-медичного дослідження трупа, в яких ставиться питання лише про причини смерті особи, а питання про наявність тілесних ушкоджень відсутнє (наслідком такої помилки може бути невірна кваліфікація злочину – нез'ясування, яка подія мала місце насправді: вбивство, нещасний випадок чи самогубство).

Отже, для підвищення ефективності розслідування вбивств необхідно своєчасно виявля-

---

¹ Аналітична довідка ГПУ щодо стану досудового слідства у справах про умисні вбивства за 2006-2007 роки.

ти та усувати наявні слідчі помилки. Метою виділення та узагальнення таких помилок є ознайомлення з ними широкого колу практиків, адже це надасть змогу напрацювати і самому слідчому, який веде розслідування, і його керівництву, що здійснює контроль за цією діяльністю, прийоми щодо попередження та усунення помилок та в результаті позбавити від них практичну діяльність.

Враховуючи багатоманітність слідчих помилок, яких найчастіше припускаються під час розслідування вбивств, у статті було започатковано спробу розглянути та узагальнити їх. Однак крім тих класифікаційних підстав, що були запропоновані за основу для їх типізації, з урахуванням результатів практики розслідування цих кримінальних правопорушень можуть виокремлюватися й інші. Тому вважаємо, що існує практична необхідність продовжувати розробку даної проблематики як такої, що сприятиме реалізації принципу невідворотності кримінальної відповідальності.

Список використаної літератури:

1. Александренко О.В. Основные трудности раскрытия та расследования сексуальных серийных убийств // Учені записки Тавр. Нац. ун-ту ім. В.І. Вернадського. Серія Юрид. науки. – Т. 23 (62). – № 2. – 2010. – С. 235-240.
2. Бурданова В.С. Следственные (криминалистические) ошибки // Вопросы совершенствования прокурорско-следственной деятельности: Сб. ст. – СПб., 1996. – С. 11-21.
3. Гранат Н.Л. Следственные ошибки: понятие, виды и причины // Научная информация по вопросам борьбы с преступностью. – М., 1983. – № 76. – С. 15-21.
4. Карагодин В.Н., Морозова Е.В. Криминалистические проблемы обнаружения и устранения следственных ошибок: Учеб.-практ. пособие. – Екатеринбург, 2003.
5. Карпов Н.С. Теоретичні основи та практика використання передового досвіду органів внутрішніх справ у протидії злочинній діяльності: Монографія. – К., 2000.
6. Кондаков Н.И. Логический словарь – справочник. – 2-е изд., испр. и доп. – М., 1975.
7. Коновалова В.О. Вбивство: мистецтво розслідування: Монографія. – К., 2001.
8. Малярченко В. Найпоширеніші помилки та порушення законів, які допускаються при провадженні дізнання і попереднього слідства // Право України. – 2001. – № 3. – С. 15-20.
9. Марченко А.Б. Слідчі помилки та шляхи їх подолання: Автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – К., 2006.
10. Михайлов А.И., Шейфер С.А. Изучение причин следственных ошибок и путей их устранения в стадии предварительного расследования // Методология и методика изучения следственных ошибок. – М., 1986. – С. 183-187.
11. Протопопов А.Л. Расследование сексуальных убийств. – СПб., 2001.
12. Рябоконь В.В. Следственные ошибки и пути их устранения. – М., 1997.
13. Синеекий О.В. Планування та організація розслідування кримінальних справ про умисні вбивства, які скоєні в умовах неочевидності. – Запоріжжя, 1999.
14. Тихонова Е.В. Расследование и предупреждение серийных сексуальных убийств: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Волгоград, 2002.
15. Усанов И.В. Проблемы раскрытия и расследования серийных убийств. – М., 2005.
16. Шейфер С.А., Лазарева В.А. Следственные ошибки и их причины // Проблемы дальнейшего укрепления социалистической законности при расследовании преступлений органами внутренних дел: Сб. науч. тр. – К., 1988. – С. 212-226.

Надійшла до редакції 02.11.2012

З М І С Т

РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:**ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

РУСТАМЗАДЕ А.Х. ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ПОНЯТИЯ СПРАВЕДЛИВОГО КОНСТИТУЦИОННОГО РАЗБИРАТЕЛЬСТВА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ	3
СВИРИДЮК Н.П. ЩОДО ФОРМУВАННЯ НАПРЯМІВ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ	12
ЯНКОВСЬКА Г.В. ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ РІЗНОВИДІВ МОВ (НА МАТЕРІАЛІ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ»)	16
КОРНІЄНКО А.А. ПРИНЦИП НЕВІДВОРОТНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ	21

ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА

ТОММА Р.П., ВАРИВОДА В.І. ВПЛИВ КОРУПЦІЇ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ТА ЗАХОДИ ЩОДО ЇЇ ПОДОЛАННЯ	25
БРАСЛАВСЬКИЙ Р.Г. ПРО ПРАВОВУ ПРИРОДУ ПРОЦЕДУР ОБЛІКУ ОБ'ЄКТІВ ТА ПЛАТНИКІВ ПОДАТКІВ	29
БУГАСЬЦЬ К.І. ОЦІНКА РИЗИКІВ З ВІДМИВАННЯ КОШТІВ У ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ ФІНАНСОВОЇ РОЗВІДКИ	32
ВОРОН Р.О. ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ФАРМАЦЕВТИЧНОМУ РИНКУ	37
ДАБІЖУК В.І. ЩОДО ТЕОРЕТИЧНИХ ЗАСАД ДОСЛІДЖЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЕКСПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА ...	43
ЖЕЛЕФ Г.Б. ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ ХОЛДИНГОВИХ КОМПАНІЙ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ Й ПРАКТИКИ	47
КЛОЧКО В.М. ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ	52
ЛИПКО О.Ю. ДО ПИТАННЯ ПРО ПОДАТОК ЯК ОBOB'ЯЗКОВИЙ ПЛАТІЖ	56
ЛИХОШЕРСТ Л.М. ОСОБЛИВОСТІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В ОРГАНАХ ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ	61
МОРАРЕНКО І.В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО ПРИМУСУ В СИСТЕМІ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ ...	66
ОСТРІВНА Л.В. ЩОДО СУТНОСТІ МЕХАНІЗМУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ	70
СОРВАЧОВ О.В. ОБМЕЖЕННЯ, ПРИПИНЕННЯ І СКАСУВАННЯ МАЙНОВИХ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ПРОМИСЛОВІ ЗРАЗКИ	75

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

БРАТКОВ С.І., ГОРБУНОВА О.Ю. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ВЕТЕРИНАРНОЇ МІЛІЦІЇ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ МВС УКРАЇНИ	79
НАДІЄНКО О.І. РЕФОРМУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ	83
СОКОЛЕНКО О.І. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ	90
СТЕПАНЕНКО К.В. ПОНЯТТЯ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ЗОВНІШНЬОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ	96

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

БАБАНІН С.В. ДІЯННЯ ЯК ОЗНАКА ПОРУШЕННЯ ЧИННИХ НА ТРАНСПОРТІ ПРАВИЛ	100
СИНГАЙВСЬКА І.В. СПЕЦІАЛЬНИЙ СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИНІВ – БАТЬКИ ТА ОСОБИ, ЩО ЇХ ЗАМІНЮЮТЬ: ПИТАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ УНІФІКАЦІЇ	105
ШАБЛИСТИЙ В.В. ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФІЛОСОФСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ	109
ПОСПОЛІТАК А.І. ЩОДО ОБ'ЄКТА КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ В ОРГАНАХ ВНУТРІШНІХ СПРАВ	115

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

АЛЕЙНИКОВ Г.І. ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЗМІНИ ОБВИНУВАЧЕННЯ В СТАДІЇ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ	120
ВЕЛИЕВ Х.Р. РОЛЬ И ЗАДАЧИ ПРОКУРОРА В УСТАНОВЛЕНИИ ОБЪЕКТИВНОЙ ИСТИНЫ ПО УГОЛОВНОМУ ДЕЛУ	126
ГРИНЮК В.О. ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ	131
ДИРДІН М.Є. ТАКТИКА ПОВТОРНОГО ДОПИТУ	136
КЕРЕВИЧ О.В. ІНСТИТУТ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ЗА НОВИМ КПК	140
КЛИМЧУК М.П. ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПЕРЕВІРКИ ЗА ФАКТОМ ПОШКОДЖЕННЯ АБО РУЙНУВАННЯ ОБ'ЄКТІВ ТРУБОПРОВІДНОГО ТРАНСПОРТУ	144
СІРКО Б.П. ОСОБЛИВОСТІ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ЗАКОНІВ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ РОЗКРИТТЯ МАЙНА ПАСАЖИРІВ НА ЗАЛІЗНИЧНОМУ ТРАНСПОРТІ	150
ТАРАСЮК І.В. ПРОБЛЕМИ РИЗИКУ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ОПЕРАТИВНИХ ПРАЦІВНИКІВ ОВС	157
УВАРОВ В.Г. ВТРУЧАННЯ У ПРИВАТНЕ ЖИТТЯ ШЛЯХОМ АУДІО-, ВІДЕОКОНТРОЛЮ	161
АНТОЩУК А.О. ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ТА ВЕРСІЇ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВА МАТРІЮ СВОЄЇ НОВОНАРОДЖЕНОЇ ДИТИНИ	166

БУДКОВ В.С. ТИПОВІ ПОРУШЕННЯ ЗАКОНУ, ЩО ВИЯВЛЯЮТЬСЯ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ НАГЛЯДУ У СФЕРІ РОЗШУКУ БЕЗВІСНО ВІДСУТНІХ ОСІБ	170
МИХАЙЛОВА Н.В. ЗАХИСТ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ПОТЕРПІЛОГО ЗА НОВИМ КПК УКРАЇНИ	175
ОДИНЦОВА І.М. ПРАВО НА ЗАХИСТ НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ ЗА НОВИМ КПК УКРАЇНИ	179
ЦЮПРИК І.В. ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЩОДО ОСОБИ ВИННОГО ТА МОТИВІВ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ОРГАНІЗОВАНИМИ ЗЛОЧИННИМИ ГРУПАМИ	183
ЩЕРБАКОВ М.В. ТИПОВІ СЛІДЧІ ПОМИЛКИ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ВБИВСТВ	187

Українською, російською та англійською мовами

Підписано до друку 05.12.2012 р. Формат 70х100/16. Папір офсетний.
Обл.-вид. арк. 24,00 Ум. друк. арк. 24,25. Наклад 110 прим. Ціна договірна.

ВНПЗ «Дніпропетровський гуманітарний університет»
49046, м. Дніпропетровськ, вул. Орловська, 1-Б, т. (056) 371-51-42